

Т.Н. ЗИЁЗОДА, Р.Я. ШАРИФОВ

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ АСРҲОИ
МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6-ум

Нашри 3-юм бо тағйиру иловаҳо

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба чоп тавсия кардааст**

ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2015

ББК 63.3 (0) 4+63.3 (2 тоҷик)

З-57

З-57 Т. Н. Зиёзода, Р. Я Шарифов. **Таърихи умумӣ: Таърихи асрҳои миёна.** Китоби дарсӣ барои синфи 6-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе: «Маориф», 2015. – 272 саҳифа.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					

Омӯзгорони муҳтарам!

Хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро роҷеъ ба мазмуни китоби дарсии мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Айнӣ, 45, Пажӯҳишгоҳи рушди маорифи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ирсол доред.

ISBN 978-99947-1-339-4

**© «Маориф», 2015
Моликияти давлат**

МУҚАДДИМА

Ба хонандагони синфи 6

Хонандагони азиз!

Шумо дар синфи 5 таърихи дунёи қадимро омӯхта, дар бораи халқу давлатҳои он замон маълумоти пурқимат ба даст овардед. Ин донишҳо ба шумо барои фаҳмидани таърихи асрҳои миёна, ки омӯзиши онро оғоз менамояд, кумак мерасонанд.

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна, ки шумо дар даст доред, аз оғози асри III то нимаи дуюми асри XV-ро дар бар гирифта, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи башарро инъикос менамояд. Дар ин китоб бо халқу давлатҳои вомехӯред, ки нисбат ба халқу давлатҳои дунёи қадим дар марҳалаи баландтари пешрафт қарор доштанд.

Давлатҳои асримиёнагиро феодалӣ – мулкдорӣ ном мекунанд, чунки дар онҳо ҳокимияти подшоҳӣ, королӣ, императорӣ ва ё султонию меросию мутлақ буда, ашрофон соҳибони асосии заминро дорои дигар буданд. Сохти феодалӣ дар ҳар як давлати асримиёнагӣ, ғайр аз нишонаҳои умумӣ, хусусиятҳои хоси худро дошт, ки ба онҳо ҳангоми омӯзиши китоби дарсӣ шинос мешавед.

Дар ин қисмати таърихи умумӣ ба давлатҳои машҳури асрҳои миёна диққати калон дода шудааст. Онҳо симои воқеии ин даврро муайян намудаанд. Дар байни онҳо Сосониён, Ҳайтолиён, Ҳоконию Турк, давлати Франк, империяи Карли Кабир, империяи Византия, Хилофати Араб, Сомониён, давлатҳои Чин, Ҳиндустон, Ғазнавиён, Хоразмшоҳиён, Ғуриён, Куртҳои Ҷирот, империяи Муғул, Фаронса, Англия, Олмон, Русия, империяи Темуриён, Сафавиёни Эрон, Султонию Туркҳои Усмонӣ, Темуриёни Ҳинд ва давлатҳои Амрико ҳастанд.

Дар китоби дарсӣ ба шумо оид ба муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳои асримиёнагӣ, идораи давлат, масъалаҳои ҷанг ва сулҳ, рушди кишоварзӣ, касбу ҳунар, тичорат, ба вуҷуд омадани олооти нави меҳнат, корхонаҳо ва пешрафти илму фарҳанг маводи фаровон пешниҳод карда шудааст.

Хуллас, таърихи асрҳои миёнаро омӯхта, шумо аз он ҷиҳатҳои гуногуни ҷомеаи асри миёнаро дарёфта, донишу малака ва ҷаҳонбинии худро васеъ хоҳед кард.

БА ОМУЌГОРОНИ ФАНИ ТАЪРИХ

Ҳамкасбони гиромӣ!

Китоби дарсии таърихи асрҳои миёна мутобиқи барномаи таълими таърихи умумии нашри соли 2002 таълиф гардидааст. Мо, муаллифон, мехостем таваҷҷуҳи шуморо ба як хусусияти ин китоби дарсӣ ҷалб намоем.

Ба шумо маълум аст, ки дар таърихи асрҳои миёна давлату давлатдорӣ мардуми форсизабон, аз ҷумла халқи тоҷик дорои мақоми баланд мебошад. Аз ин сабаб дар сурати дар китоби дарсии таърихи асрҳои миёна инъикос накардани таърихи индавраинаи халқи тоҷик курси таърихи умумӣ аз як ҷузъи муҳимтарини худ маҳрум мешуд. Аз ин рӯ тибқи усули робитаи байни ду курси таърих, маводи курсҳои таърихи умумӣ ва таърихи халқи тоҷики асрҳои миёнаро дар китоби мазкур дар ҳамгирӣ ҷо ба ҷо кардем. Ин усул имконият медиҳад, ки хонандагон нақши давлатҳои форсу тоҷикро дар таърихи башар хуб дарк карда, оид ба таърихи асрҳои миёнаи ҷаҳон дониши тому воқеӣ пайдо намоянд.

Ба шумо ва ба шогирдони шумо дар таълим ва омӯзиши таърихи асрҳои миёна барор мехоҳем.

Муаллифон

БОБИ I.

МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III – XII

§1 – 2. ДАВЛАТИ СОСОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Аз таърихи дунёи қадим дар ёд доред, ки баъд аз парокандашавии империяи Искандари Мақдунӣ дар қисмати шарқии он якҷанд давлатҳои мустақил ташкил ёфтанд, ки дар байни онҳо калонтаринаш Порт буд. Ба қаламрави ин давлати пуриқтидору паҳновар лашкари Рим тез-тез ҳамла карда, онро хароб ва заиф мегардонд. Ҷангҳои дуру дароз бар зидди тачовузкорони римӣ қабилаҳои йучӣ ва низову хархашаҳои дохилии сулолаи Аршакиён давлати Портро аз байн бурданд. Ардашери I Бобакон, ки ҳокими вилояти Истахр буд, соли 224 Аршакии охири – Артабони V-ро шикаст дода, дар Форс ба ҳокимият соҳиб шуд. Давлати нав ташкилкардаи Ардашер номи Сосониёно гирифт.

Бобои Ардашер Сосон ном дошта, қоҳини маъбади зардуштии Анахита буд. Номи сулола ва давлати Сосониён аз номи бобои Ардашери I пайдо шудааст.

Ардашери Бобакон баъди чанде ҳокимияти худро қариб дар тамоми қаламрави Форс паҳн карда, соли 226 ба тахти подшоҳӣ нишаст. Ардашер худро шоҳаншоҳи давлати Сосониён номид. Ӯ барои васеъ ва мустаҳкам кардани мамлакат ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ додааст. Ба Ардашери Бобакон муяссар шуд, ки тамоми мулкҳои собиқ давлати Портро ба даст дарорад. Инчунин, Мод, Озарбойҷон, Систон, Хуросон ва як қисми Арманистонро низ ишғол намуда, ба давлати худ ҳамроҳ кунад. Ба Ардашери Бобакон ва вориси ӯ Шопури I лозим омад, ки бар зидди империяи Рим мубориза баранд. Шопури I оқибат ба лашкари Рим шикаст дода, ҳатто императори он – Валерианоно асир гирифт.

ИДОРА ВА ҲОҶАГИИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. Шоҳони Сосониён дар мамлакат ҳокимияти номаҳдуд дошта, давлати худро аввал аз шаҳри Персиполис (Тахти Ҷамшед) ва баъд аз шаҳри Тайсафун (Мадоин) идора мекарданд.

Мамлакат ба 18 вилоят тақсим шуда, онҳоро ҳокимони аз тарафи шоҳ таъйинкарда идора мекарданд. Ҳокимони вилоятҳо пурра тобеи шоҳ буданд. Давлат аз тачовузи мамлакатҳои ҳориҷӣ

тавассути артиши пурзӯр хифз карда мешуд. Дар идора кардани соҳаҳои гуногуни мамлакат мансабдорони зиёд истифода бурда мешуданд.

Сосониён ба масъалаи ҷамъоварии андозҳо аз аҳолии диққати ҷидди меоданд. Ин корро ҳайати сершумори андозгундорон иҷро менамуданд. Дар давлати Сосониён касибӣ ва кишоварзӣ тараққӣ карда буд, ки он сабаб дошт. Эрон дар ҷорроҳаи тичоратӣ воқеъ гардида буд. Дар шаҳрҳои мамлакат маҳсулоти баландсифати касибӣ истеҳсол карда мешуд. Эрон дар он замон бо абрешим, газвор, моҳут, қолин, зарфҳои сафолӣ ва маснуоти зарғарии худ машҳур буд. Тоҷирони сосонӣ ин молҳоро ба хориҷи кишвар бароварда, аз фурӯши он даромади калон мегирифтанд, ки як қисми ин маблағ ба хазинаи давлатӣ низ ворид мегардид.

ҲАРАКАТИ МОНАВИЯ. Сарфи назар аз пешрафти хоҷагӣ, дар нимаи дуюми асри III аҳволи кишоварзони эронӣ хеле вазнин буд. Ба онҳо лозим меомад, ки ба давлат андозҳои гуногуни зиёд пардозанд. Ба ин аҳвол гирифтдор шудани кишоварзон бо гуноҳи амалдорон низ ба амал меомад. Онҳо бо ҳар роҳу восита аз кишоварзон андози зиёд меситониданд. Аҳли меҳнат аз вазъи вазнини худ норозӣ буд. Аз ҳамин сабаб, дар мамлакат ҳаракати халқии зидди табақаҳои доро вусъат ёфт. Ба яке аз чунин ҳаракатҳо Монӣ ном шахс роҳбарӣ мекард. Монӣ аслан аз Байнаннырайн буд. Ӯ бо дарназардошти таълимоти дини зардуштӣ дар бораи

*Расми 1. Шоҳ Хусрави I
ҳангоми шиқор*

муборизаи зиддиҳамдигарии ду қувва – Хурмуз – нури некхоҳ ва Аҳриман – нури бадхоҳ, тартиботи мавҷудаи ҷомеаи Сосониёро зери танқиди саҳт гирифт. Монӣ дини давлатии зардуштия ва урфу одатҳои мавҷудаи барои халқ зарарнокро рад намуда, зидди сарват ва қоҳинони зардуштӣ баромад мекард. Ӯ кӯшиш ба харҷ меод, ки дар асоси динҳои зардуштияю буддоия дини навро ба вуҷуд оварад, ки ба манфиати халқи заҳматкаш бошад.

Монӣ мардумро ба муборизаи ғаёлонаи зидди табақаҳои доро даъват намекард. Ў бар он ақида буд, ки инсон бояд аз зиндагии бошукӯҳ даст кашада, хоксорона умр ба сар барад, аз пайи андӯхти сарвату мол нашавад ва дар ин роҳ пуртоқат бошад. Маҳз ба ҳамин восита кас ба мақсадҳои хеш ноил шуда метавонад.

Монӣ ба мақсадаш расида натавонист. Бо амри шоҳ ўро ба зиндон партофта, соли 276 қатл карданд. Ин қатл хеле ваҳшиёна буд. Баҳроми I фармуд, ки аз тани Монии зинда пўсташиро кананд.

ҲУҚМРОНИИ ШОПУРИ II, ЯЗДИГУРДИ I ВА ПИРЎЗ.

Сарфи назар аз чидду чаҳди Ардашери Бобакон, Шопури I ва Баҳроми I дар аввал давлати Сосониён он қадар пурзўр нашуд, вале дар давраи ҳукмронии Шопури II (солҳои 309–379) он рӯ ба тараққӣ ниҳод. Қаламрави давлати Сосониён ҳам дар самти ғарб ва ҳам дар самти шарқ васеътар шуд. Дар давраи шохигарии Яздигурди I (солҳои 399–420) низ давлати Сосониён дар рушду нумўё буд. Дар мамлакат шаҳрҳо ободу зебо шуда, шаҳрҳои нав бунёд ёфтанд. Дар ин давра ба давлати Сосониён тохтутози лашкари Рим ва кўчманчиён қатъ гардид, вале дар дохили давлат оромӣ ваҳдати умумихалқӣ вучуд надошт. Дар музофотҳои гуногуни он ва алалхусус, дар Қафқозу Осиёи Марказӣ бар зидди шохони сосонӣ шўришҳо ба амал меоманд. Мақсади шўришҳо беҳбудии зиндагии аҳолии камбағал буд. Ин шўришҳо дар замони ҳукмронии Пирўз бештар сар мезаданд. Шўришгарон ҳатто шоху шохзодаҳои Сосониёнро асир ва ё гаравгон мегирифтанд. Аз он ҷумла боре худи Пирўз ҳам гаравгони шўришгарон шуда буд.

ҲАРАКАТИ МАЗДАКИЯ. Ҳаракати маздакия ба замони ҳукмронии Кайқубодшоҳ (солҳои 488–531) рост омад. Ба ин ҳаракат Маздак роҳбарӣ мекард. Унвони ҳаракат аз номи роҳбараш пайдо шудааст. Асосгузори ин ҳаракати халқӣ Ибни Хурроӣ буд, ки дар нимаи дуҷуми асри V умр ба сар бурдааст. Маздак шогирди ў буд.

Ақидаҳои Маздак ба халқ фаҳмо буданд. Ў меғуфт, ки ҳукуки азалии ҳамаи одамон баробар аст. Бинобар ин нобаробарии сарватдорону камбағалонро барҳам задан мебояд. Маздак ва ҷонибдорони ў ба мардум меғуфтанд, ки Парвардигор неъматҳоро барои ҳама баробар офаридааст. Аз ин рӯ мардум онҳоро бояд дар байни худ боинсофона тақсим кунанд, вале теъдоде аз ода-

мон бо ин роҳ нарафта, бо фиребу найранг до-рои молу мулк ва сарвати зиёд шудаанд. Аз ҳамин сабаб, пайравони Маздак мегуфтанд, ки онҳо моли мардumi дороро бо зӯрӣ кашида гирифта, ба ода-мони камбағал тақсим карда медиҳанд, то ки хамаи онҳо баробар зиндагӣ кунанд.

Расми 2. Харобаҳои кӯшики Марв.

Асрҳои VI–VII

Маздакиён ақида доштанд, ки на танҳо одамкушӣ, балки куштани чорво низ гуноҳи азим аст, вале баҳри мубориза бар зидди неруи зишт одамкушӣ равост. Бо ин ақида онҳо гуфтани буданд, ки куштани одамони бою сарватманд равост. Дар зери таъсири ин ғояҳо сафи маздакиён сол то сол зиёд шуда, ба қувваи пурзуре табдил ёфт. Ин буд, ки маздакиёни шӯришбардошта дар пойтахти Эрон ва шаҳру маҳалҳои дигари мамлакат молу мулки сарватмандонро кашида гирифта, дар байни мардumi камбағал тақсим карданд. Қисми ашхоси сарватманд ба қатл расонида шуда, қисми ҷонбасаломатбурдаи онҳо аз тарси марг ба хоричи кишвар фирор намуданд. Кайкубодшоҳ аз маздакиён саҳт тарсида, эълон намуд, ки ҷонибдори онҳо аст. Барои ин кирдораш аъёну ашроф ӯро аз тахти подшоҳӣ барканор намуда, ба ҷойи ӯ писарашро шинонданд. Онҳо Кайкубодшоҳро ба зиндон партофтанд, вале дере нагузашта, ӯ аз он ҷо гурехта, ба назди шоҳи Ҳайтолиён рафт. Шоҳи Ҳайтолиён, ки падарарӯси Кайкубодшоҳ буд, ваъда дод, ки ба ӯ ёрӣ мерасонад, то ки аз нав ба тахту тоҷи давлати Сосониён соҳиб шавад. Ва ҳамин тавр ҳам шуд. Баъди аз нав ба тахти подшоҳӣ нишастан Қайкубод бо фиребу найранг роҳбари шӯриш Маздак ва баъзе роҳбарони дигари маздакиёнро дастгир намуда, ваҳшиёна ба қатл расонд. Дар сар то сари мамлакат ҳазорон нафар пайравони Маздакро қатли ом кард. Баъд аз вафоти Кайкубодшоҳ Хусрави I, ки душмани ашадии маздакиён буд, ба тахти подшоҳӣ нишаста, бар зидди онҳо муборизаро давом дод.

ХУКМРОНИИ ХУСРАВИ I АНӮШЕРВОН. Хусрави I дар Эрони замони Сосониён муддати дуру дароз – аз соли 531 то соли 579 хукмронӣ кардааст. Давраи хукмронии ӯ давлати Сосо-

ниён марҳалаи равнақи худро аз сар мегузаронд. Аз ҳамин сабаб обрӯи ин шоҳ дар байни халқи Эрон ниҳоят баланд шуд. Бехуда нест, ки ўро «Анӯшервон», яъне «абадзинда» меномиданд.

Анӯшервон шоҳи оқилу доно буд. Ў дар мамлакат ислоҳот гузаронда, хуб дарк мекард, ки низоми андозситонӣ аз замин беадолатона аст. Барои ҳамин бояд андози замин кам карда шавад. Бо фармони шоҳ рӯйхати заминҳо мураттаб карда шуд. Минбаъд амалдорони андозситон ба сахроҳои киштзори галла рафта, ҳосилнокии онҳоро пеш аз ҷамъоварӣ, бевосита дар ҷояш муайян мекарданд. Бо ҳамин усул низоми пардохти андоз дар сар то сари мамлакат ба тартиб дароварда шуд. Акнун амалдорони давлатӣ тибқи нишондодҳои ислоҳот андози сарикасири соли як маротиба дар доираи муҳлатҳои муқарраркардашуда ғун мекарданд. Рӯҳониён, сарбозон ва амалдорони давлатӣ аз пардохти андоз озод буданд.

Шоҳ барои пешрафти тичорат ҳарҷониба кумак мерасонд. Дар идораҳои молиявии давлати Сосониён тоҷирон ва судхӯрони сершумор кор мекарданд. Хусрави I ин ашхосро ба вазифаҳои давлатӣ таъин карда, таҷрибаи онҳоро истифода мебард.

Барои пешрафти соҳаи асосии хоҷагӣ – кишоварзӣ Хусрави I ҷораҳои самаранок меандешид. Дар мамлакат бо амри ӯ ҷӯйҳо, обанборҳо, ва иншоотҳои дигари обёрӣ сохта шуданд. Бо ин роҳ майдонҳои кишти зироатҳои обӣ афзуданд.

Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг рағбати калон дошт. Ў ба арбобони ин соҳа ғамхорӣ зоҳир мекард. Ҳатто ба як файласуфи византиягӣ, ки ўро император Юстиниани I аз мамлакат пеш карда буд, паноҳгоҳ дода, баҳри идомаи корҳои илмиаш шароити зарурӣ фароҳам овард.

Бо амри Анӯшервон таърихнигорон солномаи воқеаҳои муҳими таърихии давлати Сосониёнро мураттаб сохтанд. Тарҷумонҳо асарҳои сершумори адабии юнонию суриягиро ба забони эронӣ тарҷума карданд. Тахмин меравад, ки маҳз дар замони ҳукмронии Анӯшервон маҷмӯаи форсии «Ҳазор афсона» тавлид ёфтааст, ки дар асоси он баъдтар арабҳо маҷмӯаи машҳури «Ҳазору як шаб»-ро тартиб додаанд.

Анӯшервон дар тӯли ҳукмронии қариб 50-солаи худ бар зидди давлатҳои ҳамсоя ҷанг кардааст. Ҷангҳои бештари Анӯшервон бар зидди Византия буд. Дар натиҷаи ин ҷангҳо Хусрави I Анӯшервон Антиохиёро забт карда, аҳолии онро асир гирифта, барои суқунат ба назди шаҳри Тайсафун меорад, мардум баъд

он маҳалро «Антиохияи Хусрав» номгузорӣ карданд. Хусрави I соли 562 бо Византия ба муҳлати 50 сол сулҳ баст, вале баъди якчанд сол ӯ аҳдшиканона пораеро аз қаламрави Византия ишғол кард. Ин иқдоми Анӯшервон барои дар байни давлати Сосониён ва империяи Византия аз нав сар задани ҷанг баҳона шуд. Ҷанги мазкур танҳо баъд аз вафоти Анӯшервон қатъ гардид. Дар қисмати шарқии мамлакат Хусрави I бар зидди қабилаҳои туркии кӯчманчии сокини миёнаҷойи дарёҳои Аму ва Сир ҷанг карда, ғалаба ба даст овардааст.

Хуллас, дар замони ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон давлати Сосониён ба империяи пуриқтидор табдил ёфт.

Рӯ БА ТАНАЗЗУЛ НИҲОДАНИ ДАВЛАТИ СОСОНИЁН.

Баъд аз вафоти Анӯшервон давлати Сосониён рӯ ба таназзул ниҳод. Ҳокимони вилоятҳои алоҳида мунтазам шӯриш мебардоштанд. Яке аз ҳамин шӯришҳо соли 590 бо роҳбарии Баҳроми Чӯбина ба амал омад. Хусрави II маҷбур шуд, ки аз императори Византия ёрӣ пурсад. Баъди шикасти ин шӯриш дар байни Эрон ва Византия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он як қисми ғарбии Қафқоз ба Византия гузашт.

Баъди танаффуси начандон зиёде дар байни Византия ва Эрони Сосониён ҷангҳо аз нав оғоз ёфта, гоҳ ба ғалабаи як тараф ва гоҳ ба ғалабаи ҷониби дигар анҷом меёфтанд. Ниҳоят, соли 623 императори Византия Ираклий ба ҳуҷуми қатъии зидди Сосониён гузашта, ба пойтахти Эрон шаҳри Тайсафун наздик шуд. Хавфи Тайсафунро ишғол кардани византиягӣҳо ба миён омад.

Расми 3. Харобаҳои дарвозаи Систон

Аз бемуваффақиятии ҳукмронии Хусрави II ва шикасти ӯ аз Византия дар мамлакат норозигии мардум афзуд. Аз ин вазъ истифода бурда, ашрофони маъруф писари Хусрави II Қубоди II-ро шоҳи нав эълон карданд. Писар ба муқобили падар лашкар кашада, ӯро асир гирифта, ба қатл расонд. Баъди чанде Қубоди II ба лашкари Византия шикаст дод ва императори он аз шоҳи Сосониён сулҳ пурсид. Қубоди II бо Византия сулҳ баст, ки мувофиқи он ҳамаи заминҳои қаблан аздастдодаи Сосониён баргардонида шуданд, вале ин ғалаба пеши роҳи таназзули минбаъдаи давлати Сосониёнро гирифта натавонист.

ЛУҒАТ

Кохин – роҳбари динӣ.

Шоҳаншоҳ – подшоҳи шоҳон ва ҳокимони вилояту мулкҳо.

Ҳокимияти мутлақ – чунин ҳокимияте, ки дар мамлакат ягона аст, масалан, шоҳ, султон, император ва амсоли инҳо.

Ислоҳот – чораест, ки тавассути он вазъи идораи давлатӣ, хоҷагӣ, тиҷорат ва аҳволи мардум беҳтар карда мешавад. Ислоҳот ба вазъи фарҳанг ҳам таъсири мусбат расонда метавонад. Баъзан ислоҳот аҳволи мамлакатро боз ҳам бадтар мегардонад.

Судхӯрон – одамонеанд, ки ба мардум ва ё давлат пул қарз дода, баъди муҳлати муайян аз қарздор пулашонро бо фоидааш меситонанд. Судхӯрон имрӯз ҳам ҳастанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Давлати Сосониён дар куҷо ва кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори давлати Сосониён кӣ буд? Чаро ин давлати эронӣ «Давлати Сосониён» ном гирифтааст?
3. Давлати Сосониён чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Роҳбари ҳаракати монавия кӣ буд?
5. Давлати Сосониёни замони ҳукмронии Шопури II, Яздигурди I ва Пирӯзро шарҳ диҳед.
6. Дар бораи ақидаҳои Маздак нақл кунед.
7. Чаро Кайқубодшоҳ ҷонибдори маздакиён шуд?
8. Кайқубодшоҳ чӣ тавр аз нав ба тахти подшоҳии давлати Сосониён соҳиб шуд?
9. Ислоҳоти Хусрави I Анӯшервонро шарҳ диҳед.
10. Хусрави I Анӯшервон ба илму фарҳанг чӣ гуна муносибат мекард?
11. Дар бораи таназзули давлати Сосониён чиҳо гуфта метавонед?

§3. ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН

ҚАБИЛАҲОИ ҲАЙТОЛӢ. Дар бораи пайдоиши ҳайтолиён дар илми таърих то ҳол фикри ягона вучуд надорад. Як гурӯҳ олимон онҳоро «шаркиэронӣ», гурӯҳи дигар «йучихо», гурӯҳи сеюм «гуннҳо» ва гурӯҳи чорум «туркҳо» мехисобанд, вале олимоне, ки хат ва забони ҳайтолиёнро хуб омӯхтаанд, бар он ақидаанд, ки ҳайтолиён ба гурӯҳи мардуми шаркиэронӣ тааллуқ доштаанд.

Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо қариб сад ҳазор нафар мебошанд. Дар ватани онҳо шаҳрҳо набуда, дар ҷойҳои серобу алаф ва дар кулбаҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Аз рӯи маъхазии дигар муқаррар карда шудааст, ки ҳайтолиҳо аз ду гурӯҳ – кӯчманҷӣ ва муқимӣ иборат будаанд. Ба мо маълум аст, ки аз ҷиҳати намуди зоҳирӣ ҳайтолиён ду хел, як қисми онҳо «сафедруӣ» ва қисми дигарашон «сурхруӣ» будаанд.

Ҳайтолиён ба Осиёи Марказӣ аз хориҷи он омада, сокин шудаанд. Дар ин ҷо он вақт шаҳрҳои сершумор мавҷуд будаанд. Қабिलाҳои ҳайтолӣ дар шаҳрҳои Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ тезтар одат кардаанд. Дар маъхазе гуфта мешавад, ки ҳайтолиҳо золим, бочуръат ва дар майдони набард қобилияти фавқулода доранд.

Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён маълумоти аҷоиб ба даст оварда шудаанд, ки аксари онҳо барои мо ғайримуқаррарӣ менамоянд. Масалан, бародарон якҷоя як зан доштанд. Зане, ки як шавҳар дорад, каллапӯши якгӯша дошт. Зане, ки якчанд шавҳар дошт, шумораи гӯшаҳои каллапӯш ва ё шаддаҳои мухраҳои гарданаш ба шумораи шавҳарҳояш баробар буд. Фарзандонро на аз рӯи падари онҳо, балки аз рӯи модарашон муайян мекарданд. Дар ин мамлакат ароба набудааст. Барои ҳамин мардум дар қору зиндагиашон аз занбар истифода мебардаанд. Ҳайтолиён асп ва уштуруи зиёд доштаанд. Ашрофонро дар тобутҳои сангини сарпӯнҷдор

Расми 4. Тангаи Ҳайтолиён

мегӯрондаанд. Камбағалонро хоксорона бе тобут дафн мекарданд. Бо ҳамроҳии мардум дар гӯр сарулибос, ҷангафзор, кӯзаву табақ ва ғайраро низ мегузоштаанд, то ки ба онҳо дар он дунё ба қор оянд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар Осиёи Марказии асри IV ва то миёнаҳои асри V се давлат ташкил меёбад: Кидориён, Ҳиёниён ва Ҳайтолиён. Дар байни онҳо Ҳайтолиён калонтару пурзӯртар буда, дар аввал қисмати шарқии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Бадахшонро ҳам дар бар мегирифт. Давлати Ҳайтолиён аз тарафи як подшоҳ идора карда мешуд, лекин баъзе ҳокимони маҳаллӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта буданд. Тахту тоҷи подшоҳӣ меросӣ буд. Вазифаи шоҳиро вориси аз ҳама қобилиятноки шоҳ ишғол мекард.

То миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён дар Осиёи Марказӣ мақоми ҳукмронро ба даст даровард. Дар ин давра қаламрави он васеъ шуд. Шоҳони Ҳайтолиён Сугд ва Тахористонро ҳам забт карданд. Давлати Ҳайтолиён дар замони ҳукмронии Хушнавоз – солҳои 50-ум ва 70-уми асри V боз ҳам васеътару пуриқтидортар гардид.

Дар муқобили давлати Ҳайтолиён ду давлати пурзӯр меистод, ки яке Сосониён ва дигаре Ҳоқонии Турк буд.

Далели марказиятноқ будани давлати Ҳайтолиён пойтахти ягона доштани он мебошад. Пойтахти давлати Ҳайтолиён шаҳри Бомиён (дар шимоли Афғонистон) буд.

ҶАНГҲОИ ҲАЙТОЛИЁН БО ДАВЛАТИ СОСОНИЁН. То ба давлати марказиятноқ табдил ёфтани давлати Ҳайтолиён дар Эрон давлати пурзӯри Сосониён вучуддошт, ки ба мавҷудияти давлати Ҳайтолиён таҳдид мекард. Барои ҳамин шоҳони Ҳайтолиён қариб дар тамоми давраи ҳукмронияшон худро аз ҳамлаҳои лашқари давлати Сосониён ҳимоя мекарданд, вале дар миёнаҳои асри V давлати Ҳайтолиён ҷунун пурзӯр шуд, ки бар зидди ҳамлаҳои харобиовари давлати Сосониён истодагари карда, ҳатто бар он ғалаба ҳам карда метавонист. Ҳайтолиҳо баъди қаламрави Тоҷикистони Ҷанубии имрӯзро ишғол кардан, мавқеи худро хуб мустаҳкам намуда, ба сарҳадҳои шарқии давлати Сосониён наздик шуданд, вале ташаббускори оғози ҷанг шоҳ Пирӯз гардид, ки навақас дар Эрон ба тахти подшоҳӣ нишаста буд. Ҳамин тариқ, соли 457 ҷанги Пирӯз бар зидди Ҳайтолиён, ки шоҳашон Шахнавоз буд, оғоз гардид. Дар ин ҷанг тарафи муҳофизаткунанда Ҳайтолиҳо буданд. Ҳайтолиҳо ҳамлаи лашқари Сосониёнро «хуб пешвоз» гирифтанд.

Расми 5. Табақи нуқрагин аз Чалак

Расми 6. Сарулибоси мардуми осийӣ

Дар ҷанги пешина Ҳайтолиён бар Эрони Сосониё ғолиб баромада, дар созишномаи сулҳ сарҳадҳои байни ин давлатҳоро муқаррар карда буданд. Кӯшиши Сосониён барои васеъ кардани ҳудуди давлати худ маънии вайрон кардани шартҳои ҳамин созишномаро дошт. Аз маъхазии зерин шумо мебинед, ки шоҳи Сосониён бо

ҳилаю найранг чӣ тавр аҳдшиканӣ кардааст:

«Пирӯз бо лашкари худ то тағи ҳамон бурҷе расид, ки Баҳроми Гӯр сохта буд... Пирӯз илоче ёфта, ваъдаилоф набудани худро нишон додани шудааст (гап аз он ваъдае меравад, ки Пирӯз ба подшоҳи Ҳайтолиён Хушнавоз дода буд ва мувофиқи он бояд аз сарҳади Ҳайтолиён намегузашт). Маълум, ки сарҳади Ҳайтолиён ҳамон бурҷ буд ва инак, Пирӯз ба тағи он бурҷ расиду фармуд, ки 50 фил ва 300 паҳлавонро бар он банданд ва филону паҳлавонон бурҷро пеш мекашиданду Пирӯз аз паси онҳо меомад ва бо ҳамин ҳила ваъдаро, ки ба Хушнавоз дода буд, гӯё вайрон намекард. Дар ин муҳорибаи зидди Ҳайтолиён Пирӯз ва бисёре аз лашкари вай ба хандакҳое, ки махсус дар сари роҳ қанда шуда, рӯйи онҳоро пӯшонда, ноён карда буданд, афтиданду ҳалок шуданд».

Дар ин ҷанг ҳам шоҳи Эрон аз артиши давлати Ҳайтолиён саҳт шикаст хӯрда, дар назди шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз уҳдадор шуд, ки дигар ба ҳудуди давлати ӯ қадам намегузорад. Барои эътимод Пирӯз вориси тоҷу тахти шоҳии Сосониён – писари худро дар назди шоҳи Ҳайтолиён гаравгон гузошта, маблағи қалон то вонии ҷанг низ дод, вале ба ваъдаи худ вафо накарда, баъди чанде бар зидди Ҳайтолиён аз нав ҳамла кард, ки он ҳам ба шоҳи Сосониён ғолибият наовард. Баъди ин Пирӯз бори дигар бар зидди давлати Ҳайтолиён лашкар кашид, лекин лашкари Сосониён ва худ Пирӯз аз нав ба доми Ҳайтолиён афтиданд.

Ин дафъа Ҳайтолиён усули ҷанги мудофиавии худро каме тағйир дода, дар пешии роҳи лашкари Сосониён чоҳҳои зиёде кофта, рӯйи онҳоро бо ҳасу шоҳаҳо пӯшонида ноён карданд. Дар

натиҷаи ҳуҷуми саросемавори Сосониён аксари лашкари онҳо, аз ҷумла худи Пирӯз ҳам ба ин «чоҳҳои гургқай» афтиданд.

ВАСЕЪШАВИИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар охири асри V ва оғози асри VI давлати Ҳайтолиён боз ҳам васеътар шуд. Ҳайтолиён Қандаҳор, Урумчӣ, Кошғар ва Хутанро низ забт карданд. Баъди забти Ҳиндустони Шимолӣ ҳудуди давлати Ҳайтолиён аз империяи Кушониёни Бузург ҳам калонтар шуд. Ба бузургии каламраваш нигоҳ накарда, дар асри VI ба давлати Ҳайтолиён лозим омад, ки худро аз ҳамлаҳои истилогаронаи лашкарҳои ду давлат – Хоконии Турк ва Сосониён муҳофизат кунад.

САРЧАШМА

...Ҳуруфи Ҳайтолиён идомаи бевоситаи ҳуруфу кӯшонӣ (бохтарӣ) буда, вале нисбат ба алифбои Кушониён андак моилтар навишта мешавад. Маҳз дар бораи ҳуруфи Ҳайтолиён Сюан Дзан (муаррихи Чини Қадим) навиштааст: «Забони онҳо аз забони дигар мамлакатҳо андак фарқ дорад. Шумораи ҳуруфи онҳо бисту панҷто ва онҳо ин ҳарфҳоро тартиб дода, ҳама гуна мафҳумотро ифода мекунанд. Аз ҷаҳат ба рост менависанду мехонанд...

...Дар шимолу ғарби Покистон, дар водии дарёи Тоҷи се катибае ёфт шуд, ки дар санг қанда шудаанд: дар санги якум матни арабию санскрит, дар санги дуюм матни бохтарию санскрит ва дар санги сеюм, ки аз ду пора иборат аст, матни бохтарӣ ва ду сатри хатти арабӣ ҳаст. Хатти бохтарӣ бо усули шикастаи моил сабт гардидааст...

...Дар Осӣи Марказӣ аз ҷумлаи осори бадастомадаи хатти ҳайтолӣ катибаи рӯи сафолпораест, ки дар Зангтеппа ёфт шуд ва дар он ҳамагӣ як қисми шаш сатр боқӣ мондааст. Осори дигари хатти ҳайтолӣ катибаи графитии Қаротепша ва инчунин ду сатри хатти шикастаи моили бохтарию Афросиёб мебошад, ки мувофиқи далолати катибаи сӯғдии паҳлуи он намунаи хатти расмӣ ҳайтолӣ будааст. Боз як асари хатти ҳайтолӣ катибаи сурати девори димнаи Кофирқалъаи Колхозобод мебошад, ки дуруст маҳфуз мондааст...».

Аз китоби «Тоҷикон»-и Бобоҷон. Гафуров.

ЛУФАТ

Давлати марказиягнок – чунин давлат ҳокимияти пурзӯр дошта, ҳамаи вилоят ва мулкҳои он ба ҳокимияти марказӣ тобеанд.

Империя – давлате, ки ниҳоят калон буда, онро император ва ё шоҳаншоҳ идора мекунад.

Катиба, китобат – навиштаҷоте, ки дар болои санг, сафол ва ё ашёи дигар кандакорӣ ва ё навишта шудааст.

Кӯчманчиён – мардуме, ки дар як ҷойи муқимӣ сукунат надоранд, ҷойи зиндагиашонро тез-тез иваз мекунанд. Онҳо асосан, бо ҷорводорӣ машғуланд.

Маъҳаз – сарчашмаи хаттиё, ки дар бораи ягон масъала маълумот медиҳад.

Санскрит – забон ва хатти қадими ҳиндӣ.

Товони ҷанг – маблағест, ки давлати дар ҷанг ғолибомада аз давлати шикастхӯрда мерӯёнид.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Олимон кадом қабиларо ҳайтолиё меноманд?
2. Дар бораи урфу одатҳои ҳайтолиён нақл кунед.
3. Давлати Ҳайтолиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлати Ҳайтолиён кай пуриқтидор шудааст? Дар ин бора далелҳо биёред.
5. Дар бораи аҳдшикании Пирӯз – шоҳи Сосониён фикри худро иброз доред.
6. Барои ба лашкари Сосониён шикаст додан шоҳи Ҳайтолиён Шахнавоз аз кадом Ҳила истифода бурд?
7. Дар асри VI давлати Ҳайтолиён кучоҳоро дар бар мегирифт?

§4. ҲОҚОНИИ ТУРК

ТАЪСИСИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Ҳокими туркон Бумон аввал теле ном қабиларо мутеъ сохта, қувват гирифт. Баъд дастаи хуб мусаллаҳшуда ташкил намуда, бар зидди иттиҳоди қабилароӣ жожҳо, ки мугулзабон ва бар қабилароӣ туркии он ҷо фармонраво буданд, лашкар кашида, баъди чанде онҳоро мағлуб кард. Дар ин ҷо дигар қабиларо набуд, ки бар зидди Бумон муқовимат нишон дода тавонад.

Ҳамин тариқ, соли 551 Бумон дар Мугулистону Олтой давлати пурқувватеро ташкил намуд, ки он Ҳоқонии Турк номида шуд.

ЗАБТКОРИҶОИ ҲОҚОНИИ ТУРК. Аз соли таъсисёбии худ сар карда, Ҳоқонии Турк ба забти кишварҳои ҳамсоя ва давлатҳои дуртар шурӯъ намуд.

Бумон ба чангҳои дуру дарози истилогарона даст зад. Ба лашкаре, ки ба ҷониби ғарб раҳсипор гардид, бародараш Истам сарварӣ мекард. Дар рафти лашкаркашӣ туркҳо то ба соҳилҳои баҳри Арал рафта расиданд. Бародарон дар роҳи ин лашкаркашӣ Сугдро ҳам ишғол намуда, баъд самти ҳаракати як қисми лашкари худро ба тарафи ҷануб гардонданд. Дастаҳои пурзӯри лашкари туркҳо дар ин самт ба сарҳади давлати Сосониён рафта расиданд. Шоҳи Сосониён Хусрави I Анӯшервон ба ташвиш афтод. Як қисми лашкари туркҳо забткорию худро дар самти ғарб идома дод. Туркҳо дар ин ҷо ба муқобилати ҷиддие дучор нашуда, бо тезӣ пеш рафта, то соҳили баҳри Сиёҳ ва халиҷи Босфор расиданд. Чин ҳам тобеи Хоқонии Турк шуд. Баъди ин лашкаркашиҳо Хоқонии Турк ба империяи бузурги қабилаҳои кӯчманчию туркӣ мубаддал гардид. Он дар шарқ аз Корея сар шуда, дар ғарб дар соҳили баҳри Сиёҳ ба охир мерасид. Аз бузургӣ ва иқтидори ин давлат се давлати пурзӯри он замон: – Сосониён, Византия ва Ҳайтолиён метарсиданд.

МУБОРИЗАИ ТУРКҲО БАР ЗИДДИ ДАВЛАТИ ҲАЙТОЛИЁН. Дар нимаи дуюми асри VI Ҳайтолиён дар байни ду давлати пурзӯр – Хоқонии Турк ва давлати Сосониён монда буданд. Туркҳо дар Осиёи Марказӣ ба Ҳайтолиён солҳои 60-уми асри VI дучор омаданд. Ин вақт Ҳайтолиён аз иқтидори Хоқонии Турк беҳабар буданд. Аз ин рӯ намедонистанд, ки бо ҷиғуна душман рӯ ба рӯ шудаанд. Шоҳи Ҳайтолиён якумин шуда ба ҳуҷум гузашта, хост, ки туркҳоро аз хоки давлаташ ронад. Ин лаҳза Котулф ном вазири ӯ ба шоҳ муроҷиат карда гуфт, ки мо танҳо дар ватани худамон пурзӯр ҳастем. Ин давлати пурқуввати таҷовузкорро дар ватанаш торумор карда наметавонем.

Сосониён, ки борҳо ба давлати Ҳайтолиён лашкар кашида, шикаст хӯрда буданд, бар зидди Ҳайтолиён бо туркҳо иттифок бастанд. Дар бораи ин воқеа ба сарчашмае, ки дар китоби «Точикон...»-и Бобочон Ғафуров омадааст, тавачҷуҳ кунед: «Хусрави Анӯшервон бо туркҳо гуфтушунид мекунаду мақсад аз он таъсиси иттифоқи буд, ки бояд Ҳайтолиёнро барҳам меод. Ҳамаи ин воқеахоро Фирдавсӣ хеле муфассал ба қалам додааст:

*Зи Балху зи Шукнону Омую Зам,
Силеху синаҳ хосту ганҷу дирам.*

*Зи Хатлону аз Тирмизу Висагирд,
Зи ҳар сӯ сипаҳ андаровард гирд.*

Дар ин байн Ғотифар лашкар чамъ кард. Аз Балх, Шугнон, Хатлон, Вашгирд ё Висагирд (ноҳия дар Тоҷикистон, ки имрӯз Файзобод ном дорад.), Тирмиз, Омул, Зам лашкари бисёр омада, дар атрофи Бухоро ҷой гирифт. Муҳорибаи асосӣ дар қарибии Бухоро шуд:

*Бухоро нур аз гурзу купол буд,
Ки лашкаргаҳи шоҳи Ҳайтол буд,
Бишуд Ғотифар бо силоҳе чу кӯҳ,
Зи Ҳайтол гирд оваридӣ гурӯҳ,
Ба ҷанг андаромад зи ҳар сӯ сипоҳ,
Зи тангӣ бибастанд бар бод роҳ.*

Ҳикояти Табарӣ ҳам дар ин бора аниқу мухтасар аст: «Та-вонотарину муқтадиртарини туркҳо Санчибу буд, ки аз лашкари бешумори шоҳи Ҳайтолиён... наҳаросида, ба ҷанг даромад... ва

лашкари ўро нобуд сохт, сарвату мулки ўро ғасб кард, ба ҷуз он ҷойҳое, ки пештар Хусрави I тасарруф карда буд». Инак, ҳар ду тараф мекӯшид, ки аввалин шуда ба Ҳайтолиён зарба занад ва амалан Ҳайтолиҳо бар зидди ду душмани муқтадир танҳо мечангиданд.

Иттифоқи байни Хоқонии Турк ва Сосониён дуру дароз давом накард. Сабаш чунин буд: «Байни иттифокчиён низоъ афтоду аз ҳам ҷудо шуданд ва ҳар яке мехост, ки аз шароити мавҷуда, аз афти қор, ҳатталимкон истифода барад...». Низои онҳо дар масъалаи андоз буд. Сосониён ба Ҳайтолиён боч медоданд. Бинобар ин туркҳо талаб карданд, ки Сосониён ҳамон бочеро, ки ба Ҳайтолиён медиханд, ба онҳо пардозанд. Ин низоъ ба нафъи Ҳайтолиён буд. Қисмати ҷанубии Осиёи Марказӣ дар ихтиёри Сосониён ва қисмати шимолии он дар дасти Хоқонии Турк монд,

Расми 7. Сарулибоси туркҳо. Асри X-XI

вале Ҳайтолиён, ки дар зери зарбаҳои лашкари Ҳоконии Турк таназзул карда буданд, бар зидди лашкари туркҳо муқобилати саҳт нишон дода натавонистанд. Туркҳо як қисми қаламрави давлати Ҳайтолиёнро ишғол карданд. Аз самти ғарб Хусрави I Анӯшервон ҳамлаи лашкари худро бар зидди давлати Ҳайтолиён ривоч дод. Ӯ аз рӯди Аму гузашта, ба Хатлон дохил шуд. Дар ин муҳориба шоҳи Ҳайтолиён Шаҳнавоз кушта шуд. Ҳамин тарик, Анӯшервон Хатлонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

НИЗОИ НАВИ ТУРКҲО БО СОСОНИЁН. Ин низоъ дар масъалаи савдои абрешим ба миён омад. Эрон дар байни Шарқу Ғарб дар савдои ин маҳсулоти қиматбаҳои бофандагӣ миёнарав буд ва аз тичорати он даромади калон ба даст мебаровард. Византия мехост, ки ин маҳсулотро бевосита аз истеҳсолкунандагони пилла харидорӣ кунад. Туркҳо ҳам мехостанд, ки абрешим ва маҳсулоти дигари истеҳсоли Суғдро ба Ғарб бо Роҳи абрешим, ки аз хоки давлати Сосониён мегузашт, бурда фурӯшанд. Дар сурати амалӣ шудани ин мақсади туркҳо Сосониён мақоми миёнаравии худро аз даст мебуданд. Дар вазъияти баамаломата манфиатҳои Византия ва Ҳоконии Турк ба ҳам наздик шуданд. Дар ин замина онҳо метавонистанд бар зидди Сосониён иттифоқи тичоратию ҳарбӣ банданд.

САФОРАТҲОИ МОНИЯ БА ЭРОНУ ВИЗАНТИЯ. Ҳоконии Турк дар ҳалли низоъи тичоратӣ бо давлати Сосониён аз тоҷирони Суғд истифода мебард. Суғдиён бо сардории Мония, ки ҳокими Суғд буд, ҳайати сафирони тоҷирро ба Эрон фиристонданд. Азбаски Мония ва ҳайати сафорати ӯ дар амал намояндагони туркҳо буданд, Анӯшервон дархостҳои онҳоро қабул накард. Ӯ баҳона кард, ки мардуми Эрон ба ин ҷо омадани намояндагони Ҳоконии Туркро наменпазиранд. Ин буд, ки тамоми пешниҳодоти сафирони суғдиро рад кард. Ба чунин қарори Анӯшервон вазири шоҳи Ҳайтолиён Каотулф, ки аз туркҳо гурехта, дар Эрон паноҳ бурда буд, таъсир расонд. Бо пешниҳоди ӯ шоҳи Эрон тамоми абрешими суғдиёнро харида, дар назди соҳибонаш оташ зад. Баъди ин Ҳоконии Турк ба Эрон ҳайати нави сафоратро равон кард, ки он танҳо аз туркҳо иборат буд. Анӯшервон ин дафъа аз ҳайати сафорати мазкур танҳо якчанд нафарро зинда монда, дигаронашро қатл кард. Ин амал муносибатҳои байни Сосониён ва Ҳоконии Туркро тезу тунд намуд.

Ба танҳой ба давлати Сосониён зӯри Хоқонии Турк намерасид. Аз ин рӯ, туркҳо як роҳ доштанд – бастанӣ иттифоқ бо Византия, иттифоқе, ки бар зидди Эрони Сосонӣ нигаронида мешуд. Ба ҳайати сафорат, ки соли 568 ба Византия рафт, боз ҳамон Мония роҳбарӣ мекард. Ӯ бо худ номаи шоҳи туркҳо ва тухфаҳои қиматбаҳо гирифта, бо қорвони тиҷоратӣ ба роҳ баромад. Баъди чанд моҳ сӯхату саломат ба Византия рафта расид ва мактубу тухфаҳоро ба императори он супорид. Мония бо императори Византия аз номи Хоқонии Турк созишномаи тиҷоратию ҳарбии зидди Эрони Сосониро имзо кард. Акнун тиҷорати Хоқонии Турк ба Ғарб ва Шарқи Наздик тавассути худуди Византия сурат мегирифт.

ТАҶОВУЗИ ТУРКҲО БА ЭРОН. Соли 579 Хусрави I Анӯшервон вафот кард. Туркҳо хостанд, ки аз ҳамин вазъияти мусоид истифода бурда, ҳам давлати Ҳайтолиён, ки дар Тахористон вучуд дошт ва ҳам давлати Сосониёро ишғол кунанд. Ба туркҳо муяссар гардид, ки қаламрави ҳайтолиҳои ҷануби Тахористонро ба давлати худ тобеъ кунанд. Ба ҳайтолиёни шимоли Тахористон муяссар шуд, ки истиқлолияти давлати худро нигоҳ доранд.

Соли 588 туркҳо лашкари худро бо сардории Совашоҳ бар зидди Сосониён равон карданд. Туркҳо аз рӯди Ому гузашта, Тахористонро ба даст дароварда, баъд ба сӯи Ҳирот раҳсипор шуданд. Ғайричашмдошти туркҳо лашкари эронӣҳо дар зери сарвари Баҳроми Чӯбина ном лашкаркаши машҳур бар зидди лашкари Хоқонии Турк баромад. Дар ин ҷо Совашоҳ ба лашкари Баҳроми Чӯбина рӯ ба рӯ шуд. Баҳроми Чӯбина ба қароргоҳи лашкаркаши туркҳо ҳамла кард. Туркҳо шикаст хӯрданд ва шоҳи онҳо Совашоҳ ба асп савор шуда, ба Баҳроми Чӯбина ҳамла кард, вале аз тири Баҳроми Чӯбина ҳалок шуд. Лашкари туркҳо ин ҳолро дида, рӯ ба ғузез ниҳод. Баъди муҳлате туркҳо аз нав лашкар ҷамъ карда, ба давлати Сосониён ҳамла оварданд.

Писари Совашоҳ, ки Пармуда ё Елтегин ном дошт, аз дасти эронӣҳо бори дуюм шикаст хӯрд. Баъди ин тарафҳои низоъ дар соҳили рӯди Ому ба созишномаи сулҳ имзо гузоштанд.

ДУ ТАҚСИМ ШУДАНИ ХОҚОНИИ ТУРК. Дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ Хоқонии Турк таназзул кард. Дар мамлакат ҳаракати ҷудоихоӣ пурзӯр шуд. Вазъият ҷунун тезутунд буд, ки ба ду давлат тақсим шудани Хоқонии Турк ногузир гардид. Ҳамин тариқ, солҳои 600 – 603 ин давлат ба Хоқонии Шарқии Турк ва

Хоқонии Ғарбии Турк таксим шуд. Осиёи Марказӣ дар ҳайати Хоқонии Ғарбии Турк буд. Хоқонии Шарқии Турк мавҷудияти худро охишта-охишта аз даст дод. Соли 691 Хоқонии Шарқии Турки Дуюм таъсис ёфт. Қаламрави ин давлат асосан Чин ва гирду атрофи онро дар бар мегирифт, вале он ҳамагӣ 25 сол вуҷуд дошт. Хоқонии Ғарбии Турк соли 744 дар зери зарбаи лашкари арабҳо аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Андоз – уҳдадории молӣ ва ё пулие, ки аз аҳолии барои истифодаи замин, об, роҳҳо ё соҳиб будан ба ягон хел дорой ва ғайра ба давлат пардохта мешавад.

Боч – андозест, ки тоҷир ё шахси дигар ба давлат то фурӯш ва ё баъди фурӯши мол мепардозад.

Сафорат – ҳайати намоёндагони давлате, ки ба давлати дигар равон карда шуда, мақсадҳои муайян дорад: баستاني созишномаҳо, аҳдномаҳо, иттифоқномаҳо ва ғайра.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи забткориҳои Хоқонии Турк нақл кунед.
3. Аз чӣ сабаб давлати Сосониён бо Хоқонии Турк иттифоқ бааст?
4. Кадом низоъҳои байни Сосониён ва Хоқонии Туркро медонед?
5. Сафорати сугдӣҳо бо сардории Мония ба Эрон чӣ мақсад дошт? Оё он натиҷаи мусбат дод?
6. Сафорати дуҷуми туркҳо ба Эрон чӣ натиҷа дод?
7. Иттифоқи Византияю Хоқонии Турк кай ва чӣ тавр бааста шуд? Он бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд?
8. Таҷовузи Хоқонии Туркро ба давлати Сосониён шарҳ диҳед.
9. Хоқонии Турк кай ба ду давлат таксим шуд?
10. Хоқонии Шарқии Турк кай ва аз ҷониби кадом давлат барҳам дода шуд?

§5. ДАВЛАТИ ГУПТҲО

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Дар асри III ва оғози асри IV дар Ҳиндустон давлатҳои хурд-хурди сершумор мавҷуд буданд. Онҳоро роҷаҳое, ки ба дастаи бараҳманҳо таъяс менамуданд, роҷабарӣ мекарданд. Яке аз ҷунин роҷаҳои Ҳиндустони Шимолӣ Чандрагунтаи I (320 – 340) роҷаҳои дигари ин ҷойро мағлуб карда, дар водии дарёи Ганг давлати Гуптҳоро ташкил намуд. Давла-

ти Гуптҳо дар аҳди Самудрагупта (340 – 380) ва Чандрагуптаи II (380 – 414) поёноби Гангро то резишгоҳи он ва паҳнкӯҳи Даканро то дарёи Норбад дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Паталиштура буд. Ин давлат қариб 300 сол вучуд дошт.

Муносибатҳои шохони Гуптҳо бо давлати Сосониёни Эрон хуб буд. Ин давлат ҳудуди шимолии Ҳиндустонро аз тохтутози давлатҳои хориҷӣ муҳофизат мекард.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Давлати Гуптҳо дар ин давра ханӯз нишонаҳои давлати гуломдорӣи Ҳиндустони Қадимро нигоҳ медошт. Гуломон дар қорҳои гуногун – сохтани иншооти обёрӣ, сохтмон, кишоварзӣ, ба сифати хизматгор ва канизҳои хонагӣ васеъ истифода бурда мешуданд. Бозорҳои гуломфурӯшӣ дар давлати Гуптҳо бисёр буданд. Гуломонро ба ин бозорҳо барои фурӯш аз Осиё ва Африқо меоварданд. Сарфи назар аз ин, дар Ҳиндустони замони Гуптҳо сохти гуломдорӣ мунтазам ҷойи худро ба ҷамоаи феодалӣ меод.

ҶАМОАИ ДЕҲОТИИ ГУПТҲО. Дар баробари низоми гуломдорӣи Ҳиндустон дар замони Гуптҳо дар ин ҷо ҷамоаи деҳотӣ вучуд дошт, ки он ба гуломдорӣ асос наёфта буд. Ҷамоаи деҳотӣи Гуптҳо дорои низоми ва қоидаҳои худ буд.

Ҳар як деҳа майдони кишт ва чарогоҳ дошт. Ба деҳа сарвар ва якчанд амалдори дигар сарварӣ мекард. Ҷамоаи деҳа аз дахҳо ва баъзан садҳо оила иборат буд. Ҷамоаи деҳа гурӯҳи захирақашоне, ки аъзои он ба қосибӣ ва кишоварзӣ машғул буданд. Ин ҷамоа имкон фароҳам меовард, ки дар давлати Гуптҳо сохти гуломдорӣ барҳам зада шавад. Сабабаш он буд, ки дар хоҷагиҳои дорои истифодаи меҳнати гуломон самараи қор паст буд, лекин ҷамоаҳои

Расми 8. Ибодатхона дар ҷанубу шарқи Ҳиндустон

деҳа дар ин масъала намуна буданд. Барои ҳамин ҳам, гуломдорон гуломонро ҳарчӣ бештар озод карда, ба онҳо қитъаи заминро иҷора меоданд. Подшоҳ низ ин вақт акнун аз меҳнати гуломон кам истифода мебардагӣ шуд. Ӯ ҳам қисми зиёди заминҳои худро ба иҷора меодагӣ шуд. Дар

баробари ин, дар ҳуди ҷамоаҳои деҳот тағйирот ба амал меомаданд. Олоти меҳнат такмил дода шуда, истеҳсолоти кишоварзиро сермахсултар мегардонд. Оилаҳои калон ба оилаҳои хурдтар тақсим мешуданд. Қитъаҳои калонтари замин дар байни аъзои ҷунин оилаҳо тақсим карда мешуданд. Як қисми аъзои ҷамоа муфлис мешуд. Онҳо аз ашхоси сарватманд ва ё осудаҳол қарздор шуда, тобеи ин гуна одамон мегардиданд.

Расми 9. Ибодатхона дар Орио, қисмати шарқии Ҳиндустон

Аз байни аъзои ҷамоаи деҳа табақаҳои доро, осудаҳол ва камбағал ба вуҷуд меомаданд. Ҳамаи ин ба хоҷагии гуломдорӣ хотима бахшида, ҷомеаи феодалиро ба вуҷуд меовард.

ТАБАҚАҲОИ ҲИНДУСТОН.

Ҳамаи аҳолии давлати Гуптҳо аз ҷиҳати ҳуқуқҳои худ дар як мақом набуданд. Дар он чор табақаи асосии Ҳиндустони қадим вуҷуд дошт: 1) Бараҳманҳо табақаи коҳинони динӣ буданд. Ҳуқуқҳои аъзои табақаи бараҳманҳо нисбат ба се табақаи дигари аз он поёнтар баланд буд. 2) Табақаи кшатриҳо аз хизматчиёни харбӣ иборат буда, ҳуқуқҳои аъзои он назар ба аъзои табақаи бараҳманҳо паस्तтар буданд. 3) Вайшиҳо табақаи сеюмро ташкил мекарданд. Ба ин табақа аҳли заҳмат – кишоварзон, ҳунармандон ва тоҷирон дохил буданд. Ҳуқуқҳои аъзои ин табақа аз ҳуқуқҳои аъзои табақаи шудра, ки охири ба шумор мерафт, баландтар

Расми 10. Қутбманори Деҳлӣ. Асри XIII

Расми 11. Мусаввараи буддой дар яке аз ибодатхонаҳои шаҳри Нора. Асри VII

буданд. 4) Шудра табакаи пастгарин ба шумор мерафт ва аз ӯи он беҳуқуктарин буда, қорҳои аз ҳама ношояму ифлос ва камарзишро иҷро мекарданд.

Дар Ҳиндустон маҳдудиятҳои ҳуқуқии табақаҳо дар зерин назорати махсус буданд. Намоёндагони ҳар қадом табақа ба намоёндагони табақаҳои аз худ боло ва ё поён оила барпо карда наметавонистанд. Маҳдудиятҳои дигари табақавӣ низ вучуд доштанд. Вайронкунандагони сохти табақавӣ ба ҷазоҳои саҳт гирифта карда мешуданд.

Ҷор табақаи ин ҷо номбаркардашуда маънои онро надорад, ки дар Ҳиндустони онвақта ҳама қадар табақа мавҷуд буданд. Табақаҳои дигар ҳам буданд. Ҳатто дар дохили ҳар як табақа табақаҳои боз ҳам хурдтар вучуд доштанд.

ПЕШРАФТИ МАДАНИЯТИ ГУПТҲО

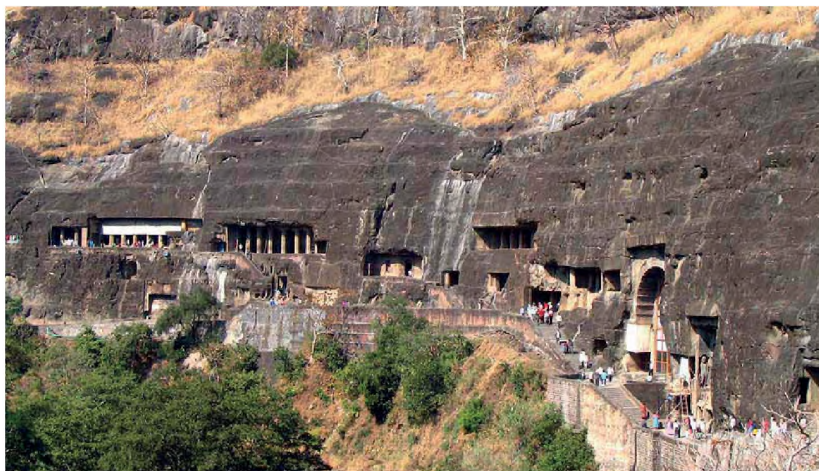
САНЪАТИ МЕЪМОРӢ ВА РАССОМӢ. Дар давраи ҳукмронии Гуптҳо санъати меъморӣ қадими анъанавии ибодатгоҳу қасрсозӣ пеш рафт. Дар тӯли якчанд аср аксари ёдгориҳои меъморӣ давраи маъмури Ҳиндустон дар натиҷаи тохтутози истилогарони хориҷӣ нестун буд карда шуданд. Онҳое, ки боқӣ монданд, дорои санъати баланди меъморӣ буда, тамошояшон қасро ба ваҷд меовард. Масалан, ибодатхонаҳои Эллора ва Аҷанта, ки дар дохили қамару қарангоҳҳои қўҳмонанди яқлуҳт қанда шудаанд, ҳама хел мебошанд. Дар дохили ибодатгоҳҳои маъмури тасвири пайқараҳои зиёди асотирии қадими ҳиндӣ буддӣ мавҷуд буданд. Девоҳҳои ин биноҳо бо расмҳои қандақорикардашудаи гуногун оро дода шудаанд.

Рассомон ва устоҳо дар қорқарди маъдан маҳорати баланд пайдо карда буданд. Дар Деҳлӣ то ҳол сутунҳои тавассути қашшар тайёркардаи зебо, қарқанде ки дар тӯли асрҳои зиёд дар зерин

таъсири шуоъҳои офтоби сӯзон ва борон буданд, вайрон нашудаанд.

ИЛМ. Дар давраи хукмронии Гуптҳо илми Ҳиндустон муваффақиятҳои бузург ба даст оварда буд. Баъзе олимони онвақтаи Ҳиндустон на танҳо дар дохили мамлакат, балки дар давлатҳои хеле дур ҳам маъмулу машҳур буданд. Дар байни чунин олимони Арьяхату, Варахамихару ва Брахматунгу мақоми хосса доштанд. Онҳо дар асрҳои V – VI зиндагӣ кардаанд. Бояд гуфт, ки он вақт дар Ҳиндустон тиб ва табобат асосан тавассути гиёҳҳои шифобахш сурат мегирифт.

АДАБИЁТ. Адабиёти давраи Гуптҳои Ҳиндустон бо адибони барҷастааш машҳур аст. Дар байни онҳо шоир Калидаса ҳам буд. Ӯ дар охири асри IV – аввали асри V ҳаёт ба сар бурдааст. Калидаса муаллифи якчанд достони калони қаҳрамонӣ ва драмаи асотирию таърихӣ будааст. Драмаи «Шакунталаи эътирофшуда» аз беҳтарин асари Калидаса буда, дар он образи зани ҳиндус инъикос ёфтааст, ки ҳама гуна монеаҳои сари роҳашро баргараф карда, ба мақсадҳои инсонияш расида тавонистааст. Ин асар дар Фарб танҳо соли 1789 маълум гардида, тавачҷуҳи мардуми Аврупои ҳамонвақтаро ба адабиёти Ҳиндустони асри миёна ба вучуд овардааст. Алҳол асари номбурда ва асарҳои дигари Калидаса ба забонҳои асосии ҷаҳон тарҷума шудаанд.

Расми 12. Ибодатгоҳи дар гори мавзеи Аҷанта қандашуда. Асрҳои V – VI

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ГУПТҲО. Соли аз байн рафта-ни давлати Гуптҳо ба мо маълум нест. Он ба оғози асри VI рост омадааст. Дар охири асри V давлати Гуптҳо рӯ ба таназзул ниҳода буд. Аз тарафи дигар, дар наздикии Гуптҳо чандин давлати пурзӯр мавҷуд буд, аз ҷумла Сосониён, Ҳайтолиён ва Ҳокони Турк. Дар замоне, ки давлати Гуптҳо пеш намерафт, давлатҳои номбурда давраи таракқиёти худро аз сар мегузарониданд ва махсусан давлати Ҳайтолиён. Махз ҳамин давлат дар нимаи ду-юми асри V муқовимати давлати Сосониёнро бартараф карда, ба Ҳиндустон зада мебарояд. Ҳамин тавр, давлати Ҳайтолиён давлати Гуптҳо забт карда, ба мавҷудияти он хотима гузоштааст.

ЛУҒАТ

Кастаҳо – маънои табақаи аҳолиро дорад, ҳар кадоми онҳо дорои ҳуқуқҳои муайян буданд.

Бараҳманҳо – кастаи олии ҷомеаи ҳиндӣ.

Роҷаҳо – ашрофони ҳиндуҳо ҳамин тавр ном мебарданд.

Ҷомеаи деҳа – соҳти дастачамъии сокинони деҳа ва ташкили меҳнати онҳо, ки худидорашаванда аст.

Иҷораи замин – заминдор ба деҳқонон заминашро ба иҷора дода, қисми муайяни ҳосили онро гирифта, қисми боқимондааш дар ихтиёри иҷорагир менамояд.

Ҷомеаи феодали – ҷомеае, ки дар он мақоми мулкдорон – ашрофон дар ҷойи аввал аст, онҳо соҳибони асосии замин мебошанд.

Ибодатхона – ҷое, ки пайравони ин ва ё он дин ибодат мекунанд.

Достони қаҳрамонӣ – дар он қаҳрамони ягон шахс ва ё воқеа васф карда мешавад.

Драмаи асотирӣ-таърихӣ – дар он воқеаҳои таърихиро ривоятҳо ба таври ҳаяҷонбахш инъикос гардидаанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Давлати Гуптҳо дар Ҳиндустон кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи соҳти давлати Гуптҳо чӣ гуфта метавонед?
3. Ҷомеаи деҳоти Гуптҳо шарҳ диҳед.
4. Ҳар яки чор табақаи ҳиндуҳо таҳлил карда, ҳуқуқҳои аъзои онҳо баён созед.
5. Дар бораи рушди маданияти замони Гуптҳо бо ҳамдигар баҳсу мунозира кунед.
6. Дар бораи шоири ҳинду Калидаса чӣ медонед?
7. Давлати Гуптҳо кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§6. ҲИНДУСТОНИ ПАРОКАНДА

ДАВЛАТИ ЯШОДХАРМАН. Аз мавзӯи 3—"Давлати Ҳайтолиён" ба шумо маълум гардид, ки ин давлат дар асри V ба яке аз давлатҳои пуриқтидортарини ҳамонвақтаи ҷаҳон табдил ёфта буд. Сосониён барин давлати пурзӯр борҳо аз он шикаст хӯрда буд. Дар нимаи дуюми ин аср Ҳайтолиён ба забти Ҳиндустон даст заданд. Давлати Гуптҳо дар зери зарбаҳои пайдарпайи Ҳайтолиёни кӯчманҷӣ таназзул ёфта, дар оғози асри VI аз байн рафт. Давлати Ҳайтолиён дар рафти тачовуз қисмати шимолии Ҳиндустонро ба харобазор табдил дод.

Дар ин давраи мушкул шахсиятҳои ватанпарвари Ҳиндустон халқи хиндуҳо ба муборизаи зидди истилогарони ҳайтолиёнаш даъват намуданд. Яке аз чунин шахсиятҳо роҷа Яшодхарман буд. Ӯ лашкар ҷамъ намуда, онро хуб мусаллаҳ карда, бар зидди Ҳайтолиён лашкар кашид. Яшодхарман соли 530 тавонист, ки гунҳои сафед, яъне Ҳайтолиёнро торумор кунад. Баъди торумори Ҳайтолиён Яшодхарман ба сулолаи Гуптҳо итоат накарда, ҳудаш унвони махарочаро қабул кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки танҳо як қисми собиқ давлати Гуптҳо ба худ тобеъ кунад. Давлати ташкилкардаи Яшодхарман тахминан 70 сол умр дидааст.

ДАВЛАТИ ХАРШИ. Дар оғози асри VII Харши ном роҷаи яке аз вилоятҳои Канауча бо номи худ давлатеро ташкил намуда, баъдтар қариб тамоми Ҳиндустони Шимолиро ишғол кард. Давлати ишғолкардаи Харши дар водии дарёи Ганг, Панҷоби Шарқӣ ва то халиҷи Банғоларо фаро гирифт. Ба Харши инчунин вилоятҳои Ҳиндустони Марказӣ тобеъ шуданд. Харши қаламрави қариб 40 вилоятро ба давлати худ ҳамроҳ ва ҳокимони онҳоро ба худ тобеъ намуд.

Вале империяи ташкилкардаи Харши ҳам дуру дароз умр надид. Роҷаҳои алоҳида ханӯз хангоми дар қайди ҳаёт будани Харши мустақилият ба даст оварда, минбаъд ба ҳокимияти марказӣ итоат намекарданд. Баъди вафоти Харши Ҳиндустон ба давлатҳои хурди сершумор тақсим ва пароканда шуд. Ин давлатҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқобилат нишон дода натавонистанд. Дар тӯли асрҳои VIII – XII Ҳиндустон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Гарчанде ки ин вақт шаҳри Канауча пойтахти Ҳиндустон буд, вале махарочаҳои он аз уҳдаи муттаҳид кардани давлатҳои Ҳиндустон набаромада, ба ҷойи он ки муттаҳид шуда, бар зид-

Расми 13. Ҳайкали биринҷи олиҳаи ҳиндуён

вогузор карданд. Ӯ метавонист ба Ҳиндустон ё аз тарафи хушкӣ ва ё аз тарафи баҳр – ба воситаи халиҷи Форсу укёноси Ҳинд зада дарояд. Ҳар ду роҳи ҳучум ҳам барои лашкаркашӣ мувофиқ буданд. Муҳаммад ибни Қосим соли 722 бо лашкари худ дере нагузашта Синди Ҳиндустонро забт кард. Минбаъд арабҳо ҳучуми худро дар Ҳиндустон идома дода натавонистанд. Баъди якчанд даҳсола арабҳо аз Ҳиндустон пеш карда шуданд.

Арабҳо дини исломро дар тамоми Ҳиндустон паҳн карда натавонистанд. Ҳиндуҳо исломро ҳамчун дини истилогарон шуморида, аксарашон ин динро рад карданд ва пайрави дини миллии худ – буддоия мондан гирифтанд.

ҲАМЛАИ ТУРҚҲО БА ҲИНДУСТОН. Охириҳои асри X давлати эронии турки Ғазнавиён ташкил ёфт, ки пойтахташ Ғазна буд. Шоҳи давлати Ғазнавиён Султон Маҳмуд каламрави Эрони Шарқӣ ва Афғонистонро ба давлати худ муттаҳид карда, баъд барои лашкаркашӣ ба Ҳиндустон тайёри дид. Ӯ дар тӯли 32 соли ҳукмронияш ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Дар натиҷа шаҳру деҳоти Ҳиндустони Шимолӣ талаю тороч карда шуда, даҳҳо ҳазор ҳиндуҳо кушта шуданд. Қорвонҳои сершумори Ғазнавиён тиллою нуқра ва сангҳои қиматбаҳоро аз Ҳиндустон ба шаҳри Ғазна меоварданд, ки бештари онҳо аз ибодатхонаҳои буддоии ин кишвар ғорат шуда буданд. Бо қувваи қосибону ҳунармандони асири ҳиндустонӣ ва тавассути амволи ғоратшуда

ди қабिलाю давлатҳои аҷнабии таҷовузкор мубориза баранд, ба ҷангҳои байниҳамдигарӣ машғул буданд.

ҲАМЛАИ АРАБҲО БА ҲИНДУСТОН. Арабҳо барои паҳн намудани дини ислом дар тӯли асри VII ва аввали асри VIII давлатҳои зиёдро ишғол намуданд. Баъди гирифтани Эрони аҳди Соғонӣ ва Афғонистон онҳо ба сарҳадҳои Ҳиндустон наздик шуданд.

Уммавиён вазифаи забти Ҳиндустонро ба уҳдаи Муҳаммад ибни Қосим ном лашкаркаши араб

дар шаҳри Ғазна қасрҳои боҳашамат сохта, зебу зинат дода мешуданд.

Дар охири ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён дар Ҳиндустон то соҳилҳои рӯди Ганг доман паҳн намуд. Дар натиҷаи истилогарӣҳои Ғазнавиён ва идораи қисматҳои истилошуда теъдод аз ашхоси эронӣҳою тоҷикон, пуштунҳою туркҳо ва халқҳои дигар дар шимоли Ҳиндустон сокин шуданд. Аҳолии зиёди маҳаллии шимолу ғарби Ҳиндустон дини исломро қабул кард.

Соли 1175 Муҳаммади Ғурӣ (Ғазнаро яке аз шоҳони давлати тоҷикии Ғуриён ишғол карда буд) ба Ҳиндустон зада даромада, вилояти Панҷобро ба даст даровард. Баъди соли 1206 вафот кардани Муҳаммади Ғурӣ вориси ӯ – Қутбиддини Ойбек каламрави зери ҳокимияти худро аз Ғазна чудо карда, дар шимоли Ҳиндустон давлати мустақилро ташкил кард, ки пойтахташ Дехлӣ шуд. Давлати нав номи Султони Дехлиро гирифт.

ВАЗЪИ ҶАМОАТҲОИ ДЕҲОТ ВА ИДОРАИ ОНҲО. Парокандагии Ҳиндустон барои ҳарчи тезтар гузаштан ба ҷомеаи феодалӣ шароити мусоид фароҳам овард. Дар шимоли Ҳиндустон баъд аз барҳам хӯрдани давлати Гуптҳо ва давлатҳои Яшодхарману Харши даҳҳо давлатҳои наве ташкил ёфтанд, ки ҳокимони онҳо заминдорони калон буда, ҷамоаҳои деҳотро ба тобеияти худ дароварда буданд.

Дар рушди заминдорӣ феодалии Ҳиндустон ибодатгоҳҳои дини ҳиндуия низ хизмати бузург кардаанд. Коҳинони ҳиндуия замини зиёд доштанд ва масоҳати онро сол то сол васеъ мегардонданд. Ибодатхонаҳои алоҳида дар ихтиёри худ то 1000 ва баъзан то 1500 деҳаҳои хурду калон доштанд. Кишоварзони ҷамоаи деҳотӣ қисми ҳосили заминро ба ибодатхонаҳое меоданд, ки замини иҷора аз онҳо буд.

Ҷамоаҳои деҳоти давлатҳои Ҳиндустон аз тарафи ашхоси интиҳобӣ идора карда мешуданд, вале назорат аз болои онҳо дар дасти ҳоким ва ашхоси аз тарафи ӯ таъйиншуда сурат мегирифт.

САРҶАМА

ИНТИХОБИ ВАРАЙЯМ (КУМИТАИ ДЕҲА) (навиштаҷоти соли 918)

Хушбахтӣ! Гулгулшукуфӣ! Соли 12 (идора) ҷаноби Па-

ракесаривармана (унвони ҳоким Паранганаи I), ки Мадура-ро ишғол намудааст, мо, аъзои маҷлиси Уттарамару – Чатур – ведимангалам (номи деҳа), бо ҳамроҳии Паттанурс – Муванда валан (унвон), ки тибқи амри шоҳ дар байни мо хузур дорад... қарори зерин оид ба интиҳоби кумитаҳо аз имсол сар карда ва ҳар сол, аниқаш «кумитаи солона», «кумитаи боғот» ва «кумитаи обанборҳо»-ро қабул кардем.

(Дар деҳа) 30 кудумбу (аз афташ гуруҳи оилаҳои бо ҳам хеш дар назар дошта шудааст) мавҷуд аст. Аъзои ҳар яки ин 30 кудумбу бояд ҷамъ шуда, дар чиптаҳои махсуси қуръагӣ номи он (сокин)-ҳоеро нависанд, ки чоряк майдон доранд, ки аз он андоз ситонида мешавад, дар хонаҳои зиндагӣ мекунанд, ки дар қитъаҳои худ онҳо сохта шудаанд...

(Баъд аз чипта– қуръаҳо) аз ҳар як кӯча ҷамъ карда мешавад ва писарбачае, ки алҳол аломатҳоро фарқ карда наметавонад, онҳоро аз (ягон хел зарф ва ё халта) аз дарун паси ҳам берун меорад. Ҳамин тариқ, аз ҳар як кӯча якнафарӣ интиҳоб карда шавад. 12 нафар (ҳамин хел интиҳобкардашуда) «кумитаи боғот»-ро ташкил менамояд. Одамоне, ки дар шаш чипта– қуръаи боқимонда сабт шудаанд, «кумитаи обанборҳо»-ро ташкил мекунанд.

Се кумитае, ки бо роҳи берун овардани 30 чипта–қуръа интиҳоб шудаанд, бигузур, вазифаҳои худро 360 рӯз (дар як сол) пурра иҷро намоянд...

(Эзоҳот: шарҳи баъзе ибораю номҳои дар қавс овардаро муаллиф Т. Зиёзода додааст).

ЛУФАТ

Махароча – номи мансаб, ки ба ҳоким ва ҳатто ба шоҳ баробар аст.

Вассал – тобеъ; пайрав; хизматгор.

Уммавиён – сулолаи халифаҳои араб, ки дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Дини ҳиндуия – дар асрҳои VI – VII ташаккул ёфтааст, он аз дини қадими ҳинду бараҳмания – буддоия, ки ханӯз дар асри V пеш аз милод ба вучуд омадааст, сарчашма мегирад.

Чомеаи ашрофӣ – муродифи мафҳуми чомеаи феодалӣ буда, чомеаеро дар назар дорад, ки нури асосии он заминдорони калон, яъне мулкдорон буданд.

1. Давлати Гуптҳо чӣ тавр ва бо кадом сабаб барҳам хӯрд?
2. Харши кай ва чӣ тавр империяи худро таъсис дод?
3. Парокандагии Ҳиндустонро шарҳ диҳед.
4. Дар бораи истилоғариҳои арабҳо дар Ҳиндустон нақл кунед.
5. Арабҳо бо сардории Муҳаммад ибни Қосим кай ва чӣ тавр Ҳиндустонро забт кардаанд?
6. Дар бораи лашкаркашиҳои Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба Ҳиндустон чиҳо медонед?
7. Муҳаммади Ғурӣ кадом музофотҳои Ҳиндустонро забт кард?
8. Султони Дехлӣ кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
9. Дар ҳаёти ҷамоаҳои дехоти Ҳиндустон чӣ тағйирот ба амал омаданд? Барои ёфтани ҷавоб аз сарчашма ҳам истифода баред.

§7. ИМПЕРИЯИ СУЙ

ПАРОКАНДАГИИ ЧИН. Дар асрҳои V – VI Чин давраи парокандагии худро аз сар мегузаронд. Ин вақт қабилаҳои мугул ва турк, ки дар шимолу ғарби Чин сукунат доштанд, ба дохили Чин ба масофаи хеле дур даромада, хоҷагӣ ва маданияти мамлакатро хароб карданд. Дар зери фишор ва ҳамлаҳои пай дар пайи қабилаҳои бодиянишин давлатҳои калони Чин барҳам хӯрда, ба ҷойи онҳо давлатҳои хурд-хурди сершумори камқувват ба вучуд омаданд. Сарвари бисёрии онҳо пешвоёни қабилаҳои номбурдаи истилоғар буданд. Дар байни ин давлатҳо Вэйи Шимолӣ калонтарин буд. Пойтахти он Лоян ном дошт. Ин давлат, ки баъд империяи Суйном гирифтааст, солҳои 386 – 584 арзи вучуд кардааст.

Дар ин давра қисматҳои шимолӣ ва ҷанубии Чинро сулолаҳои номдор идора мекарданд. Барои ҳамин ҳам таърихи асрҳои V ва VI Чинро замони «сулолаҳои шимолӣ ва ҷанубӣ» номгузорӣ кардаанд. Аз ин бармеояд, ки мақоми аввал дар мавҷудияти ин давраи Чин дар дасти ҳамин сулолаҳо будааст.

ЗАМИНДОРӢ. Ҳучуми қабилаҳои бодиянишин дар Чин соҳти гуломдориро барҳам навода бошад ҳам, ба ҳар ҳол ба он зарбаи сахт зад. Дар натиҷаи ин теъдоди деҳқонони озод, аз ҷумла аз ҳисоби бодиянишинони дар Чин сокиншуда афзуд. Дар давлати Вэй заминдорӣ қитъагии давлатӣ ташаккул ёфт. Аз рӯи ин низом замин дар байни аъзои қоршоями оилаҳо бо назардошти

андозпардозӣ аз замин ва косибӣ тақсим карда шуда буд. Андозҳо дар шакли асли – маҳсулот ва ё пулӣ ситонида мешуданд. Чамбоварии андоз марказонида шуда, ба хазинаи давлат тобеъ буд. Дар ҳамин давра заминҳои феодалии ашрофони чинӣ ба вуҷуд омаданд, ки онҳо «чжуанюон» номида мешуданд.

Расми 15. Парвариши шолӣ

Дар баробари пешрафти заминдорӣ, боқимондаҳои урфу одатҳои авлодӣ ҳанӯз маҳфуз монда буданд. Ин зухурот дар Чин муддати дуру дароз давом кардааст. Масалан, дар асрҳои X ва XI кишоварзони тобеъ худро «фарзандон ва хешони хурдак»-и хӯчаинони худ мешумориданд.

Дар Чини онвақта дайрҳои буддӣ низ замин доштанд. Дар ин заминҳо рӯхониёни буддӣ кор карда, ризку рӯзии худро меёфтанд.

ТАШКИЛЁБИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Баъди парокандашавии Чин дар ҳудуди он давлати калонтарин – Вэйи Шимолӣ буд. Вэй қариб 200 сол вуҷуд дошта бошад ҳам, ба он муяссар нагардид, ки ба давлати пуриқтидор табдил ёфта, ба худ давлатҳои сершумори дигари Чинро тобеъ кунад. Дар тӯли ин ду аср дар Чин давлати дигари пурқуввате пайдо нашуд, ки Чини парокандаро муттаҳид созад.

Кӯшиши аввалини муттаҳидкунии давлатҳои парокандаи Чинро сулолаи Суй кардааст. Асосгузори ин сулола Янтэсян буд, ки ўро Вэнди низ ном мебуданд. Ин шахс фармондеҳи дастаи калони лашкари яке аз сулолаҳои шимолӣ буд.

Янтэсян қарор дод, ки мақсадашро ба сарбозонаш фаҳмонад. Шояд онҳо ўро дастгирӣ кунанд. Аскаронаш ўро дастгирӣ карданд. Янтэсян аввал қаламрави зери ҳокимияти сулолаеро, ки ба он хизмат мекард, ишғол намуда, баъд ба васеъ кардани ҳудуди ишғолнамудаи худ шурӯъ кард. Ё дастаҳои низомии шоҳу ҳокимони давлатҳои зиёди Чинро мағлуб сохта, заминҳои онҳоро ба давлати худ ҳамроҳ намуд. Ҳамин тариқ, то соли 589 Янтэсян тамоми шимол ва ҷануби Чинро забт карда, империяи Суйро таъсис дод.

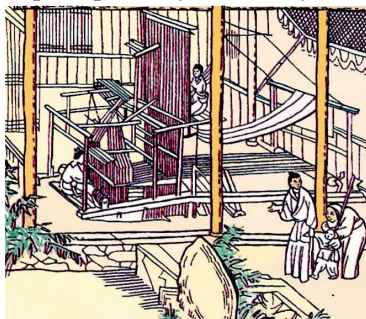
ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Аъзои сулолаи Суй баҳри нигоҳ доштани иқтидори ҳоҷагӣ, ҳарбӣ, ҳунармандию косибӣ ва тиҷорати империяи худ кӯшиши зиёд ба харҷ доданд ва то як дараҷа ба мақсадҳои хеш ноил ҳам шуданд.

Шабакаи обёрикунии Чин аз нав барқарор ва васеъ карда шуд. Дар аввалҳои асри VII, ҳангоме ки императорони дуҷуми ин сулола – Ян Гуан ё Ян-ди салтанат меронданд, Чӯйи Бузург кофта шуд, ки он дарёҳои Хуанхэ ва Янтсиро бо ҳам пайваст. Ин чӯй аз бузургтарин чӯйҳои буд, ки инсоният дар ягон давраи замони қанда бошад. Чӯйи Бузурги Чин қариб 1000 километр дарозӣ дошт. Дар сохтмони ин чӯй дар як вақт то 1 миллион нафар одам кор мекард.

Давраи ҳукмронии Ян Гуан хеле самаранок буда, ба афзоиши иқтидори империяи Суй мусоидат намуд, вале ин давраи рушди империя кӯтоҳмуддат баромад. Давраи гул-гулшукуфии империяи Суй дар баробари вафоти Ян Гуан анҷом ёфта, давраи таназули он фаро расид.

БАРҲАМХҶҶРИИ ИМПЕРИЯИ СУЙ. Империяи Суйи ташкилкардаи Янтсзян умри дароз надид. Дар як давлат дар ҳолати муттаҳидӣ нигоҳ доштани шимол ва ҷануби Чин қори осон набуд. Ҳукумати марказии Суй имкон надошт, ки аз болои тамоми музофотҳои мамлакат назорати саҳти доимӣ қорӣ кунад. Дар музофотҳо ҳокимият, асосан, дар дасти ашрофони маҳаллӣ буд. Ғайр аз ин, ба империяи Суй аз тарафи ғарб қабилҳои турк тез-тез ҳамла карда, онро талаю тороч намуда, музофотҳои алоҳидаро ба зери тасарруфи худ мебароварданд. Тоҳтутози қабилҳои турк ба Чин сол то сол пурзӯртар мегардид.

Сарфи назар аз ин ҳолати Чин императорҳои сулолаи Суй ба забти кишварҳои дигар машғул буданд. Ин қор неруи бузурги одамм ва маблағи зиёдро тақозо мекард. Хароҷоти беандоза қалони ҷангҳои истилогаронаи империя ва аз тоҳтутози қабилҳои турк дифоъ қардани мамлакат таназули империяи Суйро тезонид. Боре ҳукумати Суй хост, ки Қорея дар шарқи Чин ҳамҳудудро ишғол кунад, вале он бебарор анҷом ёфт. Ин бебарорӣ обрӯю эътибори

Расми 14. Қосибон абрешим мебоғанд

сулолаи Суйро қатъиян резонд. Ин буд, ки музофотҳои зиёди Чин аз зери тобеияти ин сулола баромаданд. Ба ҳокимияти марказӣ дигар ягон музофот итоат намекард.

Дар чунин вазъият соли 618 яке аз ҳокимони Чини Шимолу Ғарбӣ – Ли Юэн ё худ Гаотси, ки аслан турктабор буд, ҳокимиятро дар империя ба даст дароварда, бо ҳамин ба ҳукмронии сулолаи нав, ки Тан ном дошт, асос гузошт.

ЛУҒАТ

Заминдорӣ китъагӣ – он заминҳое, ки давлатӣ буданд ва ба деҳқонон пора-пора муваққатан ба ичора дода мешуданд.

Кишоварзони тобей – онҳое, ки дар заминҳои ҳуҷаинонашон кор карда, ҳуқуқи иваз кардани ҳуҷаини худро надоштанд.

Дайрҳои буддой – ибодатгоҳҳои дини буддоия, ки сокинони он дар ҳамон ҷо зиндагӣ мекунанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Парокандагии Чини асрҳои V ва VI-ро шарҳ диҳед,
2. Лоян пойтахти кадом давлати Чин буд?
3. Дар бораи заминдорӣ Чини давраи парокандагии он чӣ гуфта метавонед?
4. Дайрҳои буддой чӣ хел муассиса буданд?
5. Давлати Суй кай ва чӣ тавр таъсис ёфта буд?
6. Дар бораи асосгузори сулолаи Суй – Янтсзян чӣ гуна метавонед?
7. Янтсзян кучоҳоро ба империяи худ ҳамроҳ кард?
8. Дар бораи канда шудани Ҷуйи Бузурги Чин дар байни дарёҳои Хуанхэ ва Янтсзи нақл кунед.
9. Ба империяи Суй кадом қабिलाҳои бодиянишин ҳамла карданд?
10. Империяи Суй кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд? Онро кӣ соҳибӣ кард?

§8. ИМПЕРИЯИ ТАН

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи Тан соли 618 таъсис ёфта, асосгузори он Ли Юан аз сулолаи Тан буд. Аз ин рӯ ин империя номи Танро гирифтааст. Пойтахти империя шаҳри Чанъан (ҳоло Сиан) ном дошт ва ниҳоят бузург буда, дар асри VIII аллақай дорои 1 миллион нафар аҳоли будааст. Пойтахти дуюми империяи Тан шаҳри Лоян буд.

Империяи Тан тахминан 300 сол умр дидааст. Императо-

ри нисбатан пурзӯри сулолаи Тан Ли Ши-мин (626–649) буд, ки ўро Тайсзун ҳам меномиданд. Дар натиҷаи якҷанд ҷанги бомуваффақият ба Ли Ши-мин муяссар гардид, ки худуди империяи худро васеъ кунад. Қаламрави империяи Тан дар шимол то дарёи Амур ва Хинган, дар ҷануб то Ҳиндустон ва Сиам, дар шарқ то Корея ва дар ғарб то сарҳадҳои Осиёи Марказиро дар бар мегирифт.

Империяи Тан дар аҳди ворисони Тайсзун давлати калонтарини Осиё ба шумор мерафт. Махсусан, дар аҳди малика Ў Тсзэ-тян (656 – 705), ки ўро Ухсу ҳам ном мебуданд, пурқувват гардид. Ў пуштибони дини буддоия буд.

ИДОРАИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Империяи бузурги Тан дар аҳди Ли Ши-мин тавассути амалдорони сершумори император идора карда мешуд. Ин император барои амалдорони давлати унвонҳои махсус таъсис дод. Ҷамаи амалдорон ба нух дараҷа тақсим карда шуда буданд. Ҳар кадоми онҳо мувофиқи дараҷаи унвонашон дорои қитъаи муайяни замин буданд, ки ба онҳо ба ивази хизмат дода мешуд. Яъне ҳар қадаре ки дараҷаи унвони амалдор баландтар бошад, ба ӯ ҳамон қадар зиёдтар замин дода мешуд.

Дарбори император ҳамагӣ 6 идора дошт. Онҳо вазифаҳои вазоратҳои зеринро иҷро мекарданд: вазорати унвонҳо, вазорати андозҳо, вазорати ҳарбӣ, вазорати додгоҳи ҷиноӣ, вазорати корҳои ҷамъиятӣ ва вазорати расму оинҳо. Ҳар кадоми онҳо дар мамлакат мувофиқи номашон вазифаҳои муайяноро иҷро мекарданд. Вазорати андозҳо ба ҷамъовариҳои андоз ва ворид кардани он ба ҳазинаи давлати машғул буд; вазорати ҳарбӣ ҳамаи он корхоеро, ки ба дифои мамлакат, аскарро афсар ва артиш марбут буд, ба уҳда дошт; вазорати унвонҳо ба амалдорон ва ашхоси дигар унвон меод ва ё номзадии онҳоро ба император ва ё амалдори дигари ҳокимияти марказӣ пешниҳод мекард; вазорати урфу одатҳо иҷрои мувофиқаҳои динию миллиро назорат ва танзим менамуд; вазорати додгоҳи ҷиноӣ ҳамаи масъалаҳои тафтиши ҷиноятҳо, мувофиқаи судӣ ва иҷрои ҳукми додхоҳҳоро иҷро мекард ва вазорати корҳои ҷамъиятӣ бошад, ба сохтмони биноҳои ҷамъиятӣ, ҷӯйборҳо, роҳҳо, устухонаҳои қосибии давлатӣ ва корҳои дигари таъйиноти маҳаллӣ ва ё умумидавлатӣ махсус гардонида шуда буд.

Барои роҳбарӣ ба музофоту вилоятҳо император ҳокимонро

таъйин мекард, ки салоҳияти онҳо ба губернатор баробар буд. Ҳар як вилоят ба музофотҳо, музофотҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо ва волостҳо ба деҳаҳо тақсим карда шуда буданд. Гурӯҳҳои аз ҳама поёни ҷомеаи деҳаҳо иттиҳоди ҳавлиҳо буданд, ки ҳар кадом панҷ ҳавлиро дар бар мегирифт. Дар сурати андозхоро пардохта натавонистани яке аз ҳавлиҳо аъзои дигари ин иттиҳод қарзи ўро якҷоя мепардохтанд. Ин усули рӯёнидани андозро «дастгирии ҳамдигарӣ» меномиданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тан дар Чин низоми ташаккули мулкҳои давлатии заминҳо пурра анҷом ёфт. Амалдорони давлатӣ ҳамаи заминҳои мамлакатро ба ҳисоб гирифтанд, то ки бо ин роҳ заминҳои давлатӣ зиёд карда шаванд. Дар ин заминҳо кишоварзони давлатӣ кор мекарданд. Онҳо ба давлат андози калон мепардохтанд, инчунин, дар як сол аз 20 то 30 рӯз корҳои давлатиро бепул иҷро мекарданд. Бо мурури замон, қисми зиёди заминҳо ба ихтиёри амалдорон гузашт. Деҳқонон камзамин ва безамин мешуданд.

ИМПЕРИЯИ ТАН ДАР АСРҲОИ VIII – IX. Дар асри VIII маҷмӯаи қонунҳои империяи Тан тартиб дода шуд, ки он аз 6 маҷмӯаи алоҳидаи ифодакунандаи тарафҳои гуногуни ҳаёти давлати Тан иборат буданд. Қонунҳои дар ин маҷмӯаҳо инъикосёфта имкон медоданд, ки империяи Тан тараққӣ кунад ва ҳам ҳуқуқҳои халқ ҳифз карда шаванд.

Дар ин давра Чин бо давлатҳои зиёди Осиё робитаҳои хуби тичоратӣ дошт, аз ҷумла бо Хилофати Араб, Ҳиндустон, Сиам ва Ветнам. Роҳи абрешим, ки аз Чанъан ба ҷониби Осиёи Марказӣ тӯл мекашид, Чинро бо мамлакатҳои Осиёи Шимолӣ, Ғарбӣ ва Ҷанубӣ мепайваст. Чин роҳи баҳрӣ ҳам дошт, ки он қаламрави соҳилҳои шарқии Чинро ба мамлакатҳои Осиёи Ҷанубию Шарқӣ ва Ҳиндустон мепайваст. Тоҷирони Чин абрешим, чиниворӣ ва молҳои дигарро дар бозорҳои ин мамлакатҳо фурӯхта, даромади калон ба даст мебароварданд, вале ин ҳама муваффақиятҳои Чин то солҳои 70-уми асри VIII буд. Баъди ин империяи Тан рӯ

Расми 15. Киштукори кишоварзони Чин

ба таназзул ниҳод. Ин вақт харочоти давлатӣ аз ҳад зиёд шуд. Барои ҳамин императорҳо ба кишоварзон андозҳои нав ба нав бор мекарданд.

Ба зами мушкilotи андоз, ҳазорон кишоварзон ба бемории вабо гирифторм шуда, талаф меёфтанд. Ин буд, ки шумораи кишоварзони давлатӣ сол то сол кам шуда, аз ҷониби онҳо ба хазинаи давлатӣ маблаги ночиз ворид мегардид. Дар ҷунин шароит кишоварзон ба соҳибони замин торафт бештар тобеъ мешуданд. Заминдорон аз меҳнати ин кишоварзон даромади калон ба даст мебароварданд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки соли 780 ҳукумати Тан дар низоми андозситонии мамлакат ислоҳот гузаронид. Аз рӯи қонун нав, ки онро Ян Ян ном шахс таҳия карда буд, андозҳо на танҳо аз деҳқононе, ки порчаи хурди замин доштанд, ситонида мешуданд, балки аз онҳое ҳам ситонида мешуданд, ки заминдори калон буда, заминҳои давлатиро ҳам муваққатан дар ихтиёри худ доштанд. Аҳамияти ин қонун аз он иборат буд, ки заминдорон маҷбур буданд андози деҳқонони дар заминҳои онҳо қор мекардагиро ҳам пардозанд. Ин ислоҳот аҳоли кишоварзони Чинро каме беҳтар кард.

Дар охири асри VIII вазъи сулолаи Тан ва ҳокимияти марказии он рӯ ба таназзул ниҳод. Аз ин аҳвол ҳокимону лашкарқашон хуб истифода бурда, меҳостанд, ки истиқлолият ба даст дароранд. Ин қабил амалдорон дигар аз император наметарсидагӣ шуданд. Дар натиҷа соли 785 фармондеҳи артиш Ан Лу-шан ба муқобили император шӯриш бардошт. Дар ин шӯриши зиддиҳукумати лашкари 120-ҳазорнафара иштирок кард. Соли 786 ба Ан Лу-шан муяссар гардид, ки ҳар ду пойтахти империя – шаҳрҳои Чанъан ва Лоянро ишғол намояд. Император маҷбур шуд фирор кунад, вале ӯ соли дигар ба пойтахт баргашта, шӯриши Ан Лу-шанро бо ёрии қабилҳои бодиянишини зархарид, ки дар байни онҳо теъдоди уйгурҳо бештар буданд, паҳш кард. Сипас дар ҷануби мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд, вале мисли шӯриши Ан Лу-шан шикаст хӯрданд.

ШҶРИШИ ХУАН ЧАО.

Баъди қариб 100 соли шӯриши

Расми 16. Деҳаи Чин

Ан Лу-шан солҳои 875–884 дар Чин бо сабаби қашпокию беадолатӣ шӯриши калонтарини деҳқонон ба амал омад, ки сарвари он дуқондори намакфурӯш Хуан Чао буд. Шӯриши мазкур аввал дар музофотҳои Шандун ва Хэбей сар зада, баъд ба Чини Марказӣ ва музофоти Хэнан роҳ меёбад. Соли аввали шӯриш сафҳои он то 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Баъд шумораи шӯришчиён афзуда, соли 880 ба 250–300 ҳазор нафар расид.

Баъд аз забти Чанъан Хуан Чао худро «императори деҳқонон»-и Чин эълон кард. Ба анъанаи чиниро пайравӣ карда, Хуан Чао тахаллуси императории «Да Тси»-ро қабул кард. Ӯ эълон дошт, ки император ғайр аз пуштибонӣ кардани халқи одӣ кори дигар нахоҳад кард. Хуан Чао, ки қароргоҳаш дар Чанъан буд, вазифаи императории Чинро ҳамагӣ ду сол иҷро кард. Соли 884 императори сулолаи Тан бо ҳамроҳии анбӯҳи бузурги уйгурҳо, тангутҳо ва қabilaҳои дигари бодиянишини шимолу ғарб ба пойтахт баргашта, шӯриши Хуан Чаоро бераҳмона пахш кард. Роҳбари шӯриш Хуан Чао аз Чанъан фирор карда, ба Хунан рафт ва дар он ҷо худкушӣ намуд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ИМПЕРИЯИ ТАН. Сарфи назар аз ин

Расми 17. Императори охирин сулолаи Ли Ши-мин

ки сулолаи Тан шӯриши деҳқононро торумор кард, империяи таназулёттаи ин сулола дигар ба худ омада натавонист. Императорони Тан баъд аз шӯриши деҳқонон боз чандин соли дигар ҳукмронӣ карда бошанд ҳам, ҳокимияти онҳо тамоми Чинро фаро нагирифт. Дар ибтидои асри X дар шимол давлати бузурги Кидониён ташкил шуд. Давлати нав, ки Ляо ва пойтахташ Янтесин ном дошт, қаламрави бузургро дар бар мегирифт. Императорони Ляо Манчурия, қисми Муғулистон ва як қисми шимолӣ Чинро ишғол карда буданд.

Империяи Тан соли 907 барҳам хӯрдааст. Баъди барҳамхӯрии империяи Тан Чин дар тӯли даҳсолаҳои зиёд дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт.

ЛУҒАТ

Унвонҳо – рутбае аст, ки ба соҳибаш ҳуқуқ ва имтиёзҳои махсус медиҳад.

Мулкҳои давлатӣ – заминҳои, ки ба давлат тааллуқ доштанд ва онҳо асосан дар ихтиёри император буданд.

Роҳи бузурги абрешим – бо ин роҳ тоҷирони чинӣ ба мамлакатҳои ғарбии Осиё, Африқо ва Аврупо молҳои абрешимӣ бурда мефурухтанд. Аз ин роҳ тоҷирони мамлакатҳои дигар низ истифода мебуданд.

Губернатор – амалдоре, ки император барои идораи музофот ва ё вилоятҳои Чин таъин мекард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Империяи Тан кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Дар бораи шаҳри Чанъан чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи империяи Танро идора кардани Ли Ши-мин нақд кунед.
4. Қадом вазоратҳои империяи Танро медонед?
5. Иттиҳоди панҷ ҳавлӣ чист? Он барои чӣ таъсис дода мешуд?
6. Шӯриши Ан Лу-шанро шарҳ диҳед.
7. Дар бораи шӯриши деҳқонон дар зери роҳбарии Хуан Чао ба ҳамдигар савол диҳед.
8. «Императори деҳқонон» чӣ ном дошт?
9. Империяи Тан кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

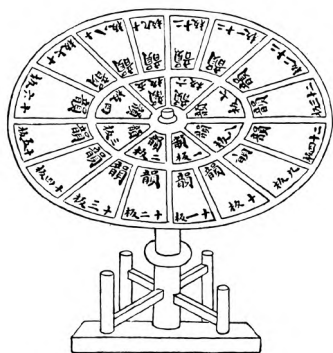
§9. ИМПЕРИЯИ СУН

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯИ СУН. Тахминан баъди 50 соли барҳамхӯрии империяи Тан, Чин дар ҳолати таназул ва парокандагӣ қарор дошт. Ҳоҷагии он ақиб монд. Аз парокандагии Чин махсусан, соҳаи кишоварзӣ зарари калон дид, вале дар миёнаҳои асри X хунармандию кишоварзӣ ва тичорати мамлакат пеш рафт. Чандин ҳокими вилоятҳо ва лашкаркашон кӯшиш ба харҷ доданд, ки ҳокимияти Кидониёро барҳам зада, Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Яке аз чунин шахсҳо лашкаркаши Чини Шимолӣ Чжао Куан-ин – асосгузори сулолаи Сун буда, дар якҷанд муҳорибаи Кидониёро мағлуб карда, империяи Сунро таъсис дод. Пойтахти империя аввал шаҳри Биян буд, ки ҳоло Кайфон ном дорад, вале дар охириҳои мавҷудияташ пойтахти Сун ба шаҳри Ханчжоу кӯчонида шуд.

ИҚТИДОРИ ИМПЕРИЯИ СУН. Шоҳҳои сулолаи Сун бар зидди ҳокимони саркаши Чин муддати дуру дароз мубориза бурданд, вале ба онҳо муяссар нашуд, ки тамоми вилояту музофотҳои Чинро ба зери ҳокимияти худ дароранд. Ҳокимони вилоятҳо ҳокимияти сулолаи Сунро эътироф накарда, охишта-охишта давлатҳои мустақили худро ташкил мекарданд. Қабилҳои турк, муғул ва уйғурҳо ҳам ба императори Сун итоат намекарданд, вале оқибат ба ӯ муяссар шуд, ки ҳатто на танҳо уйғурҳо ва кидониён, инчунин, қаламрави Аннамро ба худ тобеъ кунанд. Ҳукумати сулолаи Сун бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Сиам ва Корея муносибатҳои тичоратӣ дошт.

Ба ҳар ҳол, империяи Сун нисбат ба империяи Тан заифтар буд, аз ин рӯ, ба мамлақати пурзӯри марказиятноқ табдил наёфт.

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ Ван Ан-ши (1021–1086) дар яке аз музофотҳои Чин ба ҳайси амалдор кор карда, шохиди қашшоқию бенавоии гӯшношуниди аҳоли ва бедодгарии ашрофони заминдор ва судхӯрони маҳаллӣ шуд. Ӯ дар он ҷо вазифаи худро хуб иҷро карда, охишта-охишта сазовори вазифаҳои баландтар мешавад. Ҳамин тариқ, то ба вазифаи сарвазири император сабзида мерасад. Дар ин вазифа кор карда, Ван Ан-ши баҳри пешрафти хунармандӣ, кишоварзӣ, тичорат, молия ва некуаҳволии халқи Чин чандин қорӣ шоени таърифро ба ҷо меорад. Бо ташаббус ва сардорӣ ӯ, аз ҷумла заминҳои мамлакат аз нав ба рӯйхат гирифта шуданд. Акнун андозҳо бо назардошти ҳамин рӯйхат аз нав дида баромада шуданд. Ин кор, пеш аз ҳама, ба кишоварзон фоидаовар буд. Минбаъд аз ашрофи заминдор, ки то ин вақт андоз намепаздоданд, мувофиқи қонуни нав андоз рӯёнида мешуд. Ухдадорҳои коркардадихӣ бошанд, бо андозии пулӣ иваз карда шуданд. Дар натиҷаи ин кишоварзон имконият пайдо намуданд, ки соли дароз дар заминҳои ба онҳо додашуда меҳнат кунанд. Кишоварзон акнун ҳуқуқ доштанд, ки андозии заминро қисман тавассути маҳсулот ва қисман тавассути пул адо кунанд.

Расми 18. Ҳарфдони барои ҷоп хуруфчинишуда

Ислоҳоти Ван Ан-ши барои ёрӣ ба мардуми камбизоату қашшоқ хизмат мекард. Ӯ дар анборҳои давлатӣ барои ин қабил мардум ғаллаи эҳтиётӣ захира кард, то ки

дар сурати хушксолӣ ё гуруснагӣ ба ин мардуми эҳтиёҷманд тақсим кунад. Ван Ан-ши хазинаи маҳсулоти таъсис намуд, то ки кишоварзон аз он қарз гирифта, хоҷагии худро пеш бурда тавонанд.

Яке аз ҷиҳатҳои муҳими ислоҳоти Ван Ан-ши он буд, ки давлат маҳсулоти изофаи кишоварзонро харида гирифта, баъд онро дар бозорҳо мефурухт. Ҳамин тавр ҳам мешуд, ки давлат аз ин кор зарар медид, вале бо вучуди ин, ба кишоварзон бо ҳамин роҳ ёрӣ мерасонд.

Ван Ан-ши дар соҳаи ҳарбӣ низ ислоҳот гузаронд. Артиши давлатиро, ки дар он сарбозон хизмати маҷбуриро адо мекарданд, ба аскарони ихтиёрии маошхӯр иваз кард.

Вале ба Ван Ан-ши муяссар нагардид, ки ислоҳоти худро бо пуррагӣ амалӣ кунад. Ба ҳар ҳол, қисми он дар амал татбиқ гардида, натиҷаҳои хуб дод. Мутаассифона, душманони ислоҳот ба аз вазифааш сабуқдӯш кардани Ван Ан-ши муваффақ шуданд. Гӯё ки ислоҳоти ӯ ба империяи Сун хавфу хатар оварда бошад.

АНҶОМИ ҲУКМРОНИИ СУЛОЛАИ СУН. Агар ислоҳоти пешниҳодкардаи Ван Ан-ши дар Чин пурра татбиқ мешуд, шояд империяи Сун умри зиёдтар медид. Дар оғози асри XII хатари аз тарафи қabilaҳои шимол забт кардани Чин ба миён омад. Барои начоти ҳокимияти худ императорони Сун маҷбур шуданд, ки соли 1126 пойтахти мамлакатро ба Ханҷжоу кӯчонанд.

Дере нагузашта сулолаи Сун аз заминҳои Чини Шимолӣ маҳрум шуд. Ин минтақа ба ҳайати давлати наво дохил гардид, ки он номи Тезинро гирифт. Ба Тезин қаламрави давлати Кидониён низ дохил гардид.

Мавқеи ҳукмронии сулолаи Сун ба кулӣ танг карда шуд. Дар қаламрави хурди Чини Ҷанубӣ империяи Сун то соли 1279 вучуд дошт. Ҳамон сол империяи Сунро набераи Чингизхон Хубилай забт карда, бо номи Юан давлати худро таъсис дода, ба сулолаи нави императорони муғулии Чин асос гузошта,

САРҶАМА

ИСЛОҲОТИ ВАН АН-ШИ СОЛҶОИ

1069 – 1085. Қонун дар бораи қарз

Рӯзи 4 моҳи 9-уми соли 2-юми замони ҳукмронии Синин Идораи таҳияи низомнома барои 3 муассиса (ба император) маъруза (бо мазмуни зерин) пешниҳод намуд: «Амалдорон

ба император дар бораи аз анборҳо фурӯхтани ғалла ва аз тариқи қарз расонидани ёрӣ (ба кишоварзон) чандин маротиба арз карданд.

Имрӯз дар бораи ҳамаи ин мо маълумоти пурра медихем.

...Алҳол пул ва ғаллаи анборҳои тамоми музофотҳои Чампунгуайхуэй тахминан ба маблағи зиёда аз 15 000000 халта танга баробар аст, лекин бо сабаби он ки ҳангоми харида, тақсим кардани хӯрокворӣ анборҳо вазифаҳои худро иҷро намеkunанд, на ҳама аз ин фоида бардошта метавонанд...

Мувофиқи мақсад мебуд, агар хӯроквории дар анборҳо буда дар сурати боло рафтани нарху наво арзон фурӯхта ва дар сурати поён рафтани нархҳо (аз халқ) бо нархи қимат харида, гирифта шавад...

Бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки идораи дар музофотҳо кори молияро иҷро мекардагӣ бояд андоз аз замин ва хӯроквориро қабул карда, онро бо пул иваз намоянд.

Зарур аст, мисли пештара қарзи ба ивази гавари давҳои сабз (ҳосили нав дар назар дошта шудааст. – *Шарҳи Т. Зиёзода*), ки дар Шенси истифода шудааст, пулҳои нақдро истифода баранд, ки алҳол дар анборҳо нигоҳ дошта мешаванд. Ин маблағҳоро ба халқи эҳтиёҷманд дода, амр карда шавад, ки онҳо қарзро бо ҳамроҳии пардохти андоз баргардонанд.

Ба онҳое, ки (андозро) дар шакли асли пардохтанианд ва ба онҳое, ки (ин уҳдадориро) аз тариқи пул пардохтанианд, бо сабаби баланд будани нархҳо иҷозат дода шавад, ки бо салоҳдиди худ рафтор кунанд. Дар сурати пайдоиши ҳолатҳои фавқулодаи табиӣ иҷозат дода шавад, ки пардохти қарз аз ҳосили оянда мавқуф гузошта шавад.

Бо ёрии ин чораҳо халқ мушкilotро на танҳо дар замони камҳосилӣ паси сар мекунад, балки қарз гирифта, ҳангоми кишти замин барои аз хӯрокворӣ таъмин кардани худ ташвиш намекашад.

Зарур аст, чунин кормандоне хоста гирифта шаванд, ки халқро (барои гирифтани қарз) ҳавасманд карда тавонанд...».

ЛУҒАТ

Кидониён – халқ ва бо ҳамин ном давлате, ки дар шимолу ғарбии Чин воқеъ буд.

Муносибатҳои тичоратӣ – робитаҳое, ки дар байни тарафҳои савдокунанда – харидор ва фурӯшанда ба амал меоянд.

Уҳдадорӣ қорқардадихӣ – дар давоми сол бе музд адо намудани қор, теъдоди рӯзҳои чунин уҳдадорӣ маъмулан, барои як сол муқаррар карда мешуд.

Аскарони ихтиёрӣ – онҳое, ки дар артиш хизмат карда, маош мегиранд. Аскарони ихтиёриро «зархарид» ҳам меноманд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Империяи Сун кай таъсис ёфтааст?
2. Асосгузори империяи Сун кӣ буд?
3. Императорони сулолаи Сун ба давлати худ кадом музофотҳоро муттаҳид намуданд?
4. Кидониён кӣ буданд?
5. Дар бораи иқтисоди империяи Сун маълумот диҳед.
6. Оид ба ислоҳоти Ван Ан-ши далелҳо биёред.
7. Империяи Сун чаро ва кай барҳам хӯрд?
8. Кадом сулолаҳои императорони Чини асрҳои IV– XII-ро номбар карда метавонед?
9. Сарчашмаҳои омӯхта, бо ҳамдигар саволу ҷавоб кунед.

§10. ҶОПОНИ САМУРАЙҶО ВА СЁГУН

СОХТИ АВЛОДӢ. Ҷопон дар асрҳои III–VII аз ҷамоаи ибтидоӣ ба сохти авлодӣ гузашт. Ин вақт иттифокҳои қабилаҳо ҳам ташкил ёфтанд. Сардори авлоди аз ҷама пурқувват унво-ни «сумэраги», яъне номи императорро мегирифт. Пешвоёни қабилаҳо низ бо ҳамин унвон мушарраф гардонида мешуданд. Сумэраги дар як вақт ҳам пешвои қабила, ҳам фармондеҳи олии артиш, ҳам сардодхоҳ ва ҳам сарқоҳини динӣ буд.

Ашрофони авлодию қабилавӣ ба давлати марказиятнок ва император эҳтиёҷ доштанд, вале дини синтоия имконият наметод, ки ин давлат бо роҳи зӯрӣ ба вучуд биёяд. Барои ташкили давлати ягонаи Ҷопон зӯриро қор фармудан лозим буд, лекин ин дин зидди зӯрварӣ мебаромад. Бинобар ин онҳое, ки мехостанд давлати марказиятноки Ҷопонро ташкил бидиҳанд, пайравони ҳамин дин шуданд.

ҲОКИМИЯТИ СОҶА. Дар охири асри VI авлоди СоҶа, ки пайрави дини буддоия буд, бар авлоду қабилаҳои дигари пурзӯр ғалаба карда, давлати марказиятноки Ҷопонро таъсис дод. Оғози асри VII шоҳзода Сётоку-тайси (572 – 621), ки аз авлоди СоҶа буд,

«Чадвали 12 рутба» ва «Қонуни 17 модда»-ро эълон кард. Ин санадҳо аз нишондодҳои буддоию таълимоти Конфутсий (файласуфи Чини Қадим) дар бораи номаҳдуд будани ҳокимияти мутлақ сарчашма мегирифтанд. Ҳамин тариқ, авлоди Сога дар Чопон ба ҳокимияти мутлақ асос гузошт. Шохзода Сётоку-тайси ва авлоди Сога давлати Чопонро мутобиқи чадвали қонуни номбурда идора мекарданд.

Дар миёнаҳои асри VII авлоди Сога мақоми роҳбарикунандаи худро аз даст дод. Соли 645 дар натиҷаи табаддулот аксари аъзои ин авлодро авлоди дигар нест кард. Ба тахту тоҷи авлоди Согаи барҳамхӯрда Кару ном намояндаи Сумэраги соҳиб шуда, бо номи Котоку ба тахти ҳокимият нишаст. Замони ҳукмронии ӯро «Пайка» меномиданд, ки ин сабаб дорад. Табаддулоте, ки Котокуро ба сари ҳокимият овард, «табаддулоти Пайка» ном гирифтааст.

Баъди табаддулоти Пайка Чопон ба давраи нави таърихи худ дохил шуд. Шохҳои Сумэраги ба Корея таҳдид карда, дар мамлакат ислоҳот гузарониданд. Сардори давлатро «император» меномидагӣ шуданд. Ӯ унвони дигар ҳам дошт – «Писари Осмон». Дар назди ӯ барои идора кардани мамлакат Шӯрои давлатӣ ташкил карда шуд, ки ба он сардори идора роҳбарӣ мекард. Чопон ба вилоятҳо тақсим карда шуд. Онҳоро ҳокимон идора мекарданд. Вилоятҳо аз уездҳо иборат буданд.

КИШОВАРЗӢ. Дар замони ҳукмронии Котоку заминҳо давлатӣ эълон гардида, ба кишоварзон ва ашхоси дигар ба иҷора дода шуданд. Баъди ҳар 6 сол ин заминҳо аз нав тақсим карда мешуданд.

Дарбори император як қисми заминҳои калони давлатиро

Расми 19. Ибодатгоҳи шаҳри Нораи Чопон

бо ҳамроҳии деҳқонони ба онҳо тобёқардашуда ба даёрҳои буддой ва ибодатгоҳҳои дини синтоия дод. Ин заминҳо аз андоз озод буданд.

АВЛОДИ ФУДЗИВА-РА. Ҳокимияти авлодии Сумэраги ҳам мунтазам сует шуд. Мубориза барои ҳокимият дар байни авлодҳои аз музофотҳои

гуногуни Чопон авч гирифт. Дар ин мубориза авлоди Фудзивара дастболо шуд. Аз ҳамин сабаб дар ҳукумати марказӣ мансабҳои муҳими давлатӣ ба аъзои ҳамин хонадон тааллуқ доштанд. Ҳамин тариқ, дар мамлакат авлоди Фудзивара ҳукмрон гардид. Хонадони император дар амал аз қорҳои давлатӣ дар қанор монд.

Дар асрҳои IX – XI заминҳои давлатӣ ба заминҳои мулкҳои хурд мубаддал гардиданд. Азнавтасимкунии анъанавии онҳо қатъ гардид. Заминҳои хусусию ибодатгоҳҳо зиёд шуданд. Хариду фурӯши замин васеъ ва парвариши шолӣ паҳн гардид. Шолӣ ба Чопон аз Корея оварда шуда буд. Бо мурури замон мулкҳои бузурги хусусӣ ба вучуд омаданд. Дар байни мулкдорони қалони хусусӣ мубориза барои ба даст овардани заминҳои мулкдорони дигар аз нав авҷ гирифт. Баъзе соҳибони мулкҳои қалон мехостанд, ки аз зери ҳокимияти марказӣ баромада, давлати мустақили худро таъсис намоянд. Ҳокимияти марказии Чопон дигар қудрат надошт, ки пеши роҳи ин зухуротро гирифта тавонад.

САМУРАЙҲО. Заминдорони Чопон ба чанд гурӯҳ тақсим мешуданд. Заминдорони қалон «хонкэ» ном доштанд. Онҳое, ки дорони мулкҳои хурдтар буданд, «реке» номида шудаанд. Ин заминдорон тобеи заминдорони қалон буданд. Заминдорони сарбозони худро доштанд, ки онҳоро «самурайҳо» мегуфтанд. Заминдорони ба самурайҳо ба ивази хизмат қитъаҳои замин меоданд.

Як қисми самурайҳо ба ашрофи дорони мулкҳои наҷандон қалон табдил меёфтанд, вале қисми дигари онҳо ҳамин тавр сарбозони касбӣ мондан гирифтанд. Ин самурайҳо замин надошта, аз ҳисоби хӯҷаин ва ғаниматҳои аз қанг бадастovarдаашон зиндагӣ мекарданд.

Қонуни ахлоқии самурайҳо, ки «бусидо» ном дорад, ба арзишҳои ахлоқии дини буддоия ва таълимоти Конфутсий асос ёфтааст. Ин ахлоқ тамоми ҷиҳати тарафҳои ҳаёти самурайҳоро муқаррар намудааст. Мувофиқи «бусидо» самурайи дорони унво-ни наҷандон ба самурайи дар зинаи баландтари қомеа қарордошта

Расми 20. Либоси қангии самурай

пурра тобеъ аст. Хизмати ҳарбӣ машғулияти асосӣ ва пурифтихори самурайҳо ба ҳисоб мерафт. Барои шикастани «бусидо», яъне шикастани қонун ба самурайҳо қазои саҳт дода мешуд. Самурае, ки қонунро шикастааст, бояд худро «харакири» кунад, ки маънояш «чок қардани шикам» аст. Самурайҳо барои ба ҳокимият соҳиб шудани хӯчаинҳои худ мубориза мебуданд.

СЁГУН. Дар асри XII ҳокимияти марказии Чопон муқаррар гардид, ки онро «микадо» меномиданд. Микадо соҳиби олии замин эълон қарда шуд. Дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии муқдорони қалон дар нимаи дуҷуми асри XII ҳокимияти император ягон қудрате надошт. Ҳокимияти дунявӣ ба дасти ашрофони пурзӯр – «сёгун», ҳокими олии Чопон гузашт. Ин ҳокимият дар мамлакат соли 1192 барпо шудааст. Асосгузори ҳокимияти сёгун Миномото Ёритомо ном ашрофи шимолии Чопон мебошад. Ӯ бо ёрии самурайҳо ашрофи дигар мамлакат, аз ҷумла рақиби пурзӯри худ Тайро Киёморино мағлуб қарда, пойтахти император – шаҳри Киоторо ишғол намуд. Ҳамин тариқ, дар Чопон ду сулола дар як вақт ҳукмрон шуд – сулолаи микадо (император) ва сулолаи сёгун (Миномото), ки ҳокими олий буд. Ӯ императорро дар дарбораш – шаҳри Киото гузошта, худаш ба қалъаи Кимакура рафта, давлатро аз номи император идора мекард. Миномото Ёритомо асосгузори сёгуни аввалини Чопон буд.

САРЧАШМА

ОДАТҲОИ САМУРАЙҲО

Харакири

Шоҳзода пурсид: «Худро чӣ тавр куштан мумкин аст?». Ёсиаки оби дидаи ҷӯшзадаи худро базӯр нигоҳ дошта гуфт: «Ана ҳамин тавр...» Ва суҳанаширо ба охир нарасонда, шамшерро қашида гирифта, онро ба тарафи худ гардонда ва ба паҳлуи чапаш ҳалонда, якҷанд қабурғаи паҳлуи рости худро бурид. Баъд шамшерро қашида гирифта, онро дар назди шоҳзода гузошт ва ба замин афтида, ҷон дод. Шоҳзода ҳамон лаҳза шамшерро гирифта, ба он нигоҳ қард. Бо сабаби он ки шамшер хунолуд буд, онро бо остинаш тоза қарда, тани чун барф сафедашро бараҳна қард ва шамшерро ба наздики дили худ ҳалонда, ба ҳамон ҷосе афтид, ки Ёсиаки афтида буд.

Ҳамаи ҳамроҳони шоҳзода: – Тона Тайбу Юкифуса, Са-
томи Оиноска Токиёси, Такэда Ёити, Кан-но Ясабуру дайю
Удзихару, Ота Сотсу-но Хонэн ва дигарон дод заданд: «Мо
ҳам аз ақибӣ шоҳзодаем!». Бо як овоз ба буддоҳо дуо кар-
данд ва ҳама якбора худро ҳақиқи қарданд. Онҳоро дида,
асқарони зиёда аз сесад нафари дар айвонбуда низ ба дили
ҳамдигар ханҷар зада, бо синашон ба замин афтиданд.

ЛУҒАТ

Иттифоқи қабिलाҳо – аз якҷанд қабилҳо иборат аст.

Дини синтоия – дини ҷопониҳои қадим ва имрӯза.

Пайка – номи табаддулот.

Писари Осмон – мувофиқи анъанаҳои динии ҷинҳои қадим импе-
ратор писари осмон шуморида мешуд.

Ҳокимияти дунявӣ – ҳокимияте, ки дар он унсурҳои динӣ нест, дав-
лат танҳо дар асоси қонунҳои дунявӣ идора карда мешавад.

Ҳақиқи – тарзи худкушии самурайҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сохти авлодии асрҳои III – VII Ҷопонро чӣ хел дарёфтанд?
2. «Сумэраги» чӣ маънӣ дорад?
3. Чаро ашрофон ба давлати марказиятноқ ва император эҳтиёҷ доштанд?
4. Дар бораи авлоди Сумэраги нақл кунед.
5. Дар бораи шоҳзода Сётоку-тайси чиро медонед?
6. Дар Ҷопон «Писари Осмон» гуфта, киро меномиданд?
7. Дар замони ҳукмронии Котоку масъалаи замин чӣ тавр ҳал кар-
да шуд?
8. Дар бораи авлоди Фудзивара маълумот диҳед.
9. Самурайҳо кистанд?
10. Моҳияти «сёгун»-ро шарҳу эзоҳ диҳед.
11. Аз рӯйи сарчашма «ҳақиқи»-ро шарҳ диҳед.

§11. ЗУҲУРИ ДИНИ ИСЛОМ

Дини мубини ислом дар нимҷазираи Арабистон зуҳур ёфта-
аст. Дар арафаи зуҳури ислом дар он ҷо қабилҳои араби муқимӣ
ва бодиянишини суқунат дошта, ҳар қадом пайрави худоҳои сершу-
мори қабилавии худ буда, аз ҳамин сабаб дар доираи як мамлакат

муттаҳид шуда наметавонистанд. Барои дар як давлат муттаҳид сохтани қабилаҳои араб дин ва ҳудои яккаю ягона лозим буд.

Паёмбари дини исломи нав зухурёфта Муҳаммад (570 – 632) мебошад.

ИҚДОМИ МУҲАММАД ПАЙҒАМБАР. Ҳар як қабилаи араб дар ҳудуди муайян ва аз ҳамдигар ҷудо сукунат дошта, онҳоро пешвоён – шайхҳо ва сайидҳо ҳамчун шоҳ идора мекарданд. Қурайшиҳо яке аз ҳамин гуна қабилаҳои бонуфузи арабҳои Макка ба ҳисоб мерафтанд. Муҳаммад пайғамбар аз ҳамин қабила буд.

Муҳаммад аввал ҷӯпон буда, баъд касби худро дигар карда, ба тиҷорат машғул шуд ва соли 610 ба таблиғи дини нав – ислом оғоз намуд.

Муҳаммад ба туфайли пешниҳодоти инсондӯстонаи худ боиси тавачҷуҳи қабилаи Қурайш ва қабилаҳои дигари араби Макка гардид. Ӯ тамоми зухуроти ахлоқи манфиро ба зери танқиди саҳт гирифта, одаму одамгариро таблиғ мекард. Ба мардум мефаҳмонд, ки судхӯрон мардумфиребӣ карда, даромади ҳарому бедардимиён ба даст мебароранд. Муҳаммад пешниҳод кард, ки ҳар кас бояд даҳяки даромади худро ба бечораю бенавоён садақа кунад. Ӯ инчунин, муқобили ҷангҳои байни авлоду қабилаҳо баромада, талаб кард, ки онҳо абадӣ қатъ карда шаванд. Он вақт дар байни арабҳо ҳанӯз қасоси хунӣ вучуд дошт. Манъи ин анъанайи манфиро низ тақозо намуд. Пайғамбари ислом инчунин ҷонибдори муттаҳид шудани авлоду қабилаҳои араб будани худро иброз дошт.

Дар аввал ба суҳанони Муҳаммад пайғамбар одамон ниҳоят кам гӯш меоданд. Ҳатто ӯро таҳдиди куштан ҳам карданд. Аз ин рӯ, Муҳаммад муддате дар яке аз горҳои кӯҳӣ, воқеъ дар наздикии Макка паноҳ бурд. Баъд ба Макка омада, иброз дошт, ки ба ӯ аз Худованд дар бораи дини ислом пайғом расид. Тибқи ин пайғом ба мардуми Макка пешниҳод кард, ки онҳо аз дину худоҳои авлодию қабилавии худ даст кашиданд, ба Худованди яккаю ягона имон оваранд ва дини исломро қабул намоянд.

ТАВҲИД. Муҳаммад пайғамбар аввалин шуда, аз бисёрхудоӣ даст кашид ва ба ҳудои яккаю ягона – Аллоҳ эътиқод пайдо намуд. Ӯ эълон кард, ки Аллоҳ ҳудои яккаю ягонаи кайҳону тамоми олам мебошад.

Қабилаҳои араб, ки ба бисёрхудоӣ одат карда буданд, ҳудои

яккаю ягона ва дини исломро якбора қабул накарданд. Ғайр аз ин, дар Арабистон ва махсусан дар Макка, дар байни арабҳо пайравони динҳои калимӣ (яхудӣ) ва насронӣ (масеҳӣ) низ кам набуданд. Муҳаммад ин вазро ба назар гирифта, пайгамбарони яҳудия ва масеҳиятро ҳам пайгамбарони мусалмонҳо эълон карда, худро пайгамбари охири номид. Пайравони динҳои номбурда сол то сол ба дини ислом бештар эътиқод пайдо мекардагӣ шуданд. Барои боз ҳам зиёдтар ба тарафи худ кашидани пайравони динҳои яҳудияю масеҳия ӯ як кори хеле муҳими дигарро низ ба ҷо овард. Мардуми пайрави ин ду дин ба Байтулмақаддас (Иерусалим) рафтуомад дошта онро муқаддас медонистанд, чунки динҳои калимӣ ва насронӣ дар ҳамин ҷо пайдо шудаанд. Муҳаммад ҳаминро ба инобат гирифта, ин шаҳро «Байтулмақаддас» номид, яъне ин шаҳр барои мусалмонҳо низ муқаддас шуд. Ин иқдом ба аҳли китоб хуш омад ва бисёри онҳо низ дини исломро қабул карданд. Ҳамин тариқ, шумораи мусалмонон дар Макка меафзуд. Дар ин шаҳр Муҳаммад (с) ва дини ислом муқобилони бисёр ҳам доштанд.

ҲИҶРАТИ МУҲАММАД ПАЙҒАМБАР. Дар аввал ашрофи қабилаҳои араб ба иқдоми Муҳаммад ба назари нобоварона ва ҳатто душманона нигариста, аз дину худоҳои сершумори авлодию қабилавии худ даст намекашиданд. Чи тавре гуфта шуд, кураиширо ҳатто Муҳаммад ва пайравони ӯро куштани ҳам буданд. Барои ҳамин, ӯ соли 622 маҷбур шуд, ки аз Макка ба шаҳри дигари арабии Ясриб ҳиҷрат кунад, ки ин сафар дар таърихи дини ислом ҳамчун ҳиҷрати Муҳаммад пайгамбар аз Макка ба Мадина машҳур аст.

Баъди ба Ясриб ҳиҷрат кардани Муҳаммад дар он ҷо обрӯю эътибори ӯ ва дини ислом боз ҳам баландтар шуд. Шаҳри Ясриб номи «Мадинаи ун-Набӣ», яъне «шаҳри Пайгамбар»-ро гирифт. Соли ҳиҷрати Муҳаммад бошад, оғози зуҳури дини ислом ва солшумории нав – солшумории мусалмони ҳиҷрӣ (қамарӣ) муқаррар гардид.

Дар Мадина ба Муҳаммад пайгамбар муяссар шуд, ки

Расми 21. Бадавиён ҳангоми лашикаркашӣ

мардumi зиёдро ба дини ислом чалб намояд. Баъди чанде ӯ бо ҳамроҳии ёронаш ба Макка лашкар кашида, онро ҳам ба худ тобеъ кард ва қурайшҳою қабिलाҳои дигари Макка дини исломро қабул карданд. Дини исломро қабул кардани мардumi Макка галабаи муҳимтарини Муҳаммад ва ёрони ӯ буд. Аз ин вақт сар карда, дини ислом мунтазам дар тамоми нимҷазираи Арабистон паҳн шудан мегирад.

МОҲИЯТИ ДИНИ ИСЛОМ. Китоби муқаддаси дини ислом «Қуръон» мебошад, ки маънояш «Китоби хониш» аст. Дар ин китоб таълимоти ислом, арзишҳои ахлоқӣ ва тамоми суннатҳои дигари дини ислом дарҷ гардидаанд. Таваҷҷуҳ намоед ба як чанд нишондоди "Қуръон".

Худованд Офаридгори инсон ва тамоми мавҷудоти олам аст. Одамон ва халқҳо мувофиқи сарнавишти аз ҷониби Парвардигор барои онҳо муқарраркардашуда зиндагӣ мекунанд. Дар охири замон одамонро қиёмат интизор аст. Он рӯз ҳама ғавтидагон аз гӯрҳо бархоста, дар бораи кирдорҳои баду неки хангоми дар қайди ҳаёт содиркардаи худ ҳисобот медиҳанд. Онҳое, ки дар ин дунё корҳои бад содир кардаанд, ба дӯзах меафтанд ва онҳое, ки некукор буданд, ба бихишт мушарраф гардонида мешаванд. Барои он ки шахс ба дӯзах наафтад, бояд дар ин дунё ба Худованди яккаю ягона эътиқод дошта бошад, ҳаёти сазовор ба сар барад, касеро накушад ва наранҷонад, дуздӣ накунад ва дурӯғ нагӯяд, бо раҳму шафқат бошад, хуллас, корҳои барои инсонии комил ҳарому ношоямро накунад.

Мусалмон бояд панҷ рукни муҳими исломро иҷро намояд: 1) Калимаи шаҳодатро ба забон орад. 2) Ҳар рӯз панҷ маротиба намоз гузорад. 3) Дар моҳи Рамазон рӯза гирад. 4) Ба бечорагону дармондагон дасти ёрӣ дароз кунад. 5) Дар умри худ ақаллан як маротиба ба зиёрати Каъба биравад.

Қонунҳои ислом дар маҷмӯъ, шариат ном доранд. Дар шариат тамоми меъёрҳои кирдору рафтор ва усули зиндагии мусалмонон инъикос гардидаанд. Шариат барои вайронкунандагони он ҷазоҳо пешбинӣ карда, дар ниғаҳдории покизагии ахлоқӣ мардumi мусалмон мақоми бузургро касб кардааст. Мусалмонҳо ҳаракат мекунанд, ки қонунҳои шариатро пос доранд ва риоя кунанд.

1. Арабистони арафаи зухури исломро дар кадом ҳолат дарёфтед?
2. Аз харита нимчазираи Арабистонро ёбед.
3. Паёмбари дини ислом кӣ буд?
4. Дини ислом аз динҳои қабилаҳои араб чӣ фарқ дошт?
5. Чаро Муҳаммад (с) пайғамбар муддате дар кӯх зиндагӣ кард?
6. Муҳаммад (с) ба қабилаи Қурайши араб чӣ пешниҳод кард?
7. Пайғамбари ислом кай ва чаро аз Макка ба Мадина ҳиҷрат кард?
8. Чаро Муҳаммад (с) яккахудоиро барои арабҳо тарғиб мекард?
9. Солшумории ҳиҷриро шарҳ диҳед.
10. Дар бораи Иерусалим ва Байтулмуқаддас чӣ медонед?
11. Муҳаммад пайғамбар барои ба дини ислом баргардондани пайравони динҳои яҳудия ва масеҳия чӣ кор кард?
12. Китоби муқаддаси дини ислом чӣ ном дорад? Дар он чӣ дарҷ гардидааст?
13. Моҳияти асосии дини исломро шарҳ диҳед.

§12. ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АРАБ

БАЪДИ ВАФОТИ МУҲАММАД. Муҳаммад (с) моҳи рабеъулаввал, яъне дар яке аз рӯзҳои 27 май– 25 июни соли 632 вафот кардааст, лекин рӯзи аниқи он муайян нест. Хабарҳои вафоти Муҳаммадро шунида, шахсони бонуфузи шаҳри Мадина барои сарвари Давлати Араб шудан талош карданд. Яке аз гурӯҳҳо ҳатто иброз дошт, ки тайёр аст дар бораи садоқат ба пайғамбари Худо Муҳаммад савганд ёд кунад.

Барои ҳокимият дар Мадина ду гурӯҳ рақобат мекард. Яке ро «ансор» ва дигареро «муҳочир» меномиданд. Ансорҳо даъво карданд, ки ба онҳо барои соҳиб шудан ба сарвари давлат бо қурайшиҳо ҳуқуқи баробар дода шавад. Ба фикри онҳо, ба Давлати Араб бояд ду нафар – як нафарӣ аз қониби ансорҳо ва муҳочирҳо роҳбарӣ кунад, вале дере нагузашта, дар дохили ансорҳо муҳолифат ба миён омад, ки он дар мубориза барои ҳокимият мавқеи муҳочиронро пурзӯр кард. Аз ин лаҳзаи мувофиқ истифода бурда, ҳамсафони наздики Муҳаммад (с) дар Мадина ҳокимиятро ба дасти худ гирифтанд. Ҳамин тариқ, сардори ҷамоаи Мадина, ҳамсафи наздиктарин ва содиқи Муҳаммад пайғамбар Абӯбакр эълон карда шуд. Ӯ унвони «халифа»-ро гирифт, ки маънояш «ворис» ё худ «қонишин»-и Муҳаммад (с) мебошад.

Халифа Абӯбақр шаҳри Мадинаро пойтахти Хилофат эълон кард. Маҳз бо ҳамин сабаб ин давлатро «Хилофати Мадина» ном мебаранд. Гарчанде ба давлати марказиятноки Араб Муҳаммад (с) асос гузошта буд, вале дар шакли хилофат он соли 632, баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ ва дар оғози халифагии Абӯбақр номгузори шудааст.

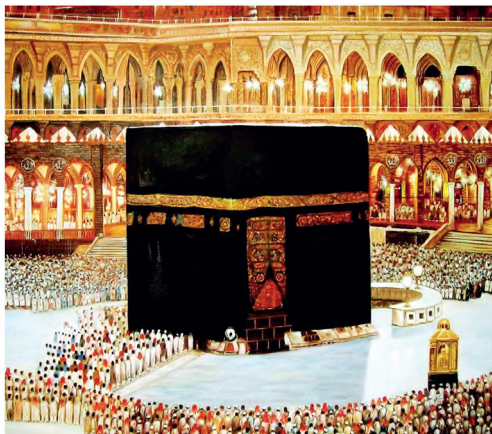
ДАВРАИ ХИЛОФАТИ АРАБ. Хилофати Араб ба чор давра тақсим мешавад. Давраи аввали он аз соли 632 то соли 656-ро дар бар мегирад. Дар ин давра хилофатро Абӯбақр, Умар ва Усмон идора кардаанд ва пойтахти он шаҳри Мадина буд. Давраи дуюми он ба солҳои ҳукмронии Алӣ, яъне солҳои 656 – 661 рост меояд. Ин вақт пойтахти Хилофат аз Макка ба Куфа кӯчонида мешавад. Давраи сеюми Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 давом карда, онро сулолаи халифаҳои Уммавиён идора мекард. Аз ин рӯ онро «Хилофати Уммавиён» меноманд. Пойтахти ин хилофат шаҳри Димишқи Сурия буд. Солҳои 750–1055 давраи чоруми Хилофати Араб аст. Дар ин давра дар хилофат халифаҳои Аббосиён ҳукмронӣ кардаанд. Аббосиён шаҳри Бағдодро пойтахти давлати худ қарор доданд. Аз ин рӯ Хилофати сулолаи Аббосиёнро «Хилофати Бағдод» ҳам меноманд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ ХАЛИФАҲОИ АВВАЛИН. Абӯбақр халифаи аввалини Хилофати Мадина буд. Ӯ гарчанде чидду чаҳди зиёд ба харҷ дод, вале натавонист, ки ҳамаи қabilaҳои нимҷазираи Арабистонро ба давлати худ тобеъ кунад. Гузашта аз ин, ханӯз қabilaҳои зиёди он дини исломро қабул накарда буданд, вале бо вучуди ин Абӯбақр дар ин роҳ кӯшишу ғайрати худро сарф кард. Бар зидди пешвоёни саркаши қabilaҳои араб ва империяи Византия саҳт мубориза бурд.

Кори оғозкардаи Абӯбақрро халифаи дуюми Мадина Умар ибни Хаттоб давом дод. Дар зарфи 10 соли ҳукмронияш (634 – 644) ба ӯ муяссар гардид, ки тамоми нимҷазираи Арабистонро зери итоати худ дароварда, ба лашкаркашии берун аз хоки

Расми 22. Араби уштурсавор

Расми 23. Хонаи Каъба

Арабистон шурӯъ кунад.

Умар бо сардории Холид ибни Валид дастаи калони сарбозони саворанизомро ба Димишқ фиристонд. Ин даста аввал Гутро ишғол карда, баъд Димишқро муҳосира намуд. Ин муҳосира қариб 6 моҳ давом карда, ба таслими Димишқ анҷом ёфт. Баъди ишғоли Димишқ Холид хучуми худро ба қаламрави империяи Византия идома дод. Хатари

калонро пай бурда, артиши Византия тахти роҳбарии император Ираклий дар шимолии Сурия ба ҷанг омода гардид. Ҳайати лашкари Византия аз румихо, суриягиҳо, арманҳо ва халқҳои дигари империя иборат буда, қариб 200 ҳазор нафарро ташкил мекард. Шумораи сарбозони араб бошад, тахминан 24 ҳазор нафар буд.

Арабҳо лашкари Византияро бо фиреб ба дом афтонданд. Пас аз наздикшавии лашкари Византия, арабҳо Димишқ ва шаҳру минтақаҳои дар ин ҷо ишғолкардашонро тарк карда, ба самти дарёи Ярмуки яке аз шохобҳои дарёи Урдун ақибнишинӣ карданд. Дар ҳамин ҷо 20-уми августи соли 636 задухӯрди халқунандаи арабҳою византиягиҳо доир гардид, ки дар он византиягиҳо пурра торумор карда шуданд. Шикастхӯрдагон 70 ҳазор касро талаф доданд. Арабҳои Сурия дар зери роҳбарии малик Ҷабал ибни Айхам ба тарафи арабҳо гузаштанд. Баъди ин ғалаба арабҳо Димишқро аз нав ишғол карда, Сурияи Шимолиро низ ба даст дароварданд. Императори Византия Ираклий дар аснои тарк кардани Сурия хитоб намуд: «Алвидоъ, Сурия! Он чӣ хел мамлақати олиҷаноб аст барои душманони мо!».

Халифа Умар баъди ҷанги дусола шаҳри Байтулмуқаддас ва баъди ҷанги ҳафтсола Қайсария, ки онро аз номи Юлий Сезар – Сезария ҳам меномиданд, ишғол кард.

Мухорибаҳои арабҳо дар Ироқ бо лашкари Сосониёни Эрон ба амал омадаанд. Ҳангоми ишғоли шаҳри Ҳира арабҳо аз лашкари Сосониён якҷанд маротиба шикаст хӯрда, маҷбур шуданд,

ки акибнишинй кунанд. Сарбозони арабро филҳои чангии эронӣ ба дахшат оварданд. Арабхоро дар ин ҷо эронӣҳо шикаст доданд, вале дар охири соли 635 онҳо бар Сосониён пирӯз гаштанд. Соли оянда арабҳо дар муҳорибаи Қодисия лашкари бузурги Сосониёнро торумор намуданд. Баъди ин галаба роҳи арабҳо ба сӯи пойтахти Сосониён – Тайсафун, ки онро аз сабаби зебоияш "Мадоин" ном мебуданд, кушода шуд. Сокинони он дарвозаҳои шаҳро ба рӯи арабҳо боз карданд. Қӯшуни Сосониён ба зарбаҳои ҳалокатбори арабҳо тоб наоварда, шикаст хӯрд. Шоҳи Сосониён Яздигурди III ва аҳли дарбораш аз шаҳр фирор карданд. Арабҳо бо мушкилиҳои зиёд қаламрави бузурги давлати Сосониён, аз ҷумла Персиполис (Тахти Чамшед)-ро ба даст дароварданд. Соли 651 Яздигурди III бо дасти осӣббоне дар шаҳри Марв кушта шуд.

Баъди ишғоли Сурия дар тӯли 14 сол лашкари арабҳо баърои ишғоли Қафқоз чанг карда, оқибат Арманистон ва як қисми Гурҷистонро то шаҳри Тифлис ба даст дароварданд.

Халифаҳои Мадина барои ишғоли Миср ханӯз хангоми чангҳои худ дар Сурия оғоз карда буданд. Ҳамлаи нахустин ба Миср бо сардории Амр ибни Ос соли 639 сурат гирифтааст.

Баъди муттаҳид шудани тамоми нимҷазираи Арабистон таълаботи Хилофати Мадина ба маҳсулоти галлагӣ чандин маротиба афзуд. Амр ибни Ос маҳз барои ҳамин ба Миср лашкар мекашад. Соли 640 Амр шаҳри Полусийро ишғол карда, аз дарёи Нил гузашт. Баъди ба арабҳо аз Мадина расидани ёрӣ лашкари Амр ибни Ос дар наздикии шаҳри машҳури Гелиопол византиягӣҳо шикаст дод. Ускуфи маҳаллӣ Муқавқис бо Амр дар бораи таслими қалъаи Бобул қарордод имзо кард. Лашкари арабҳо истилои худро дар Африқо давом дода, шаҳри Искандарияро, ки дар соҳили ҷанубии баҳри Миёназамин воқеъ аст, ишғол карда,

Расми 24. Саҳифаҳо аз Қуръон

ба Мисри Шимолӣ ва Либия зада даромад. Фармондеҳи лашкари арабҳо Абдуллоҳ ибни Саид, ки ҳокими Миср буд, ба қаламрави Тунис ҳамла оварда, византиягиро дар наздикии қалъаи Су-байтла торумор кард.

Ҳамин тавр, арабҳо мулкҳои Византия ва Сосониёнро паси ҳам ишғол намуда, дар Осиё ва Африқо қаламрави Хилофати Ма-динаро васеъ мекарданд. Соли 644, баъди аз дасти гуломи эронӣ кушта шудани Умар, ба тахти Хилофати Мадина – Усмон ибни Аффон менишинад. Ӯ ба яке аз духтарони Муҳаммад (с) хонадор шуда буд. Баъди вафоти зани аввалааш Усмон духтари дигари ӯро низ ба занӣ гирифт. Барои ҳамин ҳам Усмонро «Зиннурайн» ё «соҳиби ду нур» меномиданд.

Соли 656 дар Мадина мусалмонҳои аз Куфа, Басра ва Миср гӯё барои ҳаҷ омада бо дастгирии аҳолии маҳаллӣ ба муқобили Усмон шӯриш бардоштанд. Исёнгарон хонаи халифа Усмонро муҳосира карда, ӯро дастгир ва қатл намуданд.

МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ АЛӢ. Баъди қатли Усмон ба тахти Хилофати Мадина писарамаки Муҳаммад (с) ва домоди ӯ, яъне шавҳари Фотима – Алӣ нишаст. Бар зидди Алӣ ду гурӯҳи душманонаш мубориза оғоз намуданд. Ба гурӯҳи якум хешовандони халифаи кушташуда бо сардории Талҳа ва Зубайр дохил буданд, ки ба онҳо ҳамсари Муҳаммад – Ойиша низ ҳамроҳ буд, вале соли 656 Алӣ Талҳа ва Зубайрро дар наздикии шаҳри Басра торумор кард. Роҳбарони асосии ин гурӯҳ кушта шуда, Ойиша асир афтод. Ин ҷанг «муҳорибаи Уштур» ном мегирад, чунки Ойиша уштурсавор дар он ширкат дошт. Ҳамин тариқ, гурӯҳи якуми душманони Алӣ мағлуб шуданд.

Ба гурӯҳи дуюми муқобилони Алӣ ҳокими Сурия Муовия роҳбарӣ мекард. Ӯ неруи харбӣ ва сарвати бузург дошт. Як қисми қабилаҳои араби

Расми 25. Сарбозони араб

Расми 26. Ноиби халифа ва дарвешон

Ирок Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар ҳукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин ӯ мансабдоронеро, ки Усмон таъйин карда буд, аз вазифа сабукдӯш карда, заминҳояшонро кашида гирифт. Ин иқдом шумораи душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар такаюғи он қадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд. Соли 657 дар мавзеи Сиффин воқеъ дар соҳили рости дарёи Фурот, дар байни неруҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибакл ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд муҳолифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи ин пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ бааст. Аз ин қори Алӣ як қисми лашкар ранҷида, ӯро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он ҷо ба соҳили чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Таркқардагони лашкари Алиро «хаворич», яъне хоричшудагон номиданд. Хаворич Алӣ, Муовия ва Амрро кофир эълон карда, бар зидди онҳо чиҳод эълон намуданд.

Сарфи назар аз тасмими хаворич Алӣ бар зидди Муовия аз нав ҷанг оғоз накарда, бар зидди хаворич лашкар кашид. Дар сафҳои хаворич калавиш ба амал омад. Як қисми онҳо ба Алӣ пайвастанд. Қисме аз онҳо ба Куфа баргаштанд. Ҳамагӣ 2800 нафар хаворичи густоҳу оптинопазир тахти роҳбарии Ибни Ваҳҳоб дар муқобили Алӣ, Муовия ва Амр истоданд.

Ирок Муовияро дастгирӣ мекарданд. Ба тахти хилофат нишаста, Алӣ ваъда дод, ки Арабистонро мисли Умар ҳукмронӣ хоҳад кард. Барои ҳамин ӯ мансабдоронеро, ки Усмон таъйин карда буд, аз вазифа сабукдӯш карда, заминҳояшонро кашида гирифт. Ин иқдом шумораи душманони Алиро дар шаҳри Мадина ва тамоми Арабистон боз ҳам зиёдтар кард. Алӣ дид, ки дар ин ҷойҳо дигар такаюғи он қадар бозътимод надорад, қароргоҳи худро аз шаҳри Мадина ба шаҳри Куфа кӯчонд. Соли 657 дар мавзеи Сиффин воқеъ дар соҳили рости дарёи Фурот, дар байни неруҳои Муовия ва Алӣ задухӯрди қалон ба амал омад. Дар ин муҳориба ягон тараф дастболо нашуд. Шахсони бонуфузи соҳибакл ба Алӣ пешниҳод намуданд, ки ӯ бояд муҳолифати худро бо Муовия ба таври осоишта ҳаллу фасл намояд. Алӣ мувофиқи ин пешниҳод амал карда, бо Муовия сулҳ бааст. Аз ин қори Алӣ як қисми лашкар ранҷида, ӯро тарк карда, аввал ба Бағдод ва баъд аз он ҷо ба соҳили чапи дарёи Дачла равон шуданд. Шумораи онҳо 12 ҳазор нафар буд. Таркқардагони лашкари Алиро «хаворич», яъне хоричшудагон номиданд. Хаворич Алӣ, Муовия ва Амрро кофир эълон карда, бар зидди онҳо чиҳод эълон намуданд.

Расми 27. Зарфи қосибони араб

Неруҳои Алӣ ва хаворич соли 658 дар Нахравон дар мухорибаи бузург бо ҳам вохӯрданд, ки дар он Алӣ галаба кард, вале баъди ин ҳам онҳо муборизаро бар зидди Алӣ бас накарданд. Соли 661 яке аз онҳо хангоми даромадан ба масҷиди Куфа бо ханчари захролуд Алиро зада кушт. Бо ҳамин марҳалаи ҳукмронии хулафои рошидин анҷом ёфт.

ЛУҒАТ

Рақобат – талоши якчанд кас ва ё гурӯҳҳои одамон баҳри ба ягон мақсад ноил шудан.

Ансор ва мухочир – номҳои иттифоқҳои гурӯҳҳои, ки баъди вафоти Муҳаммад (с) пайгамбар мехостанд, ки ҷойгири ӯ шаванд.

Хилофат – маънои давлатро дорад, ки дар он халифа ҳукм меронад, яъне Давлати Араб.

Византия – давлатест, ки онро дар Шарқ «Рум» меноманд.

Кофир – шахсони номусалмон ва ё бедин.

Ҷиход – мубориза бар зидди душманони ислом ва ватан.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муҳаммад кай вафот кардааст?
2. Баъди вафоти пайгамбари Аллоҳ мубориза барои гирифтани ҷойи ӯ чӣ тавр сурат гирифт?
3. Дар бораи 4 давраи Хилофати Араб маълумоти мухтасар диҳед.
4. Умар кучохоро ба Хилофати Араб ҳамроҳ кард?
5. Арабҳо бар лашқари давлати Сосониён чӣ тавр галаба карданд?
6. Дар бораи «хаворич» – хориҷшудагон маълумот диҳед.
7. Амр ибни Ос чӣ қорнамоӣ кардааст?
8. Дар бораи халифа Усмон маълумот диҳед.
9. Муборизаи зидди Алиро баён кунед.
10. Алӣ кай ва чӣ тавр ҳалок гардид?

§13. ХИЛОФАТИ УММАВИЁН

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ УММАВИЁН. Уммавии аввалин халифа Усмон буд. Вориси ӯ Муовия ибни Абӯсуфиён мебошад. Ӯ соли 660 дар Байтулмақаддас аз тарафи қабилаҳои содиқи суряғию арабӣ халифаи Араб эълон карда шуд. Оғози идораи сулолаи Уммавиён дар Димишқ соли 661, баъди кушта шудани Алӣ ба ҳисоб меравад.

Чаро шахсони ба Алӣ наздик халифа эълон карда нашуда, ба ин мансаби олӣ Муовия сазовор дониста шуд? Ин шахс ҳанӯз дар замони ҳукмронии халифа Умар ноиби ивазнашавандаи халифа дар Сурия ободу зебо буд. Муовия дар ин вазифа зиёда аз 20 сол ҳукмронӣ намуда, ба роҳбари эътирофшудаи ашрофони авлодии Сурия табдил ёфт. Муносибати Муовия ба мардуми Сурия самимонаю мусолиҳатомез буд. Аз ҳамин сабаб ӯро дастгирӣ мекарданд.

Халифаҳои Уммавиёнро одатан, ба ду шоҳаи хешу табор тақсим мекунанд. Яке аз онҳоро Суфёниён меномиданд, ки ин унвонашон аз номи падари Муовияи I бармеояд. Ба ин шоҳаи Муовия писари ӯ – Язиди I ва набераи ӯ – Муовияи II дохиланд. Шоҳаи дуюм, ки Суфёниёнро дар тахту тоҷи хилофат иваз намудааст, бо номи Марвониён маълум аст. Чунин номгузорӣ шудани ин шоҳаи сулолаи Уммавиён бо номи халифаи чоруми Уммавиён – Марвон алоқаманд аст.

ҲУКМРОНИИ СУФЁНИЁН. Муовияи I дар Сурия заминҳои аз Византия ишғолкардари ба даст дароварда, ба заминдори калонтарини ин ҷо табдил ёфт. Гарчанде то омадани арабҳо дар Сурия зироатпарварию обӣ тараққӣ карда буд, дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонии арабҳо бо империяи Византия шабакаи обёрии заминҳои Сурия аз қор баромад. Баъди истилои Сурия ба ин ҷо хӯчаинони нав омада, барои аз худ кардани заминҳои азқормонда аз меҳнати ҳазорон ғуломон истифода бурданд. Ба қандани ҷӯйҳои калон муҳандисон, обу заминшиносони донишманд роҳбарӣ мекарданд. Даре нагузашта, заминҳои бекорхобидаю ташналаби Сурия ба минтақаи гулгулшукуфони зироату обҷакорӣ ва боғу тоқпарварию Хилофат мубаддал гардиданд.

Хилофати Уммавиён дар замони ҳукмронии Суфёниён лашкаркаширо дар Қафқоз, Осиёи Марказӣ ва Эрони Шарқӣ давом дод. Артиши арабҳо, ки дар Сурия буд, дар мубориза бар зидди Византия истифода бурда мешуд. Ҳамин тариқ, Осиёи Хурд ба минтақаи тохтутози доимии арабҳо табдил ёфт. Ҷар сол дар фасли тобистон ҷузъу томҳои артиши Суфёниён ба дарунтари Осиёи Хурд ворид шуда, ба шаҳри Константинопол наздиктар мешуданд. Муовияи I дар назди худ вазифа гузошт, ки ин шаҳри ободу зебо ва дилнишинро ишғол намояд.

Соли 668 арабҳо дар соҳили осиеи халиҷи Босфор пайдо шуданд, вале зимистони қаҳратун, нарасидани хӯроқворию аслиҳа

ва сар задани бемории вабо ба онҳо талафоти калон ба бор оварданд. Аз ин аҳволи лашкар бохабар шуда, Муовияи I бо сардории Язид, ки писари ӯ буд, ба он ҷо неруи ҳарбии нав фиристонд. Арабҳо бо ёрии ин қувва шаҳри Константинополро муҳосира карданд, вале онро ба даст дароварда натавонистанд. Бинобар ин, то муддате аз баҳри он гузаштанд. Баъди якчанд сол арабҳо Константинополро аз нав муҳосира карданд. Шаҳр аз тарафи хушкӣ чунон мустаҳкам буд, ки фатҳи онро имконнопазир мегардонд. Муҳосираи Константинопол қариб панҷ сол тӯл кашид. Оқибат Византия бо ёрии юнониҳо флоти арабҳоро торумор кард. Баъди ин арабҳо маҷбур шуданд, ки муҳосираи Константинополро қатъ кунанд.

Ҳангоми лашкаркашии дуоми худ арабҳо қазираи Кипро ишғол карда, то халиҷи Босфор ва Шохи Тиллоии наздикии Константинопол рафта расиданд.

Дар замони ҳукмронии Муовияи I Хилофати Уммавиён давлати муттаҳидаю марказиятнок набуд. Лашкаркашон ва ҳокимони вилоятҳо бе назорат буданд. Бо вучуди ин, намояндагони ашрофи қабилаҳои араб, ки онҳоро халифа ба вазифаҳои баланд таъйин карда буд, панҷяки ғаниматҳои ҳарбӣ ва андози гункардашударо ба Димишқ равон мекарданд.

Дар минтақаҳои гуногуни Хилофат халифа ноибони худро таъйин мекард, вале на ҳамаи минтақаҳо ба ӯ итоат мекарданд. Миср пурра дар ихтиёри Амр ибни Ос буд. Дар Ироқ бошад, ба халифа лозим меомад, ки қувва ба қор барад. Шиаҳо ва хаворичи дар инҷобуда ҳокимияти Муовияро эътироф накарда, роҳбари олии худ писари Алӣ – Ҳасанро, ки модараш Фотима – духтари Муҳаммад (с) пайгамбар буд, эътироф мекарданд. Онҳо Муовияро ҷинояткори ҳокимиятро бо зӯрӣ кашидагирифта мешумориданд.

Хаворичро дар Ироқ ва Эрон хуб дастгирӣ мекарданд. Мардуми ин ҷо мартабаи халифа ва имоми шиаро эътироф намекарданд.

Расми 28. Киштии арабҳо ҳангоми ҳучум

ФОЦИАИ КАРБАЛО. Баъди вафоти Муовия ба тахти хилофати Уммавиён писари ӯ Язид нишаст. Ӯро Муовия ҳанӯз ҳангоми зинда буданаш вориси худ эълон карда, хост, ки ба мартабаи халифаи Димишқ расонад, лекин мувофиқи анъанаи қабилаҳои Макка халифа бояд интиҳоб карда мешуд. Бо ҳамин сабаб, ба Язид мерос додани тоҷу тахти хилофат қаҳру қазаби тарафдорони ин иқдомро ба вучуд овард. Ба ин иқдом махсусан авлоди Муҳаммад ва Алӣ зид бароманд. Тазохуроти аввалини ошкорои зидди Язид аз тарафи Ҳусайн доир гардид. Ӯ писари дуюми Алию Фотима ва набераи Муҳаммад пайғамбар буд. Ҳусайн худро вориси қонунии ҳокимияти олии Хилофати Уммавиён медонист.

Ҳусайн дар Макка аз ҳисоби ҷонибдорони худ дастаи мусаллаҳи 300-нафара ташкил намуда, ба Куфа раҳсипор шуд. Ба муқобили Ҳусайн ҳокими маҳаллии Уммавиён – Убайдуллоҳ ибни Зиёд бо лашкари сершумори худ баромад. Ӯ дастаи камшумори Ҳусайнро дар дашти Карбало муҳосира намуд. Дар задухӯрди нобаробаре, ки соли 680 сураат гирифт, дастаи Ҳусайн пурра тӯрмор карда шуда, ҳуди вай ба шаҳодат расид. Ин фоҷиа дар моҳи муҳаррам ба амал омадааст. Бинобар ин пайравони мазҳаби шиа ҳар сол дар рӯзи шаҳодати Ҳусайн мотам мегиранд.

ХИЛОФАТИ УММАВИЁН ДАР АҲДИ МАРВОНИЁН. Халифа Муовияи II, ки ба тахти хилофат ба ҷойи Язид нишаст, кори шоёне накарда, дере нагузашта, вафот мекунад. Ин хабарро шунида, лашкари Сурия ба Арабистон баргашта, номзодии Марвон ибни Ҳакимро ба вазифаи халифаи Димишқ дастгирӣ кард. Марвон ибни Ҳаким дар маҷлиси ҷонибдорони Уммавиён халифа эълон карда шуд, вале ӯ баъди як соли ҳукмронӣ аз бемории вабо вафот кард.

Баъди вафоти Марвон Хилофати Уммавиёнро халифаҳо Абдулмалик ва Валиди I идора карданд. Ҳангоми ба тахти хилофати Уммавиён нишастани Абдулмалик танҳо Сурия ва Миср дар зери ҳокимияти халифаи Димишқ қарор доштанд. Аҳолии Арабистони Ғарбӣ ва Марказӣ, Ироқ ва вилоятҳои шарқии хилофат ба ҳокими Макка – Абдуллоҳ ибни Зубайр итоат мекарданд.

Соли 691 Абдулмалик бо лашкари худ ба Куфа дохил шуда, Ироқро ба Уммавиён тобеъ кунонд. Соли дигар амалиёти ҳарбии Абдулмалик дар Ҳиҷоз оғоз ёфтанд. Ин вақт Ҳиҷоз дар зери ҳокимияти Ибни Зубайр буд. Ӯ талаб кард, ки хоҷиёни ба зиёрати Каъба ба Макка омада ба ӯ савганд ёд кунанд. Барои ба Ибни

Зубайр берун аз Арабистон пеш бурда натавонистани таблиғот Абдулмалик муқаррар намуд, ки хочихо ба ҷойи Макка ба зиёрати Байтулмуқаддас раванд.

Ба муқобили Ибни Зубайр ба Макка аз ҳисоби арабҳои Миср бо сардории Ҳачҷоч ибни Юсуф лашкар фиристонида шуд. Ин лашкар баъди муҳосираи панҷафтаина Маккаро ишғол кард. Ибни Зубайр илоҷи муқобилатро аз даст дода, аз модари пираш, ки қариб 100-сола буд, илоҷи воқеаро пурсид. Модари Ибни Зубайр духтари халифа Абӯбакр – хоҳари Ойша буд. Ӯ ба писараш маслиҳат дод, ки бар зидди Ҳачҷоч мубориза барад. Ҳамин тариқ, Ибни Зубайр дар майдони набард ҳалок гардид. Бо фармони Ҳачҷоч каллаи Ибни Зубайри кушташударо ба Абдулмалик, ба Димишқ фиристонида, часадашро чормех карданд.

Баъди ҳалок шудани Ибни Зубайр халифа Абдулмалик Ҳачҷочро дар Ироқ ноиби худ таъйин намуд.

ЗАБТКОРИҲОИ МАРВОНИЁН. Забти шимоли Африқо, ки он ҷоро арабҳо "Мағриб" меномиданд, ханӯз соли 683 оғоз ёфта буд. Он вақт лашкаркаши араб Уқба ибни Нафис, ки ба дохили Мағриб ба масофаи хеле зиёд даромада буд, ба доми қабилаҳои барбарҳо афтода, ҳалок шуд.

Дар охири асри VII лашкари арабҳо аз нав дар Мағриб пайдо шуда, шаҳри Карфағени Тунисро ишғол намуд. Дар оғози асри VIII лашкаркаши араб Мӯсо ибни Нусайр ба Африқои Шимолӣ омада, дар ин ҷо ноиби аввали халифа шуд. Дар зери фармондеҳии Мӯсо ибни Нусайр лашкари арабҳо тамоми Мағрибро ишғол намуда, соли 709 ба соҳилҳои уқёнуси Атлантик баромад. Арабҳо дар рафти ин лашкаркашӣ ба муқовимати сахти барбарҳо дучор шуда, талафоти калон ҳам додаанд.

Баҳори соли 711 Мӯсо ибни Нусайр ба Пиреней, ки арабҳо онро «Андалус» меномиданд, ёвари худ Тарикро фиристод. Дар зери роҳбарии Тарик 300 араб ва 700 барбарӣ

Расми 29. Дар доруҳона

муттахид карда шуда буданд. Тарик бо лашкари худ ҳамон сол қаламрави зиёди Пиренейро ишғол кард. Соли 712 арабҳо флоти баҳрии худро ба сохилҳои Пиреней равон карданд. Ин дафъа ба артиши арабҳо худи Ибни Нусайр фармондеҳӣ мекард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Андалус ва минтақаҳои дигари Испанияро ишғол кунад.

Арабҳо ҳанӯз аз нимаи дуҷуми асри VII сар карда, дар худуди Осиёи Марказӣ пайдо шуданд. Онҳо дар ин давра борҳо ба Бухоро ва шаҳру минтақаҳои дигари Осиёи Марказӣ ҳуҷум карда, ганимати зиёди киматбаҳо ба даст оварда, баъд ба тарафи рӯди Ому акиб бармегаштанд, вале дар аввали асри VIII лашкари арабҳо дар зери роҳбарии ноиби халифа дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ба ишғоли Осиёи Марказӣ шурӯъ карда, Бухоро, Самарканд, Хучанд ва шаҳру маҳалҳои дигари онро пайи ҳам ба даст овард. Арабҳо дар зарфи 30 соли аввали асри VIII тавонистанд, ки тамоми Осиёи Марказиро ишғол намуда, дар ин чо ҳокимияти Хилофати Димишқро барпо намуда, дини ислохро паҳн кунанд.

Марвониён дар лашкаркашиҳои худ дар самтҳои дигар низ муваффақиятҳои калон ба даст дароварда, Хилофати Димишқро ба шоханшоҳии бузурги марказонидашуда табдил доданд.

Расми 30. Гунбаз дар меҳроби Масҷиди Қубод

ЛУҲАТ

Сулолаи Уммавиён – дар Хилофати Араб аз соли 661 то соли 750 ҳукмронӣ кардааст.

Ноиби халифа – дар минтақаҳои Хилофати Араб халифа намояндагони худро ҳоким таъйин мекард, ки онро ноиби халифа меномиданд.

Имоми шиа – пешвои расмии мусалмонони шиа аст.

Барбарҳо – қабилаҳое, ки дар Африқои Шимолӣ сукунат доштанд.

Вабо – яке аз навъҳои беморӣ.

1. Дар бораи рафти таъсисёбии Хилофати Уммавиён нақл кунед.
2. Кадом шоҳаҳои халифаҳои сулолаи Уммавиёнро медонед?
3. Суфёниён Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Дар бораи муборизаи Муовияи I ва писари ӯ Язид бар зидди империяи Византия маълумот диҳед.
5. Оё арабҳо ба ишғоли Константинопол муваффақ шуданд?
6. Оё тамоми Хилофати Араб ба Муовияи I итоат мекард?
7. Дар бораи «фочиаи Карбало» чиҳо медонед?
8. Чаро ба тахти хилофат нишастани Язид муқовимати калонро ба вучуд овард?
9. Дар бораи Марвониён маълумот диҳед.
10. Оё шумо медонед, ки Абдулмалик Хилофати Димишқро чӣ тавр идора мекард?
11. Марвониён кучоҳоро ишғол карда, ба Хилофати Димишқ ҳамроҳ намуданд?
12. Таърихи аз ҷониби арабҳо ишғол гардидани Магриб ва Андалусро баён кунед.
13. Ибни Нусайр ва Тарик ба арабҳо чӣ хизмат кардаанд?
14. Арабҳо Осиеи Марказиро кай ишғол намуданд?

§14 – 15. ХИЛОФАТИ АББОСИЁН

ШҶҶРИШИ АБҶҶМУСЛИМ. Дар замони таназзули ҳокимияти сулолаи Уммавиён ҳаракати озодихоҳонаи халқҳои хилофат авҷ гирифт. Қариб сар то сари онро шҶҶришҳо фаро гирифтанд. ШҶҶриши калонтарин дар Хуросон ба амал омад, ки сардори он АбҶҶмуслим буд.

ШҶҶриши АбҶҶмуслим соли 747 дар Марв оғоз ёфтааст. Бо даъвати ӯ мардуми Эрони Шимолӣ ва Осиеи Марказӣ ба муқобили ҳокимияти сулолаи Уммавиён бархостанд. Баъдтар шҶҶриш Эрони Фарбӣ ва Ироқро низ фаро гирифт. Халифаи Димишқ Марвони II ба ноиби Хуросон Наср ибни Сайёр супориш дод, ки аз ҳисоби мардуми арабу эронӣ лашкар ҷамъ карда, шҶҶриши АбҶҶмуслимро, ки акнун барои тахту тоҷи Уммавиён хатарнок шуда буд, торумор кунад, вале зҶҶри ӯ ба ин кор нарасид. Баръакс, ҷангро бохта, маҷбур шуд, ки пойтахти Хуросон шаҳри Марвро тарк карда, бо боқимондаҳои лашкар ба Нишопур равад, то ки аз нав аскар ҷамъ карда, бар зидди АбҶҶмуслим муборизаро давом диҳад.

Аз нақшаи Ибни Сайёр бохабар шуда, Абӯмуслим бо сардории яке аз фармондеҳони бехтарини худ бар зидди ӯ лашкар фиристод. Қўшуни фиристодаи Абӯмуслим дере нагузашта дар Нишопур лашкари халифоро торумор кард.

Уммавиён гарчанде тамоми қувваашонро ғун карда, як маротиба ба шӯришчиён зарба заданд, лекин аз ин зиёд кори дигаре карда натавонистанд. Абӯмуслим баъди ин шикаст лашкарашро боз ҳам зиёдтару боқувваттар карда, ба ҳучуми халқунандаи зидди Марвони II раҳсипор шуд. Марвони II хост, ки лашкари Сурияро бар зидди Абӯмуслим истифода барад, вале вай нисбат ба худи ӯ душманона муносибат кард. Марвони II дар Сурия ба мурде ноил нашуда, ба Миср раҳсипор шуд, вале фармондеҳи Абӯмуслим—Абдуллоҳ ибни Алӣ бо лашкари калон ӯро дунболагирӣ карда, то Миср рафт. Дар ин ҷо лашкари халифа ба бадқирдори муттаҳам шуда, обрӯяш рехт. Халифа дар амал бе лашкар монда, хост, ки ба Мағриб фирор кунад, вале дастгир ва катл карда шуд.

ТАЪСИСИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аз ғалаба бар Марвони II на шӯришгарон, балки Абулаббос истифода бурда, ба тахти Хилофати Бағдод нишаст ва асосгузори сулолаи нави халифаҳои араб шуд. Бо амри Аббос аъзои хонадони Уммавиён нест карда шуданд. Аз ин сулола танҳо як нафар Абдуррахмон чон ба саломат бурда, ба Испания гурехт ва соли 756 худро амири Андалус эълон кард.

Аз куштори Аббос Абӯмуслим ҳам наҷот ёфта натавонист. Ба ҷойи он ки ба Абӯмуслим барои шикаст додани Марвони II миннатдорӣ изҳор кунад, халифай нав ӯро катл кард.

Халифаҳои сулолаи нав аз амаки Муҳаммад пайғамбар – Аббос оғоз ёфтааст. Яъне чун авлоди Алӣ ибни Абӯтолиб Абулаббос ба хонадони пайғамбари Аллоҳ мансуб буд.

Аббос аз ғзаби Марвони II тарсида, дар Куфа пинҳон шуд. Баъди дар назди мардуми Куфа сав-

Расми 31. Манораи масҷид дар Кайрун (Тунис, асри IX)

ганд ёд кардан Абулаббос ба шаҳри Анбар рафта, қароргоҳи худро ташкил намуд. Ба он ҷо аз тамоми ғўшаю канори хилофат хешу табори ӯ чамъ омада, иброз доштанд, ки омодаанд, то ки ба халифаи нав итоат кунанд. Абулаббос 4 сол ҳукмронӣ карда, соли 754 дар синни 30-солағӣ фавтид. Ҳангоми беморӣ Абулаббос бародари худ Абӯҷаъфарро вориси тахту тоҷи Аббосиён эълон кард. Баъди ба тахт ништастан, халифаи нав номи «Мансур»-ро гирифт, ки маънояш «ғолиб» мебошад.

Расми 32. Масҷиди Умар – «Қуббат-ус-Сахра». Байтулмуқаддас

ШАҲРИ БАҒДОД. Бағдод аввал «Мадинат-ус-салом», яъне «Хонаи сулҳ ва некукорӣ» ном дошт. Ин шаҳрро халифа Мансур соли 762 дар ҷойи деҳаи Суқ Бағдод, яъне «Бозори Бағдод» бунёд кардааст. Номи Хилофати Бағдод аз номи пойтахти сулолаи Аббосиён гирифта шудааст.

Бағдод дар соҳили рости рӯди Дачла, шимолтари ҷўи калони Сарат, ки ин дарёро ба рӯди Фурот мепайваст, бунёд гардид. Барои сохтани шаҳри Бағдод бо амри Мансур мардуми Байнаннаҳрайн, Ироқ ва ҳатто Сурияю Эрон иҷборан ҷалб карда шуда буданд. Шумораи онҳо 100 ҳазор нафарро ташкил мекард. Соли оянда хазина ва идораҳои давлатии Аббосиён аз Куфа ба Бағдод кўчонида шуданд. Сохтмони шаҳри Бағдод соли 766 анҷом ёфт. Атрофи Бағдодро ду девори гирди қалъа ихота мекард. Баъди девор хандақи чуқури пури об мавҷуд буд.

андозҳои миёншикан қашшоқ карданд. Ғайр аз ин, арабҳо аҳолии Мовароуннаҳро дар сохтмони иншооти бинокорӣ, кандани ҷӯй, роҳҳо ва корҳои дигари ҷамъиятӣ бепул истифода мебуданд.

Муқаннаъ ба Осӣи Марказӣ омада, ба тобеонаш фармуд, ки дар кӯҳи Санам қалъаи мустаҳкам созанд. Ин фармони ӯ бо тезӣ иҷро карда шуд.

Халифа Маҳдӣ, ки дар Нишопур буд, ба муқобили Муқаннаъ артиши сершумору пурзӯри худро сафарбар кард. Халифа ба Нишопур барои он омад, ки дар мубориза бар зидди Муқаннаъ шахсан роҳбарӣ кунад. Маҳдӣ аксари фармондехони артишро барои бечуръатию ноухдабарой аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷойи онҳо дигаронро таъйин намуд. Сарфи назар аз ин, дар ибтидо ӯ шӯриши Сафедҷомагонро паҳш карда натавонист. Ба Маҳдӣ лозим омад, ки барои ин кор ҳафт сол сарф кунад. Дар муҳорибаи охири ҷамъиёти қалъаи худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд, гарчанде ки лашкари халифа аз онҳо чандин маротиба зиёд буд.

Вақте ки лашкари халифа қалъаро фатҳ мекунад, Муқаннаъ худро ба даруни оташи танӯр мепартояд ва ҳалок мегардад. Шӯриши Сафедҷомагон шикаст хӯрд. Ҳамин тариқ, дар Мовароуннаҳр умри ҳокимияти Аббосиён боз якчанд даҳсолаи дигар дароз шуд.

ИДРАИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Хилофати Бағдод давлати исломӣ буд. Мувофиқи қонунҳои мазҳаби сунӣ халифаи Аббосиён вазифаи имом ва амир, яъне ҳокимияти динӣ ва дунявӣ хилофатро дар ихтиёри худ дошт. Халифа ҳамчун сарвари мусалмонон ворис ва муовини Муҳаммад пайғамбар ва намояндаи Худо дар Замин, аз ин рӯ соҳиби олии тамоми замин ва сарвати дигари мамлакат ба шумор мерафт. Ҳокимияти халифа номаҳдуд, яъне мутлақ буд. Табақаи болоии ин мутлақиятро аз ӯ сулола ва наздикони дигари халифа ташкил менамуданд. Ноибони халифа дар вилоятҳо аз тарафи халифа

Расми 34. Нақшу ниғори манораи масҷиди ал-Ҳаким дар Қоҳира

таъйин карда мешуданд ва танҳо ба ӯ итоат мекарданд. Азхудкунии андозҳо аз тарафи ноибони халифа кирдори ғайриқонунӣ шуморида шуда, гунаҳкор ба ҷазои саҳт гирифта карда мешуд.

Ашрофони араб танҳо хилофатро идора карда наметавонистанд. Нуфузи ашхоси маъруфи эронӣ то андозае баланд буд, ки халифаҳо маҷбур шуданд хилофатро дар ин ҷо бо ҳамроҳии онҳо идора кунанд.

Мансури Аббосӣ номҳои мақомоти ҳокимияти марказӣ ва тарзи идоракунӣ хилофатро мисли Сосониён ташкил намуд. Доир ба соҳаҳои алоҳида вазоратҳо мавҷуд буданд. Ба вазоратҳо вазирон роҳбарӣ мекарданд. Дар зарфи ним аср ин вазифаҳо асосан аъзои хонаводаи Бармакиён тоҷики балхӣ иҷро менамуданд. Яке аз вазирон сарвазир таъйин мешуд. Ӯ ёвари аввали халифа ба ҳисоб мерафт. Сарвазир дар ихтиёри худ дастгоҳи идораи молия, артиш ва муассисаи назорати давлатиро дошт. Сарвазир инчунин, муҳри халифиро ихтиёрдорӣ мекард. Ҳамчун соҳиби муҳр сарвазир тамоми ҳокимияти олиро ба худ тобеъ карда буд. Ба амру фармонҳо ва ҳуҷҷатҳои дигари аз ҷониби халифа бадастрасида муҳр мемонд. Барои ба санадҳо паҳш кардани муҳр аз халифа иҷозат намеурсид. Ашроф ва амалдорони эронӣ ҳамин тариқ, тавассути Бармакиён халифиро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд.

Халифа Ҳорунрашид (786–809) Бармакиёнро аз ҳокимият маҳрум ва як қисми онҳоро қатл кард, вале аъзои ин сулола боз муддати дуру дароз ба халифаҳои Аббосиён ва давлатҳои Тоҳириён, Сафориён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён дар вазифаҳои гуногуни баланди давлатӣ хизмат кардаанд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ХИЛОФАТИ АББОСИЁН. Аббосиён қаламрави империяи ташкилкардаи Уммавиёнро ҳанӯз аз аввали ҳукмронии худ дар дасташон нигоҳ дошта натавонистанд. Барҳамхӯрии Хилофати Бағдод аз қисмати ғарбии он оғоз ёфт. Андалус ба ҳайати Хилофати Бағдод дохил нашуд. Тавре ки дар болотар ҳам зикр гардида буд, дар ин вилоят Абдураҳмон, ки аз таъкиби Аббосиён ба ин ҷо фирор карда буд, Хилофати Қуртубаро ташкил намуд. Дар охири асри VIII Мағриб ҳам аз хилофат ҷудо шуд. Онро имоми шиа Идрисиён забт карда, ба сулолаи мустақили Идрисиён асос гузошт.

Расми 35. Масҷиди калон дар Кайруан (Тунис)

Соли 800 ноиби Мағриб Иброҳим ибни Ағлаб Африқои Шимолиро чудо карда, подшоҳи он шуд. Қисмати боқимондаи Хилофати Араб то муддати муайян дар ҳайати Хилофати Бағдод монд. Аз байн қариб боз 200 сол сипарӣ шуд. Дар тӯли ин давра дар тамоми гӯшаю канорҳои Хилофати Бағдод бар зидди истибдоди Аббосиён ҳаракатҳои халқӣ ба амал омаданд. Ҳаракати хуррамиён ва зинҷҳо калонтарини онҳо буда, ҳокимияти Хилофати Аббосиёнро боз ҳам заифтар гардонд. Музофотҳо ҳам аз тобеияти халифаҳо мебароманд. Давлатҳое, ки як вақтҳо аз тарафи Уммавиён забт карда шуда буданд, аз ҳайати Хилофати Бағдод баромада, давлатҳои соҳибистиклолро ташкил менамуданд.

Дар миёнаҳои асри IX Миср ҳам истиклолият ба даст овард. Аз Хилофати Бағдод аввал Хуросон ва сипас Эрони Ғарбӣ чудо шуд. Дар Мовароуннаҳр ва Хуросон аввал давлатҳои Тоҳириён ва Саффриён ва баъд давлати Сомониён таъсис ёфт. Дар Фурот давлати мустақили Мавсил пайдо гардид. Дар нимаи дуюми асри X дар Эрони Шарқӣ ва як қисми Афғонистон давлати туркию эронии Ғазнавиён ташкил ёфт. Дар миёнаҳои ин аср дар ихтиёри халифаҳои Аббосиён Арабистон ва як қисми Байнанаҳрайнӣ атрофи шаҳри Бағдод монду бас.

Соли 1055 Бағдодро туркҳои салҷуқӣ ишғол карданд. Намоёндаи туркҳо Тугрулбек худро султони ин давлати нав эълон кард. Баъди ин дар дасти халифаҳо танҳо вазифаи роҳбарӣ ба дини ислом монду бас. Халифаҳо пойтахти худро ба шаҳри Сомираи Ироқ кӯчониданд. Халифаҳои аббосӣ то соли 1258, яъне то ба ин ҷо омадани истилогарони мугул сарвари дини исломро ба уҳда доштанд.

САРЧАШМА

НАВЪҲОИ ЗАМИНДОРӢ ДАР ХИЛОФАТИ АРАБ ДАР АСРИ XI

Тамоми замин ба чор навъ тақсим мешавад.

Навъи якум – заминҳое, ки мусалмонҳо ба қор андохтаанд.

Ин замини ушр (даҳяки ҳосили ин заминҳоро арабҳои мусалмон ба давлат месупориданд) мебошад ва ба он хироч–андоз ба замин андохта мешавад. Ин андоз аз онҳое ситонида мешуд, ки ба арабҳо тобеъ шуда бошанд ҳам, дини худро аз даст надодаанд. – *Шарҳи Т. Зиёзода*)...

Навъи дуум – заминҳое, ки соҳибонашон дини исломро қабул карда, онҳоро бо ҳамин роҳ аз даст надодаанд...

Навъи сеюм – заминҳое, ки аз бединҳо бо зӯри силоҳ кашаида гирифта шудаанд...

Навъи чорум – заминҳое, ки бединҳо оид ба онҳо қарордод ба имзо расониданд, навъи махсуси замин аст, ки ба он хироч андохта мешавад...

Хироч, чи дар сурати қабули ислом ва чи дар мавриди пайдо намудани пуштибон тағйирнопазир аст. Ин заминҳоро фуруҳтан мумкин нест, чунки мақоми мулки вақфро доранд...

ЛУҒАТ

Ҳаракати озодихоҳона – халқҳои мустамлика ва тобеъ барои озодӣ ва истиқлолияти давлатӣ мубориза мебаранд.

Мағриб – маънояш «ғарб» буда, арабҳои Африқои Шимолиро, ки қисмати ғарбии хилофатро ташкил мекард, ҳамин тавр меномиданд.

Масҷид – ҷойи ибодати мусалмонҳо.

Мовароуннаҳр – калимаи арабӣ буда, маънояш «он тарафи наҳр» аст (он тарафи рӯди Ому дар назар дошта шудааст).

Давлати исломӣ – чунин мамлакатеро меноманд, ки ислом дини давлатии он аст.

Боч – аз фуруши мол ситонида мешавад (навъи андоз).

Хироч – аз истифодаи замин ситонида мешавад (навъи андоз).

Сарвазир – вазири асосӣ, сардори вазирон.

Салҷуқ – пешвои яке аз қабилаҳои туркӣ.

Султонӣ – соҳти яке аз навъҳои давлати исломӣ, ки онро Султон идора мекунад.

1. Абӯмуслим чаро шӯриш бардошт?
2. Муборизаи шӯришгарон бар зидди халифа Марвони II чӣ натиҷа дод?
3. Абулаббос кай ва чӣ тавр дар Хилофати Араб ба сари ҳокимият омад?
4. Дар бораи бунёди шаҳри Бағдод маълумот диҳед.
5. Номи «Хилофати Бағдод» аз кучо пайдо шудааст?
6. Шӯриши Муқаннаъ кай ва дар кучо оғоз шудааст?
7. Рафти шикасти шӯриши Муқаннаъро шарҳ диҳед.
8. Чаро шӯриши Муқаннаъ «Шӯриши Сафедҷомагон» ном гирифтааст?
9. Дар бораи идораи Хилофати Аббосиён чиҳо медонед?
10. Дар бораи хонаводаи Бармакиён чӣ суҳанҳои нек гуфта метавонед?
11. Дар замони ҳукмронии Уммавиён кадом музофотҳо мустақилият ба даст дароварданд?
12. Хилофати Аббосиён кай ва аз тарафи кадом давлат барҳам дода шудааст?

§16. МАДАНИЯТИ ХИЛОФАТИ АРАБ

Дар рушду нумӯи маданияти Хилофати Араб забони арабӣ хизмати бузург кардааст. Ин забон на танҳо забони дини ислом, балки забони илму фарҳанги хилофат ҳам буда, маданияти моддӣ ва фарҳанги халқҳои сокини онро баланд бардошт. Тамаддуни гании Хилофати Араб дар натиҷаи таъсири маданияти халқҳои тамоми музофотҳои он ташаккул ёфтааст. Яъне дар маданияти ин шоханшоҳӣ унсурҳои маданияти Сурия, Эрон, Осиёи Марказӣ, Ҳиндустон, Мағриб, Андалус, Қафқоз ва Византия, аз як тараф ва фарҳанги нимҷазираи Арабистон, аз тарафи дигар, таҷассум ёфтааст.

ХАТТИ АРАБӢ. Дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб алифбои арабӣ яке аз унсурҳои асосӣ буд. Дар баробари зуҳури дини ислом дар сар то сари Хилофати Араб ҳуруфи ягонаи арабӣ низ ҷорӣ карда шуд. Бо ин хат ҳам китобҳои муқаддаси дини ислом, ҳам асарҳои илмӣ, ҳам адабӣ иншо шуда, коргузориҳои давлатӣ низ тавассути он сурат мегирифт.

Расми 36. Номи маҷмӯаи афсонаҳои «Ҳазору як шаб» дар яке аз дастнависҳои аҳди Мамлукҳои Миср

Хатти арабӣ мураккаб буда, аз тарафи рост ба чап навиштаю хонда мешавад. Яке аз сабабҳои зуд паҳн шудани алифбои арабӣ дар тамоми Хилофати Араб он буд, ки Қуръон ва китобҳои дигари дини мубини ислом бо ҳамин хат навишта шудаанд.

Хондани хатти арабӣ заҳмати зиёд ва истеъдоди баландро тақозо мекард. Талабагони мактабу мадрасаҳо матнҳои китобҳои динӣ ва адабию илмиро азёд мекарданд.

МАКТАБ. Таълими насли наврас асосан, дар мактабу мадрасаҳо сурат мегирифт. Дар масҷидҳо мактабҳои ибтидоӣ фаъолият мекарданд. Дар ҷойҳои сараҳои ва шаҳрҳои мадрасаҳои сершумор кушода мешуданд. Мадрасаҳо маълумоти миёна ва олӣ медоданд.

Агар дар мактабҳои ибтидоӣ асосан, хондану навиштан ва зарурати дини исломро ёд меода бошанд, пас дар мадрасаҳо илмҳои фикҳ, фалсафа, математика, адабиёт, таърих, география, табиёт, риёзӣ, ҳандаса, нучум ва илмҳои дигарро таълим медоданд. Хатмкунандагони мадрасаҳо дониши баланд доштанд. Як қисми онҳо ба зудӣ ба қатори мударрисҳо, олимони ва шоиру нависандагон дохил шуда, дар пешрафти илму фарҳанги Хилофати Араб саҳми бузург мегузоштанд.

МАСҶИД. Масҷид ҷойи тоату ибодати мардуми мусалмон ва тарбияи ахлоқии ҷавонону калонсолон мебошад. Дар ҳама ҷойҳои, ки мусалмонон сукунат доштанд, масҷидҳо сохта шуда буданд. Масҷид манораи баланд дошт, ки он барои азон гуфтан, яъне ба намозгӯзорӣ даъват кардани мусалмонҳо хизмат мекард.

Шахси ба намоз даъваткунандаро муаззин меноманд.

Ҳангоми намозгузорӣ бояд рӯй ба тарафи меҳроб нигаронида шуда бошад. Он дар ҳатти байни намозгузoron ва самти Каъба сохта шудааст. Меҳроб минбар ҳам дорад.

Мусалмонон дар як шабонарӯз 5 маротиба намоз меҳонанд. Намоз аз фарз ва суннат иборат аст. Он мусалмонҳое, ки дар мазҳаби шиа ҳастанд, танҳо намози фарзро адо мекунанд.

Ба намозгузорӣ имом роҳбарӣ мекунад. Ҳангоми иҷрои вазифаи худ ӯ аз дигар намозгузoron каме пештар меистад. Шахсо-ни вазифаи имомро иҷро мекарда дар дини ислом мартабаи баландро соҳиб буда, ахлоқи поки исломию инсонӣ доранд. Онҳо баъди намозгузории ҷамоа одатан, аз минбар оят меҳонанд, аз шарияту ахлоқи исломӣ ваъз мегӯянд ва ё амри маъруф мекунанд. Намозгузорӣ мазмун ва гоյҳои шарияту ахлоқи исломиро ифода карда, яке аз аркони ин дин аст.

Мардуми мусалмон намозро имрӯз ҳам ҳамон тавр мегузоранд, ки пайғамбари Аллоҳ – Муҳаммад (с) фармудааст.

ИЛМ. Дар вақташ византиягӣҳо давомдихандагони маданияти юнониҳо буданд. Арабҳо низ бо ҳамин роҳ рафтанд. Олимони хилофат асарҳои олимони Юнони Қадимро ба забони арабӣ мегардонданд. Барои ин кор онҳо забони юнониро хуб азхуд карда буданд.

Тарҷумонҳои хилофат асарҳои Арастуро пеш аз аврупоиҳо тарҷума карда, ба хонандагон пешкаш намудаанд. Аҷибаш он аст, ки тарҷумонҳои аврупоӣ асарҳои Арастуро на аз юнонӣ, балки аз забони арабӣ ба лотинӣ тарҷума кардаанд. Ин маънии онро дорад, ки олимони Хилофати Араб дар омӯзиши илми аврупоиҳо

аз худи онҳо пеш гузашта буданд.

Баъд аз он ки дар хилофат академияи «Байтул-хикмат» («Ҳонаи хикмат») таъсис ёфт, дар он ҷо асарҳои сершумор оид ба илмҳои гуногун ба забони арабӣ боз ҳам бештар тарҷума ва дар қаламрави олами ислом паҳн карда мешуданд, аз

Расми 37. «Чангали сутунҳо» дар масҷиди Кордова, Испания. Асри X

Расми 38. Харитаи араби
асри X

чумла асарҳои муаллифони юнонӣ, хиндӣ, эронӣ, суриёнӣ, яҳудӣ. Дар Хилофати Араб, аз чумла дар Макка, Бағдод, Ҳирот, Димишқ, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Марв, Балх, Кордова ва шаҳрҳои дигар марказҳои калони илмӣ мавҷуд буданд. Дар ин шаҳрҳо ва баъзе шаҳрҳои дигари хилофат олимони забардаст ба камол расидаанд. Яке аз онҳо Абӯалӣ ибни Сино (980 – 1037) мебошад. Ӯ дар деҳаи Афшонаи наздикии шаҳри Бухоро тавал-

луд шуда, миллаташ тоҷик аст. Мо аз ин аҷлоди бузургу ҳамадони оламшумули миллати худ фахр мекунем.

Абӯалӣ ибни Сино аз овони кӯдакиаш меҳнатдӯст ва толибилм буд. Қуръонро бо тезӣ азёд кард. Баъд ба омӯхтани илмҳои гуногуни замони худ пардохт ва ҳанӯз ҳангоми ҷавонӣ табиби номдор шуд.

Боре барои табобати амири Бухоро Абӯалии ҷавонро даъват намуданд. Ӯ бемории амиро ташхис намуда, баъд ба табобати ӯ шурӯъ кард. Даре нагузашта, амир шифо ёфта, ба Абӯалӣ пулу мол ҳадя кард, вале ӯ ин тухфаҳоро рад карда, гуфт, ки амир ба ӯ иҷозат бидиҳад, то ки аз китобхонаи машҳури Сомониён истифода барад. Ин бораи Абӯалӣ мукофоти бузургтарин буд.

Абӯалӣ ибни Сино тамоми илмҳои замони худро омӯхта, донишманди ҳамадон (энциклопедист) шуд. Махсусан, дар илми тиб ба ӯ ягон олим баробар шуда наметавонист. Сино тамоми донишҳои тиббии замонҳои гузашта ва замони худро омӯхта, ба ин илм дигаргуниҳои бузург дохил кард. Абӯалӣ ибни Сино донишманди бузург буд, ки аҳли илму фарҳанги он замон ӯро Шайхурраис, яъне сарвари ҳамаи олимони мешумориданд. Ӯ дар бораи худ чунин мегӯяд:

*Аз қаъри гили сияҳ то авҷи Зуҳал,
Кардам ҳама мушкилоти гетиरो ҳал.
Берун ҷастам зи қайди ҳар макру ҳиял,
Ҳар банд кушода шуд, магар банди аҷал.*

Асари машҳуртарини Абӯалӣ ибни Сино «Ал-қонун фи-т-

тиб» – «Қонуни тиб» мебошад. Чи тавре ки худи аврупоиҳо эътироф мекунанд, ин асар то асри XVII китоби болоимизии табибону олимони ин қитъа будааст. Аз «Қонуни тиб» табибони олам имрӯз ҳам фаровон истифода мебаранд.

Яке аз олимони бузурги дигари хилофат, ки низ тоҷик буд, ва дар равнақи илми кимиё саҳми бузург гузоштааст, Қобир ибни Ҳайён мебошад. Ин олим дар шаҳри Тӯси Хуросон таваллуд шуда, ҳамчун олим дар ҳамон шаҳр ба воя расидааст. Ибни Ҳайёнро дар Ғарб Гебер меномиданд. Ҳайён дар илмҳои зиёд асарҳо офаридааст, вале асарҳои оид ба кимиё офаридаи ӯ боиси тавачҷуҳи бузург гардидааст.

Оид ба илмҳои гуногун даҳҳо олимони намоеъни дигарро ҳам номбар кардан мумкин аст, ки кашфиёти бузург карда, дар ҳазинаи илми ҷаҳонӣ саҳифаҳои дурахшон навиштаанд. Дар байни онҳо Ибни Қутайба, Абӯбакр Ҷаъфари Наршаҳӣ, Абӯҷаъфари Табарӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Рушд (Аверроэс), Абӯзайди Балхӣ, Насри Ҷайхонӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Абӯнасири Форобӣ ҳастанд, ки як қисми онҳо ниёгони халқи тоҷик мебошанд. Дар бораи баъзеашон дар мавзӯи «Маданияти давлати Сомониён» маълумот дода мешавад.

САНЪАТИ ХИЛОФАТ. Аз байни навҳои гуногуни санъати исломӣ аз ҳама бештар ҳунари меъморию тасвирий бештар рушду нумӯ карда буд. Меъморию хилофат аз худ ёдгориҳои бинокорию бузург боқӣ гузоштаанд. Онҳо масҷидҳо, мақбараҳо, ҳаммомҳо, калъаҳо, қасрҳо, мадрасаҳо ва биноҳои дигари мухташаму зебои ҷамъиятӣ сохтаанд. Аз ёдгориҳои аввалини меъморию Хилофати Араб масҷиде дар Байтулмақдас боқӣ мондааст, ки онро Масҷиди Умар меноманд. Ин масҷид дар замони ҳукмронии Уммавиён соли 686 сохта шуда, ҳашткунҷаи дорои гунбази баланду мухташам мебошад.

Шукӯҳи санъати меъморию ва тасвирии хилофат бештар дар биноҳои масҷидҳои қасрҳо ва мадрасаҳо ифода ёфта буд. Ин қабил биноҳо аз нақшу ни-

Расми 39. Гӯшае аз мақбара-масҷиди Имом Ризо дар Машиҳад

гор, тасвири гулу баргҳои рустанӣ иборат буда, бо хатти махсуси арабӣ оро дода мешуданд.

Ёдгориҳои санъати Хилофати Арабро дар тамоми музофотҳои он вохӯрдан мумкин аст. Мо онҳоро махсусан, дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хева ва Хўқанд, ки дар Осиёи Марказӣ мебошанд, бештар дида метавонем. Ин иншооти меъморӣ на танҳо зебою дилкаш ва ҷозибанок, балки мустаҳкам ҳам сохта шудаанд. Аз замони сохта шудани баъзеи онҳо зиёда аз 1000 сол гузашта бошад ҳам, то ҳол ҳусну тароват ва шаҳомати худро гум накардаанд. Чунин ёдгориҳои меъморию рассомиро шумо дар шаҳру ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистони имрӯза ҳам дида метавонед. Як силсилаи он дар ноҳияи Ҳисор воқеъ буда, аз қалъа, мақбара ва мадрасаҳо иборат аст. Онҳо гарчанде баъди қариб 500 соли барҳам хӯрдани Хилофати Араб сохта шудаанд, вале ҳам шакл ва ҳам мазмуни меъмории Хилофати Арабро ифода намуда, имрӯз ҳам назаррабоянд. Чунин иншооти меъморӣ дар минтақаҳои Кўлобу Вахшонзамин вилояти Хатлон, шаҳру ноҳияҳои Хучанд, Истаравшану Шаҳристон ва Панҷакенти вилояти Суғд мавҷуданд.

АДАБИЁТ. Адабиёти хилофат ҳам дастовардҳои беназир дорад. Яке аз намунаҳои баландтарини он адабиёти форсу тоҷик мебошад. Дар бораи он дар мавзӯҳои оянда маълумоти муфассалтар дода мешавад.

ЛУҒАТ

Фикҳ – илми қонуншиносӣ, ки ба дини ислом асос ёфтааст.

Фалсафа – илм дар бораи қонуниятҳои рушди табиат, ҷомеа ва тафаккур.

Мантиқ – илм дар бораи қонуну қоидаҳои суханронӣ.

Ҳандаса – илм дар бораи ченкунӣ.

Нучум – илм дар бораи ситораҳо, ё худ илми ситорашиносӣ.

Байт-ул-ҳикмат – муассисаи калони илмӣ, ки ба Академияи илмҳо монанд буд.

Зухал – номи яке аз ситораҳои силсилаи офтобӣ.

«Ал-Қонун фи-т-тиб» – «Қонуни тиб», номи асари Абӯалӣ ибни Сино.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Мақоми забони арабиро дар хилофат шарҳ диҳед.
2. Чаро хоҳишмандони омӯхтани хатти арабӣ дар Хилофати Араб бисёр буданд?
3. Дар бораи мактабу мадрасаҳои хилофат маълумот диҳед.

4. Дар бораи намозгузории мусалмонҳо нақл кунед.
5. Чаро тарҷумонҳои араб китобҳои муаллифони хоричиро ба арабӣ тарҷума мекарданд?
6. «Байт-ул-ҳикмат» чӣ гуна муассиса буд?
7. Ба далели он, ки аврупоиҳо асарҳои Арасту аз забони арабӣ ба латинӣ тарҷума кардаанд, чӣ хел баҳо медиҳед?
8. Дар бораи рушди нумӯи илми Хилофати Араб далелҳо биёред.
9. Дар бораи муваффақиятҳои санъати меъморӣ ва тасвирии хилофат маълумот диҳед.
10. Оё дар байни олимони забардасти Хилофати Араб тоҷикон ҳам буданд?

§17. ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН

СУЛОЛАИ ТОҲИРИЁН. Асосгузори давлати Тоҳириён Тоҳир мебошад. Тоҳир ибни Ҳусайн аз ашрофзодагони тоҷики шаҳри Фушанги Ҳирот буд.

Гарчанде ки Тоҳир асосгузори сулолаи Тоҳириён аст, вале тибқи шаҷараномии ин сулола пеш аз ӯ нӯх пушти дигар гузашта будааст. Онҳоро аз аввал то Тоҳир бо тартиби пайдарҳамӣ ном мебарем: Баҳром, Моӣ Хусрав, Бодон, Асъл, Зурайқ, Моҳони Фушангӣ, Зурайқ, Мусъаб ва Ҳусайн.

Расми 40. Давлати Тоҳириён

Чи тавре ба шумо аз мавзӯи «Хилофати Аббосиён» маълум аст, халифаҳои Бағдод ба муттаҳидии хилофат ва ба худ тобӣ

кардани тамоми музофотҳои он муваффақ шуда натавонистанд. Яке аз чунин музофотҳо Эрон буд. Барои ҳамин онҳо маҷбур мешуданд, ки аз ҳокимони бонуфузи маҳаллӣ ёрӣ талабанд. Аҳволи халифа Маъмун (813 – 833) маҳз ҳамин тавр буд. Тохир ибни Ҳусайн ба халифа ёрӣ расонд, то ки ӯ ҳокимияти худро дар Бағдод нигоҳ дошта тавонад.

Ба ивази хизмати сазовор Маъмун аз ҷониби хонадони Тоҳириёнро дар хилофати Бағдод ба вазифаҳои баланди давлатӣ сарфароз гардонд. Масалан, Мансур ибни Талҳаро ҳокими Марву Хуросон ва Абдуллоҳ ибни Тоҳирро ҳокими вилояти Табаристон таъин кард.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Маъмун музофотҳои калонтарини дар қисмати шарқибудаи хилофат – Хуросон ва Мовароуннаҳрро соли 821 ба ихтиёри Тоҳир ибни Ҳусайн супорид. Ин сана оғози мавҷудияти давлати Тоҳириён ба ҳисоб меравад.

Баъди соли 651 аз тарафи Марвониён Уммавӣ барҳам дода шудани давлати Сосониён дар Эронро Хуросон ва Мовароуннаҳр ноибони халифаҳои араб ҳукмронӣ мекарданд. Тоҳир ибни Ҳусайн баъди 1170 сол дар ин ҷо ба ҳукмронии сулолаи тоҷикон ибтидо гузошт, вале ӯ Хуросонро зиёда аз 2 сол идора карда натавонист.

Ҳангоми ҳукмронии худ Тоҳир ибни Ҳусайн эълон кард, ки давлати ӯ соҳибистиклол аст. Ба ин амали худ ӯ халифа Маъмунро ранҷониданӣ буд. Марги бармаҳал нагузошт, ки Тоҳир давлати Тоҳириёнро то ба охир соҳибистиклол кунад. Гузашта аз ин, баъди марги вай давлати Тоҳириён мумкин буд аз байн равад. Барои Тоҳириён, хушбахтона, он вақт Маъмун агар меҳост ҳам, дар Хуросон ноиби дилхоҳи худро таъин карда наметавонист, чунки мардуми ин ҷо ба ӯ итоат намекарданд. Аз ин рӯ ночор маҷбур шуд, ки писари Тоҳир Талҳаро ҳокими ин музофоти калони хилофат таъин кунад, вале на ба ҳайси сарвари давлати соҳибистиклоли Тоҳириён. Дар замони ҳукмронии Талҳа (822 – 828) Хуросон соҳибистиклол набошад ҳам, бемайлон бо ҳамин роҳ мерафт.

Дар замони ҳукмронии Талҳа ибни Тоҳир давлати Тоҳириён акнун на аз Бағдод, балки аз пойтахти ин давлати нав – Нишопур идора карда мешуд. Тамоми қорҳои давлатӣ аз рӯи амри Талҳа сурат мегирифтанд. Тобеияти давлати Тоҳириён ба Хилофати Аббосиён танҳо дар он ифода меёфт, ки Талҳа ҳар сол аз халқ

андоз чамъоварӣ намуда, ба хазинаи халифа мефиристонд. Инчунин, Тоҳириён хангоми лашкаркашиҳои халифа бо лашкари худ ҳамроҳи ӯ буданд. Талҳа намегузошт, ки намояндагони халифа ба қорҳои дохилии давлати Тоҳириён даҳлат кунанд. Ӯ Ҳамза ном намояндаи вилояти Систонро барои он сарқӯб кард, ки ӯ баҳри гаравондани суннимазҳабон ба мазҳаби шиа даст зада буд, гарчанде ки ин вилоят то иқдоми Ҳамза ханӯз дар ҳайати давлати Тоҳириён набуд. Баъди сарқӯб кардани Ҳамза Талҳа Систонро ба давлати худ ҳамроҳ кард.

Расми 41. Намое аз шаҳри қадимаи Бами Эрон

Баъди вафоти Талҳа дар вазифаи ҳокими Хуросон ӯро писараш – Алӣ иваз намуд, вале ҳокими нав дар натиҷаи сӯйқасд кушта шуд. Ин тоҳирӣ бо ҳидояти халифа ба Миср лашкар кашида, онро бо яке аз шаҳрҳои ободу зебояш – Искандария аз нав ба Хилофати Аббосиён ҳамроҳ кард.

Дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир давлати Тоҳириён бо тамоми унсурҳои таъсис ёфт ва халифаҳо дигар ба ӯ фармонфармой карда наметавонистанд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН. Абдуллоҳ ибни Тоҳир кӯшиш ба харҷ дод, ки ҳудуди давлати худро васеъ кунад. Ӯ Мовароуннаҳрро ба воситаи хонадони Сомониён идора мекард. Нӯҳ ибни Асади Сосонӣ ҳокими саркаши Истаравшанро, ки даъвои ҳукмронии Мовароуннаҳрро дошт, дастгир карда, ба шаҳри Нишопур, назди Абдуллоҳ равон кард. Абдуллоҳ ибни

Тоҳир барои соҳибистиқлол шудани давлати Тоҳириён ва аз ҳисоби Мовароуннаҳр васеъ кардани ҳудуд, пешрафти хоҷагию тичорат ва маданияти он хизмати бузург кардааст. Ӯ бо маънии пурра амири давлати Тоҳириён буд. Мисоле дар ин бора шаҳодат медиҳад.

Солҳои 834 – 835 дар Систон хушксолии шадид ба амал омад ва мардум ҳоли табоҳ доштанд. Бо амри Абдуллоҳ аз хазинаи давлатӣ ба мардуми гуруснаи ин вилоят 300 ҳазор дирам тақсим карда шуд.

Баъд аз вафоти Абдуллоҳ ба тахти подшоҳии Тоҳириён Тоҳир ибни Абдуллоҳ, ки ўро Тоҳири II ҳам меноманд, менишинад. То ин вақт ҳокимият ва давлати Тоҳириён чунон пурзӯр шуд, ки баъзе аз намояндагонаш дар идораи Хилофати Аббосиён ҳам ширкат меварзиданд. Масалан, халифа Восиқ пешниҳоди Тоҳири II дар бораи додараш – Муҳаммадро ба вазифаи лашкаркаши Бағдод таъйин кардан, бо дилу ҷон қабул кард.

Тоҳир ибни Абдуллоҳ соли 862 вафот кард ва ба тахти подшоҳии Тоҳириён намояндаи охирин – Муҳаммад ибни Абдуллоҳ нишаст. Дар ин давра сулолаи дигари тоҷикие, ки Саффорӣён ном дошт, ба майдон баромад. Соли 873 Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ пойтахти Тоҳириён – шаҳри Нишопурро ишғол намуда, Муҳаммадро асир гирифт. Ҷамин тарик, давлати Тоҳириён барҳам хӯрд.

САРЧАШМА

РАФТАНИ ЯЪҚУБ БА ХУРОСОН ВА ФАНО ГАШТАНИ ДАВЛАТИ ТОҲИРИЁН (Аз «Таърихи Систон»)

Пас Яъқуб рӯзгоре ба Систон бибурд. Боз қасди Хуросон кард ва Ҳайс ибни Завунакро халифаи хеш кард дар Систон... Ва чунин гуфт, ки ба талаби Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ ҳамеравем. Ва Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ба Нишопур буд, ба наздики Муҳаммад ибни Тоҳир.

Чун ба дари Нишопур омад, расул фиристод сӯйи Муҳаммад Тоҳир, ки ман ба саломи ту хоҳам омад. Абдуллоҳ ибни Муҳаммад Муҳаммад ибни Тоҳирро гуфт: «Омадани ӯ ва саломи ӯ савоб нест, сипоҳ ҷамъ кун, то ҷарб кунем». Муҳаммад ибни Тоҳир гуфт: «Мо ба ӯ ҷарб барнаёем ва чун

харб кунем, ӯ зафар ёбад ва моро ба чон осеб расад». Чун Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Солеҳ чунон дид, бархост ва ба Домгон шуд.

Ва Яъқуб ба дари Нишопур фуруд омада буд. Муҳаммад ибни Тоҳир ҳамаи вузарову ҳучҷобро пеши Яъқуб фиристод ва дигар рӯз худ барнишаст ва наздики Яъқуб шуд. Чун фуруд омад ва хост, ки бозгардад, Яъқуб фармуд Азиз ибни Абдуллоҳро, ки инонро ҳама маҳбус кун. Азиз ҳамаро боздошт ва бандҳо барниҳод Муҳаммад ибни Тоҳирро ва хавоси ӯро тамом. Ва сабаб он буд, ки ин банд барниҳодан ва боздоштани эшон ва қасди Яъқуб ба эшон, ки рӯзе ба он айём ба харби Зиндапил ба Бӯст ва ӯро бикӯшт...

ЛУҒАТ

Шачара – дарахт, бо ин ном насабномаро низ ифода мекунанд.

Амир – сарвари давлати исломӣ.

Чаззоб – дилкаш.

Муқтадир – пурқувват.

Умури давлатӣ – корҳои давлатӣ.

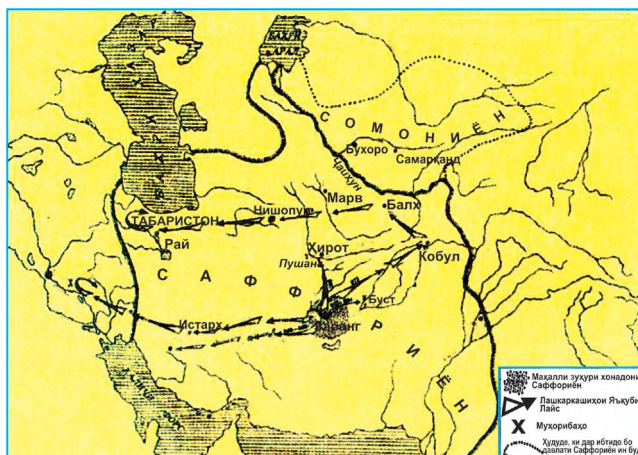
САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Тоҳирӣ маълумот диҳед.
2. Сабабаш чӣ буд, ки халифаҳои Аббосӣ аъзои сулолаи Тоҳирӣро дар Хуросон ҳоким таъин мекарданд?
3. Давлати Тоҳирӣ кай таъсис ёфтааст?
4. Давлати Тоҳирӣ аҳди Талҳаро шарҳ диҳед.
5. Пойтахти давлати Тоҳирӣро ном баред.
6. Давлати Тоҳирӣ дар замони ҳукмронии Абдуллоҳ ибни Тоҳир оё нуриқтидор буд?
7. Халифа Восӣ қадом пешниҳоди Тоҳирӣро қабул кард?
8. Муносибати байниҳамдигарии Тоҳирӣ ва халифаҳои Аббосӣ чӣ тавр сурат мегирифтанд?
9. Давлати Тоҳирӣ оё мустақил буд?
10. Тоҳирӣро давлати худро чӣ тавр идора мекарданд?
11. Давлати Тоҳирӣ кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§18. ДАВЛАТИ САФФОРИЁН

СУЛОЛАИ САФФОРИЁН. Асосгузори давлати Саффорӣён бародарон Яъқуб ва Амр мебошанд.

Падари Яъқуб ва Амр Лайс ном дошта, касбаш мисгар буд. Барои хамин ҳам ўро аввал «Лайси Мисгар» ва баъд танҳо «Мисгар» ном мебуданд. Яъқуб ва Амрро писарони Мисгар номида, номи Лайс аз истеъмол баромада, бо хамин ин сулоларо «Саффо-риён» меномидагӣ шуданд.

Расми 42. Харитаи давлати Саффо-риён

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Давлати Саффо-риён Хуросони Бузургро дар бар гирифта, пойтахташ шаҳри Систон буд. Тафсили таъсиси ин давлат чунин аст. Соли 851 Солеҳ ном шахс бар зидди Тоҳириён шӯриш бардошта, Систонро ба даст медарорад. Яъқуб ибни Лайс хангоми ин шӯриш дар артиши ӯ хизмат мекард. Бинобар ин Солеҳ ба бародарон Лайсҳо дар лашкараш вазифаҳои баландро дод. Онҳо бо ҳамроҳии Солеҳ дар чандин муҳорибаҳо ширкат варзида, дар ин роҳ соҳиби таҷрибаи гандӣ шуданд. Аз байн чанд сол гузашт. Бо ким-кадом сабабе Яъқуб ва Амр бар зидди Солеҳ исён бардошта, ўро аз ҳокимият маҳрум намуданд ва баъд аз Систон пеш карданд.

Яъқуб дар Систон ҳокимиятро ба даст дароварда, ба Бӯст бар зидди Солеҳ лашкар кашида, ўро ба қатл расонд ва ин вилоятро ба Систон ҳамроҳ кард. Аз ин муваффақияти худ рӯҳбаланд шуда, Яъқуб ба Хуросон лашкар кашид ва Фушангу Ҳиротро ба даст даровард. Акнун дар Хуросон дигар касе неши роҳи ўро гирифта наметавонист. Соли 873 Яъқуб шаҳри Нишопурро ба даст даро-

варда, хонаводаи Тоҳириёнро асир гирифт ва ҳамин тавр, давлати Тоҳириёнро аз байн бурд. Ҳамин сана соли таъсиси давлати Саффорӣён ба ҳисоб меравад.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНИҲАМДИГАРИИ ХАЛИФА ВА ЯЪҚУБ. Аз давлати Тоҳириёнро барҳам зада, Хуросонро ба даст даровардани Яъқуб халифа Муътаmid ба хашм омад ва ба Яъқуб лаънат хонд. Аз тарси он ки Яъқуб Мовароуннахрро ҳам забт накунад, халифа саросемавор онро ба ихтиёри Наср ибни Аҳмади Сомонӣ супорид. Шояд Яъқуб барои он ба Мовароуннахр лашкар накашид, ки дар он намояндагони сулолаи дигари тоҷикӣ – Сомониён ба ҳукмронӣ оғоз карда буданд.

Давлати Саффорӣён дар муддати кӯтоҳ пурзӯр шуд. Халифа хис кард, ки Яъқуб ӯро аз тоҷу тахти хилофати Аббосиён маҳрум мекунад. Аз ҳамин сабаб мачбур шуд ҳокимияти Яъқубро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кунад. Ба зами ин, соли 873 бо хоҳиши том вилоятҳои Хуросон, Табаристон, Гургон, Форс, Кирмон ва Систонро низ ба Яъқуб супорид.

Сарфи назар аз ин некии Муътаmid, Яъқуб аз нияти барҳам задани хилофати Аббосиён даст накашид. Бо ҳамин мақсад, соли 879 ба Бағдод лашкар кашид, вале дар роҳ бемор шуда, аз олам ҷашм пӯшид.

ДАВЛАТИ САФФОРИЁН ДАР АҲДИ АМР. Баъд аз вафоти Яъқуб ба тахти подшоҳии Саффорӣён додараш – Амр нишаст. Ӯ ҳамон замон муносибатҳои давлати Саффорӣёнро бо халифа ба роҳи дӯстию рафокат ва ҳамкорӣ ворид намуд. Муътаmid аз ин рафтори Амр шод шуда, бори дигар давлати Саффорӣёнро ба расмият шинохт. Халифа ба Амр бовар карда, идораи вилоятҳои Форс, Кирмон, Исфаҳон, Қаҳистон, Гургон, Табаристон, Гур, Балх, Кобул, Систон, Синд ва Мовароуннахрро аз нав расман ба вай супорид. Дар баробари ин, халифа Амрро вазифадор кард, ки ба ҳазинаи Бағдод соли 20 миллион дирҳам хироч супорад.

Расми 43. Сарфармондеҳи артиши Саффорӣён. Акс аз "Систоннома"

Амр ибни Лайс Сомониёнро, ки

халифа қаблан дар вилоятҳои Мовароуннаҳр ҳоким таъйин карда буд, аз вазифа дур накарда, баръакс, бо онҳо ҳамкорӣ кард. Масалан, Наср ибни Аҳмади Сомониро ба ҷанги зидди курдҳо фиристод. Наср ин супоришро иҷро карда, Аҳмади курдро асир гирифт. Баъди ин пирӯзӣ Наср супориши дигари Амрро низ иҷро кард. Ӯ аз номи Саффориён ба хазинаи хилофат 4 миллион дирҳам супорид. Баъди ин боварӣ ва эътиқоди Амр ба хонадони Сомониён боз ҳам афзуд. Ин буд, ки Амр идораи вилоятҳои Форсу Кирмонро ҳам то муддате ба Наср ибни Аҳмади Сомонӣ воғузор кард.

Аз муносибати хуби ду сулолаи тоҷикон – Саффориён ва Сомониён душманони онҳо ба ташвиш афтада, дар байни Амр ибни Лайси Саффорӣ ва халифа низоъ андохтанд. Дар натиҷа халифа Муътаmid номи Амрро аз қатори ҳокимии Хуросону Мовароуннаҳр хат зад. Амр фармуд, ки дар қаламрави давлаташ мусалмонон номи халифаро дигар дар хутба ба забон нагиранд. Халифа бар зидди Амр лашкар фиристод, вале шикаст хӯрд ва маҷбур шуд, ки ҳокимияти ӯро аз нав эътироф кунад. Амр аз халифа Мовароуннаҳрро талаб кард, лекин ин талаб ба халифа хуш наомад.

Халифа дид, ки Амр саркашу беэътимод аст ва барои ӯ Сомониёни тобегӣ беҳтар намуданд. Барои ҳамин Хуросонро ҳам ба сулолаи Сомониён доданӣ шуд.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ САФФОРИЁН. Халифа Исмоили Сомониро дастгирӣ кард. Ин буд, ки Исмоил ба муқобили Амр лашкар кашид. Қўшунҳои Исмоил ва Амр дар шаҳри Балх рӯ ба рӯ шуданд. Дар ин муҳориба Исмоили Сомонӣ голиб баромада, Амрро асир гирифта, ба халифа супурд. Амр соли 900 ё 902 дар зиндони халифа вафот кард.

Баъди вафоти Амр давлати Саффориён тамоман заиф шуд. Набераи Амр Тоҳир, ки ба тахти подшоҳии Саффориён нишаст, қудрати аввалаи ин давлатро аз нав барқарор карда натавонист. Соли 908 Субкорӣ ном ғуломи Тоҳир ӯро бо ҳамроҳии бародараш асир гирифта, ба халифа супурд. Ҳамин тариқ, давлати Саф-

Расми 44. Аскарӣ гурздори аҳди Саффориён. Акс аз «Систоннома»

фориён пурра аз байн рафт ва дар Хуросон ҳам ҳокимият ба дасти Сомониён гузашт.

САРЧАШМА

ЗИКРИ ТОҲИР ИБНИ МУҲАММАД ИБНИ АМР ИБНИ ЛАЙСИ САФФОР (Аз "Таърихи Систон")

Чун Амр ибни Лайс дар сарпанҷаи қазо асиру дастгир гашт, умарову аъёни давлати ӯ дар Систон Тохирро бар тахти подшоҳӣ нишонданд. Ва ӯ бо лашкаре гарон ба Форс рафта, омили халифаро аз он ҷо берун карда, аз Форс мутаваҷҷеҳи Ахвон шуд. Ва халифа Абдуллоҳ ибни Фатхро бо ҳадоёву табриқот пеши Исмоили Сомонӣ фиристода, аз вай илтимоси лашкар намуд, ки ба дафъи Тохир фиристод. Исмоил мактубе ба Тохир фиристод, мазмуни он ки халифа Систонро ба ту дода, вазифа он ки бад-он савоб равӣ. Тохир чун бар мазмуни нома иттилоъ ёфт, роҳи Систон пеш гирифт.

Ва дар «Мунтазим» мазкур аст, ки Тохир ҳадоё назди Исмоил фиристода, илтимос намуд, ки аз халифа дархоҳад, то баъзе аз мамолики ободи аҷдодиашро бо муқотаъа ба ӯ диҳад. Исмоил Ҳадоёи Тохирро қабул карда, расуле чихати мултамоси Тохир ба дорулхилофат фиристода, эълон дошт, ки Тохир чӣ тухфа фиристода. Халифа шафоати Исмоили Сомонӣ қабул карда, пайғом дод, ки агар омиле аз умоли мо сад аз он миқдор, ки Тохир фиристода, ирсол доред, ризои мо бад-он макрун аст. Халифа чихати Тохир ҷомаи зардӯзӣ ва аҳднома фиристода. Тохир ба Шероз рафт...

ЛУҒАТ

Дирхам – пули тиллоии хилофат.

Сарпанҷа – зӯрӣ.

Қазо – ҳукм кардан.

Савб – либос.

Иттилоъ – хабар.

Мунтазам – ба тартиб.

Муқотаъа – бо ҳамдигар қатъӣ алоқа кардан.

Расул – пайгамбар, набӣ, фиристода.

Дорулхилофат – пойтахти Хилофати Араб.

Пайғом – хушхабар.

Шафоат – ёрмандӣ кардан.

Уммол – омил; восита.

Ирсол – фиристодан.

Макрух – нораво.

Ахднома – шартнома; қарордод.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сулолаи тоҷикии Саффорӣён маълумот диҳед.
2. Яъқуб ибни Лайс дар Систон чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
3. Баъди таъсиси давлати Саффорӣён муносибатҳои байни халифа ва Яъқуб чӣ тавр сурат гирифтаанд?
4. Чаро халифа Муътамид вилоятҳои зиёди Хуросонро ба Яъқуб супурд?
5. Амр ибни Лайс давлати Саффорӣёнро чӣ тавр идора мекард?
6. Муносибати байни Амр ва Сомониён аввал дар кадом ҳолат буд?
7. Доир ба барҳамхӯрии давлати Саффорӣён фикри худро баён кунед.
8. Аз мазмуни сарчашма чӣ хулоса баровардед?

§19. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

СУЛОЛАИ СОМОНИЁН. Ин хонадон чун сулолаҳои дигари тоҷикии Бармакиён, Тоҳириён ва Саффорӣён таърихи дуру дароз дорад. Сарчашмаҳои таърихӣ шаҷараи Сомониёнро то ба замони мо расонидаанд.

Дуруст аст, ки Сомонхудотро асосгузори сулолаи Сомониён ном мебаранд. ӯ дар нимаи аввали асри VIII умр ба сар бурда, аслан тоҷик мебошад, вале ин сулола аҷдоди пеш аз Сомонхудоти худро ҳам дар хотир дорад. Он аз Баҳроми Чӯбина оғоз ёфта, баъд авлодони ӯ: Тамусоб, Нӯш ва Хомито, ки падари Сомонхудот буд, ҳаёт ба сар бурдаанд. Маҳз дар замони зиндагии Сомонхудот ва писару набераҳои Асад сулолаи Сомониён номдор шудааст.

ИҚТИБОСҲО АЗ «ТАЪРИХИ ТАБАРӢ»

«Дар насаби Сомонхудо гурӯҳанд, ки ӯ аз авлоди Баҳроми Чӯбина аст. Ва ибтидои давлати он ҷамоат дар замони хилофати Маъмун воқеъ шуд...».

«Чун Асад ибни Абдуллоҳ ал-Қасрӣ амири Хуросон шуд ва аз дунё бирафт, дар соли сада бист (738). Ва овардаанд, ки марде накукор буд ва ҷавонмард ва дили ӯ бад-он ҷониб нигарон, ки хонадонҳои бузурги қадимро тимор кардӣ ва мардумони асилро неку доштӣ, ҳам аз Араб ва ҳам аз Аҷам. Ва чун Сомонхудо, ки зидди эшон буд, аз Балх бигреҳт ва ба наздики вай Хуросон омад ва ҳамон ҷо буд, то аз Марв, вайро икроме кард ва ҳимоят кард ва душманони ӯро қаҳр кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудо ба дасти вай имон овард».

Табарӣ дар бораи сабабҳои Сомонхудо ном гирифтани ин шахсро дар китоби худ чунин овардааст: «Ва ӯро Сомонхудо бад-он сабаб хонанд, ки деҳа бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст, ӯро ба он ном хондаанд. Чунон ки амири Бухоро Бу-хорхудо (хонанд)».

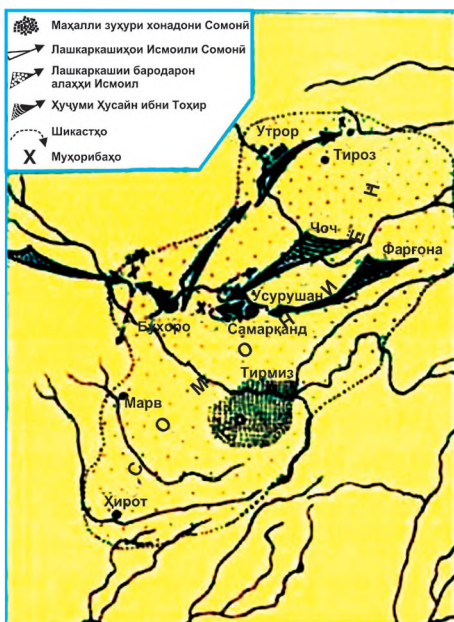
Сомонхудо ба хоҷаи дӯстии самимона ба Асад ибни Абдуллоҳи Қасрӣ ноиби халифа дар Хуросон писари худро Асад ном гузошт. Асад низ ба халифа ва ноиби ӯ дар Хуросон содиқ буд. Дар оғози асри IX Асади Сомонӣ аз ҷониби халифа Ҳорунррашид бар зидди Рофеъ ибни Лайс ҷанг карда, тахту тоҷи халифаро аз вожгуншавӣ наҷот дод. Баъди ин, хонадони Аббосиён бо Асади Сомонхудо дӯсти қарин шуд. Вақте ки Маъмун ба тахти хилофат нишаст, ба ноиби худ дар Хуросон – Ғассон ибни Аббод фармуд, ки вилоятҳои Мовароуннаҳр ва як қисми Хуросонро ба писарони Асад тақсим карда диҳад. Ҳамин тарик, Нӯҳ – ҳокими Самарқанд, Аҳмад – ҳокими Фарғона, Яҳё – ҳокими Чочу Истаравшан ва Илёт ҳокими Хирот таъйин гардиданд.

Писарони Асад ибни Сомонхудо дар вилоятҳои номбурда дар замони салтанати Тоҳирӣён ҳам ҳукмронӣ карда, ба ҷойи Ғассон акнун ба Тоҳирӣён тобеш буданд.

Расми 45. Девори қадимаи Бухоро

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Тоҳириён идораи Самарқандро баъд аз вафоти Нӯҳ ба Аҳмад супориданд. Аҳмад нух писар дошт: Наср, Яъқуб, Ҳомид, Исмоил, Асад, Иброҳим, Исҳоқ, Яҳё ва Мансур. Баъд аз вафоти Аҳмад, халифа Насрро ҳамчун сарвари хонадони Сомониён шинохта, ба ӯ ҳукмронии вилоятҳои Самарқанду Фарғонаро супурд. Баъди соли 873 дар Хуросон ба сари ҳокимият омадани Саффорӣён халифа бо сабабҳои аллакай ба шумо маълум 25 иони соли 874 ҳокимияти тамоми Мовароуннаҳрро ба ихтиёри Насри Сомонӣ вогузошт. Пеш аз ин дар Бухоро воқеае ба вуқӯъ пайваست, ки он барои ин қарордоди халифа сабабён шуд.

Расми 46. Харитаи давлати Сомониён. Акс аз «Систоннома»

Вақте ки Хуросон ба дасти Саффориён гузашт, дар Бухоро беҳокимиятӣ ва бенизомӣ ба миён омад. Ба замми ин, гурӯҳи калони мусаллаҳе аз Хоразм ба Бухоро ҳамла оварда, онро талаю тороч кард. Бухороиён Насрро ба ёрӣ даъват карданд. Ба ӯ муяссар шуд, ки хоразмиёро шикаст дода, дар Бухоро тартибу низоми қатъӣ чорӣ намояд.

Писари Аҳмад – Исмоил он вақт волии Бухоро буд. Ӯ рӯз то рӯз пуркуваттар мешуд. Вақте фаро расид, ки Исмоил дигар ба хазинаи бародари худ – Наср хироч намедодагӣ шуд. Маҳз бо ҳамин сабаб солҳои 885 – 888 дар байни бародарон якҷанд маротиба бархӯрдҳои мусаллаҳона ба амал омада, оқибат онҳо ба сулҳу дӯстӣ ва бародарии байниҳамдигарӣ муваффақ шуданд.

Амир Наср 21 августи соли 892 аз дунё даргузашт. Бо фармони халифа Исмоили Сомонӣ сарвари хонадони Сомониён эътироф гардид. Ӯ баҳори соли 893 бо амири халифа ҳокими Мовароуннаҳр таъйин гардид.

ИҚТИБОСҶО АЗ «ТАЪРИХИ БУХОРО»

«Ва амир Наср ва баъди ӯ ба чаҳор сол вафот ёфт, ҳафт рӯз монда буд ва моҳи чимодиулаввал дар соли дувисту ҳафтоду нух (21 августи соли 892) ва амир Исмоилро халифа кард бар ҷумлаи аъмоли Мовароуннаҳр ва бародари дигар ва писари хешро ба фармони ӯ кард...».

«Ва чун амир Наср аз дунё бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самарқанд рафт ва мулк рост кард ва писари ӯ – Аҳмад ибни Насрро халифаи худ бинишонид. Ва вай аз он ҷо ғазв пеш гирифт. Ва амир Исмоил ба Бухоро омада буд, бист сол то он гоҳ ки бародар аз дунё бирафт ва ҷумлаи Мовароуннаҳр ба вай дод».

«Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амирулмуъминини Муътаmidбиллоҳ расид, маншури амали Мовароуннаҳр ба амир Исмоил бидод, дар моҳи муҳаррам ба таърихи дувисту ҳаштод (баҳори соли 893). Ва вай ба ҳамин таърих ба ҳарб ба Тироз рафт ва бисёр ранҷ дид. Ва ба охир амири Тироз берун омад ва ислом овард бо бисёр деҳқонон ва Тироз кушода шуд. Ва калисиёи бузургро масҷиду ҷомеъ карданд ва ба номи амирулмуъминин Муътаmidбиллоҳ хутба бихонданд».

Расми 47. Мақбарои Мир Сайид Баҳром дар Кармина. Асри X

«Ва амир Исмоил бо бисёр ғанимат ба Бухоро омад. Ва ҳафт сол подшоҳӣ кард ва амири Мовороуннаҳр буд...».

Дар аввал пойтахти давлати Сомониён шаҳри Самарқанд буд. Дар оғози ҳукмронии худ Исмоил заминҳои туркнишинро аз Тироз ишғол намуда, то 10 ҳазор туркро асир гирифта, ба Самарқанд овард. Баъд пойтахтро ба шаҳри Бухоро кӯчонид.

Соли 899 Исмоили Сомонӣ бар зидди Амр Лайси Саффорӣ ба Хуросон лашкар кашада, лашкарашро торумор кард ва худаашро асир гирифта, ба халифа супорид. Ба ивази ин қорнамоӣ халифа Исмоилро ҳокими Хуросону Мовороуннаҳр таъйин кард. Ҳамон сол оғози мавҷудияти давлати Сомониён ба ҳисоб меравад.

ЛУҒАТ

Тимор – ғам; андух; гусса.

Воли – ҳокими вилоят.

Ҷимодиулаввал – номи моҳ.

Ғазв – ҷанг; ҳарб; разм дар роҳи дин.

Амирулмуъминин – фармонравои мусалмонон.

Биллоҳ – қасам ба Худо.

Маншур – нашркардашуда; интишорёфта; фармони подшоҳ.

Хутба – қироат кардани оят; ҳадису насихат дар намози ҷумъа ва идҳо, ки дар он номи халифа ва подшоҳи вақт низ ба забон гирифта мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сомонхудот кӣ буд?

2. Дар бораи сулолаи Сомониён чихо медонед?
3. Сомонхудо ба ноиби халифа чӣ робита дошт?
4. Писарони Асадро ном ба ред.
5. Тохириён ва Саффориён бо Сомониён чӣ тавр муносибат мекарданд?
6. Чаро халифа бештар на ба Саффориён, балки ба Сомониён бовар дошт?
7. Дар бораи Насри Сомонӣ маълумот диҳед.
8. Исмоили Сомонӣ дар Мовароуннаҳр кай ва чӣ тавр ба сари ҳокимият омад?
9. Давлати Сомониён кадом сол таъсис ёфтааст?
10. Сарчашмаҳои хонда, фикратҳои баён созед,

Расми 48. Мақбараи Абулфазл дар Сарахс. Асри XII

§20. ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

ИДОРАИ ДАВЛАТӢ. Давлати Сомониён феодалӣ, яъне ҷомеаи ашрофӣ заминдорон буд. Сардори давлат амир ба ҳисоб мерафт. Ҷам ҳокимияти дунявӣ ва ҳам динӣ дар ихтиёри ӯ буд. Амир аз ҷумлаи шахсони маъруфу донишманд шӯрои маслиҳатӣ дошт, ки он ба вай тарзу усулҳои самараноки идораи мамлакатро маслиҳат меод.

Сомониён дастгоҳи пурзӯри боэътимоди марказию маҳаллии идораи давлатӣ доштанд, ки онро ҳукумат гуфтан ҷоиз аст. Ҳукумат аз девонҳои зерин иборат буд:

1. Девони вазир ё хоҷиби бузург – ин девон ба ҳамаи девонҳои дигар роҳбарӣ мекард, аз ин рӯ, онро девони вазир меномиданд. Шахсе, ки ба ин девон роҳбарӣ мекард, мартабаи нахуствазирӣ ва фармондеҳии лашкаро дошт.

2. Девони соҳиб-ул-барид – масъули идораи алоқа, яъне почттаро ба уҳда дошт, ки он асосан ба ҳукумат ва дарбори амир хизмат мекард.

3. Девони муставфӣ – масъули корҳои марбут ба молия ва даромаду хароҷоти хазина.

4. **Девони амид-ул-мулк** – масъули идораи корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузори давлатӣ.

5. **Девони мухтасиб** – масъули корҳои хариду фурӯш, бозорҳо, сангу тарозу, тичорат, хунармандӣ ва танзими корҳои марбут ба ахлоқу зарурати дини ислом.

6. **Девони мушриф** – назораткунандаи корҳои давлатӣ ва даромаду хароҷоти хазинаҳо.

7. **Девони соҳибушшурот** – масъули ҳамаи корҳои марбут ба роҳбарӣ ва таъминоти лашкар.

8. **Девони қозӣ** – масъули корҳои судӣ ва риояи қонунҳои шариат.

9. **Девони мулкҳои давлатӣ** – масъули корҳои марбут ба дороиҳои давлатӣ.

10. **Девони вақф** – масъули масҷидҳо ва молу мулки онҳо, аз ҷумла заминҳои муассисаҳои динӣ.

Расми 49. Девори Арки Бухоро

Ҳоҷиби бузург, яъне сарвазир, инчунин, сарфармондеҳии лашкар низ ба шумор мерафт. Вазифаи вазирро ҳамчун анъана намояндагони хонадонҳои маъруфу донишманди тоҷик ба уҳда доштанд. Абдуллоҳи Ҷайхонӣ, Абулфазли Балъамӣ ва Утбӣ аз ҷумлаи онҳое мебошанд, ки дар вазифаи вазир ё худ хоҷиби бузург дар рушду нумӯи давлати Сомониён хизмати бузург карданд.

СОҲТОРИ МАЪМУРИИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Пойтахти давлати Сомониён шаҳри Бухоро буд. Ин давлат аз ду минтақаи калон – Мовароуннаҳр ва Хуросон, вале ҳудудҳои алоҳидаи он аз ин минтақаҳо ҳам берунро дар бар мегирифт. Ҳардуи онҳо, дар навбати худ, аз вилоятҳои сершумор иборат бу-

данд. Вилоятҳои Мовароуннаҳр бевосита ба ҳокимияти марказӣ итоат мекарданд, лекин вилоятҳои Хуросон ба марказ ба воситаи шаҳри Нишопур тобеъ буданд. Яъне Хуросон аз шаҳри Нишопур идора карда мешуд.

ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДӢ. Дар қаламрави давлати Сомониён кишоварзӣ, ҳунармандӣ, коркарди маъдан ва савдо ривочу раванқ ёфта, ба пешрафти тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеа таъсири мусбат мерасонданд.

Кишоварзӣ. Дар аксари минтақаю вилоятҳои мамлакат ҷӯйҳои калону сершумор қанда шуда буданд. Дар натиҷа дар кишвар зироат ва боғу тоқпарварию обӣ афзуд. Ба пешрафти кишоварзӣ шаклҳои гуногуни моликият бар замин низ кумак мерасонданд. Чунин шаклҳои заминдорӣ мавҷуд буданд: заминҳои давлатӣ, заминҳои хусусӣ, заминҳои мулкӣ, заминҳои вақф ва заминҳои, ки «иқтаъ» ном доштанд. Навъи охири заминдорӣ дар асри X ба вуҷуд омадааст. Ин заминҳо ба шахсоне дода мешуданд, ки дар вазифаи баланд ва миёнаи давлатӣ буданд.

Ҳунармандӣ. Пешрафти кишоварзӣ яке аз сабабҳои асосии рушду нумӯи ҳунармандӣ шуд. Дар байни касбу ҳунарҳои гуногун бофандагӣ бештар тараққӣ кард. Бофандагони гулдаст моҳут, абрешим ва матоъҳои пахтагӣ бофта, ба бозорҳои дохилию хориҷӣ мебароварданд. Шаҳрҳои Бухорою Самарқанд ва Насафу Кеш марказҳои калонтарини бофандагии давлати Сомониён буданд.

Ҳар шаҳру минтақа бо молҳои сермасрафу баландсифати худ машҳур буд. Бухоро гайр аз бофандагӣ бо истехсоли фонусҳои мисию зарфҳои қалбагӣ, Самарқанд бо деғҳои мисию зину афзори асп, Фарғонаю Исфичоб бо яроқу аслиха шухрат доштанд. Дар Хуросон низ марказҳои ҳунармандӣ хеле бисёр буданд, ба монанди Балх, Марв, Ҷирот, Нишопур ва шаҳрҳои дигар. Дар шаҳрҳои алоҳида дар баробари мавҷуд будани устохонаҳои хурди ҳунармандӣ корхонаҳои калони ҳунармандӣ низ сохта шуда буданд, ки дар Аврупо чунин корхонаҳоро мануфактура меномиданд. Дар ин коргоҳҳо то сад ва аз ин ҳам зиёдтар кормандон меҳнат мекарданд.

Расми 50. Мақбараи Исмоили Сомонӣ дар Бухоро. Асри X

Сарватҳои зерзаминӣ. Дар замони ҳукмронии Сомониён аввал коркарди маъдан ривочу равнақ ёфт. Аз кӯҳҳои Бадахшон нуқраю тилло ва сангҳои қиматбаҳо – лочвард, булӯри кӯҳӣ, ақиқ ва лаъл истехсол карда мешуд. Ашт бо намаки худ машҳур буд. Дар Истаравшан маъданҳои гуногун мавриди коркард қарор мегирифтанд. Дар кӯҳҳои Қарамазор кайҳо боз истехсоли нуқра ва дар Исфара истихроҷи ангиштсанг ба роҳ монда шуда буд.

Аз маъдан ва сангҳои қиматбаҳо касибону хунармандони Мовароуннаҳру Хуросони замони Сомониён даҳҳо навъи маснуоти ниёзи мардумро истехсол мекарданд.

Тичорат. Тичорати дохилӣ ва хориҷии давлати Сомониён низ тараққӣ кард. Дар сар то сари мамлакат марказҳои савдо ба вуҷуд омаданд. Дар назди ҳар як бозор қорвонсаройҳои сершумор сохта шуда буданд, ки онҳо ба тоҷирону харидорон хизмат мекарданд. Дар қаламрави давлати Сомониён дирҳамҳои хоразмӣ, мусаябӣ, муҳаммадӣ ва китрифӣ дар муомилот буданд. Саррофон пулҳои тоҷирони хориҷӣ ва дохилиро бо асъори зарурӣ иваз менамуданд.

Тоҷирони Мовароуннаҳру Хуросон бо қорвонҳои бузурги тичоратии худ ба давлатҳои хориҷӣ низ сафар карда, молҳояшонро мефурухтанд ва барои бозори дохилии давлати Сомониён молҳои заруриро харида, бармегаштанд. Дар асрҳои IX – X тоҷирони сомонӣ молҳои худро ба аксари давлатҳои Аврупои Шарқӣ, Шарқи Наздик ва давлатҳои Византия, Чин, Ҳиндустон,

Руси Киев ва давлату минтақаҳои дигари Осиё, Африко ва Аврупо содир менамуданд.

ШАҲРҲОИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Бухоро, баъди пойтахти давлати Сомониён шудан, ба маркази бузургтарини сиёсӣ, маъмури, ҳунармандӣ, касибӣ, тичоратӣ, илмӣ ва мактабу маориф тадил ёфт.

Роҳу кӯчаҳои Бухоро сангфарш карда шуда, дар маркази он қасри амир, дахҳо биноҳои чамъиятӣ ва мактабу мадрасаҳо комат рост карда буданд. Дар ин ҷо идораҳои марказии девонҳо, хазинаи давлатӣ ва муассисаҳои дигари марказии давлати Сомониён воқеъ буданд.

Шаҳри дигари бузург ва ободу зебои давлати Сомониён Самарканд дар чорроҳаи тичоратӣ воқеъ гардида буд. Ин шаҳр бо бозору қорвонсаройҳо, новаҳои таъмини обу роҳҳои зери заминӣ, биноҳои бисёрқабатаю ривочу равнаки касбу ҳунар ва мадрасаҳои худ машҳур буд.

Дар замони ҳукмронии Сомониён Нишопур ба маркази калонтарини маъмурию ҳунармандӣ, тичорат ва илму маорифи Хуросон тадил ёфт.

Дар ин давра мисли шаҳрҳои Бухоро, Самарканд ва Нишопур шаҳрҳои дигари бузурги машҳур бисёр буданд. Марв, Балх, Ҳирот, Хучанд, Истаравшан ва Ҳулбук аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд. Ҳар яки онҳо дар пуриктидор гардидани давлати Сомониён саҳми сазовор гузоштанд.

Расми 51. харитаи давлати Сомониён

БАРҲАМ ХҶҮРДАНИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН. Амирони охирини сомониёни барои нигоҳ доштани иқтисодии давлати Сомониёни коре накарданд. Онҳо ба низоъҳои дарборӣ машғул шуда, беҳабар аз он монданд, ки ҳам кишоварзиро ҳунармандӣ ва ҳам тичорат таназзул кардааст. Лашкар аз назорати хоҷибӣ бузург баромад. Ба он ашхоси худхоҳ соҳиб шуданд. Ҳазинаи амир ҳолӣ шуд. Низоми давлатдорӣ таназзул ёфт. Аз ин қабилҳои туркии Қарохониён истифода бурда, соли 999 бо сардории Насри Илокхон шаҳри Бухороро ба даст дароварданд ва бо ҳамин ба мавҷудияти ин давлат хотима бахшиданд.

ЛУҒАТ

Сиёсат – идораи давлат, ки он аз сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ иборат аст.

Девон – идораи давлатӣ; вазоратхонаҳо.

Соҳиб-ул-барид – соҳиби почта.

Муствафӣ – сармуҳосиб; сардафтардор; сардори аҳли девон.

Амид-ул-мулк – сардори бузурги корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатгузорӣ.

Мухтасиб – назораткунандаи тартибу низом дар бозор ва қоидаҳои динӣ.

Мушриф – муфаттиш; назораткунанда.

Соҳибушшурут – сарвари лашкар.

Вақф – милке, ки ба масҷид, мадраса ва ғайра расман тааллуқ дорад, онро харидан ва ё фурӯхтан мумкин набуд.

Содир қардан – берун баровардан, ба хориҷа баровардани мол.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сарвари давлати Сомониён кӣ буд?
2. Ў кадом вазифахоро ба уҳда дошт?
3. Дар бораи девонҳои давлати Сомониён маълумот диҳед.
4. Хоҷибӣ бузург чӣ вазифаро иҷро мекард?
5. Дар бораи таркиби девонҳо маълумот диҳед.
6. Давлати Сомониён аз кадом воҳидҳои маъмурии иборат буд?
7. Навҳои заминдорӣ давлати Сомониёнро номбар кунед.
8. Бо далелҳо иқтисодии давлати Сомониёнро исбот созед.
9. Шаҳрҳои машҳур ва ободу зебои давлати Сомониёнро ном баред.
10. Давлати Сомониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§ 21. МАДАНИЯТИ ДАВЛАТИ СОМОНИЁН

Фарҳанги давлати Сомониён дар давраи зуҳури дини ислом ва замони ҳукмронии сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён ва Саффоориён оғоз ёфта, дар замони ҳукмронии Сомониён ба зинаи баланди тараққиёт соҳиб шудааст. Ба он омилҳои зерин мусоидат кардаанд: 1) маданияти халқҳои Хилофати Араб; 2) забон ва алифбои арабӣ; 3) унсурҳои ахлоқию фарҳангии дини ислом; 4) ташкил ёфтани давлати марказиятноки Сомониён; 5) тараққиёти касбу ҳунар, кишоварзӣ, истихроҷ, коркарди маъдан ва тиҷорат; 6) васеъшавии доираи истифодаи забони тоҷикӣ; 7) таваҷҷуҳи давлат ба мактабу маориф ва илму фарҳанг; 8) ҳамоҳангии манфиатҳои мардум ва давлат.

Ҳар кадоми онҳо тақони алоҳидае буданд, ки якҷоя шуда, фарҳанги пуршукӯҳи давлати Сомониёнро ба вучуд оварданд.

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ. Арабҳо дар асри VII Эрони Сосониён ва дар асри VIII Мовароуннаҳрро ишғол намуда, дар ин ҷо дини ислом, алифбо ва забони арабиро паҳн карданд. Дар ин минтақаҳои хилофат забони арабӣ забони давлатӣ, илму адаб ва воситаи муоширати байни одамон шуд, вале бо вучуди ин, забони арабӣ забони тоҷикиро пурра аз истеъмол бароварда натавонист. Мардуми Хуросону Мовароуннаҳр аз забони модарии худ даст накашиданд.

Ҳанӯз дар давлати Тоҳириён забони тоҷикӣ дар баробари забони арабӣ забони расмӣ буд. Дар замони ҳукмронии Саффоориён мақоми забони тоҷикӣ боз ҳам баландтар шуда, аз оғози ҳукмронии сулолаи Сомониён сар карда, пурра ба забони давлатӣ мубаддал гардид, вале забони арабӣ чандин асри дигар забони илм буд.

Дар асрҳои IX – X ва баъдтар аз он ҳам забони форсии тоҷикӣ бо номи «форсии дарӣ» берун аз ҳудуди давлати Сомониён нуфуз пайдо карда, ба забони давлатӣ ва илму адаби чандин мамлақати Шарқ, аз ҷумла, Султони Дехлӣ, империяи Темуриёни Ҳинд, Салҷуқиён, хилофати Усмониён ва ғайра табдил ёфта, то дараҷае вазифаи забони байналмилалиро низ иҷро мекард.

Дар ҳудуди нуфузи забони форсии дарӣ баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён давлатҳои сершумор ташкил ёфтаанд, ки онҳо низ ба забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ дода буданд, чунки он вақт бо ин забон забони дигаре рақобат карда наметавонист.

МАКТАБУ МАОРИФ. Давлати Сомониён ба мактабу маориф диққати калон меод. Мадрасаҳо мактабҳои миёна ва олии буданд. Ба ин донишгоҳҳо хатмкардагони мактабҳои тахсилоти ҳамагонӣ дохил мешуданд. Ба нақшаҳои таълимии мадрасаҳои олии қариб ҳамаи илмҳои замон ворид карда шуда буданд.

Он хатмкунандагони мадрасаҳо, ки нисбат ба дигар ҳамсабақон қобилиятноктар буданд, тахсилро дар мадрасаҳои машҳур давом дода, ба мартабаи баланди илмӣ ноил мешуданд. Аз байни чунин толибилмон мансабдорони баланди давлатӣ, тоҷирон, олимон, мударрисон ва шоиру нависандагон ба воя мерасиданд. Як қисми хатмкунандагони мадрасаҳо дар масҷидҳо ва муассисаҳои дигари динӣ кор мекарданд.

Мадрасаҳои бузург ва беҳтарин дар пойтахти давлати Сомониён – шаҳри Бухоро воқеъ буданд. Барои ба ин мадрасаҳо дохил шудан ҷавонон аз тамоми ғушаю канорҳои мамлакат меомаданд. Давлат нисбат ба донишҷӯёни мадрасаҳо ва мударрисон ғамхорӣ мекард.

ИЛМ. Дар аксари шаҳрҳои давлати Сомониён, аз ҷумла дар Бухоро, Самарқанд, Балх, Ҳирот, Нишопур, Гурганҷ ва ғайра муассисаҳои бузурги илмӣ мавҷуд буданд, дар онҳо олимон ба таҳқиқоти илмӣ машғул шуда, асарҳои пурбаҳо меофариданд. Донишмандони зиёди ин давлат шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо намуда буданд. Имрӯз ҳам номи онҳоро аҳли илму фарҳанги муосир бо ҳурмату эҳтиром ба забон мегиранд.

Азбаски олимони машҳури давлати Сомониён ниҳоят бисёр буданд, мо танҳо теъдоди ками онҳоро ном мебарем.

Таърихнигорон. Абӯбақри Наршахи бо «Таърихи Бухоро» ва Абӯҷаъфари Табарӣ бо «Таърихи пайгамбарон ва шоҳон» ё худ «Таърихи Табарӣ»-и худ машҳур мебошанд.

Олимони соҳаи тиб. Зақарӣи Розӣ муаллифи асарҳои машҳури «Китоб ал-ҷидорӣ ва-л-хасба», «Китоби Мансурӣ», «Ал-Ҳовӣ» (ибрат аз 20 ҷилд) мебошад.

Абӯалӣ ибни Сино бузургтарин олими соҳаи тиб аст. Китоби ӯ «Қонуни тиб» ба аксари забонҳои бонуфузи ҷаҳон тарҷума ва ҷоп шудааст.

Кимйёшинос. Ҷобир ибни Ҳайён дар масъалаи пайдоиши маъданҳо таҳқиқот гузаронида, аз худ асарҳои сершумори дорои аҳамияти ҷаҳониро боқӣ гузоштааст.

Ҷуғрофиёшиносон. Асарҳои ҷуғрофиёшиноси машҳур Ман-

сури Марвазӣ «Китоб аз боби хироци Хуросон», Ахмади Сарахсӣ «Аз боби бахрхо, обхо ва кӯҳхо» ва «Ал-масолик вал-мамолик», Абӯзайди Балхӣ «Тасвири иклимхо», «Навъҳои мамлакатхо» ва «Тақсимоти шаҳрхо» ин илмро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт баровардаанд.

Доир ба илми риёзӣ. Муҳаммад-ал-Хоразмӣ бо асарҳои «Китоб-ул-ҷамъ ва ут-тафриқ ба ҳисоб-ул-ҳинд» ва «Китоб-ул-мухтасар фи ҳисоб-ул-ҷабр вал муқобала» ва Абумансури Балхӣ бо қариб 40 асари илмии худ дар пешрафти илми риёзӣ саҳми бузург гузоштаанд.

Абулаббоси Фарғонӣ «Китоб аз боби ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ ва маҷмӯи илм оид ба ситорахо»-ро таълиф намуда, ба ин илм навгонии зиёдро ворид намудааст.

Олимони ҳамадон. Олимоне, ки ҳамаи илмҳои замони худро аз бар карда, оид ба онҳо асарҳои пурқимат эҷод кардаанд, Абӯалӣ ибни Сино, Абӯнаصري Форобӣ, Абӯрайҳони Берунӣ, Муҳаммад ал-Хоразмӣ, Закариёи Розӣ, Абӯлвафои Чӯзгонӣ, Абӯзайди Балхӣ ва Муҳаммади Наршахӣ мебошанд. Бо вучуди ҳамадон будан, ҳар кадоми онҳо дар илмҳои алоҳида макоми хосса доранд. Ин аст, ки Абӯалӣ ибни Сино дар илми тиб машҳури олам шудааст, Абӯнаصري Форобиро бузургтарин файласуфи Шарқ эътироф кардаанд,

Расми 53. Манораи калони Бухоро

Расми 54. Мақбарои Арабато дар Тим. Солҳои 997–998

Муҳаммад ал-Хоразмӣ поягузори яке аз қисмҳои илми риёзӣ – алгебра мебошад. Хуллас, ҳар кадоми онҳо дар илм нақши бузург гузоштаанд.

Сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ адибони номии давраи Сомониёнро сарварӣ мекард. Ӯ саромади шеър ва барои ҳама шoirони форсу тоҷик устод ба ҳисоб меравад. Шеърҳои Рӯдакӣ равону фаҳмо ва пур аз панду ҳикматанд. Ба монанди:

*Ин ҷаҳонро нигар ба ҷашии хирад,
На бад-он ҷаши, к-андар ӯ нигарӣ,
Ҷамчу дарёст в-аз накукорӣ
Китие соз, то бад-он гузарӣ.*

*Расми 55. Манораи Ҷарқургон.
Солҳои 1108 – 1109*

Бузургии Рӯдакиро шоири асри XI Рашидии Самарқандӣ чунин васф кардааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба некушоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеъри ӯро ман шумурдам сездаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҷам фузун ояд чунон ки бояд бишмарӣ.*

Соли 2008 мардумони тоҷику форс ва аҳли тараққипарвари ҷаҳон 1150-солагии зодрӯзи Абӯабдуллоҳи Рӯдакиро ботантана қайд намуданд.

Шоири дигари бузурги форсу тоҷики замони Сомониён Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. «Шоҳнома»-и безаволи ӯ аз бехтарин асарҳои ватанпарастӣ мебошад. Шоҳбайтҳои алоҳидаи ин асари беназир ба ганҷинаи панду ҳикматҳои ҷаҳон ворид шудаанд. Ба монанди:

*Ҷамон марг хуштар ба номи баланд,
Аз ин зистан бо ҳаросу газанд.*

Ё ки:

*Ҳар к-ӯ ба бедод ҷӯяд набард,
Чигархаста боз ояд рӯйзард.*

Ғайр аз Рӯдакию Фирдавсӣ дар аҳди Сомониён шоирони зиёде дигар зиндагӣ ва эҷод кардаанд. Шаҳиди Балхӣ, Абӯмансури Дақиқӣ, Абулҳасани Марвазӣ, Абӯшақури Балхӣ, Абулмасали Бухорӣ, Мунтасири Сомонӣ, Муродӣ, Робиаи Балхӣ, Хусравонӣ, Маъруфии Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Фароловӣ, Мунҷики Тирмизӣ ва боз даҳҳо шоирони машҳур дар ташаккули адабиёти форсу тоҷик саҳми бузург гузоштаанд.

ЛУҒАТ

Мударрис – устои мадраса.

Олимони ҳамадон – олимоне, ки ҳамаи илмҳои замони худро дар сатҳи ниҳоят баланд медонанд

Забони дарӣ – яке аз номҳои забони тоҷикӣ-форсӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қадом омилҳои пешрафти маданияти давлати Сомониёро ме-донед?
2. Дар бораи мақоми забони форсии тоҷикӣ дар давлати Сомониён чӣ гуфта метавонед?
3. Дар бораи мактаб ва мадрасаҳо маълумот диҳед.
4. Намояндагони барҷастаи илмҳои таърих, тиб, кимиё, ҷуғрофия, риёзӣ ва нучумро номбар кунед.

§22. ДАВЛАТҲОИ ҚАРАХОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН

Баъди барҳамхӯрии давлати Сомониён дар ҳудуди ин давлат давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён таъсис ёфта, замоне арзи вучуд доштанд. Дар давраҳои гуногуни асрҳои XI–XIII қисматҳои алоҳидаи қаламрави собиқ давлати Сомониён ба давлатҳои Салҷуқиён ва Ғуриён низ дохил будаанд.

ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Давлати Қарахониён дар охири асри X дар Туркистони Шарқӣ ва Ҳафтрӯд таъсис ёфт, ки асосгузори он Абдулқарими Бугроҳон аз сулолаи муғулнажоди туркзабони Қарахониён буд. Ин давлатро аслан ду

қабилаи туркӣ – яғмо ва чигил ташкил карда буданд.

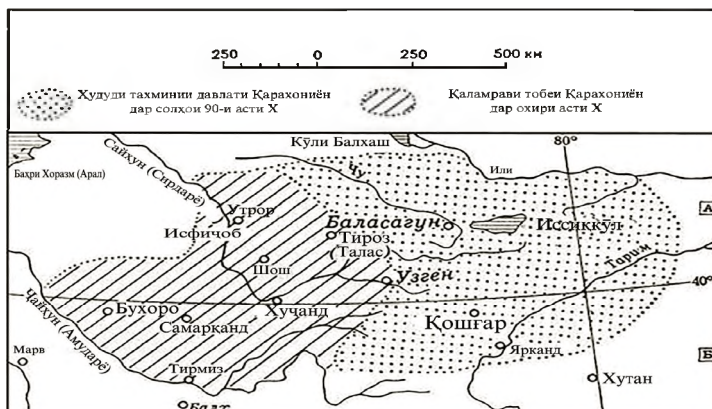
Туркҳои қарахонӣ аз соли 992 тохтутози худро ба давлати Сомониён оғоз карда, худӣ ҳамон сол бе муқобилати ҷиддии Сомониён ба Бухоро зада даромаданд ва онро талаю тороч карда, боз ба ҷою макони худ баргаштанд. Ин замон Сомониён аллақай қудрати ғимояи давлати худро надоштанд. Ба зами ин мушкили дигаре ба сари онҳо омад. Писари Сабуктегин – Маҳмуд Хуросонро аз давлати Сомониён ҷудо карда, давлати Ғазнавиёро таъсис дод. Душманон ҷашмони Мансур ибни Нӯҳи Сомониро кӯр карда, ба тахти подшоҳӣ бародари ӯ Абдумаликро шинонданд. Дар ҳамин лаҳзаи барои тақдири давлати Сомониён мушкил, соли 999 лашқари Қарахониён бо роҳбарии Насри Илокхон ба қаламрави Бухоро зада даромад. Баъди задухӯрди начандон тӯлоние ба Илокхон муяссар шуд, ки шаҳри Бухоро ба даст дарорад. Ин воқеа 23 октябри соли 999 ба амал омад. Бо гирифтани шаҳри Бухоро давлати Сомониён аз байн рафт.

СУЛОЛАИ ҚАРАХОНИЁН. Баъди ба даст даровардани шаҳри Бухоро Қарахониён ҳокимияти худро оғиста-оғиста дар қаламрави Мовароуннаҳр васеъ кардан гирифтанд.

Дар идораи давлати Қарахониён ду сулола – Арслонҳо, яъне «шерҳо» ва Бугроҳо, яъне «шутурҳо» иштирок мекарданд. Пешвои хонадони «шерҳо» Алӣ ва пешвои хонадони «шутурҳо» Ҳасан буд. Аз ин рӯ сулолаҳои мазкур «Алиён» ва «Ҳасаниён» ном доштанд.

Рақобати Алиён ва Ҳасаниён барои ҳокимият дар солҳои 40-уми асри XI ба хонадони Ҳасаниён ғолибият овард. Ба ӯ муяссар шуд, ки қаламрави давлати Қарахониёнро васеъ кунад. Вилоятҳои Хатлон, Ҷағониён, Вахш, Ҳафтрӯд, Шош, Чоч, Илок ва Фарғонаро забт кард.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ҚАРАХОНИЁН. Шохони Қарахониён дар асри XII давлати худро аз тохтутози давлати Қарахитоиёни берун аз қаламрави давлати Қарахониён ташкил-ёфта базӯр ғимоя мекарданд. Ин муқовимат зиёда аз ним аср давом карда, давлати Қарахониёнро заиф гардонд. Дар ғарбии давлати Қарахониён қабिलाҳои салҷуқӣ муттаҳид шуда, давлати худро ташкил мекарданд. Охириҳои асри XII дар худуди давлати Қарахониён сулолаи Хоразмшоҳиён низ сар бардошт. Ҳамин тариқ, қисми қаламрави давлати Қарахониёнро аввал Салҷуқиён ишғол намуданд ва баъд дар қисми боқимондаи он давлати Хоразмшоҳиён таъсис ёфт.

Расми 56. Ҳудуди давлати Қарахониён дар охири асри X

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Соли 963 баъди вафоти Алптегин сарбозони ӯ Сабуктегинро амири Ғазна интиҳоб карданд. Бо вучуди ба амирони Сомониён итоат кардани Сабуктегин дар Хуросон ӯ қариб пурра мустақил буд. Барои васеъ кардани ҳудуди зери итоаташ аз Сомониён иҷозат ҳам наменурсид. Ин буд ки вилоятҳои Хуросонро пайи ҳам ба даст мебаровард.

Сабуктегин дар яке аз ҷангҳои зидди ҳокимони саркаши Хуросону Балх ба амири сомони – Нӯҳи II ёрӣ ҳам расонд. Нӯҳи II барои ин хизмат писари Сабуктегин – Маҳмудро волии Хуросон таъин кард. Баъди вафоти Сабуктегин соли 997 ба тахти Ғазнавиён писари калонии ӯ – Маҳмуд (998 – 1030) менишинад. Аз оғози ҳукмронии Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён пурра ташаккул ёфта, истиқлолият ба даст даровард.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Султон Маҳмуд дар муддати кӯтоҳ қариб тамоми Хуросонро забт кард. Дар ин қор байни Султон Маҳмуд ва халифаи Бағдод яқдигарфаҳмӣ ҳукмрон буд. Ҳамин тавр, давлати Сомониёнро аз шимол Қарахониён ва аз ҷануб Ғазнавиён забт карданд. Рӯди Ҷайхун (Ому) сарҳади ин ду давлат шуд.

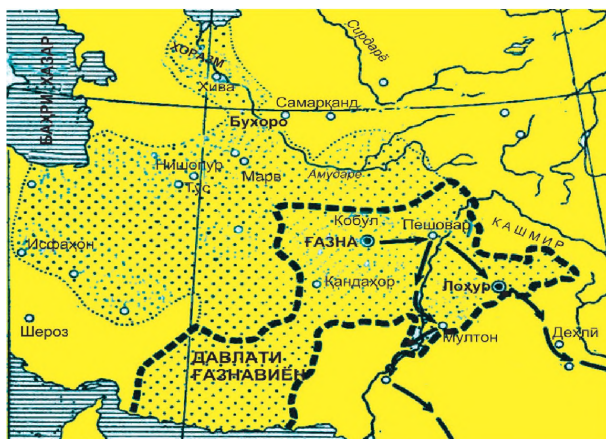
Дар 32 соли салтанати Султон Маҳмуд давлати Ғазнавиён давраи тараққиёти худро аз сар мегузаронид. Ӯ дар Хуросон мавқеи худро мустаҳкам карда, лашкаркашиҳои сершумор-

ро анҷом дод, ки онҳо ба давлати Ғазнавиён ғанимати бузург оварданд. Махмуд танҳо ба Ҳиндустон 17 маротиба лашкар кашидааст. Лашкаркашиҳои ӯ ба ин мамлакат дар зери шиори пешниҳодкардаи халифа – «ғазавот» сурат мегирифтанд. Барои ҳамин натиҷаи дилхоҳ меоданд. Султон Махмуд аввал қисми ғарбии Афғонистон ва баъд Хоразмро забт намуд. Дар соли 1019 аз як лашкаркашии бомуваффақият ба Ҳиндустон 57 ҳазор ғулом ва 350 фил сарвати ғораткардари ба Ғазна овард. Соли 1024 ба Мовароуннаҳр зада даромада, Чағониён, Кубодиён ва Хатлонро ҳам забт намуд. Баъди ин Исфаҳон, Рай ва вилоятҳои дигари Эронро ба даст даровард.

Расми 57. Султон Махмуди Ғазнави

Аз қаламрави бузурги ишғолшуда андозҳои ҷамъкарда ба хазинаи Ғазнавиён ворид мешуд. Султон Махмуд тамоми халқи қаламрави давлаташро ба ду тақсим кард: ҷанговарон ва халқи авом. Ба ҷанговарон дар ҳар чор моҳ як маротиба маош меод. Мардуми авом барои таъмини лашкар ва маоши мансабдорон, ки дар марказу маҳалҳо дар идораи давлатӣ кор мекарданд, андоз мепардохтанд.

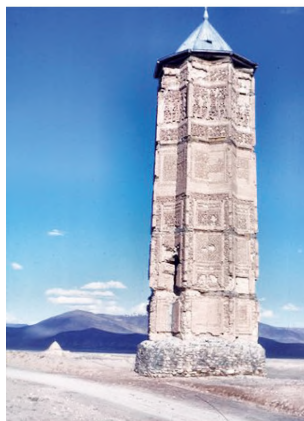

Расми 52. Ҳаритаи давлати Ғазнавиён

ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН ДАР АҲДИ МАСЪУДИ ҒАЗНАВИЙ.

Султон Маҳмуд соли 1030 вафот карда, ба тахти подшоҳӣ писари ӯ Масъуд менишинад. Дар давраи ҳукмронии Масъуд зиндагии мардуми авом боз ҳам вазнинтар шуд. Дар дастгоҳи давлатӣ ришвахӯрӣ авҷ гирифт.

Ин буд ки мардум борҳо бар зидди ҳокимияти Масъуд шӯриш бардоштанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1030 дар шаҳри Тӯс ба амал омад. Вилояту музофотҳои алоҳида аз зери итоати Ғазнавиён мебаромаданд. Соли 1034 Хоразм аз зери итоати Ғазнавиён баромада, бо ҳамроҳии Қарахониёну Салҷуқиён бар зидди Ғазнавиён ба ҷанг даромада, шаҳри Нишопурро ба даст дароварданд. Соли 1040 Масъуди Ғазнавий дар Дандонақон

Расми 58. Манораи Масъуди Ғазнавий дар Ғазна. Асри XI

ном маҳаллаи воқеъ дар наздикии Марв аз Салҷуқиён шикаст хӯрд. Дар ин ҷанг як қисми аҳолии Нишопур ва Марв Салҷуқиёнро дастгирӣ намуда, галабаи онҳоро бар Ғазнавиён осонтар гардонд.

Расми 59. Коваи оҳангар пешоёши шӯришгарон. Мусавварии асри XV

БАРҲАМХҶҶРИИ ДАВЛАТИ ҒАЗНАВИЁН. Дар байни сулолаи Ғазнавиён ягонагиву ҳамдигарфаҳмӣ ҳукмфармо набуд. Дар натиҷа Салҷуқиён бар онҳо дастболо мешуданд. Соли 1041 Масъуд аз тарафи ҷонибдорони бародараш кушта шуд. Баъди ин Салҷуқиён Хуросон, Балх ва Хиротро бо осонӣ ишғол на-

муданд. Ин вазъият дар бораи торафт заифтар шудани давлати Ғазнавиён гувоҳӣ меод.

Вале сабабгори асосии рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиён давлати тоҷикии Ғуриён буд. Он борҳо ба лашкари Ғазнавиён зарбаҳои ҳалокатовар задааст. Оқибат соли 1151 лашкари Ғуриён шаҳри Ғазнаро ба даст даровард. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ бо аҳли рикобаш ба Ҳиндустон фирор карда, дар он ҷо давлати худро аз нав эҳё намуд. Шаҳри Лоҳурро пойтахти он қарор дод, лекин соли 1186 Ғуриён ин шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Бо ҳамин давлати Ғазнавиён пурра аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Рақобат – мубориза барои афзалият.

Муқовимат – муқобилат нишон додан.

Истиқлолият – мустақилият, озодӣ.

Авом – халқи одӣ, заҳматкаш.

Таназзул – аз тараққӣ боз мондан, пастравӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Баъд аз барҳам хӯрдани давлати Сомониён дар қаламрави ин давлат кадом давлатҳои нав ба вучуд омаданд?
2. Қарахониён давлати Сомониёнро кай ва чӣ тавр барҳам заданд?
3. Давлати Қарахониён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?
4. Давлати Ғазнавиён кай таъсис ёфтааст?
5. Сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани давлати Ғазнавиёнро баён кунед.
6. Кадом давлат ба барҳам хӯрдани давлати Ғазнавиён сабаб шуд?

§23. ДАВЛАТҲОИ САЛҶУҶИЁН ВА ХОРАЗМШОҶИЁН

ҚАБИЛАҲОИ САЛҶУҶӢ. Салҷуқ сардори яке аз қabilaҳои бодиянишини турк, асосгузори сулолаи Салҷуқӣ буд. Қabilaҳои салҷуқӣ аввал дар даштҳои Зарафшонӣ Шимолӣ, ҷое, ки барои онҳо ҷарогоҳҳои мувофиқ дошт, сокин буданд. Ин қabilaҳо мувофиқи аҳду паймон сарҳадҳои шимолии Ғазнавиёнро аз Қарахониён муҳофизат мекарданд. Ба ивази ин ҷорҳои худро дар ҷарогоҳҳои шимолии давлати Ғазнавиён мечаронданд. Баъди ҷанде Султон Маҳмуд ба қabilaҳои салҷуқӣ иҷозат дод, ки дар Хуросони Шимолӣ ва вилоятҳои Абеварду Сарахс сокин шаванд.

Дар ин чо салчукихо бо халқи маҳаллӣ бархӯрдҳо карданд. Барои хамин Султон Маҳмуд онҳоро бо зӯрӣ аз чарогоҳҳои Хуросон пеш кард.

Баъд аз вафоти Султон Маҳмуд дар байни Салчуқиёну Ғазнавиён борҳо задухӯрдҳои калони мусаллаҳона ба амал омадаанд. Яке аз ин задухӯрдҳо соли 1035 сурат гирифт, ки дар он Султон Масъуд шикаст хӯрда, вилояти Хуросону пойтахти он шаҳри Нишопурро аз даст дод. Ба Масъуд лозим омад, ки баҳри муборизаи зидди Салчуқиён 5 сол тайёри дида, соли 1040 дар маҳаллаи Дандонакони наздикии шаҳри Марв ба муқобили лашкари Салчуқиён ба ҷанг дарояд, вале ӯ ин дафъа ҳам шикаст хӯрд.

ТАЪСИСЁБИИ ДАВЛАТИ САЛЧУҚИЁН. Баъди муҳорибаи Дандонакон ҳам Масъуди Ғазнавӣ ва писари ӯ Мавдуд борҳо бар зидди Салчуқиён ба мубориза бармехестанд, лекин қариб ҳар дафъа шикаст мехӯрданд. Дар натиҷаи зарбаҳои Салчуқиён ва ҳамлаҳои пайдарпайи шоҳони Ғуриён давлати Ғазнавиён беш аз пеш иқтидорашро аз даст меод.

Давлати Салчуқиён аз тарафи набераи Салҷуқ – Туграл (1038 – 1073) дар Хуросон аввал дар ҳудуди давлати Ғазнавиён таъсис ёфтааст. Аввал Туграл ва баъд Алпарслон ва Маликшоҳ қаламрави давлати Ғазнавиёро васеъ карда, онро ба давлати пурқувват табдил доданд. Қаламрави ин империя музофотҳои Балх, Тирмиз, Бухоро, Самарқанд, Гурҷистони Шарқӣ, Осиёи Хурд, Сурия, Фаластин ва ғайраҳоро дар бар гирифта буд.

Туграл шаҳри Райи Эронро пойтахти давлати худ эълон кард. Марв бошад, пойтахти бародараш Чағирбек буд. Халифаи Бағдод ноилоч ҳокимияти Тугралро дар қаламрави ишғолкардааш эътироф кард. Дар замони ҳукмронии Алпарслон иқтидори давлати Салчуқиён афзуд. Ӯ дар дарбор одамони фозилро ҷамъ карда, давлатро ба воситаи тавсияҳои онҳо идора мекард. Яке аз онҳо вазири маъруфи империяи Салчуқиён Низомулмулк буд. Ӯ бо асари худ «Сиёсатнома» ҳам машҳур аст.

Вале баъд аз вафоти Маликшоҳ дар хонадони Салчуқиён мубориза барои тоҷу тахти подшоҳӣ торафт шадидтар мешуд. Дар ин мубориза Санҷар, ки ҳокими Хуросон буд, ғолиб омад. Султони нав давлати Салчуқиёро дар ҳолати заифӣ, вилояту музофотҳо ва ҳокимони онҳоро ба ҳокимияти марказӣ итоатнакунанда дарёфт.

ТАҚСИМ ШУДАНИ ДАВЛАТИ САЛЧУҚИЁН. Давлати Салчуқиён дар охири асри XI – аввали асри XII дорои масоҳати бузург буд. Соли 1118 ба сари ҳокимият омадани Султон Санҷар ба ду давлат тақсим шудани давлати Салчуқиён рост омад. Ба як қисми он Эрони Ғарбӣ, Ироқ ва Озарбойҷон дохил шуда, пойтахташ шаҳри Ҳамадон буд ва ба қисми дигар Хуросон, Систон, Хоразм ва Мовароуннаҳр тааллуқ дошт. Маркази ин қисмати давлати Салчуқиён шаҳри Марв мондан гирифт.

Ба давлати Салчуқиён қабилаҳои қарахитой, ки онҳоро кидониён ҳам меномиданд, муқобилати саҳт нишон меоданд. Соли 1141 дар Катвони наздикии Сомон дар байни лашкарҳои ин ду давлат задухӯрди калон ба амал омад. Дар ин муҳориба Султон Санҷар саҳт шикаст хӯрд. Дар натиҷа Мовароуннаҳр ба дасти Қарахитойён гузашт. Аз ҳамин муҳориба сар карда, ҳокимони хоразмӣ оҳиста-оҳиста аз зери итоати Салчуқиён баромаданӣ шуданд, лекин кӯшишҳои онҳо аввал натиҷаи дилхоҳ надованд.

БАРҲАМХҶРИИ ДАВЛАТИ САЛЧУҚИЁН. Бо вучуди ин, империяи Салчуқиён торафт заифтар шудан мегирад. Қабилаҳои кӯчманчӣ сар бардоштанд. Яке аз онҳо оғузҳо буданд, ки ба муқобили бедодгариҳои салчуқиён шӯриш бардоштанд. Султон Санҷар хост, ки шӯриши оғузҳо ро паҳш кунад, вале шикаст хӯрда, ба асорати онҳо гирифтор шуд. Ба ӯ муяссар шуд, ки аз зиндони оғузҳо фирор карда, ба пойтахт – шаҳри Марв биёяд, вале дар ин чо дере нагузашта вафот кард. Аксари мулкҳои Салчуқиён ба тадрич истиқлолият ба даст дароварданд, ки Хоразм ҳам аз чумлаи онҳо буд.

Давлати Салчуқиён соли 1190 барҳам хӯрдааст.

Расми 60. Сарбози лашкари Салчуқиён

ДАВЛАТИ ХОРАЗМШОҶИЁН

СУЛОЛАИ ХОРАЗМШОҶОН.

Дар Хоразм ҳамагӣ чор сулолаи Хоразмшохӣён вучуд дошт, ки аз ҳама маълумтару пурзӯртари онҳо сулолаи Хоразмшохӣёни бузург мебошад. Асос-

гузори ин сулола Анӯштегини Ғалча буд. Ӯ яке аз шахсони обрӯманди Хоразм ба шумор мерафт. Барои ҳамин Маликшоҳи Салҷуқӣ Анӯштегини Ғалчаро ҳокими Хоразм таъйин кард. Аз ҳамин вақт сар карда, ӯ «Хоразмшоҳи бузург» ном мегирад. Баъди вафоти Ғалча набераи ӯ Отсиз вазифаи бобои худро идома дод.

Отсиз чанговари номӣ буд. Ӯ бар зидди душманони Салҷуқӣ чанг карда, борҳо ғалаба ба даст овардааст. Дар баробари ин, Отсиз дар бораи аз зери итоати Салҷуқӣ баровардани Хоразм орзу мекард.

ИСТИҚЛОЛИЯТИ ХОРАЗМ.

Баъди пуркувват шудани ҳокимияти худ Отсиз муқобилати худро бо Салҷуқӣ оғоз кард. Қор ба ҷое расид, ки ӯ бар зидди Султон Санҷар се маротиба лашқар кашид, вале саҳт шикаст хӯрд. Сарфи назар аз ин бохтҳо рӯҳафтада нашуд. Ӯ хис мекард, ки ҳокимияти Салҷуқӣ суст шуда истодааст ва вақти соҳибистиқлол шудани Хоразм фаро расидааст.

*Расми 61. Кӯзамонаки дав-
раи Салҷуқӣ дар асри XIII*

Расми 62. Бозмондаи қалъаи қадима. Хоразм. Асрҳои IX – XI

Мақсаду мароми Отсизро писараш Алпарслон амалӣ менамояд. ӯ ба он муваффақ шуд, ки аввал Хоразмро соҳибистиқлол гардонда, баъд барои забти Мовароуннаҳр лашкар кашида, дар ин роҳ низ муваффақият ба даст дарорад.

Ба Хоразмшоҳиён лозим омад, ки ба Қарахитоиён муқобилати саҳт нишон дода, истиқлолияти давлати худро ҳимоя кунанд. Қарахитоиён аввал лашкари Хоразмро мағлуб карда, Хоразмшоҳро тобеи худ гардонданд, вале баъди ба ҷойи Алпарслон ба сари ҳокимият омадани Текеш (1172 – 1200) вазъият тағйир ёфт. ӯ тамоми ҷораҳоро андешид, то ки давлати Хоразм пурқувват шавад ва лашкари пурзӯр ҳам дошта бошад. Текеш ба ин мақсади ҳеш расид. ӯ дигар ба Қарахитоиён хироч наметод. Аз ин рафтори бебокони Текеш Қарахитоиён ба ғазаб омада, бар зидди ӯ лашкар кашиданд, вале саҳт шикаст хӯрданд. Бо ҳамин, Қарахитоиён на танҳо Хоразмро аз даст доданд, инчунин, мавқеи онҳо дар Мовароуннаҳр суст шуд. Аз ин лаҳзаи муносиб истифода бурда, Текеш ба Мовароуннаҳру Хуросон лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки аввал ба Туғрали Салҷуқӣ шикаст диҳад ва баъд соли 1196 лашкари халифари низ торумор кунад.

Расми 63. Тоқи ҷанубии масҷиди Магоки Атторӣ. Нимаи дуюми асри XII. Бухоро

Солҳои ҳукмронии Текеш давлати Хоразмшоҳиён давраи пуриқтидортарини худро аз сар мегузаронд. Дар ин давра кишо-

варзию ҳунармандӣ, тичорат ва илму фарҳанги давлати мазкур пеш рафт.

МУҲАММАДИ ХОРАЗМШОҲ. Баъд аз вафоти Текеш дар давлати Хоразмшоҳиён писари ӯ Муҳаммад (1200 – 1220) ба сари ҳокимият омад. Ӯ ҳамон вақте ба тахти подшоҳӣ нишаст, ки давлати Хоразмшоҳиён ҳанӯз пурзӯр буд. Муҳаммад забтқориҳои падарашро давом дода, ба муқобили давлатҳои Ғуриён, Қарахониён ва Хилофати Араб лашкар кашида, ба муваффақияти калон ноил шуд. Соли 1203 аввал Хуросону Ҷиротро ишғол кард. Баъд Бухороро ҳам аз Қарахитоиён кашида гирифт. Дар Самарқанд ва Фарғона ҳанӯз ҳам Қарахитоиён ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо ҳар сари чандвақт ба ин ҷо ҳуҷум оварда, моли халқро талаю торочкарда, ба мулкҳои азалии худ бармегаштанд. Ҳокимони ин ду вилоят ба пуштибон эҳтиёҷ доштанд. Аз ин рӯ ҳокими Самарқанд Усмон худро тобеи Муҳаммад эълон кард. Муҳаммад ҳокимияти худро дар ин шаҳр пойдор намуд. Қарахитоиён дигар чуръат накарданд, ки ба Самарқанд сардароранд. Баъдтар Муҳаммад аз Қарахитоиён Фарғонаро ҳам кашида гирифт. Муваффақияти Муҳаммади Хоразмшоҳ дар Бухорою Фарғона аз он сабаб осон буд, ки ӯ бар зидди қарахитоиҳои бутпараст мубориза мебуд. Аз ин рӯ халқи мусалмони ин ҷойҳо Муҳаммадро дастгирӣ карда, бар зидди Қарахитоиён мубориза бурд.

Расми 64. Мақбараи Султон Санҷар дар Марв

Дар замони ҳукмронии Муҳаммад ҳудуди давлати Хоразм ниҳоят васеъ шуд. Он аз шимолии баҳри Хазар (Каспий) то халиҷи Форс ва аз кӯҳҳои Қафқоз то кӯҳҳои Ҳиндукушро дар бар мегирифт. Муҳаммади Хоразмшоҳ подшоҳи ҳамин империяи бузург ва дорои обрӯю эътибори ниҳоят баланд буд, то он дараҷае, ки ўро «Искандари дуюм» меномиданд. Вале иқтидори давлати Хоразмшоҳиён дер давом накард. Дар оғози асри XIII давлати Муғул ташкил ёфта, барҳамзанандаи ин давлат гардид.

ЛУҒАТ

Бодиянишин – кӯчманчӣ.

Қарахитойён – қабилаҳои турки бутпарасте, ки дар Чини Ғарбӣ ҳамхудуд ба Осиёи Марказӣ сукунат доштанд.

Оғузҳо – яке аз қабилаҳои туркӣ.

Империя – давлати бузурги шоханшоҳӣ.

Бутпарастӣ – яке аз динҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Дар бораи қабилаҳои салҷуқӣ чӣҳо медонед?
2. Муборизаи Султон Масъуди Ғазнавӣ бар зидди салҷуқиён чӣ тавр анҷом ёфт?
3. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ тавр таъсис ёфт?
4. Давлати Салҷуқиён кай ва чӣ гуна барҳам хӯрд?
5. Дар бораи сулолаи Хоразмшоҳиёни бузург маълумот диҳед.
6. Текеш барои давлати Хоразмшоҳиён чӣ хизмате кардааст?
7. Дар бораи иқтидори давлати Хоразмшоҳиён дар замони Муҳаммад маълумот диҳед.

§24. ДАВЛАТИ ҒУРИЁН

СУЛОЛАИ ШИНАСБОНИЁН. Сулолаи Шинасбониён аз тоҷикони кӯҳистони Ғури Хуросон буда, асосгузори он Шинасб ибни Хурнак аст. Аз номи ҳамин шахс сулолаи мазкур номи «Шинасбониён»-ро гирифтааст. Давлати ташкилкардаи Шинасбониён дар таърих бо номи Ғуриён машҳур аст. Шачараи сулолаи Шинасбониён аз аввали асри VIII оғоз шудааст. Ин вақт Шинасб ҳокими вилояти Ғури Хуросон буд.

Амири аввалини Ғур Ғӯлоди Ғурӣ ном дошт. Ў ба Абӯмуслим дар мубориза бар зидди Уммавиён ёрӣ расонда, барои ба сари ҳокимият омадани сулолаи Аббосиён саҳм гузоштааст. Аз

хамин вақт сар карда халифаҳои сулолаи Аббосиён дар вилояти Ғур ҳокимиятро ба ихтиёри Шинасбониён супурданд. Дар замони ҳукмронии сулолаи Тоҳириён, Саффориён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён, яъне дар тӯли қариб 300 сол дар вилояти Ғур сулолаи Шинасбониён ҳокимиятро аз даст надод. Ғазнавиён барои ба худ тобеъ кардани ин вилоят кӯшишҳои зиёд карданд, вале мурода ҳосил карда натавонистанд. Шинасбониён истиқлолияти Ғуро сарбаландона муҳофизат карданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Таъсиси давлати Ғуриён ба номи Изуддини Хусайн зич вобаста аст. Ӯ дар охири солҳои 40-уми асри XII ба тахти аморати Ғур нишаста, ин давлатро таъсис дод. Изуддин ҳафт писари ғайратманд дошт. Онҳо дар пурзӯр ва васеъ намудани давлати Ғуриён заҳмати зиёд ба харҷ додаанд. Ҳар кадомашон сарвари яке аз ноҳияҳои Ғуру Бомиёнро ба уҳда гирифта, онро ободу зебо мекарданд ва барои худ пойтахт ҳам месохтанд. Баъд аз вафоти Изуддин писаронаш бо маслиҳат ба яке аз бародарон итоат карда, ӯро ҳамчун султон эътироф намуданд.

Султони нахустини Ғур Сайфиддини Сури буд. Ӯ шаҳри Остияро пойтахти давлати худ интихоб намуд. Бародараш, ки Қутбиддин ном дошт, ноҳияро идора мекард, ки ҷойи хушбоду ҳаво буд. Ӯ дар он ҷо бо номи Фирӯзкӯх шаҳре бино кард. Даре нагузашта, ин шаҳр пойтахти тамоми Ғур ва баъд давлати Ғуриён шуд. Аз пурзӯршавии давлати Ғуриён Ғазнавиён ба ташвиш афтода, беш аз пеш кӯшиш ба харҷ меоданд, ки дар сулолаи Шинасбониён ихтилоф ба миён оранд.

Расми 65. Файсиддини Ғури. Аз «Солномаи Кобул»

Ба душманони Ғуриён ниҳоят муяссар шуд, ки дар байни бародарон низоъ андозанд. Натиҷаи ҳамин буд, ки Қутбиддин аз бародарони худ бо сабаби чиддие ранҷида, ба дарбори Баҳромшоҳи Ғазнавӣ рафт, вале соли 1147 Ғазнавиён ӯро ваҳшиёна куштанд. Ин хабарро шунида Сайфиддини Сури ба мӯқобили Ғазнавиён лашкар кашид. Баҳромшоҳи Ғазнавӣ аз Сайфиддин саҳт шикаст хӯрда, ба Ҳиндустон фирор кард. Сайфиддини Сури дар Ғур ҳокимиятро ба барода-

раш Бахриддини Сом дода, худаш ба тахти давлати Ғазнавиён менишинад, вале баъди чанде Баҳромшоҳ бо лашкари анбӯҳ ба Ғазна баргашта, Сайфиддинро аз тахт сарнагун ва қатл мекунад. Ин кирдори Баҳромшоҳ боиси қаҳру қазаби Шинасбониён шуда, онҳо роҳи интиқомро пеш гирифтанд. Баҳри иҷрои ин мақсад, Бахриддини Сомӣ ба Ғазна лашкар кашид, вале ногаҳон дар роҳ вафот кард. Ба тахти давлати Ғур бародари ӯ Алоуддин нишаста, ҳамон замон ба Ғазна лашкар кашид ва онро бомуваффақият ба даст даровард. Ғазнавиёни чон ба саломат бурда, ба Ҳиндустон фирор карданд. Бо фармони Алоуддин Ғазна оташ зада шуд. Ӯ барои ин қораш «Алоуддини Чахонсӯз» ном гирифтааст.

Расми 66. Манораи Чом. Бо амри Ғиёсиддини Ғурӣ бунёд карда шудааст. Баландии 63 м аст

Дар замони ҳукмронии Алоуддин давлати Ғуриён ниҳоят пурзӯр шуд. Алоуддин хатто бар зидди Султон Санчари Салҷуқӣ ҳам лашкар кашид, вале бо сабаби хиёнати лашкарҳои туркии худ шикаст хӯрда, ба Султон Санчар асир афтод. Бо сабаби он ки ин вақт қабилаҳои оғузҳо ба давлати Ғазнавиён тохтутоз карда, онро хароб мекарданд, ба Султон Санчар иттифоқии пурзӯре лозим буд ва шахсияти ӯро дар Алоуддини асирафтада дарёфт. Султон Санчар бо Алоуддин ба муқобили оғузҳо иттифоқ бааст. Ба ин иттифоқ Алоуддин ҳам эҳтиёҷ дошт. Баъд аз вафоти Алоуддин ба тахти подшоҳии Ғуриён писари ӯ Сайфиддин менишинад. Ҳам ба ӯ ва ҳам ба додарзодааш – Ғиёсиддин лозим омад, ки давлати Ғуриёнро аз тохтутози харобиовари оғузҳо ҳимоя кунанд.

Дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XII давлати Ғуриён вилоятҳои Ғур, Бомиён, Ғарҷистон, Довар, Бӯст, Тулак, Хирот, Толикон, Андхӯй, Маймана, Форёб, Панҷдех, Марврӯд ва Балхро дар бар мегирифт. Султон Сайфиддин дар яке аз ҷангҳои зидди оғузҳо кушта шуд ва тахти подшоҳӣ ба Ғиёсиддин гузашт. Ӯ на танҳо худуди давлати Ғурро аз нав ба даст даровард, инчунин, соли 1171 шаҳри Ғазнаро низ аз оғузҳо озод карда, ба бародараш Муиззуддин супорид.

ДАВЛАТИ ҒУРИЁН ДАР ОХИРИ АСРИ XII – АВВАЛИ АСРИ XIII. Баъди аз байн рафтани давлати пуриқтидори Салҷуқиён дар муқобили давлати Ғуриён давлати Хоразмшоҳиён меистод. Ин давлат дар ҳамин давра бо тезӣ васеъ ва пурқувват шуда, қаламрави худро дар ҷануб ҳам васеъ мекард. Хоразмшоҳиён дар шаҳри Марв пойгоҳи пурзӯри ҳарбӣ бунёд карда, аз он ҷо ба қаламрави Ғуриён тохтутоз мекарданд.

Соли 1192 бародарон Ғиёсиддин ва Муиззуддин ба Нишопур лашкар кашида, онро фатҳ намуда, чанд нафар аз саркардагони Хоразмшоҳиёнро асир гирифтанд. Соли 1193 шаҳри Марвро низ ба даст дароварданд.

Дар тӯли 10 – 15 соли охир бародарон Ғиёсиддин ва Муиззуддин ҳудуди давлати Ғуриёнро хеле васеъ карданд. Он акнун то шимоли Ҳиндустон, сарҳади ғарбии Чин, қаламрави Ироқ, Хуросон ва як қисми Мовароуннаҳрро фаро мегирифт.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ ДАВЛАТИ ҒУРИЁН. Баъди вафоти бародарон Ғиёсиддин (соли 1203) ва Муиззуддин (соли 1206) давлати Ғуриён рӯ ба таназзул ниҳода, ба қисматҳои алоҳида тақсим шуд. Ғиёсиддини Маҳмуд, ки расман шоҳи нави Ғуриён буд, дар амал ба давлати сетақсимшуда ҳукмронӣ карда наметавонист. Солҳои 1206 – 1216 барои тахти подшоҳии Ғуриён дар байни аъзои сулолаи Шинасбониён муборизаи мусаллаҳона сурат гирифт. Дар натиҷаи ин муқовимат аксари доғталабон кушта шуданд. Чандин хонадони турк барои тоҷу тахти давлати Ғуриён ва вориси онҳо ба ҳудуди собиқ давлати Ғазнавиён талош доштанд. Тоҷиддини Юлдуз ном собиқ гуломи турк аввал шаҳри Ғазна ва баъд чанд вилояти дигари давлати Ғуриёнро ба даст даровард. Собиқ давлати Ғуриён дар байни ин сулолаи туркӣ тақсим карда шуд, вале давлатҳои хурди навташкили ин сулола ниҳоят

Расми 67. Қутбнамои Деҳлӣ. Баландтарин манораи сангин дар тамоми Ҳиндустон аст, ки бо амри Муиззуддини Ғурӣ сохта шудааст

заиф буда, иктидори ҳимоя кардани худро надоштанд. Намояндаи охирини сулолаи Шинасбониён Алоуддини Муҳаммад соли 1215 ба Муҳаммади Хоразмшоҳ таслим шуда, ба мавҷудияти давлати Ғуриён хотима гузошт.

ЛУҒАТ

Соҳибу-л-давлат-ал-Аббосия – вориси давлати Аббосиён.

Малик – подшоҳ; султон.

Хуруҷ – берун омадан; ба маънии шӯриш омадааст.

Иморат – обод кардан.

Музоф – тобеъ.

Аълам – олимтар; донотар.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Чаро халифаҳои Аббосиён идораи вилояти Ғурро ба Шинасбониён супурданд?
2. Изуддини Хусайн кӣ буд?
3. Писарони Изуддини Хусайн дар ташаккули давлати Ғуриён чӣ саҳме гузоштаанд?
4. Муносибатҳои байни Ғуриён ва Баҳромшоҳи Ғазнавӣ чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Алоуддин давлати Ғуриёро чӣ тавр идора мекард?
6. Давлати Ғуриён дар замони ҳукмронии бародарон Ғиёсиддин ва Муиззуддин чӣ хел тағйир ёфт?
7. Дар бораи барҳамхӯрии давлати Ғуриён маълумот диҳед.

БОБИ II.

АВРУПО ДАР АСРҲОИ V– XII

§25. ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ

Асрҳои миёна дар Аврупо бо «муҳочирати азими халқҳо» оғоз мегардад. Дар асрҳои IV– VI аввалин шуда қabilaҳои олмонӣ ба худуди империяи Рум муҳочир шуда, ба бунёди давлати худ асос гузоштанд.

СОКИНШАВӢ ВА МАШҒУЛИЯТИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Қabilaҳои олмонӣ дар асри I қаламрави байни дарёҳои Рейну Одер ва қисман нимҷазираи Скандинавияро ишғол карданд. Ин сарзамин аз бешаю ботлоқҳои касногузар иборат буда, аҳолиаш бештар дар водии дарёҳои калон ва соҳилҳои баҳри Балтика умр ба сар мебард. Олмониҳо барои муҳофизат аз тохтутози душманон маҳалли зисти худро бо қўргонҳо печонида мегирифтанд.

Қabilaҳои олмонӣ, асосан, ба чорводорӣ машғул буданд. Таърихнигори Руми қадим Татсит чунин менависад: «Олмониҳо ҳайвоноти гуногунро дӯст медоштанд ва ин сарвати ягонаю муҳимтарини онҳо доништа мешуд». Онҳо аз чорво – гов, гўсфанд, хук ва аз парандаҳо мурғу мурғобӣ парвариш мекарданд.

Олмониҳо заминро бо испор шудгор карда, то бекуват шуданаш мавриди истифода қарор медоданд. Ба ғайр аз чорводорӣ ва истифодаи замин олмониҳо ба шикору моҳигирӣ ва чамъоварии ҳосили дарахтони худрӯй, сабзавот, чормағз ва дигар меваҳои ҷангал машғул буданд.

Олмониҳо баъди кашфи оҳан олоти меҳнат ва ҷангию косибии худро аз он месохтанд.

Аз давраҳои қадим сар карда, дар байни румиҳо ва олмониҳо муносибатҳои тичоратӣ вучуд доштанд. Олмониҳо аз румиҳо хар

Расми 68. Оилаи олмониҳо дар асрҳои миёна

гуна маснуоти мисин, шишагӣ, силох, матоъҳои гаронбаҳо ва аспу шарбат харидорӣ карда, ба онҳо ғулом, хайвонот, пӯсту пашм ва кахрабо мефурӯхтанд.

ЗИНДАГИИ ҚАБИЛАҲОИ ОЛМОНӢ. Дар натиҷаи муттаҳид гардидани якчанд авлод қабила ба вучуд омада, аз гурӯҳи қабилаҳо иттифоқи қабилаҳои олмонӣ ташкил меёфтанд. То ташаккули иттифоқи қабилаҳо олмониҳо дар хонаҳои дарозрӯя, ки бомашон бо пахолу беда пӯшонида шуда буданд, зиндагонӣ мекарданд. Дар чунин хонаҳо оилаҳои калони хешу табор умр ба сар мебарданд, вале дар хонаҳои оилаҳои сарватманд бошад, ғайр аз аҳли оила ғуломон ва шахсони озод низ зиндагӣ мекарданд.

Оилаҳои олмонӣ урфу одатҳои хос доштанд. Масалан, хангоми куштори яке аз аъзои оила пайвандонашон бояд хатман одати интиқоми хунинро иҷро мекарданд. Ин одат аз насл ба насл мегузашт. Дар ҳолате, ки қасоси хунӣ иҷро карда нашавад, ғӯё ки доғи шармандагӣ дар авлод мемондааст, вале дар мавриди пардохти ҷаримаи калон интиқоми хунӣ иҷро карда намешуд.

Қабилаҳои олмониро маҷлиси халқӣ идора мекард. Чунин расм гардида буд, ки ҳамаи мардони калонсоли озод бо даъвати оқсақол дар марғзор гирд меомаданд. Маҷлиси халқӣ дорои чунин ҳуқуқҳо буд: ҷанг ва сулҳ эълон мекард, пешвоёни ҷарбиرو интиҳоб менамуд ва ҳар гуна низоъҳои дохилиявлодиرو халқу фасл мекард. Дар маҷлиси халқӣ одатҳои меросгузори падар ба писар низ баррасӣ мешуданд. Одамоне, ки аз майдони ҷанг мегурехтанд, маҷлиси халқӣ онҳоро ба қатл ҳукм мекард. Суханронии сарварон дар маҷлиси халқӣ аз тарафи аъзои қатории қабилаҳо ба тариқи баровардани садои баланд тасдиқ ва рад карда мешуд.

Ашрофони олмонӣ ба тариқи ба онҳо хос, бо карру фар зиндагӣ мекарданд. Ҳавлиҳои бохашамати онҳо бо деворҳои баланд ихота карда шуда буданд. Шумораи зиёди чорво ва заминҳоро дар ихтиёр доштанд. Инчунин, ҳиссаи зиёди маблағи ҳазинаи қабиларо соҳибӣ мекарданд.

Расми 69. Ҷанговари олмонӣ

Расми 70. Мубориза бар зидди империяи Рум

Ҳангоми сар задани ҷанг мардҳо лашкари халқӣ созмон меоданд. Сардорони дастаҳои ҷарбӣ бо шучоати худ аз дигарон фарқ мекарданд. Фармонҳои сардори даста аз тарафи сарбозон бе ҷунуҷаро иҷро мегардиданд. Сардорони дастаҳо бо ҷанговарони қаторӣ яқоя хӯрок мехӯрданд. Ғаниматҳои ҷангӣ дар байни сарбозон тақсим карда мешуданд. Агар дар муҳориба фармондеҳ ҳалок мегардид, лашкари халқӣ созмон меоданд.

МУҲОҶИРАТИ АЗИМ. Дар асри IV империяи Рум бо як гурӯҳи қабилаҳои олмонӣ муносибатҳои дӯстӣ ва бо гурӯҳи дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошт. Гурӯҳи сеюми қабилаҳо бо даъвати императори Рум дар сарҳад интизори ҳуҷуми бегонагон буданд. Олмониҳо забт кардани заминҳои ҳосилхезро мақсади асосии худ қарор меоданд. Дар сафи пеш мардони ҷанговар ва аз қафо занон, кӯдакон ва аробаҳои пур аз ҷиҳози хона ва пешопеши онҳо рамаи ҷорво ҳаракат мекард. Сабаби асосии муҳоҷират аз тарафи Осиё дармадани қабилаҳои кӯчманчии гуниҳо буд. Аз тарафи онҳо заминдорон аз макони худ мегурехтанд. Дар натиҷаи ҳуҷуми гуниҳо қабилаҳои готӣ аз қисмати шимолӣ баҳри Сиёҳ ба сӯи нимҷазираи Балкан ҳаракат карданд. Дар миёнаҳои асри V Атилл ном шахсе ба ҷанговарони гуниҳо роҳбарӣ мекард. Соли 451 ӯ ба сӯи Галлия ҳаракат намуд, вале дар наздикии шаҳри Труа аз румиҳо ва иттифоқчиёни онҳо шикаст хӯрд. Бо ҳамин иттифоқи гуниҳо аз байн рафт. Империяи Рум заиф шуда буд, аз ҳамин сабаб ба ҳуҷуми барбарҳо истодагарӣ карда наметавонист. Дар натиҷаи ҳуҷуми барбарҳо шаҳрҳои империяи Рум талаву тороч

гардиданд, хунармандӣ ва тичорат рӯ ба таназзул ниҳод. Бандару роҳҳо низ хароб гардиданд.

Ибтидои асри VI қабилаҳои олмонӣ дар ҳудуди Империяи Ғарбии Рум паҳн гардиданд: Вандалҳо – дар шимоли Африқо, вестготҳо (готҳои ғарбӣ) – дар Испания, остготҳо (готҳои шарқӣ) – дар Италия, франкҳо – дар Галлия, англосаксҳо – дар Британия. Олмониҳо соли 476 Империяи Ғарбии Римро пароканда сохта, давлати худро таъсис доданд.

ЛУҒАТ

Кӯрғон – қалъа.

Муносибатҳои тичоратӣ – савдо, хариду фурӯш.

Маҷлиси халқӣ – яке аз мақомоти идораи давлат.

Қабилаҳои кӯчманчӣ – қабилаҳое, ки ҷойи истиқомати доимӣ надоранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Маскуншавии қабилаҳои олмонӣ кай оғоз гардид?
2. Дар бораи машғулияти олмониҳо маълумот диҳед.
3. Зиндагӣ ва идораи қабилаҳои олмониҳо шарҳ диҳед.
4. Маҷлиси халқӣ чист?
5. «Муҳочирати азими халқҳо» чӣ натиҷа дод?

§26. ДАВЛАТИ ФРАНК

ХЛОДВИГ–АСОСГУЗОРИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК.

Қабилаҳои франк то давраи муҳочиршавӣ дар поёноби дарёи Рейн сокин буданд. Фармондеҳони ҳарбӣ сарвари иттифоқи қабиларо ба уҳда доштанд. Дар охири асри V сарвари қабилаҳои франкҳо шахси макқору зирак ва золим аз авлоди Моравия – Хлодвиг буд. Франкҳо дар поёноби дарёи Рейн зиндагӣ кунанд ҳам, диққати онҳоро бештар водиҳои ҳосилхези Галлияи ҳамсоя ҷалб намуданд. Хукмронӣ бар қисмати шимолии Галлия баъди парокандашавии Империяи Ғарбии Рум ба яке аз ҳокимони румӣ гузашт, вале сарвари қабилаҳои Франк – Хлодвиг бо сарварони қабилаҳои дигар иттифоқ баста, ба Галлия лашкар кашид. Соли 486 франкҳо дар назди шаҳри Сауссона лашкари румӣро мағлуб сохта, қисмати шимолии Галлияро ба давлати худ тобё

карданд. Хлодвиг баъди ин галаба ба кишвари вестготҳо хучум намуда, қисмати чанубии онро забт кард. Ба франкҳо муяссар шуд, ки қабिलाҳои дигари олмонии шарқи дарёи Рейнро ба худ тобеъ кунанд.

Дар кишварҳои забткардаи Хлодвиг бештар аз 100 ҳазор франк сокин шуд. Франкҳо дар ибтидо заминҳои ишғолкардари дар байни худ тақсим карданд. Ба Хлодвиг заминҳои ба императори Рум тааллуқдошта гузаштанд.

ШОҲ ХЛОДВИГ. Хлодвиг тахминан соли 500 ба давлати Франк асос гузоштааст. Ҳокимияти Хлодвиг бевосита ба саркардагони ҳарбӣ таъя мекард. Ӯ афсарони худро, ки ҳамроҳ сарзамини Галлияро забт карда буданд, кушт. Ҳамзамон ба нобуд сохтани хешу наздикони худ ҳам даст зад. Тибқи сарчашмаи Хлодвиг ин кирдорашро чунин рӯйпӯш кардааст: «Аламовар он аст, ки ман хешу табори наздик надорам, то ки дар лахзаҳои мушкил ва хатарнок ба ман мадад расонанд».

Ба Хлодвиг акнун на як қabila, балки аҳолии кишварҳои дигар ҳам итоат мекардаид. Ҳокимияти шоҳии Хлодвиг меросӣ эълон карда шуд. Агар касе зидди ӯ мебаромад, ба қатл ҳукм мешуд. Дигар дар Галлия маҷлиси халқӣ даъват карда намешуд, шоҳ қарорҳоро худаш қабул мекард. Баъзан бо ашрофон маслиҳат мекард.

Фармону қарорҳои ӯ баҳори ҳар сол ба мардум дар маъракаи азназаргузаронии ҳарбиён эълон карда мешуд. Дар давлати Франк баъзан хангоми сар задани чанг лашкар аз ҳисоби франкҳои озод чамъ карда мешуд. Инчунин, дастаҳои чанговароне низ буданд, ки аз ҳисоби андоз ва ғаниматҳои чангӣ таъмин карда мешуданд. Хлодвиг ба музофотҳои мамлакат одамони наздиктарини худро ҳоким таъйин мекард. Онҳоро граф меномиданд. Графҳо ҳуқуқи гундоштани андоз, сарвари суд ва фармондеҳии дастаҳои низомӣ доштанд.

Дар давлати Франк шоҳ суди олий дониста мешуд. Мансабдорону сарватмандон хангоми қабули ҳукми суд овози

Расми 71. Пеивои низомӣ

ҳалқунанда доштанд. Дар замони шохигарии Хлодвиг қонунҳои франкӣ ба шакл дармаданд.

Дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷамоаи давлати Франк бештар ҷарима ба назар мерасид, аз ҷумла барои дуздии ғуломон, сӯзонидани анбору оғилхонаҳо, ки бисёр рӯй меоданд.

АФЗУДАНИ МУЛҚҲОИ АШРОФОН. Хлодвиг барои мустақкам кардани ҳокимияти худ заминҳои шохиро аз рӯйи хизмат ба наздикону сарбозонаш тухфа мекард. Онҳо ба заминдорони калон табдил ёфтанд. Қувваи асосии кориро дар заминҳо ғуломон ва иҷоракорон ташкил меоданд. Ашрофон ба монанди шох дастаҳои ҷанговаронро созмон дода, дар ивази хизматашон ба онҳо замин тухфа мекарданд. Шох ба ашрофон ҳуқуқи ҷамъ кардани андозро дод.

Хлодвиг пеш аз вафоташ давлати Франкро дар байни чор писараш тақсим кард, вале зиддияти байниҳамдигарии ворисон барои ҳукмрони ягона шудан боиси нооромӣ ва заифшавии давлати Франк гардид.

ЛУҒАТ

Иттифок бастан – дар бораи ягон масъала аҳду паймон кардан.

Музофот – вилояти тобеъ.

Граф – унвони вазифа ва мартаба.

Иҷоракор – шахсе, ки дар замини заминдор кор карда, як қисми ҳосилро ба соҳиби замин месупорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шохигарии Франк чӣ тавр таъсис ёфт?
2. Сарватмандони румӣ ва галлӣ ҳокимияти Хлодвигро чӣ тавр пазируфтанд?
3. Ҳокимияти шохӣ аз ҳокимияти саркардагони ҳарбӣ чӣ фарқ дошт?
4. Афзоиши мулкҳои ашрофон чӣ тавр сурат гирифт?
5. Мардуми мулкҳои забткардашуда ба ашрофон чӣ тавр тобеъ шуданд?

§27. ИМПЕРИЯИ КАРЛИ КАБИР

КАРЛИ КАБИР. Шохигарии Франкро солҳои 768–814 шоҳ Карли Кабир идора мекард. Карли Кабир марди коматбаланд, боқувват ва пуртоқат буд. Дар васфи ӯ сурудҳо эҷод кардаанд. Солноманависон корнамоӣ, хирадмандӣ ва адолатпарварию вайро васф мекарданд. Карли Кабир шоҳи ҷанговару далер буда, ба кишварҳои ҳамсоя бештар аз 50 маротиба лашкар кашида, ҳудуди давлати Франкро васеъ мекунад. Дар солҳои аввали ҳукмронии Карли Кабир ашрофон дар вилоятҳои асосии давлати Франк соҳиби заминҳои зиёд гардиданд.

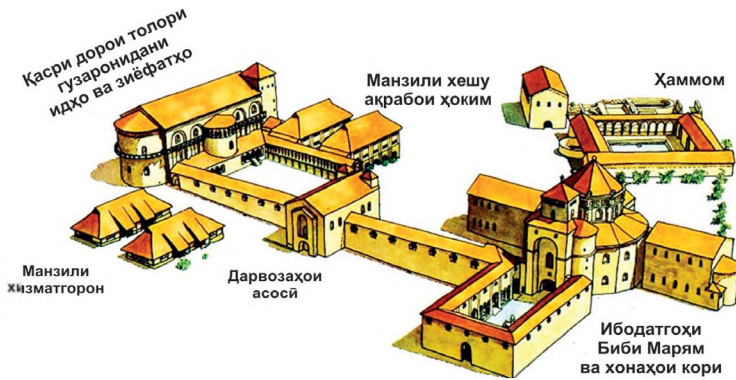

Расми 72. Карли Кабир

Онҳо ба ҳар восита меҳостанд, ки мулкҳои худро васеъ намуда, дар ихтиёрашон шумораи зиёди деҳқононро дошта бошанд.

ДАВЛАТИ ФЕОДАЛӢ. Соли 751 дар муносибатҳои заминдорӣ таҳаввулотӣ чиддӣ рӯй дод. Ин падида дар натиҷаи аз ҷониби ашрофон тасарруф кардани замин ва тобеъ гардонидани деҳқонони озод ба амал омад. Тобеъшавии деҳқонон дар оғози асри VIII, вусъатёбии ин зуҳурот боиси аз байн рафтани деҳқонони озод шуд. Дар натиҷа ду табақаи ба ҳам зидди ҷамъиятӣ – заминдорони калон ва деҳқонони тобеъро ба миён овард. Ин тамоюл дар навбати худ ба муҳочиршавии қисме аз деҳқонон ва қосибон сабаб шуд. Қисми дигари деҳқонон аз баҳри ҳама чиз гузашта, то дами марг ба тоату ибодат машғул гардида, *роҳиб* ном гирифтанд. Ҳамин тариқ, шумораи роҳибон рӯз то рӯз меафзуд. Онҳо дайрҳо бунёд мекарданд. Роҳибон қасам ёд карда, дар дайрҳо то охири умр гӯшанишиниро мақсади ҳаётии худ медонистанд.

ҶАНГ БО ИТАЛИЯ ВА ИСПАНИЯ. Карли Кабир соли 774 нахустин бор ба Италия лашкар кашид ва баъди ин пайваста ба он ҷо лашкаркашиҳои худро идома дод. Оқибат шохигарии Лангобардияи воқеъ дар шимолӣ Италияро тобеи худ гардонд. Лангобардия аввалин давлати ғайрифранкӣ буд, ки тобеи давлати Франк шуд. Карли Кабир худро «шоҳи франкҳо ва лангобардӣҳо» эълон дошт. Забону фарҳанги онҳо аз якдигар фарқе надоштанд.

Расми 73. Қароргоҳи Карли Кабир

Азбаски амалиёти ҷарбии Карли Кабир дар самти Италия ба пирӯзӣ анҷомид, ӯ азм кард, ки Испанияи исломиро низ тасарруф намояд. Хучуми нахустини Карл дар самти Испания соли 778 ба вуқӯъ пайваст, ки он ба нокомӣ анҷом ёфт. Мусалмонони Испания чандин маротиба бар зидди франкҳо бархостанд. Соли 801 франкҳо Барселонаро, ки дар дасти арабҳо буд, соҳиб шуданд. Баъди чанде аксар қисматҳои шарқии Испания ба зери ҳокимияти франкҳо дохил карда шуданд. То охири асри IX нуфузи франкҳо дар мулкҳои тобеъкардаи испанӣ хеле афзуд.

Карли Кабир бар зидди қабилаҳои саксҳо ҷангида, пирӯзӣ ба даст оварда, онҳоро тобеи худ гардонд. Бояд гуфт, ки қабилаҳои саксӣ дар сатҳи пасти тараққиёти ҷамъиятӣ қарор доштанд, ҳатто аз сохти авлодӣ берун буданд. Карли Кабир бо фишору таҳдид саксҳо ро маҷбур намуд, ки дини насронӣ ва муносибатҳои нави заминдориро қабул намоянд. Ӯ ҳокимияти давлати худро дар байни дарёҳои Рейну Элба ва вилояти Бавария низ паҳн намуд.

Карли Кабир баъди музаффарият бар кишвари саксҳо соли 800 ба шаҳри Рум дохил шуда, худро императори тамоми кишварҳои ишғолкардааш номид.

Карли Кабир чун император давлатҳо ва қавму халқҳои зиёдро тобеъ намуда, бо ҳамин дар Аврупо нуфузи калон пайдо кард. Ҳокимони баъзе минтақаҳои дигар дар симои ӯ муҳофизӣ марзубуми худро меиданд. Аз ин рӯ бо вай ҳар гуна шартномаҳои дӯстиву ҳамкорӣ мебастанд. Карли Кабир заминҳои зиёдро ба ҷарбиёни онҳо тухфа мекард. Заминҳое, ки барои адои хизмати ҷарбӣ дода мешуданд, феодал ва соҳибони онҳо *феодал* меномиданд.

ПОШХҶҲРИИ ИМПЕРИЯИ ФРАНК. ПАРОКАНДАГИИ ФЕОДАЛӢ.

Бо мурури замон империяи таъсисдодаи Карли Кабир рӯ ба таназзул ниҳод. Яке аз сабабҳои рӯ ба таназзул ниҳодани империяи Франк дар он сукунат доштани халқу қавмҳои гуногун буд. Парокандагии империя дар давраи ҳукмронии писари Карли Кабир Людовиг, ки бо лақаби «Парҳезкор» машҳур буд, авҷ гирифт. Империя дар байни чор фарзанди Людовиг тақсим карда шуд. Ҳар як шоҳзода худро ҳокими мутлақ ҳисобида, бо дастгирии ҳокимони тобеи худ ба муқобили бародараш мубориза мебард. Баъди марги Людовиг мубориза дар байни бародарон боз ҳам бештар авҷ гирифт. Бародарон соли 843 дар шаҳри Верден империяи таъсисдодаи Карли Кабирро дар байни худ аз нав тақсим карданд. Дар натиҷаи тақсимот се давлати мустақил

– Фаронса (дар қисми ғарбӣ), Олмон (дар қисмати шарқӣ) ва Италия (дар қисми ҷанубӣ) ба вучуд омаданд.

Дар ибтидои асри X парокандагӣ тамоми қаламрави империяи Франкро фаро гирифт. Дар ҳудуди империя ҳафт давлати мустақили феодали ба вучуд омад. Ҳар яке аз ин давлатҳо аз мулкҳои зиёди ҷудогона иборат буданд. Заминдороне буданд, ки қудраташон аз шоҳ бештар буда, ба худсарӣю бетартибӣ роҳ меоданд.

Рисми 74. Артиши аспсавори Франк

АЗ СОЛНОМА

ҶАНГИ КАРЛ БО ҚАБИЛАҲОИ САКСҶО

Соли 783 шоҳ бо лашкари сершумор роҳи Саксонияро пеш гирифт ва бо саксҳои шӯришгар ба ҷанг даромад.

Соли 796 Карл бо ду писараш ба Саксония омада, шаҳру деҳоти шӯришбардоштаро оташ зад.

Саксҳои бисёрро ҳамроҳи зану фарзандонашон асир гирифта, дар вилоятҳои гуногуни империя сокин қунонида, заминҳои онҳоро ба усқуфҳо, роҳибҳо ва графҳо тақсим намуд.

Солнома – асари мазмуни таърихидошта.

Давлати феодалӣ – давлате, ки моликияти асосӣ замин буда, он асосан дар дасти ашрофони заминдор ва ҳокимияти давлатӣ дар дасти хамин табақа аст.

Дехқонони тобеъ – онҳое, ки аз тариқи қонуни давлати феодалӣ ба ашрофони заминдор тобеъ карда шудаанд.

Роҳиб – хизматгузори калисо.

Аббат – падари рӯхонӣ.

Усқуф – мансаби динӣ, епископ.

Феодал – заминдор.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Карли Кабир чӣ хел шахс буд ва ӯ кадом солҳо ҳукмронӣ кардааст?
2. Шоҳигарии Франк чӣ гуна давлат буд?
3. Кихоро заминдорони калони озод ва деҳқонони тобеъ меномиданд?
4. Италия аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
5. Испания аз тарафи империяи Франк кай забт карда шуд?
6. Империяи Франк кай таъсис ёфт?
7. Сабабҳои пошхӯрии империяи Франкро баён кунед.
8. Парокандагии феодалӣ дар империяи Франк кай ва чӣ гуна сурат гирифт?

§28. ДАВЛАТҲОИ СЛАВЯНӢ

СОКИНШАВИИ СЛАВЯНҲО. Славянҳо аз замони қадим дар Аврупои Марказӣ ва шарқтари қабилаҳои олмонӣ мезистанд. Дар давраи муҳочирати азими халқҳо славянҳо дар поёноби дарёи Днепр, дар шарқ то баҳри Балтика, дар шимол то дарёи Дунай ва дар ҷануб то баҳри Сиёҳ паҳн гардида буданд.

Славянҳо дар давраи аввали асрҳои миёна ба се гурӯҳи бузург – славянҳои ғарбӣ, шарқӣ ва ҷанубӣ тақсим шуда буданд. Ба славянҳои ғарбӣ чехҳо, словакҳо, лахҳо ва қабилаҳои славянин Назди Балтика тааллуқ доштанд. Ба славянҳои шарқӣ русҳо, украинҳо, белорусҳо ва ба славянҳои ҷанубӣ – булғорҳо, сербҳо, хорватҳо ва словенҳо мансуб буданд.

Расми 75. Олоти меҳнат ва айёи славяни

ДАВЛАТИ БУЛГОРИСТОН. Давлатдории славянҳои чанубӣ дар асри V оғоз гардида буд. Дар байни давлатҳои нахустини феодалӣ Булгористон аз ҳама пурқувваттар ба ҳисоб мерафт ва дар таърих бо номи «Шоҳигарии аввали Булгор» машҳур аст. «Шоҳигарии аввали Булгор» соли 409 таъсис ёфта, соли 1018 аз байн рафтааст. Яъне ин давлати славянӣ тахминан 350 сол арзи вучуд дошт. То миёнаҳои асри IX Булгористон ба яке аз давлатҳои пурқуввати Аврупо табдил ёфт. Соли 866 – дар замони ҳукмронии княз Борис, дини насронӣ дини давлатии Булгористон эълон шуд. Қорӣ шудани дини насронӣ раванди феодаликунони чамбияти Булгористонро тезонид. Дар ибтидои асри X дар Булгористон ду шакли моликият бар замин – калисой ва дунявӣ ҳукмрон гашт.

Муфлису тобешавии деҳқонон афзуда, сохти феодалӣ пурра муқаррар гардид. Дар ин давра шоҳигарии аввали Булгористон ба авҷи тараққиёти худ расид.

МОРАВИЯИ БУЗУРГ. Иттиҳоди давлатии славянҳои ғарбӣ дар ибтидои асри V ба вучуд омад. Ин давлат бо дасти Само ном шахс дар ҳудуди Чехия бунёд шуда, солҳои 623 – 658 арзи вучуд дошт. Дар асри X қабилаҳои славянҳои ғарбӣ иттиҳоди бузурге ташкил карданд, ки дар таърих бо номи давлати Моравияи Бузург маъруф аст. Ба ҳайати он Чехия, Моравия, Словакия ва Лужитси дохил буданд. Моравияи Бузург давлати пурқувваттарини Аврупои асри IX ба шумор мерафт.

КИРИЛЛИЦА			Буквы глаголицы	КИРИЛЛИЦА			Буквы глаголицы
Буквы кириллицы X-XI вв.	Название буквы	Звуковое сочетание		Буквы кириллицы X-XI вв.	Название буквы	Звуковое сочетание	
А	Аз	[a]	Ⲁ	Ф	Ферт	[ф]	Ϝ
Б	Буки	[б]	Ⲃ	Х	Хер	[х]	Ϟ
В	Веди	[в]	Ⲅ	Ω	От (Омега)	[о]	Ϡ
Г	Глаголи	[г]	Ⲇ	Ц	Цы	[ц]	ϡ
Д	Добро	[д]	Ⲉ	У	Червь	[ч]	Ϣ
Е	Есть	[е]	Ⲋ	Ш	Ша	[ш]	ϣ
Ж	Живите	[ж]	Ⲍ	Щ	Шта	[ш'т']	Ϥ
З	Зело	[д'з']	Ⲏ	Ъ	Ер	[ъ]	ϥ, Ⲟ
З	Земля	[з]	Ⲑ	Ы	Еры	[ы]	ϧ, ⲟ, Ⲡ
И	Ижи	[и]	Ⲓ	Ь	Ерь	[ь]	Ϩ, ⲡ
И	Иже	[и]	Ⲕ	Я	Ять	[æ]	ϩ
(Һ)	(Г'ервь)	[г']	Ⲗ	Ю	-	[y], [jy]	ϩ
К	Како	[к]	Ⲙ	Я	-	[a], [ja]	-
Л	Люди	[л]	Ⲛ	Е	-	[e], [je]	-
М	Мыслите	[м]	Ⲝ	Юс малый	[e]	ϩ	ϩ
Н	Наш	[н]	Ⲟ	-	[e], [je]	ϩ	ϩ
О	Он	[о]	Ⲡ	Юс большой	[q]	ϩ	ϩ
П	Покой	[п]	Ⲣ	-	[q], [jq]	ϩ	ϩ
Р	Реки	[р]	Ⲥ	Кси	[кс]	-	-
С	Слово	[с]	ⲇ	Пси	[пс]	-	-
Т	Твердо	[т]	ⲉ	Фита	[ф]	ϩ	ϩ
У	Ук	[у]	ⲋ	Ижица	[и], [в]	ϩ	ϩ

Рисунг 76. Аликфбѡи қадими славянѡи – глаголитса ва кириллитса.

Давраи гулгулшукуфии Моравияи Бузург ба замони хукмронии шоҳи дуѡми он Ростислав рост омадааст. Дар аҳди ѡ рӯҳониѡни олмонѡи кӯшиши зиѡд ба харҷ доданд, то ки байни ҷамоаи славянѡи дини насрониро ҷорѡи кунанд. Худи Ростислав ва феодалҳои славянѡи низ ба хоѡири бештар ба худ тобеѡ гардонидани мардум розѡи буданд, ки онҳо динро қабул кунанд. Азбаски роҳбарони Моравияи Бузург забони папа ва дини насрониро намефаҳмиданд, аз ускуфи бузурги Константинопол ва императори Рум хоѡиш карданд, ки он таблиғотгарони дини насрониро, ки забони славяниро медонанд, ба сарзамини славянҳо фиристанд, то ки ин динро бо забони модарии онҳо таблиғ кунанд.

Дар соли 863 Византия намояндагони дини насрониро бо сарвари бародарон Кирилл ва Мефодий ба Моравияи Бузург фирисотод. Онҳо китоби динии насрониро ба забони славянӣ тарҷума ва дар миёни омма паҳн мекарданд. Бародарон инчунин, дар асоси хатти юнонӣ алифбои нави славяниро тартиб доданд, ки минбаъд бо номи хатти «кириллӣ» машҳур шуд. Таъкил шудани калисои мустақили славянӣ, ки дигар ба калисои олмонӣ эҳтиёҷ надошт, мустақилияти Моравияи Бузургро мустаҳкам сохт.

Соли 894 баъд аз марги шоҳи охирини бузург – Святополк дар байни фарзандони ӯ ва феодалон мубориза барои тоҷу тахт авҷ гирифт. Аз ин вазъият истифода бурда, феодалҳои олмонӣ дар қаламрави славянҳо бештар ҷойгир шуданд. Соли 906 як қисми ин давлати пошхӯрдаистодаро қабилаҳои маҷорӣ тасарруф карданд. Дар қисмати дигари он давлати Чехия ба вучуд омад. Идораи давлатӣ, сохти истеҳсолот, зиндагии мардум ва фарҳанги Чехия ба давлатҳои пешрафтаи Аврупо монанд буд. Дар ҳамон давра қабилаҳои дигари славянҳои ғарбӣ – лаҳҳо низ ба давлатдорӣ худ оғоз намуданд.

ДУФАТ

Славянҳо – гурӯҳи қабилаҳои дорои лаҳҷаҳои гуногуни славянӣ, аҷдоди имрӯзаи русҳо, украинҳо, белорусҳо, чехҳо, словакҳо, булғорҳо ва ғайраҳо мебошанд.

Княз – ҳоким, унвони фахрии меросӣ ё инъомшуда.

Лахистон – Полшаи имрӯза.

Архиепископ – сарукуф, яке аз пешвоёни насронӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Се гурӯҳи қабилаҳои славяниро номбар кунед.
2. Давлати славянии Булғористон кай таъсис ёфт ва сарвари он чӣ ном дошт?
3. Давлати Моравияи Бузург кай таъсис ёфт ва чӣ тавр идора карда мешуд?
4. Дар бораи Святополк чӣҳо медонед?
5. Дар бораи Чехия маълумот диҳед.
6. Кирилл ва Мефодий кистанд?

§29. РУСИ КИЕВ

ТАЪСИСИ РУСИ КИЕВ. Вазъияти славянҳои шарқӣ – русҳо, украинҳо ва белорусҳо нисбат ба славянҳои ғарбиву ҷанубӣ фарқ мекард. Давлатдорӣ мутамаркази славянҳои шарқӣ дертар сураат гирифт. Дар охири асри IX князи Новгород – Олег шаҳри Киевро ишғол намуда, онро ба пойтахти Руси қадим табдил дод. Шоҳони аввалини Руси Киев, ки бо номи князҳо ёд мешаванд, бочу хироҷи давлатиро аз аҳоли худашон ҷамъоварӣ мекарданд. Ҳирси князҳо дар ҷамъоварии бочу хироҷ ҳадду қанор надошт. Мардум аз князҳо ба дод омада, бар зидди онҳо шӯриш мебардоштанд. Бо ҳамин сабаб князи Руси Киев – Игор, ки бераҳмона тақроран аз аҳоли бочу хироҷ ситондани буд, аз дасти древлянҳо кушта шуд. Баъд зани ӯ Олга ба тахти Руси Киев нишаст ва интиқоми шавҳарашро бо воситаи қатли омми древлянҳо ва сӯзондани хонаҳои онҳо гирифт.

Расми 77. Князхонум Олга

Дар замони ҳукмронии писари Игор ва Олга – княз Святослав қаламрави давлати Рус аз ҳисоби заминҳои ишғоли васеъ шуд. ӯ булғорҳои Волга, шоҳигарии Хазар ва Булғористони Дунайро забт намуд. Императори Византия аз густариши давлати Святослав ба воҳима афтада, ба муқобили ӯ лашқари фаровон ҷамъ кард ва дар иттифок бо печенегҳо ба муқобили Святослав лашқар кашид. Дар ин ҷанг Святослав аз дасти печенегҳо кушта шуд ва ба ҷойи ӯ писараш Владимир княз шуд.

Владимир соли 988 дини насрониро қабул кард ва райияташро маҷбур сохт, ки ин динро қабул кунанд. ӯ дини насрониро давлатӣ эълон кард.

КНЯЗ ЯРОСЛАВ МУДРИЙ. Писари Владимир – Ярослав Мудрий дар Рус солҳои 1019 – 1054 ҳукмронӣ намудааст. Ба Ярослав муяссар гардид, ки давлати Русро хеле мустаҳкам созад. ӯ қабилаҳои печенегҳоро пурра торумор кард. Дар замони ҳукмронии худ ӯ дар соҳили дарёи Волга шаҳри наверо бо

Расми 78. Князь Ярослав Мудрый

танҳо чарима ситонда мешуд. Чунин қонунгузорӣ дар он давра барои кишварҳои Аврупои Шарқӣ пешравиӣ бузург шуморида шуд. «Ҳақиқати Рус» дар ин сарзамин сохти феодалиро устувор гардонд.

Баъд аз вафоти Ярослав Мудрий дар Рус парокандагиву ҷангҳои феодалӣ оғоз шуданд. Норозигии деҳқонон аз феодалон авҷ гирифт. Солҳои 1068 ва 1113 дар Киев ошӯбҳои деҳқонон ва камбағалони шаҳр сар заданд. Феодалҳо ба хотири Ҳимояи молу ҷони худ набераи императори Византия Константин – Владимир Мономахро соли 1113 ба тахти Киев шинонданд. Дар давраи ҳукмронии Владимир Мономах Руси Киев бори дигар қувват гирифт, вале он муваққатӣ буд. Дар асри XII Руси Киев ба князигариҳои алоҳида тақсим шуд. Парокандагии феодалӣ дар Рус то асри XV давом кард.

ЛУҒАТ

Князь – сардори давлати Руси Киев.

Муносибатҳои феодалӣ – маҷмӯи муносибатҳои хоҷагидорӣ, ки ба ин сохти давлатдорӣ хосанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Давлати Руси Киев қай таъсис ёфт?
2. Дини насронӣ дар Рус қай ба дини давлатӣ табдил ёфт?

3. Дини насронӣ дар муттаҳид кардани Рус кадом вазифаро иҷро кардааст?
4. Ярослав Мудрий кӣ буд?
5. Владимир Мономах кай ба сари тахти Руси Киев нишаст ва ба-рои мустаҳкам кардани давлат чӣ чораҳо андешид?

§30 – 31. ЛАШКАРКАШИҶОИ САЛИБӢ

МАҚОМИ КАЛИСО. Дар миёнаи асри XI дар Аврупо дини насронӣ роҳбари ягона надошт. Аврупои Ғарбӣ дар зери раёсати Папаи Рум ва дар Византия Ускуфони Бузург Константинипол дини насрониро сарварӣ мекарданд. Миёни онҳо фарқ дар он буд, ки Ускуфони Бузург зери итоати императори Византия амал мекарданд. Папаи Рум мекӯшид, ки калисои Византияро ба зери тасарруфи худ дароварда, роҳбари ягона бошад. Ин амал боиси низои Папаи Рум ва Ускуфони Бузург гардида, якдигарро таҳқир мекарданд. Дар натиҷа, соли 1054 дини насронӣ ба ду шохаи бузург – калисои ғарбии католикӣ (ба маънии «умумичаҳонӣ») ва шарқии православӣ (яъне «дини ҳақиқӣ») ҷудо гардид. Ҳар ду шоха аз ҳамдигар мустақил эълон карда шуданд. Дар Италия давлати Папаи Рум бо номи «Вилояти Папа» вучуд дошт. Қасру кӯшкҳои мухташам ва молу мулку сарватҳои фаровони он дар ихтиёри Папа буд. Қариб аксар сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ ва калисои насронӣ мувофиқи амри Папаи Рум фаъолият мекарданд. Папаи Рум ҳамеша мекӯшид, ки сарварони кишварҳои Аврупоро пурра ба худ тобӣ кунад.

Расми 79. Лашкаркашиҳои салибӣ. Муҳориба бо Салцукӣён

Расми 80. Румсар

Аммо баъзе шоҳон мехостанд, ки дар амалӣ сохтани ҳокимияти динӣ низ сарвари мутлақ бошанд. Масалан, зиддияти шоҳи Олмон Генрихи IV бо Папаи Рум Григории VII маҳз бо ҳамин сабаб ба миён омада буд. Дар натиҷаи ин зиддият дар охири асри XI эътибори Папаи Рум боз ҳам болотар рафта, ҳукумати императорҳои олмонӣ бар рӯҳониён заифтар шуд.

Папа Григории VII ҳуқуқҳои Папаро чунин муайян карда буд: «*Ū* (яъне Папа) императорҳоро воҷгун карда метавонад, ягон қарор, ягон китоб бе иҷозати *ŷ* эътибор надорад, касе қарори *ŷ*ро дигар карда наметавонад, ҳеч кас барои *ŷ* дод-рас нест, калисои Рум ҳеч гоҳ гумроҳ нашуда буд ва намешавад. *Ū* метавонад тобеонро аз савгандхӯрӣ ба шоҳони ноухдабаро озод кунад».

Ҳукумати Папаҳо махсусан, дар давраи Инокентии III хеле пурзӯр шуд. *Ū* таъкид мекард, ки Папа дар рӯи Замин сояи Худо аст. Вай мегуфт: «Мо, Папаҳо вазифадор ҳастем, ки бар мардум ва шоҳон ҳукмрон бошем!». Дар маҷлисҳои тантанавӣ ҳам бояд ҳама дар назди пойи Папа сар фуруд оварда, кафши *ŷ*ро мебӯсиданд. Ин манзалату эҳтиром дар Аврупо ба ягон шохе насиб нагардида буд. Папа Инокентии III даҳолатро ба қорҳои дохилӣ ва муносибатҳои байнидавлатии кишварҳои Аврупо боз ҳам зиёдтар намуда, қорҳои Англия, Лаҳистон (Полша), Шветсия ва Дания аз ҳукми *ŷ* тарсида, худро ба *ŷ* тобеъ эълон карданд.

Моли мулк ва сарвати калисо ҳақду қанор надошт. Қариб аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхези Аврупои Ғарбӣ ба калисои католикӣ тааллуқ дошт. Ускуф ва дайрҳо дар ихтиёри худ деҳқонони зиёди мутеъ доштанд. Баъзе роҳҳои муҳими тичоратӣ низ дар ихтиёри дайрҳо буданд. Калисои католикӣ дар Аврупо бузургтарин заминдор ва истисморгар буд.

Ҳирси сарватандӯзӣ ва чизпарастии калисо, ки бар зарари мардум буд, боиси норозигии пайравони дини насронӣ гардид. Бисёриҳо аз калисо рӯй гардонданд. Калисо ин қабил одамонро «мулҳидон», яъне («аз дин баргаштагон») эълон кард. Мулҳидон

иброз доштанд, ки калисо «вайрон шудааст». Папа сояи Худо не, балки вакили Шайтон аст. Мардуми зиёде пайрави «мулҳидон» шуданд.

Калисо барои бо «мулҳидон» мубориза бурдан бо номи «инквизитсия» додгоҳи махсуси худро таъсис дод. Инквизитсия «гунаҳгорон»-ро ба зиндон партофта, бераҳмона азоб меод, то ки онҳо гуноҳро ба гардан гиранд.

Азбаски заминдорони калон тибқи қонун моликияти худро танҳо ба фарзанди калонӣ мерос мегузоштанд, писарони хурдии бемолумулкмонда барои ба даст овардани замин у сарват ба Шарқ раҳсипор мешуданд. Илова бар ин, бисёр ритсархо аз заминдорон қарздор буданд. Онҳо илоҷи пардохти қарзро дар ғорат қардани мамлакатҳои Шарқ медиданд.

Шоҳону шоҳзодагон ва феодалҳои бузург мехостанд, ки аз ҳисоби забти заминҳои нав доираи нуфузи худро зиёд кунанд. Онҳо аз ҳар гуна лашкаркашиҳо манфиатдор буданд. Дар байни шаҳрҳои Аврупо аз ҳама пештар ба шаҳрҳои Генуя, Пиза ва Венеция даст заданд. Мақсади онҳо соҳиб шудан ба мавқеи хубтари тичоратӣ буд, зеро дар тичорати байни давлатҳои Шарқи Ғарб туркҳои салҷуқӣ ва Византия ба шаҳрҳои Италия ҳалал мерасонданд. Шаҳрҳои Италия салибдоронро бо яроқи аслиҳа таъмин намуда, қашондани борҳои ҳарбиро низ ба уҳда гирифта буданд.

Вале ҷангҳои салибӣ аввал бо иштироки оммавии деҳқонон шурӯъ шуд. Сабабаш он буд, ки тобеъ ва бехонумоншавии деҳқонони мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ авҷ гирифт. Начоти худро онҳо дар ишголи заминҳои Шарқ медиданд.

Роҳбари маънавии ҷангҳои салибӣ калисо буда, он дар ин иқдом мавқеи ҳалқунанда дошт. Калисо ва алаҳхусус, Папаи Рим роҳбарии лашкаркаширо ба Шарқ қариб пурра ба ихтиёри худ гирифт. Папаи Рим мехост, ки шухрати худро ба воситаи ин забткориҳо боз ҳам баландтар бардорад ва дар олами насронӣ ҳокими мутлақ шавад.

Расми 81. Ритсарӣ аспсавор

ЛАШКАРИ ЯКУМИ САЛИБӢ. Папаи Рум Григории VII ни-
яти ба кишвари туркҳо лашкар кашиданро дошт, вале мухалифа-
ти доимии ӯ бо императори Олмон Генрихи IV имкони ҳамларо
намедод. Баъд аз марги Папа Григории VII Папаи нави Рум Ур-
бани II ташвиқоти «чанги муқаддас»-ро дубора оғоз кард. Соли
1095 дар шаҳри Клермони Фаронса иҷрои маросими динӣ бо иш-
тирок ва суханронии Папаи Рум гузашт. Ӯ мардумро даъват на-
муд, ки ҳама мусаллаҳ шуда, ба шаҳри Байтулмуқаддас – Иеруса-
лим, ки макони марқади Исои Масеҳ буд, ҳучум кунанд ва онро
аз зери тасарруфи мусалмонон озод намоянд. Ба «озодкунанда-
гон» ганиматҳои фаровон ваъда дода шуд.

Як қисми мардум барои исботи садоқат ба Папа дар назди
Калисои чомеъ аз матои сурх салиб дӯхта, онро ба либосашон
часпонда, бо ин восита ҳозир будани худро ба «чанги муқаддас»
нишон медоданд. Азбаски иштирокчиён дар либоси худ сура-
ти салибро часпонда буданд, онҳоро салибдорон ва амалиёти
ҳарбиашонро «лашкаркашии салибӣ» номидаанд.

Калисо, барои салибдорон имтиёзҳои зиёде муқаррар кард.
Аз ҷумла дар вақти набуданашон хонаҳояшон дар паноҳи калисо
хоҳад буд, салибдор хангоми дар «чанги муқаддас» будан аз адои
қарзҳо озод ва деҳқонони тобеъ бошанд, аз соҳибони худ озод
мешуданд.

Бо дастури Папа ба тамоми кишварҳои Аврупои Ғарбӣ
ташвиқгарони «чанги муқаддас» фиристода шуданд. Мардуми
зиёд хоҳиш карданд, ки дар ин лашкаркашии иштирок намоянд.

Расми 82. Ишголи Байтулмуқаддас (Иерусалим)

Иштирокчиёни асосии лашкаркашии якуми салибӣ камбағалон буданд. Соли 1096 оммаи деҳқонон, ки аз Фаронсаи Миёнаву Шимолӣ ва Олмони Ғарбӣ гирд омада буданд, ба тартиби низомӣ ба сӯи Байтулмақаддас равон шуданд. Онҳо хуб мусаллаҳ набуданд. Ба ҷанг бе тайёрии зарурӣ раҳсипор буданд. Чи тавре ки тавонистанд, ҳамон хел мусаллаҳ шуданд. Захираи озукаи казоӣ надоштанд, аз ин рӯ маҷбур буданд, ки аз маҳалҳои забткардаашон бо зӯри хӯрокворӣ ба даст дароранд.

Салибдорон аз дарёҳои Рейну Дунай гузафта, ба сӯи Константинопол ҳаракат карданд. Онҳо дуздӣ ва қатлу ғоратгарӣҳои худро ҳанӯз аз шаҳрҳои аврупоии Лотарингияву Прага оғоз намуданд. Дар қаламрави заминҳои Маҷористону Булғористон ба муқобилати мардуми маҳаллӣ дучор шуданд. Дар ин вазъият қисме аз салибдорон кушта ва қисми дигари онҳо роҳи гурезро пеш гирифта, то ба Константинопол расиданд.

Дар охири соли 1096 дастаҳои мусаллаҳи феодалҳо ба тарафи Шарқ роҳ пеш гирифтанд. Аз паси феодалҳо ва ритсарҳои мусаллаҳ деҳқонони сершумор ва гурӯҳҳои таъминкунандаи озуқа аз Фаронса, Олмон ва Италия чун абри сиёҳ ба сӯи Константинопол ҳаракат карда, баҳори соли 1097 ба он ҷо расиданд. Дар Константинопол дар байни салибдорон ва юнониён зиддият ба вучуд омад. Салибдорон ба аҳолии маҳаллӣ ваҳшиёна рафтор намуда, хонаҳои онҳоро ғорат мекарданд. Императори Византия Алексей аз мақсади ниҳонии салибдорон, ки дуздиву ғоратгарӣ буд, оғох гардида, онҳоро ба зудӣ ба Осиёи

Расми 83. Ба Константинопол зада даромадани салибдорон

Расми 84. Қалъаи салибдорон дар Сурия. Асри XII

Хурд равон сохт. Яке аз сарварони салибдорон, ки Балдуин ном дошт, шаҳри Эдессаро тасарруф намуда, дар он ҷо ҳокимияти худро барпо намуд. Салибдорон қариб як сол Антиохияро муҳосира карданд ва баъди хиёнати яке аз сарварони қалъаи Антиохия онро ишғол намуданд. Азбаски аҳолии шаҳр мусалмонон буданд, ҳамаи онро ваҳшиёна қатли ом карданд.

Мақсади салибдорон, ки «озод кардани марқади Исои Масех» буд, амалашон аз доираи иҷрошавии ин мақсад берун баромада, ба истилогарӣ машғул шуданд. Салибдорон соли 1099 ба Байтулмақаддас расиданд. Баъди ҷангҳои шадид ин шаҳрро ишғол намуданд. Дар ин ҷо низ мардуми мусалмонро қатли ом карданд.

Баъди ишғоли Байтулмақаддас салибдорон қисми зиёди соҳилҳои шарқии баҳри Миёназаминро ба тасарруф дароварда, дар он ҷо якҷанд давлати салибӣ ташкил доданд, ки калонтаринашон шоҳигарии Байтулмақаддас буд. Ба ҳайати он Фаластин ва қисмати ҷануби Сурия ҳам дохил буд. Низоми давлатдории онҳо ба низоми давлатҳои феодалии Аврупои Ғарбӣ монандӣ дошт.

Кишварҳои исломӣ ва аҳолии минтақаҳои тобеи салибдорон муборизаро бар зидди онҳо қатъ накарданд. Ин мубориза боиси заиф шудани давлатҳои салибӣ гардид.

ЛАШКАРКАШИИ ДУЮМИ САЛИБӢ. Соли 1147 лашкаркашии дуюми салибӣ оғоз гардид. Сарварони ин лашкаркашӣ қарор ба роли Фаронса Людовиги XII ва императори Олмон Конради III буданд. Ин дафъа ғоратгарии онҳо ҷунун авҷ гирифт, ки ҳатто

Расми 85. Салоҳуддин Айюбӣ салиби муқаддасро аз дасти шоҳи Иерусалим кашида мегирад

императори Византия ба онҳо муқобил баромад. Дар роҳ ҳамаи деҳқонони ҳамроҳномада талаф шуданд.

Салибдорон хостанд Димишқро ишғол кунанд, вале аз тарафи шоҳигарии салибии Байтулмуқаддас дастгирӣ наёфта, нокому шармандавор ба Аврупо баргаштанд.

ЛАШКАРКАШИИ СЕЮМИ САЛИБӢ. Шоҳи Миср Салоҳуддин Айюбӣ соли 1187 Байтулмуқаддасро ишғол намуд, ки ин баҳона ва сабаби асосии лашкаркашии сеюми салибӣ буд, ки он соли 1189 оғоз ёфт. Сарварони ин лашкаркашӣ императори Олмон Фридрихи I Барбаросса, қороли Фаронса Филиппи II Август ва қороли Англия Ричарди Шердил буданд. Ин лашкаркашӣ ҳам барои салибдорон натиҷаҳои дилхоҳ надод. Фақат қороли Англия қазираи Кипро аз Византия кашида гирифта, дар он ҷо музофоти Кипро таъсис кард.

Дар солҳои 1202–1270 лашкаркашиҳои 4, 5, 6, 7, 8-уми салибӣ ба амал омаданд, вале ягонтаи онҳо ба ташкилкунандагон натиҷаи дилхоҳе надоданд. Гузашта аз ин, салибдорон то охири асри XIII ҳамаи мулкҳои дар мамлакатҳои мусалмонӣ дошташонро аз даст доданд. Дар мубориза ба муқобили салибдорони истилогар халқҳои мусалмони Шарқ ба сарвари Салоҳуддин Айюбӣ саҳми бузург гузоштанд.

Лашкаркашиҳои салибӣ аз лиҳози илму фарҳанг ба сарварони давлатҳои Аврупои Ғарбӣ натиҷаҳои хуб доданд. Онҳо ба техника ва тамаддуни Шарқ шинос шуданд. Техникаи Шарқ ба

саноати бофандагӣ ва истихроҷу коркарди маъдани мамлакатҳои Ғарб таъсири мусбат расонид. Якчанд навъи матоъҳои, ки бофтаи онҳо дар Ғарб шурӯъ шуд, ба худ номҳои шарқии «Димишк», «Муслим» ва амсоли инҳоро гирифтанд. Саноати бофандагии мамлакатҳои Ғарб ба ашъи хоми аз шарқ воридшаванда вобаста шуд. Баъзе аз навъҳои силоҳҳои ҷангии шарқӣ дар Ғарб мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар Аврупои Ғарбӣ расму оинҳои мардуми мусалмон, аз қабилҳои шустани даст қабл аз хӯрдани ғизо, риш мондан, ҳаммом кардан ва ғайраҳо паҳн гардиданд.

ЛУҒАТ

Папа – вазифаи олии дар мазҳаби католикии насронӣ

Ускуф – епископ.

Мулҳидон – аз дин рӯйгофтагон.

Инквизитсия – суди қалисои католиқӣ, ки ба мулҳидон ҷазо меод.

Ускуфони Бузург – вазифаи олии дар мазҳаби православию дини насронӣ.

Ҷангҳои салибӣ – ин ҷанг дар зери шиори салиб, рамзи дини насронӣ, ба Шарқ аз тарафи Папаи Рум ташкил карда шуда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабабҳои ба ду қалисо ҷудо шудани дини масеҳиро баён кунед.
2. Дар давраи Папа Инокентии III кадом тағйирот ба амал омад?
3. Оё сабабҳои лашкаркашиҳои салибиро медонед?
4. Дар бораи лашкаркашии якуми салибӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи лашкаркашии дуюми салибӣ ҷиҳат медонед?
6. Лашкаркашиҳои салибӣ чанд маротиба ба амал омадаанд?
7. Оқибатҳои лашкаркашиҳои салибиро баён кунед.

§32. ВИЗАНТИЯ

Империяи Руми Шарқӣ соли 395 ҳамчун давлати мустақил арзи ҳастӣ кард. Дар давраҳои қадим пойтахташ Византия ном дошт, баъд онро империяи Византия ё Византия ном мебуданд. Византиягӣҳо давлати худро империяи Рим ва худро римӣ меномиданд. Византия дар Шарқ бо номи Рум шуҳрат дошт.

ВИЗАНТИЯ ВА АРАБҲО. Дар оғоз империяи Византия аз нимҷазираи Балкан, Осиёи Хурд ва Миср иборат буд.

Дар Византия шаҳрҳои сараҳолии Константинопол, Искандария, Антиохия, Байтулмақаддас ва шаҳрҳои нисбатан хурд-

Расми 87. Киштии византиягӣ

аҳли меҳнатро камтар сохта, феодалонро ба муттаҳидӣ даъват намояд, вале ин тадбир пеш роҳи қиёми халқро гирифта натавонист. Дар нимаи дуюми асри IX павликианҳо шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро император Василий I Макдунӣ паҳш кард. Бо вучуди ин, муборизаи павликианҳо қатъ нагардид.

Соли 982 дар Осиёи Хурд бо сарвари Василий шӯриши дигар ба амал омад, вале дере нагузашта, нерухои император ӯро дастгир намуда, дастхояшро буриданд. Василий аз роҳи пешгирифтааш қафо нагашта, барои худ дастҳои мисин фармуд. Аз ҳамин сабаб ӯ бо лақаби "Василийи Мисиндаст" машхур шуд. Баъди муборизаи дуру дароз ба Василий I Макдунӣ муяссар гардид, ки Мисиндастро дастгир намуда, дар майдони марказии шаҳри Константинопол сӯзонад.

ПАРОКАНДАШАВИИ ИМПЕРИЯИ ВИЗАНТИЯ. Миёнаи асри XI ба давраи муборизаи байни феодалон ва огози парокандагии сиёсии Византия рост омад. Дар Византия паси ҳам панҷ император ҳукмронӣ кард. Дар ин давра империя аз тарафи шимолу шарқ ба ҳуҷуми қабिलाҳои печенегҳо ва туркҳои салҷуқӣ гирифтанд. Султони салҷуқӣ Алпарслон хангоми муҳорибаи назди Монсикарт на танҳо лашкари Византияро шикаст дод, балки император Романи IV Диогенро ҳам ба асирӣ гирифт.

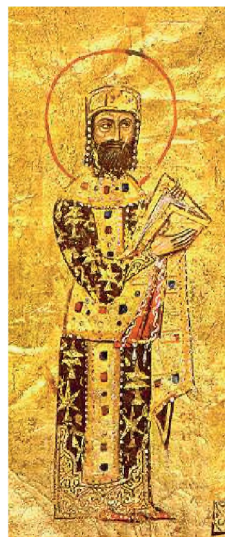
Аз тарафи Ғарб нормандҳо бо сардории Роберт Гюискар заминҳои дар Италия будаи Византияро ишғол намуда, тақягоҳи асосии император – шаҳри Бариро забт карданд. Ин вақт хавфи аз байн рафтани Византия пеш омад. Феодалон оқибати парокандагии Византияро пайҳас намуда, роҳи муттаҳидшавии худро пеш гирифтанд. Ҳамин тавр, дар атрофи сулолаи Комнин муттаҳидшавии аёнӯ ашрофи Византия шурӯъ шуд. Ба асосгузори ин сулола Алексеи I Комнин муяссар гардид, ки муборизаи дохилии байни феодалонро хомӯш созад.

Дар мулкҳои тобеи Византия – Фракия, Мақдуния ва Булғористон ба муқобили Византия шӯришҳо сар заданд.

Нормандҳо ҳарчи бештар ба дохили империя сар дароварда, ба лашкари император пайдарпай зарбаҳои ҳалокатовар мезаданд. Туркҳо низ ба қисматҳои ғарбии Осиёи Хурд ворид шуда, мақсади муҳосира кардани Константинополро доштанд.

Охири соли 1182 Андроник I Комнин, ки аз хешовандони дури сулолаи Комнин буд, дар шаҳри Константинопол ба шӯришчиён таъяқ карда, ба тахти императории Византия нишаст. Ӯ бо назардошти вазъи таназзули мамлакат як қатор фармонҳо баровард. Инчунин, баҳри рушди тиҷорату ҳунармандӣ дар Византия шаброит фароҳам овард.

Ашрофони византиягӣ аз сиёсати Андроник норозӣ шуда, дар Италия паноҳ бурда, бо ҳамроҳии иттифоқчиёни италиявӣ ӯро ба қатл расонданд. Баъди ин воқеа ба сари қудрат сулолаи нав – Ангелҳо омад. Дар асрҳои XIII – XV Византия қудрати пешинаашро аз даст дода, ба империяи Усмониён тобеъ мегардад.

Расми 88. Алексий Комнин I

ЛУҒАТ

Динат – зӯр.

Пенег – муфлисон.

Сиёсат – илм дар бораи идоракунии давлат.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Империяи Шарқии Рум – Византия аз кай боз арзи вучуд кардааст?
2. Мақоми Византия ва арабҳоро дар Осиёи Хурд муайян кунед.
3. Арабҳо кучоҳоро аз империяи Византия кашида гирифтанд?
4. Сабабҳои шӯриши Фомаи Славяний кадомҳоянд?
5. Соли 982 бо сардории кӣ шӯриш ба амал омад?
6. Соли 1182 дар таърихи Византия чӣ воқеа рӯй дод?
7. Бо кадом сабаб империяи Византия пароканда гардид?

БОБИ Ш.

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII – XVI

§33 – 34. ДАВЛАТИ МУҒУЛ

ҚАБИЛАҲОИ МУҒУЛ. Қабिलाҳои бодиянишини муғул дар асри XII дар қаламрави Муғулистон, Манҷурия ва Сибири Шарқӣ сокин буданд. Машғулияти асосии онҳо чорводорӣ буд. Муғулҳо дар он замон ханӯз дар марҳалаи сохти авлодӣ қарор доштанд. Қабилаи муғулро пешвои он идора мекард. Дини ин қабिलाҳо шаманӣ буд.

Дар нимаи дуюми асри XII – аввали асри XIII ҷамоаҳои авлодии муғулҳо барҳам хӯрда, аз байни онҳо оилаҳои сарватманд пайдо шуданд, ки онҳоро нойонҳо ва баҳодурҳо меномиданд. Нойонҳо дастаҳои мусаллаҳ доштанд. Яқчанд урда муттаҳид шуда, иттиҳоди урдаҳоро ташкил менамуд, ки ба он хон сарварӣ мекард.

Ашрофони қабिलाҳо баъди муддате дар анҷуманҳои махсус – қурултойҳо ҷамъ омада, хони худро интиҳоб мекарданд, масъалаҳои ҷанг ва сулҳро ҳал менамуданд ва ҳатто баъзе нойонҳо ва хонҳои гунаҳгорро муҳокима мекарданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ.

То оғози асри XIII қабिलाҳои муғул хонҳои худро дошта бошанд ҳам, дар ҳолати парокандагӣ зиндагӣ мекарданд. Темучин ном яке аз хонҳои муғул, ки дар минтақаи байни дарёи Амур ва сарҳадҳои шимолии Чин зиндагӣ мекард, қабिलाҳои парокандаи муғулро муттаҳид сохт. Темучин соли 1206 дар қурултой, ки дар водии дарёи Онон баргузор гардид, худро хон эълон карда, унвони Чингизхон, яъне Хони Бузургро гирифт.

Расми 89. Деҳаи муғулҳо

Муғулҳо барои ба даст овардани ганимати харбӣ хоҳони лашкаркашӣ ба давлатҳои дигар буданд. Онҳо бо назардошти ҳаёти бодиянишинон аспсавори мохир буданд. Халқҳои зироаткор дар муқобили лашкари аспсавори муғулҳо муқобилат карда наметавонистанд. Муғулҳо силоҳи ҷангиро аз мамлакати ҳамсояшон – Чин мегирифтанд ва санъати ҷангро низ аз чиниҳо омӯхта буданд. Масалан, онҳо чун чиниҳо дар ҷангҳо аз манҷаниқ истифода бурда, қалъахоро бо осонӣ фатҳ мекарданд.

Расми 90. Чингизхон

ЛАШКАРКАШИҲОИ ЧИНГИЗ-

ХОН. Чингизхон баъд аз тасарруфи

тамоми Муғулистон барои забти давлатҳои ҳамсоя тайёри дид. Ӯ аввал халқҳои сокини Сибири Ҷанубиро ба худ тобеъ кард, ки дар байни онҳо бурятҳо, ёкутҳо, қирғизҳо ва халқҳои дигар буданд. Баъд соли 1211 ба Чини Шимолӣ лашкар кашид, вале ба ӯ муяссар шуд танҳо як қисми Чинро забт кунад. Чингизхон дар назди худ вазифа гузошт, ки аввал давлати Хоразмшоҳиёнро забт кунад. Лашкаркашии Чингизхон ба Осӣи Марказӣ аз соли 1219 то соли 1223 давом кард. Дар ин солҳо ӯ давлати паҳновари Хоразмшоҳиёнро забт кард, ки он ғайр аз худи Хоразм, Эрони Шарқӣ, Бухоро ва Афғонистонро низ дар бар мегирифт. Чингизхон нисбат ба мамлакатҳо ва халқҳои истилошуда ваҳшиёна рафтор мекард. Мардуми Бухоро, Самарқанд, Хоразм (Гурганҷ), Хучанд, Марв ва баъзе шаҳру музофотҳои дигар, ки муқобилат нишон медоданд, бераҳмона қир карда шуданд. Ӯ танҳо қосибони гулдастро накушта, ба гулом табдил меод ва аз хунари онҳо истифода мебуд. Муғулҳо ҳама чизи хуби қиматбахоро аз онҳо худ менамуданд. Иншооти обёрӣ – обанбору ҷӯйҳоро вайрон мекарданд. Масалан, ҷӯи қалонеро, ки дар водии Марғоби Марв қанда шуда буд, хароб намуданд.

Лашкари муғулҳо ба ишғоли давлати Хоразмшоҳиён қонеъ нашуда, лашкаркашии худро қад-қади баҳри Хазар давом дод. Баъдан ба Қафқоз гузашта, аз самти Дарбанд ба ҷониби дарёи Дон равон шуд. Соли 1223 дар наздикии дарёчаи Калка бо лаш-

Расми 91. Сарбози аспавори мугул

ри Чанубӣ ва қисми Қафқоз дохил буд. Пойтахти Муғулистон шаҳри Қаракорум буд. Он дар соҳили дарёи Орхон воқеъ гашта, ба қалъаи ҳарбӣ шабоҳат дошт.

Империяи Чингизхон ҳарбӣ буда, ба таври низомӣ идора карда мешуд. Ташкили артиш ва чамъоварии андозро Чингизхон ва ёваронаш аз вазифаҳои асосии худ ҳисоб мекарданд. Ҳатто тақсимои маъмурии мамлакат аз рӯи нишонаҳои ҳарбӣ ба туманҳо тақсим шуда буд. Мугулҳо «туман» гуфта, дастаи 10-ҳазорнафараи аскаронро меномиданд. Лашкари 10-ҳазорнафара ба «ҳазорҳо» ва ҳазорҳо ба «саднафарӣҳо», саднафарӣҳо ба «дахнафарӣ» тақсим карда шуда буданд. Музофотҳои маъмури ва вилоятҳои низ «туман» меномиданд.

ТАҚСИМИ ДАВЛАТИ МУҒУЛ. Ҳанӯз пеш аз вафоташ Чингизхон писарони худро ба қурултой даъват карда, империяи бузурги Мугулро дар байни онҳо тақсим кард. Чингизхон ба писари дуюмаш – Чағатой қисмати аз дарёи Ому дар шарқии Осиёи Марказӣ воқеъбударо дод. Ба писари сеюм – Уқтой унвони "Хони Бузург" ва худи Мугулистону Чини Шимолиро дод. Қисмати ғарбӣ, Осиёи Марказӣ, Эрони Шарқӣ ва Ҳиндустони Шимоли ба писари чорум – Тулӯй супорида шуд.

Писари калонии Чингизхон – Ҷуҷӣ хангоми тақсими мамлакат ногаҳон вафот кард. Барои ҳамин ҳиссаи ӯро писараш Боту гирифт. Ин бахшҳои империяи Чингизхон «улусҳо» ном доштанд.

кари Рус, ки ба ёрии қипчоқҳо омада буданд, вохӯрданд. Дар ин чо мугулҳо лашкари муттаҳиди қипчоқҳою русҳоро шикаст доданд. Ба ғалаба нигоҳ накарда, он вақт мугулҳо лашкаркашии худро дар ин самт давом надоданд.

ИДОРАИ ДАВЛАТИ ЧИНГИЗХОН. Ҳанӯз то вафоти Чингизхон давлати ташкилкардаи ӯ масоҳати бузургро фаро гирифта буд – дар шарқ то соҳилҳои баҳри Охот, дар ғарб то соҳилҳои баҳри Хазар тӯл мекашид. Ба давлати Чингизхон Мугулистон, Чини Шимоли, Осиёи Марказӣ, Сибири

Ин ном ба номи соҳиби онҳо пайваста шуда, дар натиҷа номҳои «Улуси Чағатой», «Улуси Уқтой», «Улуси Тулӯй» ва «Улуси Ботухон» пайдо шуданд.

ЗАБТКОРИҶОИ БОТУХОН. Яке аз лашкаркашони номи чингизӣ Ботухон буд. Ӯ солҳои 1235–1242 дар Аврупо қаламрави бузург, аз ҷумла Рус, сарзамини сукунати булғорҳо, кипчоқҳо ва халқҳои дигарро, ки дар поёноби дарёҳои Волгаю Дон сукунат доштанд, ишғол кард. Муғулҳо лашкаркашии фотеҳонаи худро дар Аврупои Шарқӣ давом дода, Мачористон, Чехия, қисми Лаҳистон, Сербия ва Булғористонро низ забт карданд. Дар рафти ин лашкаркашиҳо Ботухон ҳазорон нафар одамони бегуноҳро сар бурида, шахру деҳаҳои ободу зеборо ба харобазор табдил дод. Мардуми маҳаллӣ ба муғулҳо тобег гардида, ба истилогарон андозҳои миёншикан месупориданд.

Лашкари Ботухон соли 1241 ба Силезия зада даромада, лашкари муштараки Лаҳистону ритсарҳои немисро торумор кард, вале ритсарҳои Чехияю Моравия дар наздикии Оломоутс ба лашкари Ботухон шикаст доданд. Бо ҳамин лашкаркашии Ботухон ба Аврупо ба охир расид.

ЗАБТКОРИҶОИ МУҒУЛҶО ДАР ШАРҚ. Дар Осиёи Марказӣ ва Хуросон забткориҳои муғулҳоро набераи Чингизхон – писари Тулӯй–Ҳалоку идома мебуд. Солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIII ба ӯ муяссар шуд, ки Эрон, Байаннаҳрайн ва Сурияро ба даст дарорад.

Соли 1258 Ҳалоку пойтахти Хилофати Араб – шаҳри Бағдодро фатҳ кард. Бағдод қасрҳои бузурги бо тиллою нуқра ва сангҳои қиматбаҳо зебу зинатдодашуда, шохкориҳои бузурги бадеӣ, китобхонаҳои калон ва ғайра дошт. Муғулҳо ин шаҳри шухратмандро ғорат карда, ба хок яқсон намуданд. Гузашта аз ин, охири халифаи Аббосӣ – Мустаъсимро куштанд, гарчанде ки ӯ танҳо пешвои дини ислом буди бас.

Чи тавре ки дар боло гуфта шуд, муғулҳо Чинро ханӯз соли 1211 забт карда буданд. Дар солҳои 70-уми асри XIII онҳо аз нав ба забти ин сарзамин шурӯъ карданд. Ин кор ба уҳдаи писари дигари Уқтой, бародари Ҳалоку – Хубилай афтод. Ӯ тамоми Чинро ишғол карда, соли 1279 дар ин ҷо император шуд. Пекин пойтахти ин давлат буд.

Ҳамин тарик, Хубилай дар Чин бо номи Юнъан асосгузори сулолаи императорҳои муғулу чинӣ шуд.

ИРОҚУ ХУРОСОНРО ИШҶОЛ КАРДАНИ УҚТОЙ

Ва ин лашкар... то ҳаволии мадинаи ислом – Бағдодро наҳб карданд ва чанд карат аз ҳазрати амирулмуъминин ал-Мустансир... ба дафъи тойифаи мугул ва лашкарҳои куффор мулуки ислом бо ҳашамҳои аҷам ва турк ва араб номзад шуд ва бо куффор қитолу ҷиходи бисёр карданд ва дар ҳама авқот фатҳи нусрат лашкари исломро буд. Ба ҳеч вачҳ дар он аҳд лашкари куффор бар атрофи ҳаволии дорулхилофа даст наёфтанд. Ва Ҷурмоғуни малъун, ки лашкаркаши куффори мугул буд, дар ҳудуди Қум... мақом сохт ва баъзеро ба тарафи Форсу Кирмон бидавониданд.

Атобак Абӯбаكري Форс, ки подшоҳи он билод буд ва бародари ҳочиб Бӯроқи Хитой, ки фармондеҳи Кавоширу Кирмон шуда буд, ба тариқи сулҳ бо лашкари мугул бисохтанд ва мол муайян карданд, ки ҳар сол бирасонанд. Ва ду мамлакат – Форсу Кирмон ором гирифтанд ва аз лашкари куффори мугул ба саломат бимонанд ва боқӣ ҷумла шаҳрҳои Ироқу Озарбойҷон ва Табаристон хароб шуд ...

ЛУҶАТ

Урда – қабिलाҳои мусаллаҳ.

Билод – вилоят; минтақа.

Наҳб – тороч; ғорат; яғмо; дуздӣ.

Таҳрир – навиштан, таълиф кардан

Мадина – шаҳр; шаҳри зебо.

Куффор – кофирон.

Мулук – заминҳо; мулкҳо.

Малъун – лаънатзада; рондашуда; лаънатӣ.

Мақом – ҷой ва маҳалли сукунат ва иқомати мардум, ҳамчун шаҳр, деҳа.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қабिलाҳои мугул дар асри XII дар кучоҳо сукунат доштанд?
2. Нойонҳо, баҳодурҳо ва хонҳо киҳо буданд?
3. Давлати Муғул кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
4. Давлати Муғул чӣ тавр идора карда мешуд?
5. Дар бораи забткориҳои аввалини Чингизхон маълумот диҳед.

6. Ботухон кучохоро забт кард?
7. Чингизхон ва зурёти ӯ ба халқу мамлакатҳои тобеъкардашуда чӣ ҳел муносибат мекарданд?
8. Муғулҳо дар Шарқ кадом давлатҳоро ишғол карданд?
9. Дар бораи лашкаркашиҳои Ҳалоқу ва Хубилай чиҳоро медонед?
10. Империяи ташкилкардаи Чингизхон чӣ тавр тақсим карда шуд?

§35. ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ

СУЛОЛАИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Сабаби «Куртҳо» ном бурда шудани ин сулола он аст, ки асосгузориаш Курт ном шахс мебошад. Сулолаи Куртҳои Ҳирот ба халқи курд ҳеч робитае надорад.

Аъзои сулолаи Куртҳо ханӯз дар замони мавҷудияти давлати Ғуриён ном бароварда, соҳиби мансабҳои калони давлатӣ шуда буданд. Масалан, Малик Саиди Курт яке аз лашкаркашонии номии давлати Ғуриён буд. Набераи Курт – Иззуддин Умарӣ Марғонӣ ҳам дар дарбори Ғиёсуддин Муҳаммади Ғурӣ ба мартабаҳои вазирӣ ва ноибии ӯ мушарраф гардида буд. Ба зами ин, вилояти Ҳиротро бародари Иззуддин – Тоҷиддини Марғонӣ идора мекард. Дар арафаи ҳучуми муғулҳо вилояти Ғур бо марказаш – шаҳри Ҳайсор ба ихтиёри яке аз аъзои хонадони Куртҳо – Рукнуддини Марғонӣ гузашт.

Вақте ки муғулҳо вилояти Ғуро таъсис доданд, қалъаи Ҳайсорро, ки ниҳоят зебою дилкаш буд, вайрон накарда, ба пойтахти вилояти Ғур табдил доданд ва ҳокими ин вилоятро ҳокими тамоми Ғур таъйин карданд. Ҳамин тариқ, сулолаи Куртҳои

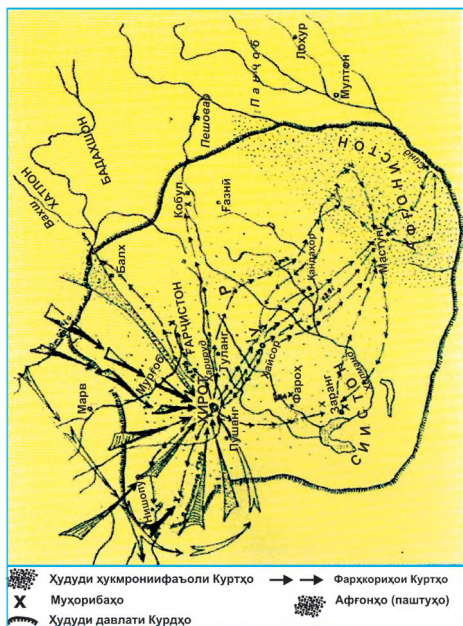

Расми 92. Вайронаҳои девори қалъаи Ҳирот

Ҳирот давлати тоҷиконро дар собиқ қаламрави давлати Ғуриён аз нав эҳё карданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ КУРТҶОИ ҲИРОТ. Шаҳси аввалине, ки аз сулолаи Куртҷои Ҳирот дар Ғур соли 1245 ҳукмронӣ кардааст, Рукнуддин ном набераи Шамсиддини Курт буд. Ӯ бо мақсади муайян гоҳ-гоҳ ба назди нойонҳои муғул рафта, дар лашкаркашии онҳо иштирок мекард. Он вақт ханӯз давлатдории ин сулола аз доираи вилояти Ғур берун набаромада буд, чунки ба ин муғулҳо имконият намедоданд.

Баъд аз вафоти Рукнуддин бо амри нойони муғулии ин минтақа, ки Тоҳир Баҳодур ном дошт, набераи Шамсиддин ҳокими Ғур таъин карда шуд. Ӯ низ мисли бобояш танҳо дар Ғур ҳукмронӣ карда, дар ҷангҳои муғулҳо бар зидди Ҳиндустон иштирок мекард. Шамсиддини Курт дар ин лашкаркашиҳо ҳатто вазифаи сафири муғулҳоро иҷро карда, ба назди ҳокимони маҳаллии Ҳиндустон рафта сулҳ мебаст. Ин рафтори Шамсиддин ба муғулҳо писанд наомада, ӯро аз ин вазифа сабуқдӯш карданд, зеро бо «гуноҳ»-и Шамсиддин муғулҳо аз ғанимат маҳрум мешуданд, вале баъди ҷанде муғулҳо ба хизмати Шамсиддин аз нав эҳтиёҷ пайдо намуданд.

Расми 93. Харитаи давлати Куртҷои Ҳирот

Шамсуддин барои дар Ғур ва дар назди муғулҳо мустаҳкам кардани мавқею мақоми худ ҷидду ҷаҳд мекард. Барои ҳамин соли 1251 милодӣ баҳри исботи садоқаташ ба хони бузург ба Туркистон меравад. Ин вақт Манку ном шоҳзода бар зидди шоҳзодагони дигари муғулӣ ҷанг мекард. Шамсиддин ба вазъият бо тезӣ ва дуруст баҳо дода, ба Манку ёрӣ расонд. Дар натиҷаи ин «садоқат»-и худ Шамсиддин пурра ба боварии Манку ноил шуд.

Хони Бузурги Муғулистон ба ӯ ҳукмронии қаламрави

Расми 94. Қалъаи Ихтиёрӣддин дар Ҳирот

Афғонистон ва қисми Покистони кунуниро супорид. Ин музофотҳо аз пойтахт – шаҳри Ҳирот идора карда мешуданд. Дар баробари ин, Манкухон ба ҳамаи ҳокимони маҳаллии минтақаҳои номбурда фармуд, ки ба Шамсиддин итлоат карда, ба ӯ кумаки молиро пулӣ расонанд ва лашкар омода созанд. Ин лашкар ба ихтиёри Шамсуддин супурда шуд.

ИҚТИДОРИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Ба Шамсиддин лозим омад, ки ҳокимони маҳаллиро бо зӯрӣ ба зери итлоати худ дарорад. Дар рафти ин кор ба мушкилоти зиёд рӯ ба рӯ шуд. Баъзан душманонаш ӯро тухмат мекарданд. Тухматҳое, ки хилофи манфиатҳои муғулҳо буданд, махсусан ба тахту тоҷи Шамсиддин хавфу хатарӣ калон доштанд. Сарфи назар аз ин мушкилиҳо, ӯ тавонист, ки ҳама гуна тухматҳоро баргараф карда, дар тӯли 23 соли ҳукмронияш давлати Куртҳои Ҳиротро ободу зебо ва пурқувват гардонад.

Мустақилияти Шамсиддин ба қудрати давлати ӯ вобаста буд. Дар баробари пурзӯр шудани давлати Куртҳои Ҳирот Шамсиддин фармонҳои хонҳои муғулро камтар иҷро мекардагӣ шуд. Дар натиҷа соли 1278 Элхон Шамсиддинро бо фиреб ба Табрз хонд ва захр дода кушт.

Дар замони ҳукмронии Шамсуддин ба давлати Куртҳои Ҳирот қариб ҳамаи қаламрави Хуросон, қисми Ҳиндустони Ғарбии кунунӣ ва Систон тааллуқ дошт, вале баъд аз ҳалок гардидани Шамсиддин давлати Куртҳо рӯ ба парокандагӣ ниҳод. Писари ӯ Рукнуддин, ки бо номи Шамсиддини Кехин ҳам маъруф буд, ба ҷойи падараш ба тахт нишаст, вале мисли вай ҳукмронӣ карда натавонист. Ӯ вақташро бештар дар қалъаи Хайсор ме-

гузаронд. Дар сурати таҳдиди хавфе ба кишвар ба қалъа рафта, пинҳон мешуд. Барои муҳофизату ободонии мамлакат кӯшиш намекард.

ЭҲӢИ НАВИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XIII ба тахти подшоҳии Куртҳо яке аз писарони Шамсиддин – Фаҳриддин нишаст. Ӯ аз усули давлатдории падараш норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб, ӯро падараш дар зиндон нигоҳ медошт, вале Фаҳриддин ба воситаи яке аз лашкаркашони Элхон, ки Наврӯз ном дошт, аз зиндон гурехт. Баъд ба тахти Ҳирот соҳиб шуда, ҳудуди давлати Куртҳои Ҳиротро аз нав барқарор кард ва иқтисоди онро афзун гардонд. Шоҳ Фаҳриддин дигар ба хони бузург – Элхон чандон итоат намекард. Мисоли зерин дар бораи мустақилияти Фаҳриддин шаҳодат медиҳад.

Соли 1304 Улҷойту ба тахти хони Муғул нишаст. Тамоми шоҳону ҳокимони давлатҳою вилоятҳои дохилии муғулҳо ба назди ӯ рафта, арзи дӯстию садоқат карданд. Шоҳ Фаҳриддин бошад, на танҳо ба назди хони нав нарафт, балки ба назди ӯ сафир ҳам нафиристонд, ки аз номаш хони навро табрик гӯяд.

Аз саркашии Фаҳриддин Улҷойту ба қаҳру ғазаб омада, соли 1306 милодӣ бар зидди ӯ Донишманд ном лашкаркашро бо лашкари 10-ҳазорнафара сафарбар намуд, вале Донишманд аз тарафи сарлашқари Фаҳриддин– Муҳаммади Сомӣ кушта шуд.

Лашқари Улҷойту шикаст хӯрд. Ӯ аз ин ҳолат ба ташвиш афтада, ба тезӣ бо сардории Бучой ном лашкаркаш бар зидди Фаҳриддин лашқари 30-ҳазорнафараро фиристонд. Баъди се моҳи дар муҳосираи муғулҳо будан, Фаҳриддин дар Ҳирот бар аса-ри беморӣ вафот мекунад. Куртҳо муддате аз фавтидани Фаҳриддин хабаре паҳн накарданд, вале оқибат ин хабар овоза шуд. Сарлашқари Куртҳо Муҳаммади Сомӣ аз уҳдаи ҷанг бар зидди лашқари Бучой баромада натавониста, ба муғулҳо таслим шуд.

Расми 95. Масҷиди чомеи Ҳирот

96.

Расми Масҷиди ҷомеи Шероз. Дар он нусхаҳои гуногуни Қуръон маҳфуз дошта мешуданд. Бо номи «Худоихона» низ машҳур аст

Фахриддин Гиёсуддин ном бародаре дошт, ки аз ӯ ранчида, ба дарбори Элхониён рафта, зиндагӣ мекард. Улҷойту ин шахсро соли 1307 ба ҷойи Фахриддин ба тахти подшоҳии Куртҳо шинонд. Шох Гиёсиддин барои аз нав обод кардани давлати Куртҳо шурӯъ карда, дар муддати кӯтоҳ ба мақсади хеш расид. Тамоми мулку вилоятҳои парокандаро дар атрофи Ҷирот муттаҳид сохт. Аз ин муваффақиятҳои Гиёсиддин мугулҳо аз нав ба ташвиш афтоданд. Душманонаш дар бораи ӯ ба Улҷойту хабарҳои дурӯғ мерасонданд. Барои ҳамин, ӯ Гиёсиддинро ба назди худ хонд. Гиёсиддин барои эътимоди бештар пайдо намудан якчанд сол дар дарбори хони мугул монд. Ҳамин тариқ, ӯ тавонист бегуноҳ будани худро исбот кунад. Хони Мугул ба садоқати Гиёсиддин бовар кард. Вай бо фармони Улҷойту дар вазифаи шох ба Ҷирот баргашта, ба обод кардани кишвар камар баст. Ба тобеони худ фармон медиҳад, ки тамоми шаҳру деҳоти давлати Куртҳо аз нав обод кунанд. Ҳокимияти Гиёсиддин ҳамин тавр дар тамоми қаламрави давлати Куртҳои Ҷирот аз нав барқарор гардид. Баъди вафоти Гиёсиддин писараш – Шамсиддин, ки соли 1329 ба сари ҳокимият омад, аз уҳдаи идораи давлат набаромад. Ин буд, ки дар ин сарзамин бесарусомонӣ ҳукмрон гардид.

Баъди соли 1330 ба сари қудрат омадани Муизуддин дар Курт дигаргуниҳои бузург ба амал омаданд. Дар замони ҳукмронии ӯ давлати Элхони Эрон соли 1335 шикаст хӯрд ва Муизуддин давлати худро мустақил эълон кард. Давлати Элхониён қариб 20 сол вучуд дошт, вале бо вучуди ин робитаи худро аз ин хонадон на-

канд. Муизуддин бо мақсади бақои давлати Куртҳои Ҳирот ҳатто духтари шоҳи Элхониро ба занӣ гирифт. Дар замони ҳукмронии Муизуддин, ки он 40 сол давом кард, қаламрави давлати Куртҳои Ҳирот дар самти шимолу ғарб аз давлати Сарбадорон то Нишопур васеъ шуд.

БАРҲАМХҶРИИ ДАВЛАТИ КУРТҲОИ ҲИРОТ. Суқути давлати мазкур ба номи Темур вобаста аст. ӯ баъди дар Самарқанд ба сари қудрат омадан ҳокимияти худро дар Осиёи Марказӣ мустақкам карда, сипас ба тарафи Хуросону самтҳои дигар ҳаракат кард. Соли 1381 Темур шаҳри Ҳиротро ишғол намуда, намояндаи охиринаи сулолаи Куртҳои Ҳирот – Ғиёсиддини Пиралиро бо аҳли оилааш асир гирифта, ба Самарқанд бурда, баъди чанде ба қатл расонд. Бо ҳамин давлати Куртҳои Ҳирот аз байн рафт.

ЛУҒАТ

Сарбадорон – номи давлатест, ки дар бораи он дар мавзӯи оянда нақл карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Давлати Куртҳои Ҳирот қай ва дар қучо таъсис ёфтааст?
2. Рукниддин ва Шамсиддин дар таъсиси давлати Куртҳои Ҳирот қӣ хизмат кардаанд?
3. Дар бораи иқтисори давлати Куртҳои Ҳирот далелҳо биёред.
4. Чаро хони Муғул бар зидди Фаҳриддин лашқар фиристод?
5. Муҳаммади Сомӣ қӣ қорнамоӣ нишон додааст?
6. Ғиёсуддин қӣ тавр ба тахту тоқи давлати Куртҳои Ҳирот ноил шуд?
7. Муносибатҳои байни хонҳои Муғул ва шохҳои Куртҳои Ҳирот қӣ ҳел сурат гирифтанд?
8. Давлати Куртҳои Ҳирот қай ва аз тарафи қӣ барҳам дода шуд?

§36. ДАВЛАТИ САРБАДОРОН

Давлати Сарбадорон яке аз давлатҳои охиринаи сулолаи тоҷикии асримиёнагии буд, ки дар Хуросони Ғарбӣ аз соли 1337 то соли 1383 милодӣ арзи вучуд дошт. Ба таъсиси ин давлат ду қувва сабаб шудааст.

Қувваи аввал. Дар яке аз рӯзҳои соли 1335, замоне ки Абӯсаиди Элхонӣ ҳукмронӣ мекард, омилони молиёти муғул ба-

рои чамъоварии андоз ба деҳаи Боштани минтақаи Байҳақи Хуросон ворид шуда, дар хонаи бародарон Ҳасан ва Ҳусайн маскан гирифтанд. Шабе муғулҳо аз ин бародарон шаробу духтар хостанд. Бародарон ба онҳо шароб оварданд, вале духтар ҳозир накарданд. Намояндагони муғул, ки ҳамагӣ панҷ нафар буданд, шаробро нӯшида, маст шуданд. Баъд хонуми ин хонадонро талаб карданд. Бародаронро нангу номус боло гирифта, муғулонро аз дами тег гузаронданд. Вазири Элхониён бар зидди бародарон Ҳасан ва Ҳусайн дастаи мусаллаҳ фиристод. Аз ин иқдоми Элхониён мардуми деҳа боҳабар шуда, ба шӯр омаданд. Ин замон паҳлавон Абдурраззоқи Боштинӣ, ки зодаи ҳамин ҷою амалдори султони Абӯсаидхон буд, ба деҳааш омад. Ӯ миқдоре аз амволи давлатиро азони худ карда буд. Бинобар ин, аз ғазabi Элхониён панаҳ меҷуст. Воқеаи Ҳасан ва Ҳусайн ба ӯ ба қор омад. Абдурраззоқи Боштинӣ мардуми деҳаро чамъ намуда, ба онҳо арз кард, ки ин ходиса барои мо нанговар аст. Ҳама чун як тан бояд барои ҳифзи номуси худ бар зидди муғулҳо бархезем. Дар ин мубориза ё ғалаба мекунем ва ё сар ба дор медиҳем.

Қувваи дуҷум. Шайхе, ки Халифа ном дошт, аз Мозандарон ба Сабзавор омада, дар ин ҷо муридони зиёд пайдо намуд. Онҳо мардуми Сабзаворро, ки суннимазҳаб буданд, ба мазҳаби шиа мегардонданд. Баъди қатли Халифа, яке аз муридони ӯ, ки Шайх Ҳасани Ҷӯрӣ ном дошт, қори Халифаро бо вусъат идома дод. Дар натиҷа ӯ қонибдорони зиёд пайдо намуд, вале Ҳасани Ҷӯрӣ дар

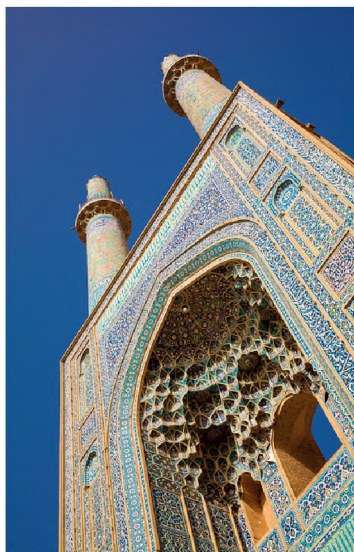
Рисми 97. Давлати Сарбадорон

калб мақсади дигар мепарварид. Ме-хост, ки давлати тоҷиконро бунёд кунад. То ин вақт ӯ дар байни мардум пинҳонӣ кор мебуд. Барои Ҳасани Ҷӯрӣ, хушбахтона, воқеаи Сарбадорон мувофиқи мақсад ва айни муддао буд. Сарбадорон бо Шайх Ҳасани Ҷӯрӣ забон як карданд. Ин ду қувва бо ҳам як шуда, давлати Сарбадоронро таъсис доданд.

ҲОКИМОНИ АВВАЛИНИ ДАВЛАТИ САРБАДОРОН. Асосгузор ва ҳокими аввалини давлати Сарбадорон Абдурраззоқи Боштинӣ буд. Ӯ ба давлати навтаъсис, ки он аз соли 1337 то соли 1383 милодӣ давом кардааст, ҳамагӣ ду сол роҳбарӣ кард. Ӯро бародараш Вачехуддини Масъуд кушта, ба тахт соҳиб шуд.

Маҳз дар замони ҳукмронии Вачехуддин Сабзавор ба пойтахти давлати Сарбадорон табдил меёбад. Ӯ лашкарашро ба қувваҳои Шайх Ҳасан ҳамроҳ карда, шаҳри Нишопурро низ ба даст даровард. Баъди ин ҳардуи онҳо ба давлати Куртҳои Ҳирот лашкар кашиданд, вале шикаст хӯрданд. Вачехуддин баъди чанде дар Мозандарон аз тарафи мардум ба қатл расонда шуд.

ИХТИЛОФИ САРБАДОРОН. Чаро дар айни задухӯрд бо Куртҳои Ҳирот Вачехуддин Шайх Ҳасанро қатл кард? Сабзавор он буд, ки ҳангоми дар қайди ҳаёт будани Вачехуддин дар байни ӯ ва Шайх Ҳасан ихтилоф ба амал омада буд. Тарафдорони Вачехуддинро «сарбадор» ва тарафдорони Шайх Ҳасанро «шайхӣ» ном мебуданд. Сарбадорон ҷонибдори заминдорони хурд ва миёна, муқобилони умумӣ гардонидани молу мулк ва шайхӣ бошанд, ҷонибдори ҳамагонӣ кардани молу мулк, яъне баробарихоҳ буданд. Тарафдорони шайхӣро ҳунармандону деҳқонони камбағал ташкил мекарданд. Баъд аз вафоти амир Вачехуддин зиддияти ин ду гурӯҳ рӯйрост зухур ёфт, вале сарфи назар аз ин ихтилоф, ниҳоят дар байни онҳо якдигарфаҳмӣ ба вуҷуд омад, чунки ҳар ду гурӯҳ ҳам меҳостанд, ки давлати Сарбадорон мустақилият ба даст дарорад.

Расми 98. Намуди даромадгоҳи Масҷиди ҷомеи Язд

ШАХСИЯТИ ВАЧЕХУДДИН. Вачехуддин амири аз ҳама бузург ва ягонаи Сарбадорон доништа шуд. Баъд аз вафоти ӯ боз даҳ нафари дигари Сарбадорон ба ин мартаба расиданд, лекин ягон нафари онҳо ба унвони «амирӣ» мушарраф нагардиданд. Ҷар кадоми онҳоро Сарбадорон ва мардуми одӣ ба хайси ҷонишинони Лутфуллоҳ ибни Вачехуддин мешинохтанд. Яъне Вачехуддин дохили Сарбадорон ба шумор мерафт.

ҲУКМРОНИИ САРБАДОРОНИ ДИГАР. Баъд аз кушта шудани Вачехуддин ба тахти ҳокимии Сарбадорон аввал Муҳаммади Ойтемур ва баъд Исфандиёр нишаст, вале онҳо бо сабабҳои гуногун қатл карда шуданд. Сипас Шамсиддин ба ҷойи Исфандиёр ба тахт нишаст. Ӯ давлати Сарбадоронро идора карда натавонист. Барои ҳамин ҳам ба ҷойи вай ба тахт Ҳоҷӣ Шамсиддини Алӣ нишаст.

Шоҳи нав дар давлати Сарбадорон то як дараҷа тартибу низом ҷорӣ намуд. Мамлакатро ба худ тобеъ карда, шаҳри Домгонро бозпас гардонд, вале дере нагузашта, Ҳайдари Қассоб ном амалдори давлатӣ бо ёрии Ҳоҷа Яҳёи Қаробӣ Шамсиддини Алиро қатл карда, худи Ҳоҷа Яҳёро ба тахти ҳокимии Сарбадорон шинонд.

Ҳоҷа Яҳё шахси доно ва маккор буд. Ӯ бо баҳонаи сулҳ кардан бо дастаи 300-нафара ба назди ҳокими охиринаи Элхонӣ – Тағойтемури раҳсипор шуд. Ҳангоми гуфтушунид вай бо дастаи худ ногаҳон ба муғулҳо ҳучум карда, Тағойтемуриро кушт.

Ҳамин тариқ, Ҳоҷа Яҳё моҳи декабри соли 1353 ба ҳукмронии муғулҳо дар сарзамини Эрон хотима бахшид. Ҳокимияти давлати Элхонӣ, ки дар Эрон зиёда аз 100 сол вучуд дошт, акнун бо дасти ҳамин дастаи 300-нафара сарнагун шуд.

Баъди Ҳоҷа Яҳё ба тахти ҳокимии Сарбадорон Ҳоҷа Захируддин, Ҳайдари Қассоб, Лутфуллоҳ ва Ҳасани Домгонӣ бо навбат нишаста, ҳамон тавр кушта шуданд. Ҳоҷа Алии Муайид охириин шахсе буд, ки ба давлати Сарбадорон роҳбарӣ кардааст. Баъди он ки Темур Эронзаминро пурра ба худ тобеъ кард, Алии Муайидро дар шаҳри Сабзавор ноиби худ таъин намуд. Ҳамин тавр, давлати Сарбадорон соли 1383 аз байн рафт.

Давлати Сарбадорон аз ибтидои таъсиси худ марказиятнок ва пурзӯр набуд. Маҳз аз ҳамин сабаб, амиру ҳокимони он тез-тез қатл карда мешуданд ва ё ба ҷойи яке дигаре менишаст.

ЗИКРИ ҲУКУМАТИ АМИР ВАҶЕҲУДДИН МАСЪУДИ САРБАДОР

Амир Масъуд марде буд шучоу мардона ва оқилу фарзона, бо салоҳу садод ораста ва аз фитнаву фасод пироста. Мардуми некро тарбият фармудӣ ва ҷазои бадон дар канори эшон ниҳодӣ. Ва аз ҷаноб ҳоле дошт дар қалъае аз қилоъ, ки ба Сабзавор наздик буд ва он қалъа ба заҳоири фаровону аслиҳаи бепоён аз соири қилоъ имтиёз дошт. Ва амир Масъуд аз бисту панҷ мард дар шаб ба дари ҳисор рафта ва камин карда ва чун дари қалъа боз карданд, худро дар он ҷо афканда ва ҳар чӣ дар он қалъа ёфт, аз нақду чине тасарруф кард. Ва ҳолро аз қалъа, ки машхун буд, ба заҳоири фаровон ва солҳо дар он мавзеъ таваттуну тамаккун дошт, берун оварда, кутволи хешро дар он ҷо нишонд. Ва аспу (аслиҳаи) фаровон ба дасти ӯ афтада, рӯй ба Сабзавор ниҳод. Ва қасон фиристод, то галаҳои Хоҷа Алоуддини Муҳаммадро, ки дар алафзори Султонмайдон буд, биёварданд. Ва он гоҳ рӯй ба Нишопур ниҳод. Ва амир Аргуншоҳ... эшонро мухтасар шумурда, ба ҷаҳор ҳазор мард ба ҷанги Сарбадор рафта, мунҳазим шуд. Ва амир Масъуд забти Нишопур намуда, амир Аргуншоҳ амир Муҳаммади Таваккало талабида гуфт: «Агар ба дафъи Сарбадорон машғул нашавем, баъд аз ин дар Хуросон натвонем буд ва сабӣ бояд кард, то Масъудро ба даст орем ё аз мамлакаташ овора гардонем ва дигар он, ки Шайх Ҳасани Ҷӯрӣ марди муътақиди бисёр пайдо сохта ва ҳарду аз як вилоятанд, мумкин, ки бо якдигар иттифоқ намоянд ва кор ба мо мушқил шавад». Ва дар он вақт Ҳасани Ҷӯрӣ дар шаҳри Муқаддас ба тоату ибодат ва иршоди ҳалоиқ машғул буд.

ЛУҒАТ

Қилоъ – қалъа.

Заҳоир – захираҳо.

Навд – мавҷуда; пули мавҷуда.

Мухтасар – камшумор.

Машхун – пур кардашуда; пур.

Таваттун – ватан ихтиёр кардан; маскан.

Пироста – озода; зебо.

Мунҳазим – мағлуб шудан.

Муьтақид – эътиқодкунанда.

Соир – дигар; боқимонда.

Иршод – рохнамоӣ кардан; рохбарӣ кардан.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қувваи аввали таъсисдиҳандагони давлати Сарбадорон чӣ тавр тавлид ёфт?
2. Қувваи дуоми таъсисдиҳандаи давлати Сарбадоронро шарҳ диҳед.
3. Дар кадом масъала дар байни Сарбадорон ихтилоф ба миён омад?
4. Давлати Сарбадорон кай таъсис ёфтааст?
5. Амири ягонаи Сарбадорон кӣ буд? Дар бораи шахсияти ӯ нақл кунед.
6. Сарзамини Эрон кай аз зери ҳокимияти Элхониёни муғул халос шудааст?
7. Чаро ҳокимони Сарбадорон тез-тез иваз мешуданд?
8. Давлати Сарбадорон кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§37. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОАИ ЮАНҲО

ЧИН ДАР АВВАЛИ ҲУКМРОНИИ ЮАНҲО. Чи тавре ки қаблан дар мавзӯҳои бахшида ба Чину Муғул зикр гардида буд, хони муғулҳо Хубилай Чинро ишғол карда, соли 1279 худро дар он ҷо император эълон намуд ва бо ҳамин ба сулолаи нави императорони Юанҳои муғулу чинӣ асос гузошт.

Чинро истило кардани муғулҳо барои Чин ниҳоят вазнин афтид. Муғулҳо заминҳои қорами онро аз қор бароварда, шаҳру деҳотаҳро ғорат карданд. Истилои муғулҳо махсусан, ба кишоварзии Чин зарбаи сахт зад. Бо сабаби он ки Юанҳо доимо дар лашкаркашию муҳорибаҳо буданд, аз мардуми маҳаллӣ гайр аз андозҳои расмӣ қонунӣ маблағ ва хӯроквории иловагӣ ситонида, аспҳояшонро барои артиш мусодира мекарданд.

Қисми асосии лашкари Юанҳоро муғулҳо ташкил мекарданд, вале аҳолии маҳаллӣ низ ба лашкар сафарбар карда мешуд. Ин

аскарон дар корҳои хизматрасонӣ, аз қабилӣ боркашонӣ, хандаққанӣ, хӯрокпазӣ, чомашӯйӣ, либосдӯзӣ ва ғайра истифода бурда мешуданд.

Дар натиҷаи истилоӣ муғул аҳолии касиби шаҳрҳои Чин низ дар ҳамон ҳолате монд, ки кишоварзон қарор доштанд. Муғулҳо аксари касибонро ба гулом табдил дода, як қисми онҳоро аз Чин берун бурданд, то ки ҳангоми лашкаркашӣ ба дигар мамлакатҳо ба лашкарҳои онҳо хизмат расонанд.

Дар Чин касибони баландхитисос оид ба сохтани истифодаи манҷаник бисёр буданд. Муғулҳо онҳоро ҳамроҳи худ ба лашкаркашиҳо бурда, дар ишғоли шаҳру қалъаҳо истифода мебуданд.

ЗАМИНДОРӢ. Дар Чин ҳанӯз дар замони ҳукмронии сулолаи Суй заминдорӣ хусусӣ афзуд. Дар асрҳои XI – XII мулкҳои хусусӣ ба вучуд омаданд, ки дар онҳо деҳқонони тобеи иҷоракор меҳнат мекарданд. Дар замони ҳукмронии муғулҳо чунин заминдорӣ идома ёфта, боз ҳам васеътар шуд. Сабабаш он буд, ки ашрофони муғул ба ин ҷо омада, аксари заминҳои чинӣҳоро ба даст дароварда, ба моликияти хусусӣ худ табдил дода буданд.

Заминҳои дайрҳои буддой низ зиёд шуданд. Дар баробари ин, аҳволи деҳқонон аз пештара ҳам вазнинтар шуд. Ин қабил кишоварзон акнун пурра ба деҳқонони тобеъ табдил ёфтанд.

Дар кишоварзӣ зуҳуроти манфии ҷомеа ба расмият мебармаданд. Масалан, деҳқонон озодона фурӯхта мешуданд. Теъдоди андозҳо ва ҳар гуна уҳдадорӣҳои дигари деҳқонон зиёд карда шуданд.

КОСИБӢ. То омадани муғулҳо дар Чин касибӣ ривочу раванқ ёфта буд. Касибон, асосан, дар шаҳрҳо сукунат доштанд. Муғулҳои доимо дар лашкаркашиҳо буда ба маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо эҳтиёҷи калон доштанд. Ба ин маҳсулот дар хорича ҳам ниёзмандон бисёр буданд. Муғулҳо аз касибон низ андозӣ калон меситонданд. Ғайр аз ин, як қисми маҳсулоти касибиро мусодира карда, ба Муғулистон мефиристонданд.

Расми 99. Кузаи фарфорӣи Хитойӣи сулолаи Юан

Императорони сулолаи Юанхо ба-рои пешрафти косибӣ диққати калон медоданд. Косибӣ ба онҳо имкон ме-дод, ки аз савдои дохилӣ ва хориҷӣ ба хазинаи давлатӣ маблағи калон ворид созанд.

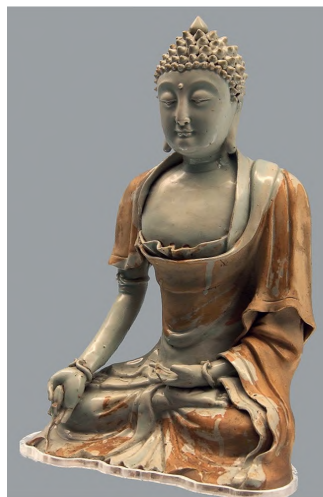
ТИҶОРАТИ ЧИН. Қаблан Чин бо давлатҳои дурдаст робитае надошт. Баъди истилои муғул он бо давлату халқҳои дурдасттарини империяи Муғул низ робитаи қавӣ пайдо кард. Гап дар бораи он меравад, ки Чингизхон ва писару наберагони ӯ дар тӯли даҳсолаҳо давлатҳои зиёди Осиё ва Аврупоро ишғол намуданд. Тоҷирони чинӣ аз ин истифода бурда, молҳои худро бемамониат ба ин кишварҳо бе пардохти боч бурда фурухта метавонистанд. Дар бозорҳои Чин тоҷирони сершумори Эрон, Осиёи Марказӣ, мамлакатҳои Араб, Ҳиндустон ва кишварҳои дигари ҷаҳон пайдо шуда, додугирифт мекарданд. Сайёҳи машҳури Венетсиягии Италия Марко Поло, ки он вақт ба Чин сафар карда буд, нақл мекунад, ки аз Чин ба хориҷа маҳсулоти абрешим, чиниворӣ, оҳанӣ ва мисӣ «ба тамоми ғушаю канори ҷаҳон» бароварда мешуд.

Сарфи назар аз ин, аз пешравии хоҷагию тиҷорати Чин, асосан, муғулҳо баҳравар мешуданд.

ИНТИҶОИ ҲУКМРОНИИ МУҒУЛОН ДАР ЧИН. Дар тӯли ҳукмронии қариб 100-солаи сулолаи Юанҳо муборизаи халқи Чин бар зидди истилогарони муғул қатъ нагардида буд. Барои барҳам задани ҳукмронии муғулҳо чандин маротиба суиқасдҳои дарборӣ низ ба амал омаданд.

Соли 1351 дар музофотҳои Хэнан ва Шандун шӯриши Салласурхон ба амал омад, ки онро «Савсани сафед» ном созмон омода карда буд. Салласурхон ҳатто пойтахти императорони Юанҳо – шаҳри Янтзеи (он баъд Пекин ном мегирад)-ро ишғол намуданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIV шӯришҳои зидди муғулҳо қариб дар ҳамаи музофотҳои Чин ба амал омаданд. Дехконон қувваи асосии ин муборизаҳо буданд. Соли 1368 яке аз пешвоёни лашка-

Расми 100. Ҳайкалчаи Буддо, сулолаи Юан. солҳои 1271-1368

ри озодибарши дехқонӣ, ки Чжу Юан-джан ном дошт, ба тахти императории Чин шинонда шуд.

САРЧАШМА

ЧАНГ БО ЧЖАН ШИ-ЧЭН ВА ИШҒОЛИ ШАҲРИ ИСИН

Соли усюй (1358), моҳи 10-ум, дар рӯзи тэзянсюй Сюй Да ва Шао Жуй (лашқарқашони Чжу Юан-чжан. – *Шарҳи Т. Зиёзода*) Исинро ишғол карданд. Қабл аз ин император Чжу Юан-чжан сафир фиристонд, то ки ӯ ба Сюй Да ва дигарон гӯяд: «Исин шаҳри хурд бошад ҳам, хуб мустаҳкам карда шудааст, бинобар ин, онро ишғол кардан кори осон нест. Мегӯянд, ки дар ғарб шаҳр ба кули Тайху пайваستاаст».

Чжан Ши-чэн, бешубҳа, аз ҳамин роҳ озуқа хоҳад овард. Агар лашқар пеши роҳеро, ки озуқа меоваранд, бигирад, пас лашқари даршаҳрбуда бе хӯрокворӣ азоб мекашад ва забти шаҳр имконпазир мегардад. Аз ин рӯ Сию Да ва дигарон роҳи сӯйи Тайхуро бурида, қуввахоро муттаҳид ва барқосо ба шаҳр ҳамла оварда, онро ишғол намуданд.

ЛУҒАТ

Манҷаник – як навъи силоҳи вазнини аз чӯбу оҳан сохта шудааст, ки тирҳои вазнин дорад ва тавассути онҳо девори шаҳрҳо ва қалъаю қасрҳо вайрон карда мешаванд.

Дарбор – қароргоҳи шох, султон, халифа, император, дастгоҳи идораи роҳбари давлат.

Маосюй – дар Чини Қадим ва асрҳои миёна ҳар як сол ном дошт. Маосюй ва усюй номҳои соли 1358 мебошанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муғулҳо дар аввали ҳукмронияшон Чинро ба кадом ҳолат гирифтанд?
2. Дар бораи лашқари Юанҳо чӣҳо медонед?
3. Дар бораи вазъи кишоварзӣ ва касбии Чин далелҳо биёред.
4. Вазъи тичорати чинихоро шарҳ диҳед.
5. Дар бораи шӯриши Салласурхон нақл кунед.
6. Ҳукмронии сулолаи императорони Юанҳо кай ба охир расид?

§38. ЧИН ДАР АҲДИ СУЛОЛАИ МИН

БА САРИ ҲОКИМИЯТ ОМАДАНИ СУЛОЛАИ МИН. Чи тавре ки дар мавзӯи гузашта гуфта шуд, яке аз саркардагони артиши шӯришгарони Салласурхони деҳқонии Чин, ки Чжу Юан-чжан ном дошт, соли 1368 ба тахти императории Чин нишаст. Бо ҳамин дар Чин салтанати сулолаи императорони Юанҳо ба охир расида, давраи салтанати сулолаи нав, ки «Мин» ном гирифтааст, оғоз ёфт. Ин сулола дар Чин то соли 1644 ҳукмронӣ кардааст. Пойтахти императорони Мин аввал шаҳри Нанкин буд, вале дере нагузашта, он ба шаҳри Янтсзин кӯчонида шуд. Ин шаҳр ҳоло Пекин ном дорад.

ИДОРАИ СУЛОЛАИ МИН. Бо сабаби он ки сулолаи Мин аз байни деҳқонон баромада буд, императорони аввали он давлатро тарзе идора мекарданд, ки аҳволи оммаи заҳматкашонро беҳтар кунанд. Бо мақсади тақсими баробари замин рӯйхати хироч аз нав таҳия карда шуд. Бо туфайли мусодираи заминҳои ашрофони муғул шумораи деҳқонони давлатӣ хеле афзуд. Император борҳо дар бораи барҳам додани андозҳои деҳқонон ва косибони замин фармон баровард. Барои васеъ кардани заминҳои кишти обӣ дар охириҳои асри XIV – аввали асри XV қорҳои обёрикунӣ вусъат ёфтанд. Дар мамлакат даҳҳо обанбору чӯйҳо қанда шуданд. Чжу Юан-чжан рушди косибиро ҳавасманд намуда, ҳаҷми андози косибонро сабуктар кард.

Дар баробари ин дигаргунӣ, дар Чин заминдорӣ калон боқӣ монд, гарчанде ки дар аввал он каме маҳдуд карда шуд. Лашкаркашон низ барои хизмати ҳарбӣ аз давлат замин мегирифтанд, хусусан онҳое, ки масоҳати бузурги заминҳои кишту чарогоҳҳоро аз онҳо худ карда буданд. Ин заминҳо барои таъмини дарбори император ва шохзодаҳо истифода бурда мешуданд. Чжу Юан-чжан 20 писар дошт. Онҳо дар мансабҳои олии давлатӣ хизмат карда, дар як вақт заминдорони калонтарин ҳам буданд.

*Расми 101. Манораи
Ҳусни аждаҳо*

Расми 102. Ҳайкалчаи биринҷии Жуи-Гуанин

ПАЙДОИШИ МАНУФАКТУРА.

Дар асрҳои XIV – XV дар Чин корхонаҳои аввалини саноати – мануфактураҳо пайдо шуданд. Ин корхонаҳо матоъҳои абрешимӣ ва пахтагӣ мебофтанд, коғаз, чиниворӣ ва лок истеҳсол мекарданд. Саноати кӯҳӣ иборат аз мануфактураҳои истеҳсоли тилло, нукра, мис, оҳан, намак ва ғайра иборат буд. Саноати бинокорӣ бошад, ба муваффақияти калон ноил шуд. Дар шаҳрҳои Пекин, Нанкин, Кантон ва ғайра қасрҳо, ибодатхонаҳо, манораҳо, пулҳо, қалъа ва иншооти бинокории дигар сохта шуданд. Оид ба баъзе соҳаҳо мануфактураҳои калон, аз ҷумла мануфактураҳои давлатии истеҳсоли абрешим, чиниворӣ ва ғайра низ сохта шуданд.

ЛАШКАРКАШИҲОИ МИНҲО.

Император Чжу Юан-чжан ва императорони дигари Минҳо баъди мустақкам кардани ҳокимияти худ барои вусъати ҳудуди Чин ба лашкаркашиҳо даст заданд. Императори аввалини сулолаи Минҳо ҳокимияти худро дар Корея ва Тибет таҳким бахшид. Ворисони ӯ ҳокимияти Минҳоро бар Аннам ҳам паҳн карда, баъд чандин маротиба ба Индонезия ва Ҳиндучин лашкар кашиданд. Баъзе сардорони ин мамлакатҳо ҳокимияти императорони Чинро эътироф карданд. Барои чиниён шароити мусоид фароҳам омад, ки ба Ҳиндучин ва Индонезия барои зиндагии муқимӣ кӯч банданд.

Дар нимаи аввали асри XV лашкаркашии императорони сулолаи Минҳо на танҳо ба мамлакатҳои Шарқ, инчунин, ба соҳилҳои шарқии қитъаи Африқо низ сурат гирифтанд. Муҳорибаҳои, ки дар зери роҳбарии амирулбаҳр (адмирал) Чжен Хэ сурат гирифтанд, аз иқтидори бузурги ҳарбии Чини замони салтанати сулолаи Минҳо шаҳодат медиҳанд.

Дар асри XVI вазъият тағйир ёфт. Акнун императорони Мин маҷбур буданд, ки аз ҳамлаю истилои мамлакатҳои дигар ба дифои сарҳадҳои давлати худ гузаранд. Аз тарафи Ғарб ба Чин муғулҳо таҳдид мекарданд. Соли 1550 яке аз ворисони Чингизхон

бо лашкари бузург ба Пекин зада даромада, онро оташ зад. Дар солҳои 60-ум Чин бар зидди таҷовузи Ҷопон мубориза бурд. Ба Минҳо муяссар гардид, ки ба самурайҳои Ҷопон зарбаи сахт зада, дар охириҳои асри XVI онҳоро аз Чин дур кунанд.

ОҒОЗИ РОБИТАИ АВРУПОИҲО БО ЧИН. Кашфиёти бузурги ҷуғрофии асрҳои XV ва XVI роҳи аврупоиҳоро ба Чин низ кушоданд. Ба соҳилҳои Чин аввалин шуда, киштиҳои Португалия лангар партофта, якҷанд маҳаллаи мустамликавӣ бино карданд, вале солҳои 50-уми асри XVI ин минтақаҳо аз тарафи аҳолии маҳаллӣ нест карда шуданд. Ба ҳар ҳол, баъди ҷидду ҷаҳди зиёд ба португалиҳо муяссар шуд, ки дар Макаои воқеъ дар ҷанубтари Кантон пораи заминеро ичора гиранд. Онҳо мавқеи худро дар ин ҷо мустақкам карда, ин минтақаро дар Шарқ муддати дароз ба маркази тичоратии худ табдил доданд.

Хукумати Минҳо ба хориҷиён иҷозат намедод, ки ба Чин ворид шуда, ба тичорат машғул шаванд ва ё корхона созанд.

ЗАЙФШАВИИ ҲОКИМИЯТИ СУЛОЛАИ МИН. Дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII сулолаи Мин тамоман зайф шуд.

Вазъи хориҷии Чин низ бад шуд. Тахминан соли 1606 қабिलाҳои манҷурии сокини ҳавзаи дарёи Сунгари Шимолии Чин муттаҳид шуда, давлати худро ташкил намуданд. Соли 1625 манҷурҳо Мукден ва қариб тамоми нимҷазираи Ляодунро ишғол намуданд. Баъди якҷанд сол Корея низ тобеи манҷурҳо шуд. Дар ин давра тохтутози манҷурҳо ба музофотҳои шимоли Чин ба ходисаи муқаррарӣ табдил ёфт. Императорҳои сулолаи Минҳо дигар қудрате надоштанд, ки ба истилогарони манҷурӣ ҷавоби сазовор гардонанд.

ЛУҒАТ

Мин – Чжу Юан-чжан бо ҳамин тахаллус ба тахти императории Чин нишаст.

Мануфактура – корхонаест, ки дар он ҷо дар байни кормандон тақсимоти меҳнат вучуд дорад. Дар чунин корхона даҳҳо ва ҳатто садҳо одамон кор мекунанд.

Хироч – навъи андоз, ки аз заминдорӣ ва касибӣ ситонда мешуд.

Амирулбаҳр – адмирал дар артиши ҳарбии баҳрӣ.

Салтанат – соҳти давлатӣ, ҳукмронӣ дар он.

Маҳаллаҳои мустамликавӣ – дар чунин ҷойҳо хориҷиён, яъне мустамликачиён қору зиндагӣ мекарданд.

Манҷурҳо – номи қабिलाҳое, ки дар Манҷурия сукунат доштанд.

1. Сулолаи Минҳо дар Чин кай ба сари ҳокимият омад?
2. Бигӯед, ки Минҳо Чинро чӣ тавр идора мекарданд?
3. Дар бораи мануфактураҳои Чин чиҳо гуфта метавонед?
4. Робитаҳои аввалини аврупоиҳо бо Чин кай ва чӣ тавр сурат гирифтанд?
5. Исбот кунед, ки дар охириҳои асри XVI – оғози асри XVII ҳокимият ва давлати Минҳо заиф шуд.

§39. ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУТТАҲИДАИ ЧОПОН

ВАЗЪИ ЧОПОН ПЕШ АЗ МУТТАҲИДШАВӢ. Дар асрҳои XIII – XV Чопон дар ҳолати парокандагӣ қарор дошт. Сёгунҳо ба муттаҳидшавии мамлакат муваффақ шуда натавонианд. Музофотҳо қариб беист бо ҳамдигар ҷанг мекарданд. Ин ҳолат ба вазъи зиндагии мардум таъсири манфӣ мерасонд. Дехқонон на як бору ду бор бар зидди истисмори табақаҳои ҳукмрон шӯриш бардоштаанд. Яке аз чунин шӯришҳо соли 1428 дар наздикии шаҳри Киото сар зада, баъд дар музофотҳои дигари Чопони Миёна паҳн шуд. Шиори шӯришгарон «Нест бод самурайҳо!» буд. Ин шӯриш ханӯз пурра қатъ нагардида, баъди 13 сол шӯриши нав ба амал омад. Дар нимаи дуюми асри XV низ чунин шӯришҳо мунтазам ба амал меомаданд. Ба замми ин, дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XV дар Чопон гуруснагӣ сар зад. Дар натиҷаи он танҳо дар як шаҳри Киото 80 ҳазор нафар одамон ҳалок гардиданд.

Дар баробари дар сатҳи паст қарор доштани аҳволи зиндагии кишоварзон дар Чопон кӯҳканӣ, косибӣ ва савдо пешрафт. Кӯҳканон дар ҳаҷми хеле зиёд оҳан, мис, тилло ва нуқра истехсол менамуданд. Косибон шамшерҳои хушсифаттарин тай-ёр мекарданд. Ҳар сол аз Чопон ба хориҷа даҳҳо ҳазор шамшер бароварда мешуд. Тоҷирони чопонӣ масалан, дар хориҷа танҳо дар як соли 1483 то 67 ҳазор адад чунин силоҳ фурӯхтаанд.

Тоҷирони чопонӣ молҳои худро ба Корея, Чин, Тайван, қазираҳои Филиппин, Ветнам ва Сиам бурда мефурӯхтанд. Бо сабаби ривочи косибии тичорат дар Чопон бандарҳои калони дорои даҳҳо ҳазор нафар аҳоли бунёд мешуданд. Сакаи, Киого, Хаката ва Нагасаки аз ҷумлаи чунин шаҳрҳо буданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ МУТТАХИДАИ ЧОПОН.

Чи тавре ки аён гашт, зарурати муттахид кардани мамлакат ба миён омада буд. Ин корро танҳо ашрофони калон бо мадади лашкарҳои самурайҳо ва дастгирии шаҳрҳо таъямкардагӣ иҷро карда метавонистанд.

Чунин шахс Ода Набунага буд. ӯ аввалин шуда барои муттахид сохтани Чопон якҷанд ҳокими сохибистиклолро торумор карда, худӣ сёғунро низ аз ҳокимият маҳрум сохт.

Набунага аз ҳисоби самурайҳо ва деҳқонон дастаи пурзӯре ташкил намуда, онро бо силоҳи оташфишони хоричӣ мусаллаҳ кард. Ба Набунага муяссар шуд, ки артишҳои ҳокимони маҳаллии саркашро торумор намуда, дар Чопон ҳокимияти диктаторӣ ҷорӣ созад. Ҳокимияти диктатории ӯ аз соли 1568 то соли 1582 давом кард. Набунага барои пешрафти тиҷорат кӯшиши зиёд сарф намуд. Савдуро дар тамоми Чопон озод ва сарҳадҳои гумрукии дохилро бекор кард. Дар мамлакат роҳҳои бисёр сохт ва усули чамъоварии андозро ба низом даровард.

ИДОМАИ МУТТАХИДКУНИИ ЧОПОН. Сарфи назар аз кӯшишҳои Набунага Чопонро пурра муттахид карда натавонист. Хангоми дар қайди ҳаёт будани худ ӯ аз 66 музофот танҳо 30 музофоти мамлакатро ба зери итлоати худ дароварда буд. Баъд аз вафоташ ҳокимият ба ҳамсафи ӯ Тайетомии Хидзеси гузашт. ӯ аслан деҳқон буда, дар лашкари Набунага ҳамчун аскар хизмат мекард.

Хидзеси қори Набунагаро идома дод. Ба ӯ муяссар шуд, ки ба истиклолияти қазираҳои Сикоку ва Кюсю хотима бахшида, баъд бомуваффақият ба шимоли мамлакат – ба қазираи Хонсю лашкар кашад. Хидзеси дар он ҷо барои бунёди шаҳри Осака санги аввалинро гузошт, ки он баъдтар ба бандари калонтарини Чопон табдил ёфт.

ЛАШКАРКАШИИ ХИДЗЕСИ БА КОРЕЯ. Хидзеси дар назди худ вазифа гузошт, ки Корея, Манҷурия, Тайван ва қазираҳои Филиппинро ишғол намуда, баъд ба забти Чин шурӯъ кунад. Барои ҳамин ӯ дар тӯли якҷанд сол лашкари 300-ҳазорнафараи до-рои флоти пурзӯрро ташкил намуда, баҳори соли 1592 ба Корея

Расми 103. Самурайҳои Чопон

Расми 104. Ҳайкалчаи чопонӣ аз гил, давраи Дзёмон

лашкар кашид. Ҳукумати Корея барои рафъи тачовузи Чопон тайёр набуд. Бо ҳамин сабаб, лашкари Корея дере нагузашта, дар наздикии шаҳри Сеул торумор карда шуд. Император ва дигар ҳукуматдорон аз пойтахт фирор карданд. Чин Кореяи тобеи худро пуштибонӣ карда натавонист.

Халки беҳукуматмондаи Корея ба ҳаракати партизанӣ оғоз намуд. Онҳо ба дастаҳои артиши дар маҳалҳо парокандабуда ҳамроҳ шуда, пеши роҳи истилогаронро гирифтанд. Ба ин қувваи муштарак сарфармондеҳи флоти Корея Ли Сун Син роҳбарӣ мекард. Ӯ ба артиши истилогарони Чопон чандин маротиба паси ҳам зарба зад. Флоти Чопон шикаст хӯрд. Артиши Чин ҳам ба ёрии кореягӣ омад. Душман ба муқобилати артиши муттаҳидаи Кореяю Чин тоб оварда натавониста, ақибнишинӣ кард. Шаҳри Сеул аз истилогарон озод карда шуд, вале ин вақт фармондеҳи артиши муттаҳида аз ғаълонокии халқ тарсида, бо императори Чопон Хидзеси гуфтушунидро оғоз кард. Ба муқобили Ли Сун Син дасисаҳо низ оғоз ёфтанд. Ӯ хатто аз вазифааш сабукдӯш карда шуд, вале лашкарҳои Кореяю Чин аз чопониҳо саҳт шикаст хӯрданд. Барои ҳамин император маҷбур шуд, ки Ли Сун Синро аз нав сарфармондеҳи лашкар таъйин кунад. Қўшунҳои муттаҳидаи Чину Корея аввал дар наздикии Сеул ва баъд дар наздикии Норянҷина лашкари Чопонро шикаст дод.

Соли 1614 вориси тахту тоҷи Хидзеси – Иеясу Токугава бо Корея ва Чин дар бораи ба Корея даъвогар набудани Чопон созишнома имзо кард. Ҳамин тариқ, нақшаи император Хидзеси амалӣ нагардид.

БАРПОШАВИИ РЕЖИМИ ТОКУГАВА. Соли 1598 дар Чопон ҳокимият ба дасти ҳамсафи Хидзеси–Иеясу Токугава мегузарад. Ӯ низ аз ҳокимони калонтарини феодалӣ ва роҳбари музофотҳои шарқӣ буд. Токугава дар Эдо қалъаи мустаҳкамкардашуда дошт.

Токугава соли 1603 худро сёгун эълон намуд. Ӯ асосгузори сулолаи нави императорони Чопон буд. Иеясу Токугава режими худро дар Чопон пурра муқаррар карда натавониста, аз дунё

чапм пӯшид. Танҳо дар замони ҳукмронии сёғуни сеюми ин хонадон – Иемитсу Токугава дар Чопон режими сулолаи Токугава бо пуррагӣ муқаррар карда шуд.

Дар бораи сёғунҳои хонадони Токугава шумо муфассалтар дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САРЧАШМА

ҲУКМРОНИИ МИНОМОТО ЁРИТОМО

Оэ Хиромото (барои Миномото Ёритомо) лоиҳаи зеринро таҳия кард.

«Феълан низои бузург бори нахуст пахш карда шуд ва аҳолии Конто худро ором ҳис карда, дар шахси идораи сайёри ҳарбӣ такягоҳи худро дарёфт, вале лаънатзадагони чуръатнок дар ҳар ҷо дамашонро гирифта, пинҳон шудаанд. Вақте ки онҳо сар мебардоранд, торумор карда хоҳанд шуд...

...Агар имрӯз нақшаи амалиёт мураттаб сохта шавад, пас аз дар ҳамон вилоятҳо таъйин намудани шахсони ба ҳукумат тобеъ чораи беҳтаре нест. Дар мулкҳои хусусӣ (сёэн) сардорони мулкҳо таъйин карда мешаванд. Ба ҳамаи онҳо супориш дода мешавад, ки дар маҳалҳои масъули худ исёнгаронро таъкибу дастгир намуда... дар мамлакат оромӣ фароҳам оваранд...

...Дар моҳи 7-уми (1191) фармони император баромад, ки он ба Ёритомо (номи Миномото) рутбаи Сейи тайсёгун, яъне сарлашқарро барои пахшу мағлубкунии ваҳшиҳо дода аст.

...Дар моҳи 1-уми соли 4-ум (Кэнкю–соли 1193) Ёритомо тартиби мансабҳои калонро барои ҳамаи лашқарқашон ва самурайҳо муқаррар намуд».

ЛУҒАТ

Гумрук – идораи бочхонаи давлатӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Ҳолати пеш аз муттаҳидшавии Чопонро шарҳ диҳед.
2. Давлати муттаҳидаи Чопонро кӣ ва чӣ тавр ташкил кард?
3. Ода Нобунага кӣ буд? Ӯ барои пешрафти хоҷагию тичорати Чопон чӣ корҳо кардааст?

4. Тайётоми Хидзеси барои муттаҳидкунии Чопон чӣ хизмат кардааст?
5. Дар бораи лашкаркашии Чопон ба Корея нақл кунед.
6. Режими сулолаи Токугава дар Чопон кай ва чӣ тавр муқаррар гардид?
7. Аз сарчашмаҳо чӣ фаҳмидед?

§40. ДАВЛАТИ ТЕМУР

Дар охири асри XIII империяи бузурги Чингизхон ба якчанд давлати мустақил тақсим шуд. Дар Осиёи Марказӣ, ки аҷдоди писари дуюми Чингизхон – Чағатой ҳукмронӣ мекарданд, дар навбати худ дар асри XIV ба якчанд қисм тақсим шуданд. Ҳафтрӯд ва Туркистони Шарқӣ давлати махсус – Муғулистонро ташкил намуданд. Дар Мовароуннаҳр нишонаҳои давлати нав ба вуҷуд омаданд. Солҳои 60-ум дар поёноби дарёҳои Сир ва Ому давлати мустақили Хоразм бо марказаш шаҳри Гурганҷ (Урганҷ) аз нав ташкил ёфт.

Расми 105. Темур

Дар байни хонҳои Муғулистон ва Мовароуннаҳр барои ҳокимият доимо мубориза мерафт. Қабилаҳои муғулу турки чорводори бодиянишини Осиёи Марказӣ ба зиндагии муқимӣ ва кишоварзӣ мегузаштанд. Дар баробари ин, омезиши муғулу туркҳо бо халқи маҳаллӣ сурат мегирифт. Самарқанд ба маркази мубориза бар зидди зӯроварии хонҳои Муғулистон табдил ёфта буд.

ТЕМУР ДАР МУБОРИЗА БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Аслу насаби Темур аз қабилаи муғулии барлос буд. Ин қабила дар Мовароуннаҳр аз оғози асри XIV зиндагӣ мекард. Барлосҳо монанди қабилаҳои дигари муғулӣ бо қабилаҳои туркӣ омезиш ёфта, забон ва урфу одатҳои худро гум карда буданд. Темур низ аз қабили ҳамин муғулҳо буд.

Соли 1361 Темур аллақай ҳамчун фармондеҳи номии дастаи калони мусаллаҳ аз ҷумлаи аъзои қабилаи барлос ва қабилаи дигар ташкилкарда ном бароварда буд. Темур ба хизмати хони Муғулистон Туғлуқтемур дохил шуда, ба вай дар ишғоли

Самарқанд ёрї расонд. Ҳамчун мукофот барои хизматаш Туғлуқтемур ўро ҳокими шаҳри Кеш таъйин намуд, вале Темур ба ин вазифа қаноат накарда, ба хизмати амири Балх – Ҳусайн рафт. Ҳусайн душмани Туғлуқтемур буд. Онҳо якҷоя шуда, бар зидди Туғлуқтемур ҷанг карданд, вале шикаст хўрданд. Баъди тайёрии ҳаматарафа ба Темур ва Ҳусайн муяссар шуд, ки Мовароуннахрро аз дасти Туғлуқ темур кашада гиранд, вале соли оянда аз муғулҳо боз ҳам шикаст хўрда, маҷбур шуданд, ки ба Балх фирор кунанд. Ҳамон сол Темур дар яке аз муҳорибаҳо аз пояш тир хўрд. Аз ҳамин вақт сар карда ӯ номи «Темурланг»-ро мегирад.

ШҶҶҶҶҶ САРБАДОРОН. Солҳои 1365–1366 дар Самарқанд бар зидди Туғлуқтемур шҶҶҶҶҶ САРБАДОРОН сар мезананд, ки ба он Мавлонозода ном донишҷӯи яке аз мадрасаҳои шаҳр роҳбарӣ мекард. Ба САРБАДОРОН муяссар шуд, ки муғулҳоро аз Самарқанд пеш карда, ҳокимиятро ба даст дароранд. Сарвари Самарқанд ва гирду атрофи он ба ихтиёри Мавлонозода, Абӯбақр ва Хурдаки Бухороӣ гузашт. Муғулҳо хоستانд, ки ба Самарқанд ногаҳон ҳамла оварда, САРБАДОРОНРО торумор кунанд, вале шикаст хўрданд. Баъди ин САРБАДОРОН ҳокимияти худро бо тезӣ дар тамоми Мовароуннахр паҳн кардан гирифтанд. Аз ин лаҳзаи муносиб Темур ва Ҳусайн истифода бурданд.

Расми 106. Харитаи давлати Темур

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ТЕМУР. Ҳусайн ва Темур бо роҳи фиребу найранг аз Балх ба Самарқанд меоянд. Ҳамин тавр, бо фиреб роҳбарони шӯриши Сарбадоронро дастгир ва қатл карданд. Онҳо танҳо Мавлонозодаро зинда дар зиндон нигоҳ медоштанд. Дар давлати дар Мовароуннаҳр ташкилкардаи Сарбадорон Темур ва Ҳусайн ҳукмрон шуданд, вале амир Ҳусайн дар мақоми аввал буд. Ба чунин мартаба Темур розӣ шуда наметавонист. Барои ҳамин ӯ лаҳзаи мувофиқ мекофт, то ки ҳокими ягонаи Мовароуннаҳр шавад. Даре нагузашта барои ҳокимият дар байни онҳо зиддият ба амал омад ва он ба задухӯрди мусаллаҳона мубаддал гардид. Соли 1370 Темур дар яке аз задухӯрдҳо аскарони Ҳусайнро торумор карда, худӣ ӯро асир гирифт ва баъд вайро ба қатл расонда, худро амири Мовароуннаҳр эълон кард. Ҳамин тавр, давлати Темур ба вучуд омад.

ЗАБТКОРИҲОИ ТЕМУР. Темур ба ҳукмронии танҳо Самарқанд қаноат намекард, аввал ҳокимияти худро дар Мовароуннаҳр мустаҳкам кард ва баъд соли 1372 ба поёноби дарёҳои Ому ва Сир – ба Хоразм лашкар кашид. Пас аз лашкаркашии 5-ум соли 1388 ӯ Хоразм ва пойтахти он шаҳри Гурганҷро, ки дар Аврупои Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ маркази калонтарини тичоратӣ буд, фатҳ намуда, ба ҳок яксон кард. Темур аҳолии ин шаҳрро бо зӯрӣ ба Самарқанд кӯчонда, фармуд, ки шаҳри Гурганҷро вайрону хароб ва баъд шудгор карда, ҷав коранд. Баъди ба даст овардани Хоразм Темур дар тӯли чандин соли дигар бар зидди Тӯхтамиш мубориза бурд. Тӯхтамиш аввал хони Урдаи Сафед ва баъд хони Урдаи Тиллоӣ буд. Дар натиҷаи се лашкаркашӣ (солҳои 1389, 1391 ва 1395) Темур ниҳоят Урдаи Тиллоиро торумор кард. Дар рафти ин лашкаркашиҳо шаҳрҳои калони Урдаи Тиллоӣ – Сарой, Берке ва Аштархонро оташ зад. Тобистони соли 1395 аз ҷануб ба сарзамини Рус ҳам зада даромада, то шаҳри Елетс расида, ба шаҳри Маскав таҳдид кард, вале ӯро аз азмаш танҳо хабари нооромии Осиёи Марказӣ гардонд.

Расми 107. Мақбарои Темур дар Самарқанд. Асри XV

Дар солҳои 80 ва 90-уми асри XIV Темур ба Эрон, Байнаннаҳрайн ва давлатҳои дигар ҳам лашкар кашид. ӯ тавонист, ки аввал Хуросон, Афғонистон ва Қашқарро забт намуда, баъд Ҳиндустонро ишғол намояд. Дар рафти ин лашкаркашӣ Темур шаҳри Деҳлиро ғорат кард. Дар оғози асри XV Байнаннаҳрайн ҳам ба Темур таслим шуд. Пас аз ин, лашкаркашии худро дар самти Сурияю Осиёи Хурд давом дода, соли 1402 артиши яке аз лашкаркашони бузургтарини замон – султони империяи Усмониён Боязидро торумор карда, худи ӯро асир гирифт.

Баъди лашкаркашии бомуваффақияти бисёрсолаи худ Темур бо ғанимати бузург ва шаъну шарафи беандоза баланд ба Самарқанд баргашт. ӯ ба ин забткориҳои худ ҳам қонеъ нашуд. Баъди тайёрии начандон зиёд Темур ба Чин лашкар кашид, вале соли 1405 ногаҳон дар шаҳри Тарборбанд (Утрор) вафот кард.

ЗОЛИМИИ ТЕМУР. Темур дар таърих яке аз шахсиятҳои золимтарин ба шумор меравад. Чанд мисол меорем. Ҳангоми лашкаркашӣ ба Эрон бо фармони Темур сари 70 ҳазор одами осоишта аз тан чудо карда, ва аз сари онҳо манора сохта шуд. Соли 1398 Темур дар Ҳиндустон фармуд, ки 100 ҳазор асир қатл карда шавад. Сабаби асосии ин амри ваҳшиёна он буд, ки ба ҷойи дур бурдани асирон мушқил будааст. Дар шаҳри Бағдод танҳо дар як рӯз 90 ҳазор кас қатл карда шуд. Ҳангоми зухур ёфтани кӯшиши камтарини муқовимат Темур мефармуд, ки чунин одамон зинда гӯронда шаванд. Мардуми шаҳри Сабзавори Хуросонро низ ҳамин тавр ҷазо дод. Фармуд, ки аз одамони зинда девор созанд. Бо фармони Темур баъди чанде дар ин шаҳр аз ҷасади одамон ва хишт девори васеъ ва баланд сохтанд. Ин далелҳо аз бераҳмию золимии Темур шаҳодат медиҳанд.

ЛУҒАТ

Сарбадорон – ҳамон шиорест, ки таъсисдиҳандагони давлати Сарбадорон истифода бурдаанд.

Мовароуннаҳр – номи арабии Осиёи Миёна (он сӯйи дарё).

Амир – сарвари давлати исломӣ, ки дар аморат ҳукмронӣ мекунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Осиёи Марказӣ ва аҳолии онро дар арафаи таъсиси давлати Темур чӣ хел дарёфтед?
2. Сабаби бо амири Балх забон як кардани Темурро баён кунед.
3. Шӯриши Сарбадорони Самарқандро тавсиф кунед.

4. Темур ва Хусайн чӣ тавр ҳокимиятро аз дасти Мавлонозода ва ҳамсафони ӯ ба даст дароварданд?
5. Дар бораи лашкаркашиҳои Темур нақл кунед.
6. Дар бораи золимии Темур далелҳо биёред.
7. Бо кадом сабаб Темур Чинро забт накард?

§41. ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН

ТАЛОШИ ТЕМУРИЁН БАРОИ ҲОКИМИЯТ. Темур дар зарфи 35 соли ҳукмронияш давлатҳои зиёдро забт карда, империяи бузургро ташкил дод. Баъд аз вафоти ӯ авлодаш дар тӯли чандин сол барои ҳокимият дар байни худ муҳолифат карданд. Темур ханӯз дар вақти зинда буданаш давлаташро дар байни писаронаш – Чаҳонгир, Умаршайх, Мироншоҳ ва Шохруҳ ва набераҳои Муҳаммадсултон, Пирмуҳаммад, Иброҳим ва Улуғбек тақсим карда буд.

Баъди вафоти Темур муҳлати зиёде нагузафта буд, ки аксари Теуриён худро мустақил эълон карданд. Писари Мироншоҳ ва набераи Темур ҳокими Тошканд Халилсултон бо тезӣ лашкар гун карда, ба тарафи шаҳри Самарқанд раҳсипор шуд. Писари Чаҳонгир ва набераи Темур Пирмуҳаммад, ки ӯро Темур ҷонишини худ эълон карда буд, низ азми забти Самарқандро карда, пойтахти давлати Теуриён – шаҳри Самарқандро соҳиб шуд. Пирмуҳаммад баъди чанде аз тарафи шахси номаълуме ба қатл расид.

Ба мубориза барои ҳокимият дар давлати Теуриён на танҳо аззои ин сулола, балки намояндагони сулолаҳои, ки Темур аз ҳокимият маҳрум карда буд, илова шуданд. Барои ҳамин Теуриён маҷбур буданд, ки ҳам ба муқобили онҳо ва ҳам ба зидди ҳамдигар мубориза баранд. Дар ғарб ва шимолу ғарби Эрон намояндагони сулолаи туркмани Қарақуюнлу, дар Туркистон бошад, амир Худодод ва Шайх Нуриддин исён бардошта, ҳаққи ҳуқуқи худро талаб мекарданд. Вақте ки дар соҳилҳои дарёи Ому дар байни лашкарҳои писарамакҳо Халилсултон ва Пирмуҳаммад ҷанг мерафт, Худодод дастаҳои аскарӣ муғулҳо ва қалмиқҳоро якҷоя намуда, ба Мовароуннаҳр ҳамла кард. Ба ӯ муяссар шуд, ки Самарқандро ба даст дароварда, Халилсултонро асир гирад.

БА ҲОКИМИЯТ СОҲИБ ШУДАНИ ШОХРУҲ. Баъди кушта шудани Пирмуҳаммад вазъияти сулолаи Теуриён боз ҳам мураккабтар шуд. Ханӯз дар вақти дар қайди ҳаёт будани Темур писари хурдии ӯ – Шохруҳ ҳокими Ҷирот буд. Ӯ дар ин ҷо тамоми

нишонаҳои давлатдориро дошт. Аз ҷумла дар ихтиёри ӯ лашкари калон ҳам буд. Баъд аз вафоти Темур Шохрух ба низоъҳои сулола-вие, ки дар шаҳри Самарқанд сарзада буданд, кордор нашуд, гарчанде ки вориси расмии тоҷу тахти Темур буд. Инак, баъди қариб чор соли хомӯшӣ Шохрух аз худ дарак дода, лашкар чамъ намуд ва бар зидди Худодод лашкар кашида, ӯро торумор карда, тавассути нафаре ба қатл расонид ва Халилсултонро аз асорат озод кард. Шохрух Халилсултонро аз ҳуқуқи ворисии тахту тоҷи Темур махрум сохта, ҳокими Рай таъйин кард. Идораи Самарқанд ва умуман, Мовароуннаҳрро Шохрух ба писари 15-солаи худ – Улуғбек супорида, роҳи Эронро пеш гирифт. Ӯ фарзандони Чаҳонгир, Умаршайх ва Мироншоҳро аз ҳокимият дур карда, Иброҳимсултон ном писарашро ҳокими Шероз ва писари дигари худ – Суюрғотмишро ҳокими Кобул, Ғазна ва Қандаҳор таъйин кард.

Қабилаҳои Қароқуёнлу заминҳои худро, ки Темур забт карда буд, аз нав соҳиб шуда, ҳудуди онро васеътар карданд. Шохрух се маротиба бар зидди Қароқуёнлу лашкар кашидааст, вале ба муваффақияти калон ноил нашуда, бо онҳо сулҳ баст ва идораи Озарбойҷонро ба Чаҳонгир ном яке аз намояндагони ин сулола супорид.

Дар замони ҳукмронии Шохрух, ки соли 1406 оғоз ёфтааст, гарчанде давлати Темуриён заминҳои зиёди худро аз даст дода бошад ҳам, ҳанӯз иқтидорашро пурра аз даст надода буд. Сарзамини Темуриён, ки дар ихтиёри Шохрух буд, дар амал ба ду давлат тақсим шуд – Мовароуннаҳр (марказаш шаҳри Самарқанд) ва Хуросон (марказаш шаҳри Ҳирот). Дар Мовароуннаҳр Улуғбек ва дар Хуросон ҳуди Шохрух ҳукмронӣ мекарданд.

Расми 108. Сарбозони аҳди Темуриён. Асри XV. Мусавварии Беҳзод

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР ЗАМОНИ ҲОКИМИЯТИ УЛУҒБЕК.

Улуғбеки навчавон ҳукмрони Самарқанд бошад ҳам, дар амал ҳокимият дар дасти мураббии ӯ, ҳамсафи Темур – Шохмалик буд. Баъди ба тахти Самарқанд нишастани Улуғбек, яке аз сипаҳсолорони Темур ба Самарқанд лашкар кашид. Улуғбек маҷбур шуд, ки фирор кунад. Шохрух аз ин хабар воқиф шуда, бо лашкари сершумор ба Самарқанд омад ва исёнгаронро торумор карда, ҳокимияти Улуғбекро аз нав барқарор намуд, вале бо ин вазъияти Улуғбек хуб нашуд. Аз ин рӯ Улуғбек аз падараш талаб кард, ки ӯро аз пуштибонии Шохмалик озод кунад. Ҳамин тарик, Шохрух Улуғбекро, ки ин вақт 17-сола буд, ҳукмрони мустақили Мовароуннаҳр таъйин намуд. Сарфи назар аз он ки Улуғбек ҳокими Мовароуннаҳр ҳисоб мешуд, ҳокимияти олий дар ин ҷо ҳам дар дасти Шохрух буд.

Улуғбек дар Мовароуннаҳр ҳукмронӣ карда, қариб ҳар сол баҳри зиёрати падараш ба Ҳирот мерафт. Ба Улуғбек лозим меомад, ки гоҳ бар зидди ҳокимони саркаши маҳаллӣ ва гоҳ бар зидди тачовузкорони муғулӣ мубориза барад. Ӯ дар ин мубориза на ҳама вақт ғолиб мебаромад. Боре ӯзбакони бодиянишин лашкари Улуғбекро торумор карда, шаҳру деҳоти Мовароуннаҳрро ғорат карданд. Шохрух аз ин боҳабар шуда, бо лашкари пурзӯр бо тезӣ ба он ҷо омада, ба писараш ёрӣ расонд. Ҳокимияти ӯро аз нав барқарор карда, гунаҳгорони шикастхӯриро ҷазо дод. Улуғбекро аз ҳокимият дур карда, баъд аз гуноҳаш гузашта, ҳокимиятро дар Мовароуннаҳр аз нав ба вай баргардонд. Баъд аз ин Улуғбек фаҳмид, ки қобилияти лашкаркашӣ надорад, минбаъд ба лашкар сарварӣ намекард.

ВАФОТИ ШОҲРУХ ВА ҚАТЛИ УЛУҒБЕК. Соли 1447 Шохрух дар Ҳирот вафот кард. Улуғбек қарор дод, ки муддате дар Ҳирот истиқомат кунад. Дар ҳамин вақт ӯзбакони бодиянишин ба пойтахти Улуғбек – шаҳри Самарқанд ҳамла карданд. Ӯ маҷбур шуд, ки бо тезӣ ба Мовароуннаҳр баргардад. Дар роҳ лашкари душман ба лашкари Улуғбек бархӯрд. Дар муҳориба Улуғбек аскарӣ зиёд талаф дод. Ин шикаст обрӯю эътибори ӯро коҳонд.

Дар дарбор ва байни аъёну ашрофу рӯхониён муҳолифони Улуғбек бисёр буданд. Онҳо марги Улуғбекро мехостанд. Ба онҳо муяссар шуд, ки писари Улуғбек – Абдулатифро бар зидди падар ба исён водор созанд. Дар муҳорибаи лашкарҳои падару писар Улуғбек шикаст хӯрда, аз тахти подшоҳӣ маҳрум гардид ва охирҳои моҳи октябри соли 1449 бо фармони Абдулатиф кушта шуд.

ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН ДАР АҲДИ АБЎСАИД.

Абдулатиф орзу мекард, ки соҳиби тахту тоҷи падар шавад, вале ин орзуи ӯ чомаи амал напӯшид. Абдулатиф баъди шаш моҳ аз чониби ҳарбиён қатл карда шуд. Баъди қатли Абдулатиф мубориза барои ҳокимият дар байни аъзои сулолаи Темуриён аз нав авҷ гирифт. Ва ниҳоят, ба Абӯсаид ном шахс, ки ба хонадони Темуриён тааллуқ дошт, муяссар шуд, ки бо ёрии пешвои ўзбакони бодиянишин Абулхайрхон дар Мовароуннаҳр ҳокимияти Темуриёнро аз нав барқарор кунад. Абӯсаид дар давлати Темуриён солҳои 1451–1469 ҳукмронӣ кардааст. Дар ин солҳо ҳудуди давлати Темуриён қариб пурра аз нав барқарор карда шуд. Ӯ

Расми 109. Расадхонаи Улугбек. Тахминан соли 1428 сохта шудааст

ҳокимиятро дар Ҳирот ва тамоми Хуросон ба даст даровард. Дар аҳди Абӯсаид қаламрави давлати Темуриён аз кӯҳҳои Тиёншон то Бағдод ва аз даштҳои Қирғиз то сохилҳои укёноси Ҳиндро дар бар мегирифт.

БАРҲАМ ХҲҮРДАНИ ДАВЛАТИ ТЕМУРИЁН. Баъди вафоти Абӯсаид давлати Темуриён бебозгашт рӯ ба таназзул ниҳод. Соли 1469 дар Мовароуннаҳр ҳокимият ба дасти фарзандони Абӯсаид ва дар Хуросон ба дасти авлодони Умаршайх гузашт. Намояндаи машҳури ин хонадон Султон Хусайни Бойқаро дар Ҳирот ба ҳокимияти Темуриён соҳиб шуда, дар он чо муддате чанд ҳукмронӣ кард.

Дар охириҳои асри XV Шайбониён ба қаламрави давлати Темуриён ва хусусан, ба Мовароуннаҳр мунтазам ҳамла оварда, онро хароб мекарданд. Ин тохтутозҳо, махсусан, баъд аз вафоти Абулхайрхон пурзӯртар шуданд. Писари ӯ Муҳаммад Шайбониён дар назди худ вазифа гузошт, ки орзую омили бобояшро оид ба забти давлати Темуриён ва ташкил намудани давлати Шайбониён ба иҷро мерасонад. Ӯ соли 1501 шаҳри Самарқандро аз Бобур ном темурии охири қашаида гирифт. Ҳамон сол давраи барҳам хӯрдани давлати Темуриён ҳисобида мешавад.

Қалмиқхо – номи иттиҳоди қабилаҳо.

Сипаҳсолор – лашқарқаш.

Исёнгар – шӯришчӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи ба ҳокимияти давлати Темуриён соҳиб шудани Шохрух нақл кунед.
2. Дар бораи Улугбек маълумот диҳед.
3. Шохрух ба гунаҳкорони шикастхӯрии лашқари Улугбек чӣ хел ҷазо дод?
4. Муборизаи Шохрух бар зидди Қарақуюнлу чӣ тавр анҷом ёфт?
5. Дар бораи кушта шудани Улугбек ва писари ӯ Абдулатиф маълумот диҳед.
6. Абӯсаид давлати Темурихоро чӣ хел идора кард?
7. Давлати Темуриён кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?

§42. СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ

ТАЪСИСИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва авлодони ӯ борҳо ба Ҳиндустон лашқар қашида, онро ғорат карда буданд. Баъди соли 1151 аз тарафи Ғуриён гирифта шудани шаҳри Ғазна амирони ғазнавӣ ба Ҳиндустон фирор карданд. Дар Ғазна ҳокимият ба дасти Ғуриён гузашт.

Соли 1175 ҳокими Ғазна – Муҳаммади Ғурӣ ба Ҳиндустон лашқар қашида, музофоти Панҷобро ишғол намуд. Солҳои 90-уми асри XII ӯ минтақаҳои байни дарёҳои Ҷамнаю Ганг ва музофоти Банголоро ҳам забт кард.

Баъд аз он ки Муҳаммади Ғурӣ вафот кард, ҷойи вайро Қутбиддини Ойбек гирифта, робитаашро аз Ғазна тамоман қанд ва дар шимоли Ҳиндустон давлати соҳибистиклол ташкил намуд.

Давлати навтаъсиси Қутбиддин ба худ номи «Султони Деҳлӣ»-ро гирифта, дар асрҳои XIII – XV яке аз давлатҳои калонтарини Шарқ буд.

Султони Деҳлӣ дар ин давра васеъ шуд. Ба он ғайр аз Ҳиндустони Шимолӣ, инчунин, Ҳиндустони Марказӣ ва аксари давлатҳои паҳнкӯхи Дакан низ дохил шуданд. Онҳоро султон Алоуддини Хилҷӣ забт карда буд. Султон Муҳаммади Туглак

Расми 110. Мақбарои Тоҷмаҳал дар Агра, наздикии шаҳри Деҳлӣ. Асри XVII

қариб тамоми Ҳиндустонро забт намуда, орзу дошт, ки Эрон ва Чинро низ забт кунад. Султони Деҳлӣ, сарфи назар аз бузургии каламрави худ, пурзӯро марказиятнок набуд.

СОХТИ ДАВЛАТӢ. Султони Деҳлӣ давлати феодалӣ буд. Тамоми заминҳо моликияти султон ҳисобида мешуданд. Шахсоне, ки аз ҷойҳои дигар омада, хизмати артишро ба ҷо меоварданд, аз султон замини муваққатӣ – «иктоъ» мегирифтанд. Феодалҳои калони маҳаллӣ заминҳои меросӣ доштанд. Баъд аз вафоти онҳо замини меросӣ ба фарзандонашон мегузашт. Ин феодалҳо музофотҳои худро идора карда, қариб тамоман мустақил буданд. Ба султон танҳо як миқдори муайян андоз месупориданду бас. Феодалҳои миёна ва хурди ҳиндӣ ҳам заминҳои камтари меросӣ доштанд. Бо мурури замон аз хориҷа омадагони баландмартаба низ соҳиби заминҳои меросӣ мешуданд.

Қисми заминҳо дар ихтиёри рӯҳониён, дайрҳо ва ибодатгоҳҳои дини Ҳиндуия, рӯҳониён ва масҷидҳои исломӣ буданд. Заминҳои муассисаҳои динӣ «вақф» номида мешуданд.

Дар Султони Деҳлӣ усули заминдорӣ исломӣ буд ва мисли пештара шумораи хоҷагиҳои деҳқонии ҷамоаҳо нисбат ба навъҳои дигари хоҷагидорӣ бартарӣ доштанд.

Заминдорони калон ба хоҷагиҳои худ бевосита машғул намешуданд. Онҳо заминҳояшонро ба деҳқонон ба иҷора дода, аз онҳо ҳосили соф ва ё даромади пулӣ мегирифтанд.

Дар солҳои мавҷудияти Султони Деҳлӣ дар Ҳиндустон

Расми III. Чархи Офтоб, ки тавассути он вақтро муайян мекарданд.

шаҳрҳои бисёри нав бунёд шуданд. Дар ин шаҳрҳо, одатан, қароргоҳҳои султонҳою волиёни онҳо ҷойгир буданд. Яке аз чунин шаҳрҳо Деҳлӣ буд.

Шаҳрҳои ҷанубии Ҳиндустон бештар дар соҳилҳои баҳрҳо бино ёфта буданд. Гоа, Калката ва Бомбай аз ҳамин қабил шаҳрҳо мебошанд. Дар шимолии султони низ шаҳрҳои калон, ба мисли Агра, Панипат, Лохур ва Мултон мавҷуд буданд. Тоҷирони султони аз ин бандару шаҳрҳо маснуоти зиёду гуногуни косибӣ ва пеш аз ҳама, газвору маҳсулоти аттории ҳиндиру

мутғасил ба бозорҳои мамлакатҳои Осиёю Аврупо ва Африқои Шимолӣ бурда мефурӯхтанд. Аз он мамлакатҳо ба Ҳиндустон асп, қалъагӣ, мис ва пулҳои тиллою нукрагин меоварданд.

ОҒОЗИ ТАНАЗУЛИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Дар охири асри XIV Султони Деҳлӣ давлати марказиятноқ набуд. Дар он ҷо давлатҳои сершумори мусалмонию ҳинду беист бар зидди ҳамдигар ҷанг мекарданд. Султон ба муқобили ҳокимони музофотҳои Бангола, Синд, Орис ва Гучарот ҷанг карда, онҳоро ба ҳок яқсон кард. Соли 1366 султон Фирӯз баъд аз паҳши шӯрише, ки дар Гучарот сар зада буд, фармуд, ки мардуми маҳалҳои асосии шӯриш қир карда шаванд. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум Султони Деҳлӣ чунон заиф шуд, ки он дигар амнияти музофотҳоро таъмин карда наметавонист.

Дастаҳои алоҳидаи мугулҳо то ба шаҳрҳои калони султони – Лохур ва Деҳлӣ омада расиданд.

ЛАШКАРКАШИИ ТЕМУР БА СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Темур аз вазъияти муносиб истифода бурда, тирамоҳи соли 1398 бо лашкари 120-ҳазорнафараи худ ба Султони Деҳлӣ ҳамла овард. Султон пеши роҳи лашкари бузурги Темурро гирифта натавонист.

СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ ДАР АСРИ XV. Темур Ҳиндустонро ғорату ба ҳок яқсон карда, бо ин кирдори худ ба ҳокимияти бе ин ҳам таназзулётҳои Султони Деҳлӣ зарбаи марговар зад. Темур

дар назди худ мақсад нагузошта буд, ки Ҳиндустонро ба империяи бузургаш ҳамроҳ созад. ӯ Ҳиндустонро ба ҳоли худ гузошт. Баъд аз рафтани Темур дар шимоли Ҳиндустон мубориза дар байни феодалҳои мусалмон ва ҳинду боз ҳам тезу тундтар шуд. Дигар на султон ва на ягон ҳокими дигари шимол ё ҷануб наметавонист Ҳиндустонро муттаҳид созад. Дар асл шимоли исломӣ ва ҷануби ҳиндуия дар муқобили ҳамдигар меистоданд.

Дар тӯли асри XV Султони Деҳлӣ аллакай ҳамчун давлати бузург вучуд надошт. Он яке аз давлатҷаҳои қатории Ҳиндустон ба шумор мерафт, сарфи назар аз он ки ҳокими шаҳри Деҳлӣ мисли пештара дорои унвони "Султони бузурги Деҳлӣ" буд. Давлати нисбатан калони ин минтақаи Ҳиндустон Бангола ба шумор мерафт, вале он ҳам дар Ҳиндустони Шимолӣ вазифаи ҳукмронро иҷро карда наметавонист. Дар чунин ҳолат Султони Деҳлӣ ва тамоми Ҳиндустон дар муқобили ҳамлаҳои нави муғулу туркҳо тоб оварда натавонист.

БАРҲАМ ХҶРДАНИ СУЛТОНИИ ДЕҲЛӢ. Баъди аз тарафи Шайбониён барҳам задани давлати Темуриён намояндаи охирини ин сулола, вориси тахту тоҷ ва набераи Темур – Бобур соли 1526 бо лашкар ва ҷонибдорони худ роҳи Ҳиндустонро пеш гирифт. Пеш аз ба Ҳиндустон ҳамла кардан, Бобур Афғонистон ва як қисми Эрони Шарқӣ, шаҳрҳои Кобул ва Ғазнаро ба даст даровард. Бобур аз ҳамин ҷо бо лашкари 20-ҳазорнафараи иборат аз туркҳо, тоҷикон ва пуштуҳо ба Ҳиндустони Шимолӣ раҳсипор шуд.

Дар Ҳиндустон муҳорибаи ҳалқунанда дар ҳамвории назди шаҳри Панипати воқеъ дар шимолтари Деҳлӣ 21 апрели соли 1526 ба амал омад. Дар ин муҳориба султони охирини Султони

Расми 112. Нақши буриши ибодатхона дар ҷазираи Ява

Дехлї–Иброҳими Лудї кушта шуд. Баъди ин Бобур Дехлиро забт намуда, худро шоҳи Ҳиндустон эълон кард. Соли оянда ҳокимони музофотҳои мусалмон ва ҳинду лашкари 100 ҳазорнафара гун карда, бар зидди Бобур ба ҷанг даромаданд, вале дар муҳорибаи назди Канвагии воқеъ дар наздикии шаҳри Агра торумор карда шуданд. Бо ҳамин Султони Дехлї барҳам хӯрд.

ЛУФАТ

Дайр – ибодатгоҳе, ки дар он рӯҳониён зиндагонӣ мекарданд.

Иқтоъ – замине, ки султон ба шахси мансабдори давлатӣ барои хизматаш муваққатан меод.

Масҷиди ҷомеъ – масҷиде, ки дар он мусалмонҳо намози ҷумъаро мехонанд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Султони Дехлї кай ва чӣ тавр таъсис ёфтааст?
2. Ғуриён ба Султони Дехлї чӣ муносибат доштанд?
3. Дар бораи хоҷагӣ, касибӣ, тичорат ва шаҳрҳои Султони Дехлї маълумот диҳед.
4. Дар бораи ҷанги Темур ба муқобили Султони Дехлї нақл кунед.
5. Иббот кунед, ки дар асри XV Султони Дехлї ба давлати заиф табдил ёфт.
6. Султони Дехлї кай ва чӣ тавр барҳам хӯрдааст?

§43. ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД

ТАЪСИСИ ИМПЕРИЯ. Ба Бобур ва авлоди ӯ лозим омад, ки дар нимҷазираи Ҳиндустон ва дар масофаи садҳо километр дуртар аз он давлати худро васеъ кунанд. Ҳудуди империяи Темуриёни Ҳинд Афғонистони Шарқӣ, Синд, Кашмир ва дар Ҳиндустони Ҷанубӣ то дарёи Гадаври тӯл кашида буд. Сабаби ин қаламрави бузургро ишғол кардани Темуриёни Ҳинд он аст, ки дар асри XVI Султони Дехлї дигар ҳудудҳояшро муҳофизат карда наметавонист.

ИСЛОҲОТИ АКБАР. Империяи Темуриёни Ҳинд дар замони ҳукмронии набераи Бобур – Акбар, ки солҳои 1556 – 1605-ро дар бар гирифтааст, давраи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузаронид. Дар ин солҳо қаламрави он дар натиҷаи ишғоли музофотҳои Ҳиндустони Шарқӣ – Бангола, Орис, Гучарот, Кашмир, Султо-

нии Хандна ва Ахмаднагар боз ҳам васеътар шуд. Акбар яке аз марказҳои калонтарини тичорат дар Шарк – шаҳри Қандаҳорро ҳам аз Эрон каша гирифт.

Акбар шоҳи дурандеш ва одил буд. Ба сари ҳокимият омада, ӯ дар мамлакат ислоҳот гузаронид. Ислоҳот қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти мамлакатро дар бар мегирифт. Дар рафти амалӣ намудани ислоҳот вай аҳолии маҳаллии хиндуҳо ба назари эътибор нагирифта наметавонист. Шоҳи нав баъзе ашрофони хиндуҳо ба вазифаҳои калон таъйин кард. Пуштибонии тоҷирони хиндунасро шахсан ба уҳда гирифт. Дар мамлакат таъқиботи онҳое, ки пайравони дини хиндуия буданд, қатъ карда шуд. Аҳолии хинду аз андозии қизия озод карда шуданд. Акбар соли 1593 дар бораи иҷозат ба фаъолияти ҳамаи динҳо фармони махсус баровард. Мувофиқи ин фармон хиндуёнро зӯран ба дини ислом ғаровонидан мамнӯъ эълон карда шуд. Ҳиндуҳои маҷбуран мусалмонкардашуда ҳатто метавонистанд ба дини пештараи худ баргарданд.

Низомии андозситонӣ тағйир дода шуд. Дар мамлакат воҳиди ягонаи ченкунии замин қорӣ гардид. Мувофиқи ин ченак заминҳои мамлакат аз нав чен карда, масоҳати умумии онҳо муайян карда шуд. Акнун ҳангоми муқаррар кардани андоз сифати замин, яъне ҳосилнокии ҳок ба назар гирифта мешуд. Мардуми кишоварз мувофиқи сифати замин сеяки ҳосилро бо назардошти нархҳои миёнаи 20 соли охир ба ҳазинаи давлат андозии пулӣ мебардохтанд.

Ислоҳоти Акбар идораи давлатиро низ дар бар гирифт. Мамлакат ба 15 музофот тақсим карда шуд. ки онҳоро волиёни шох идора мекарданд. Вазоратҳои шоханшоҳии Темуриёни Ҳиндро чун дар давлати Сомониён девонҳо меномиданд. Сарвари девонҳо нахуствазир буд. Оид ба соҳаҳои гуногуни мамлакат чунин девонҳо мавҷуд буданд. Масалан, девонҳои молия, андоз, қағир, дарбор, қорҳои сохтмон, лашкар, устохонаҳо, вақф ва ғайра.

Расми 113. Бобур бо дарбориёнаш

ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД ДАР АСРИ XVII. Ба Акбар муяссар шуд, ки империяи Темуриёни Ҳиндро дар оромию рушду нумӯ нигоҳ дорад. Писари Акбар – Чахонгир соли 1605 ба тахти подшоҳӣ нишаста, ӯ ҳам чидду чаҳд ба харҷ дод, ки империяи Темуриёни Ҳинд боз ҳам тараққӣ кунад.

Дар замони ҳукмронии набераи Акбар – Шоҳичаҳон ҳудуди давлати Темуриёни Ҳинд дар Ҳиндустон боз ҳам васеътар шуданд. Аҳмаднагар, Гулканд ва Бичапура низ тобеияти худро аз Шоҳичаҳон эътироф карданд. Сарзамини Мараҳаштра ҳам чандин муддат ба ҳайати давлати Темуриёни Ҳинд дохил гардид.

Дар замони ҳукмронии Шоҳичаҳон империяи Темуриёни Ҳинд камтар пеш рафт. Чағирдорони калон ҳаракат мекарданд, ки мустақил бошанд. Чангҳои сершумори Шоҳичаҳон ҳароҷоти калонро тақозо мекарданд. Барои пайдо кардани маблағи зарурӣ авлодони Акбар, аз ҷумла Шоҳичаҳон иҷораи заминро аз нав қорӣ намуданд. Акнун чағирдорҳо ҳудашон андозгундор шуданд. Дар натиҷаи ин онҳо сарватманд ва ҳокимияти онҳо аз болои кишоварзон боз ҳам пурзӯртар шуд. Ин ҳолат ба обрӯю эътибори ҳокимияти шоҳ таъсири манфӣ расонид.

Расми 114. Чанговарони Бобур

Ғайр аз ин, зиндагии бо қарру фарри шоҳҳои Темуриёни Ҳинд, дарбориён, чағирдорҳои бузурги мусалмон ва ҳокимони маҳаллии ҳинду ҳадду қанор надошт. Фарқи сатҳи зиндагӣ дар байни табақаҳои ҳукмрон ва аҳли заҳмат то рафт бештар мешуд. Бо вучуди ин, дар замони ҳукмронии Шоҳичаҳон ва Аврангзеб шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд мавқеи пешқадами худро аз даст надода буд. Дар солҳои ҳукмронии Аврангзеб ҳудуди Бичапура ва Гулкандро низ дарбар гирифт. Ба ӯ муяссар шуд, ки ҳуҷуми артиши ширкати англисии «Ост-Индия»-ро бартараф намуда, ба он товони қанг бор кунад.

Аврангзеб бар хилофи аҷлоди худ фармуд, ки аз мардуми ғайримусалмон андози қизя ситонида шавад. Ӯ қӯшиш ба харҷ мебуд, ки мамлақатро мувофиқи

меъёрҳои шариати ислом идора кунад. Ҷавобан ба зулму таъқиботи Аврангзеб дар зери роҳбарии пешвои худ Шавачи маратхҳо шӯриш бардошта, соли 1674 давлати соҳибхитиёри Махараштра ро таъсис доданд. Дар ин давра раҷпӯтҳо низ бар зидди Темуриёни Ҳинд баромаданд. Ин якҷанд мисол шаҳодати он аст, ки шоҳаншоҳии Темуриёни Ҳинд дар нимаи аввали асри XVII пуққувват бошад ҳам, дар нимаи дуюми он то андозае рӯ ба таназзул ниҳода будааст.

МАДАНИЯТИ ИМПЕРИЯИ ТЕМУРИЁНИ ҲИНД. Маданияти Ҳиндустон дар замони ҳукмронии Темуриёни Ҳинд ба комёбиҳои калон соҳиб шуд. Ин пешрафтҳо алалхусус ба адабиёт ва санъати меъморӣ дахл доранд.

Аз ҷумлаи адибони машҳури Темуриёни Ҳинд Абулфазл буд. ӯ асарҳои худро бо забони тоҷикӣ менавишт. Дар байни шоирони сершумор бародари Абулфазл – Файз аз усулҳои шеърнависию форсӣ васеъ истифода мебард. Тулси Дас аз ҷумлаи шоирони маъруфи ҳиндузабон буд. Бедил, Зебуннисо, Калим, Хусрави Дехлавӣ низ шоирони машҳури баъдинаи форсигӯии Ҳиндустон буданд.

Санъати меъморӣ комёбиҳои боз ҳам бузургтар дошт. Қасри Акбаршоҳ дар Дехлӣ аз ҷумлаи бузургтарин иншооти меъмории ин давлат буда, деворҳои он 20 метр баланд ва аз санги тарошида сохта шудааст. Қасри дигари Акбаршоҳ дар дашти наздикии шаҳри Агра мебошад.

Яке аз осори бузургтарини меъмории мусалмони Темуриёни Ҳинд мақбараи Тоҷмаҳал дар Агра ба шумор меравад. Тоҷмаҳал аз мрамори сафед сохта шуда, дорои гунбази сафед ва манораи сернақшу нигор мебошад. Ин қаср яке аз ҳафт муъҷизаи олам ба шумор меравад.

Иншооти дигари бузурги бинокорӣ «Масҷиди муъҷиза» ном дорад, ки дар шаҳри Дехлӣ сохта шудааст. Дар ин масҷид дар як вақт то 100 ҳазор нафар мусалмонҳо намози ҷумъа гузошта метавонистанд.

Шоҳони Темуриёни Ҳинд биноҳои зиёди боҳашамати ҷамъиятии дигар низ сохта буданд, аз ҷумла онҳое, ки барои девонҳо муқаррар шуда буданд.

Яке аз сабабҳои асосии пешрабии адабиёт, санъат ва меъмории давлати Темуриёни Ҳинд он аст, ки шоҳони он ва алалхусус, Акбар ва Шоҳичаҳон адибон, аҳли ҳунар ва меъморонро шахсан сарпарастӣ мекарданд.

Ҷизя – онҳое, ки пайрави дини ислом набуданд, чунин андоз мепардохтанд.

Ҷагирдор – заминдори калоне, ки заминҳои худро ба деҳқонон ба ичора меод.

«Ост-Индия» – ширкати Англия буда, дар ихтиёри худ лашкар дошта, ба Ҳиндустон ҳамла карда буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Давлати Темуриёни Ҳинд аз тарафи Бобур кай ва дар қучо таъсис ёфтааст?
2. Қадом ҷиҳатҳои ислоҳоти Акбар ба шумо маъқул шуд?
3. Ҷаҳонگیر ва Шоҳичаҳон давлати Темуриёни Ҳиндро чӣ тавр идора мекарданд?
4. Фарқи идоракунии давлати Темуриёни Ҳиндро аз ҷониби Аврангзеб ва Ҷаҳонگیر муайян кунед.
5. Қадом шоиру нависандагони Ҳиндустони замони империяи Темуриёни Ҳиндро медонед?
6. Иншооти бузурги меъмории давлати Темуриёни Ҳиндро тавсиф кунед.

§44. ДАВЛАТИ САФАВИЁНИ ЭРОН

СУЛОЛАИ САФАВИЁН. Чунин ном гирифтани ин сулола аз номи Шайх Сафиуддин (1254 – 1334) пайдо шудааст. Ин шахс дар Озарбойҷон ба тоифаи мусалмоние роҳбарӣ мекард, ки он «Сафавӣ» ном дошт. Сафавиён пайравони мазҳаби исломии шиа буданд. Ин мазҳаб дар Эрон ханӯз дар замони ҳукмронии халифаҳои Араб паҳн шуда буд.

Дар нимаи дуюми асри XV шайхони Ардабили сулолаи Сафавиён пурзӯр шуда, дар Озарбойҷон бар зидди хонҳои туркман барои ҳокимият ба мубориза бархостанд. Барои ин қор Сафавиён заминдорони миёна ва хурди эрониро дар атрофи худ муттаҳид сохта, аз баъзе қabilaҳои бодиянишини туркман, тоҷирон, кишоварзон ва қосибони аз ҳукумат норозӣ ҳам қумак хостанд. Қabilaҳои бодиянишини турк лашқари савораи Сафавиёнро ташкил намуданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Соли 1499 Исмоили Сафавӣ шайхи Ардабил ва қabilaҳои ҳамсои турк шуд. ӯ та-

моми Озарбойчони Чанубӣ, аз чумла, шаҳри Табрэро ишғол карда, соли 1502 худро шоҳи Эрон эълон кард. Исмоил давлати Сафавиёро аз пойтахташ – шаҳри Табрэз то соли 1524 идора кард. Дар ин давра Арманистон, Курдистон, Байнаннырайн ва аз чумла шаҳри Бағдодро ишғол намуд. Дар замони ҳукмронии Исмоил дар байни давлати Сафавиён ва империяи Усмониёни Туркия ҷанг оғоз ёфта, қариб сад сол давом кард ва танҳо дар солҳои 30-юми асри XVII қатъ гардид.

Оғози ин ҷанг ба ғоидаи Сафавиён набуд. Соли 1514 туркҳо дар ҷанги зидди Сафавиён нисбатан бартарият доштанд. Туркҳо ҳам дар ин марҳала шаҳри Табрэро ишғол карданд, вале баъд ғорди яничарҳо бар зидди ҳуҷаинҳои худ шӯриш бардоштанд. Дар натиҷаи ин шӯриш артиши Туркия суғт шуда, аз лашкари Сафавиён шикаст хӯрд. Ҷанги байни онҳо бо ҳамин ба охир нарасид.

Расми 115. Шоҳ Исмоили Сафавӣ

Муноқишаи давлати Сафавиён ва Туркия сабабҳои мазҳабӣ ҳам дошт. Эронӣён шиа ва туркон сунӣ буданд.

Дар охири салтанати худ Исмоил тавонист, ки Гурҷистон ва хониғарии Шервонро, ки дар шимолӣ Озарбойҷон воқеъ гардида буд, ба давлати худ тобеъ қунонад. Ҳамин тариқ, Исмоил дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин давлати Сафавиёнро таъсис дод.

ДАВЛАТИ САФАВИЁН ДАР АҲДИ АББОСИ КАБИР.

Солҳои ҳукмронии Аббоси I ё худ Аббоси Кабир давраи пурзӯртарин ва гул-гулшуқуфии давлати Сафавиён буд. Ба ӯ мӯяссар шуд, ки ҳокимияти марказии шоҳро пурзӯр қунад. Аббоси Кабир мустақилияти пешвоёни қабилҳои калонтарини туркмани маскунӣ Озарбойҷонро барҳам зад.

Аббоси I ба вазъи лашкар диккати махсус меод. Барои муборизаи бомуваффақият бар зидди Туркия вай артиши мунтазам ташкил намуд, ки он дар аввал аз 12 ҳазор нафар аскарӣ пиёда ва 10 ҳазор аскарӣ савора иборат буд. Аббос бо ёрии мушовирони англис истифодаи силоҳи оташфишон ва тӯпхона (артиллерия)-ро ба аскарӣ афсарҳои артиши Эрон омӯзонид. Ба

Рисми 116. Қизилбош

лашкар қабилаҳои кӯчманчиरो низ сафарбар кард. Ҳамин тариқ, артиши 120-ҳазорнафара ташкил намуда, соли 1602 бар зидди давлати Усмониёни Туркия ҷанг оғоз кард. Ин ҷанг 10 сол давом карда, бо ғалабаи Сафавиён анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин ғалаба Аббоси Кабир Гурҷистон, Арманистон, Ширвон, вилоятҳои Озарбойҷони Ҷанубӣ, Курдистон ва Бағдодро бо ҳамроҳии Байаннаҳрайн, ки дар яке аз ҷангҳо аз даст дода буд, Афғонистон ва қисми Хуросонро, ки қайҳо боз Темуриёни Ҳинд ишғол карда буданд, пас гардонда, ба Эрон ҳамроҳ намуд.

ТИҶОРАТ ВА ХОҶАГИИ

ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Дар охири асри XVI – аввали асри XVII хоҷагӣ ва тиҷорати давлати Сафавиён рӯ ба тараққӣ ниҳод. Сабабаш он буд, ки ба амнияти давлати Сафавиён дигар неруҳои дохилӣ ва хориҷӣ ҳалал расонда наметавонистанд. Дар ин давра Эрон бо Португалия, Голландия, Англия, Русия, Чин, Ҳиндустон, Ҳиндучин ва давлатҳои дигар муносибатҳои тиҷоратӣ дошт. Аббоси I барои боз ҳам васеътар кардани робитаҳои тиҷоратӣ ба давлатҳои пешқадами Аврупо ва Осиё сафирҳо мефиристонд. Аз он мамлакатҳо ҳам ба Исфаҳон сафирон меомаданд.

Бо амри шоҳ роҳҳои тиҷоратӣ таъмин ва дар қад-қуди ин роҳҳо қорвонсаройҳо сохта мешуданд. Исфаҳон дар замони ҳукмронии Аббоси I ба шаҳри калони дорои 500 ҳазор нафар аҳоли табдил ёфт. Дар ин шаҳр қасрҳо, масҷидҳо, пулҳо ва иншооти дигар сохта шуданд, ки ба пойтахти нави Сафавиён зебӣ ва ҳашамати хоҳе мебахшиданд. Дар Исфаҳон, Табрез ва шаҳрҳои дигари Эрон ҳунармандӣ ривочу равнақ ёфт. Ҳазорон қосибон маснуоти гуногуни баландсифат истеҳсол мекарданд, ки онҳоро тоҷирон ба бозорҳои дохилию хориҷӣ бароварда мефурухтанд. Маҳсулоти абрешимӣ, моҳут, пахтагӣ, қолин, чармин, сафолӣ ва филизӣ барин молҳои қосибону ҳунармандони эронӣ берун аз ҳудуди давлати Сафавиён маълуму машҳур буданд. Дар Эрон ин вақт устохонаҳои нисбатан калон низ сохта шуданд, ки ба онҳо шахсони

Расми 117. Мухориба байни шоҳ Исмоил ва Фаррухи Ясарам

интихобӣ рохбарӣ мекарданд. Бо фармони шоҳ дар Исфаҳон ва шаҳрҳои дигар корхонаҳои давлатӣ ҳам сохта шуданд. Дар ин корхонаҳо то 150 нафар ва аз ин ҳам зиёдтар коргарон кор мекарданд. Корхонаҳои эронӣ ба мануфактураҳои аврупоӣ хеле монанд буданд.

ТАНАЗУЛИ ДАВЛАТИ САФАВИЁН. Давлати дорони мустамликаҳои зиёду масоҳати бузург муддати дуру дароз вучуд дошта наметавонист. Ин гуфтаҳо ба давлати Сафавиён ҳам дахл доранд. Аббоси Кабир аксари мулкҳои аз марказ дурро дар ҳайати давлати худ бо қувваи силоҳ нигоҳ медошт, вале замоне фаро расид, ки дар дохили Эрон

ҳам нерӯҳои ҷудоноҳ ва муқобили салтанати Сафавиён зиёд шуданд. Аз ин рӯ Сафавиён маҷбур буданд, ки таъсири ҳокимияти худро дар музофотҳо суст карда, тавачҷуҳ ва қувваи бештарро ба дохили Эрон раван кунанд. Ғайричашмдошти Сафавиён дар Осӣён Ғарбӣ барои Эрон вазъияти хеле хатарнок фаро расид. Туркияи султони меҳост, ки аз давлати Сафавиён қасос гирад ва ният дошт, ки Қафқоз ва Байаннаҳрайро аз нав ба зер итлоати худ дарорад.

Сефий I аз ҳудуди Эрон аллакай қисми зиёди мулкҳои Сафавиёнро аз даст дода буд. Аз ҷониби ғарб лашкаркашии худро оғоз намуда, туркҳо якҷанд музофоти Сафавиёнро ишғол карданд. Соли 1639 Сафавиён ноилоҷ ба ихтиёри Туркия гузаштани Байаннаҳрайро эътироф карданд. Баъдтар Туркия Арманистонро низ ба даст даровард. Дар шарқи мамлакат бар зидди Сафавиён хонҳои сулолаи Ҷониён ё худ Аштархониён мубориза мебуданд. Ҳамин тариқ, ҳокимияти марказии Сафавиён сол то сол заифтар мешуд. Аз ҳамин сабаб Афғонистон ҳам аз зери ҳокимияти Эрон баромад.

Дар нимаи дуоми асри XVII вазъияти давлати Сафавиён ташвишовар буд. Дар дохили мамлакат дар байни гурӯҳҳои гуно-

гун ва дарбори шоҳи Сафавиён муҳолифату задухӯрдҳо оғоз ёфтанд. Сафавиёни охирин – Аббоси II, Сулаймон, Султонхусайн, Таҳмоспи II ва Аббоси III аслан ба бозичаи гурӯҳҳои иртиқои мамлакат мубаддал гардида буданд.

ЛУҒАТ

Шайх – яке аз мартабаҳои баланди дини ислом.

Яничар – сарбози туркӣ; туркҳо бачаҳоро аз оилаҳои аҳолии ғайритуркӣ ҷудо карда, ба воя мерасониданд, то ки онҳоро ба яничар табдил диҳанд. Яничарҳо аскарони якҷакчини туркӣ буданд.

Корвонсарой – ҷоест, барои истиқомати муваққатии тоҷирон ва нигоҳ доштани молу корвони онҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сулолаи Сафавиён маълумот диҳед.
2. Давлати Сафавиёни Эрон кай таъсис дода шудааст?
3. Дар бораи давлати Сафавиёно идора кардани Исмоил ва Аббоси Кабир нақл кунед.
4. Оё шумо дар фаъолияти Аббоси Кабир ягон унсури мусбатро шарҳ дода метавонед?
5. Давлати Сафавиён бо кадом давлатҳои ҷаҳон робитаҳои тичоратӣ дошт?
6. Дар бораи устохонаҳои Исфаҳон чӣҳоро медонед?
7. Тоҷирони эронии замони Сафавиён ба хориҷи кишвар кадом молҳоро мебароварданд?
8. Рӯ ба таназул ниҳодани давлати Сафавиёно шарҳ диҳед.

§45 – 46. ИМПЕРИЯИ УСМОНИЁН

БАРҲАМХҶҶРИИ СУЛТОНИИ РУМ. Қабिलाҳои салҷуқӣ ба ғайр аз Эрон дар Осиёи Хурд кам сокин шуда, Султонии Румро ташиқ намуданд. Давраи нисбатан пурзӯртарини ин давлат ба асри XII рост омадааст. Султонии Рум ба зарбаҳои пайиҳами лашкаркашиҳои салибӣ тоб оварда натавониста, тахминан дар оғози асри XIII барҳам хӯрд ва дар ҳудуди он 10 аморат таъсис ёфт. Баъди барҳамхӯрии Султонии Рум ҳар кадоми ин аморатҳо аз лашкаркашиҳои салибдорон ҳудро мустақилона муҳофизат мекарданд.

Дар нимаи дуюми асри XIII лашкаркашиҳои салибӣ ба Шарқ хотима ёфтанд. Баъди ин давлатҳои мусалмонии салҷуқӣ дар

Расми 118. Намуди шаҳри Константинопол

Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик мулкҳои солибдоронро ба даст дароварданд.

ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ УСМОНИЁН. Дар асри XIII аз Осиёи Марказӣ ба Осиёи Хурд қабилаҳои дигари туркӣ – оғузҳо кӯчида омада, сокин шуданд. Рафти ташкилёбии давлати Усмониён дар ҷараёни омезиши ин ду қабилаи туркӣ дар нимаи дууми асри XIII оғоз ёфта, дар нимаи аввали асри XIV анҷом пазируфтааст. Дар таъсиси империяи Усмониён оғузҳои бодиянишин мақоми бештар доштанд. Онҳо сарҷамътар сукунат доштанд, сершумор ва аз ҷиҳати тайёрии ҳарбӣ муташаккилтар буданд.

Аввал пешвои оғузҳо Эртоғрул буд. Ӯ дар водии дарёи Сакари – дар ҳамсоягии империяи Византия мулки начандон қалоне дошт. Писари Эртоғрул – Усмон, ки солҳои 1282 – 1326 ҳукмронӣ кардааст, лашкари пурзӯре ташкил намуда, бар зидди Византия ҷанг оғоз кард ва дар Осиёи Хурд аксари мулкҳои он, аз ҷумла Бурсуро ҳам ишғол намуда, онро пойтахти давлати худ эълон кард. Дар баробари ҷанг бар зидди империяи Византия Усмон ба муқобили аморатҳои дигари собиқ Султони Рум мубориза бурда, онҳоро ҳам ба давлати ташкилкардааш ҳамроҳ намуд.

Обрӯю эътибори Усмон ҷунун баланд шуд, ки акнун тамоми туркҳоро «усмониён» ном мебарданд. «Туркҳо» ва «усмониён» як маъниро пайдо намуданд, яъне туркҳо усмонӣ ҳастанд ва усмонӣҳо турканд.

ЛАШКАРИ УСМОНИЁН. Лашкари туркҳо дар рафти ҷангҳои сершумор таҷрибаи қалон андӯхта, бар рақибони худ мунтазам ғалаба мекард. Дарвоқеъ, ин вақт давлате вучуд на-

Расми 119. Султон Махмуди II

дошт, ки бар лашкари муташаққили империяи Усмониён голиб омада тавонад. Лашкари Усмониён махсусан дар давраи ҳукмронии Урхон – солҳои 1326 – 1359, ки вориси Усмон буд, боз ҳам пурзӯртар шуд. Ин вақт лашкари туркҳо аз яничарҳо ва сипоҳиён иборат буд. Яничарҳо он аскароне буданд, ки аз ҳисоби асирон ва ҷавонони маҷбуран ба дини ислом гардонидашуда ташкил шуда буданд. Туркҳо кӯдакони падару модарашон ҷудо карда, баъд ба қатори яничарҳо дохил мекунонданд. Яничарҳо яккачин буда, сипоҳиён бошанд, ҷузъу томҳои савораи артиши туркҳоро ташкил менамуданд. Лашкари сипоҳиён касбӣ буда, барои хиз-

мат дар артиш маош ва пораи замин, яъне иқтоъ мегирифтанд.

Туркҳои Усмони ба усулҳои ишғоли қалъаю қасрҳо ва шаҳрҳои истехкомдор диққати махсус меоданд. Дар ин қор яничарҳо ва сипоҳиён аз манҷанику манораҳои ишғолкунӣ васеъ истифода мебарданд. Дар охири асри XIV артиши Усмониён аллақай дар ҷангҳо аз аслиҳаи оташфишон ҳам истифода мебарданд.

ИСТИЛОГАРИҲОИ УСМОНИЁН ДАР АСРИ XIV. Дар асри XIV империяи Византия давраи рӯ ба таназзули худро аз сар мегузаронид. Ғайр аз Византия дар Балкан давлатҳои дигари дар ҳолати парокандагӣ қарордошта бисёр буданд. Аз ин рӯ султонҳои Туркҳои Усмони баъди дар Осиёи Хурд боз ҳам васеътар кунонидани қаламрави давлаташон ба нимҷазираи Балкан низ лашкар кашиданд. Давлатҳои заифи Балкан бар зидди артиши туркҳо муқобилати саҳт нишон дода наметавонистанд. Ин буд, ки шаҳри Галлиполи воқеъ дар соҳили гулугоҳи Дарданелро ишғол намуда, ба Фракия зада даромаданд. Ба Султон Урхон лозим омад, ки ба Фракия боз як маротибаи дигар лашкар кашад. Танҳо ба султони оянда – Муриди I муяссар шуд, ки Фракия ва шаҳри асосии он Адрианополиро ишғол намояд.

Туркҳо лашкаркашии худро дар нимҷазираи Балкан давом доданд. Муҳорибаи калонтарин дар ин ҷо 15 июни соли 1389 дар майдони Косовои Сербияи Ҷанубӣ ба амал омад. Фармондеҳи лашкари Туркия Муриди I бо лашкари 80-ҳазорнафараи шоҳи

Сербия – Лазар рӯ ба рӯ шуд. Як ватандӯсти серб ба хаймаи султони туркҳо роҳ ёфта, Муроди 1-ро катл мекунад, вале ин суикасд аҳволи лашкари сербҳоро беҳтар накард. Писари Муроди I – Боязиди чавон султони нави империяи Усмониён шуд. Боязид ба лашкарҳои Лазар шикаст дода, худӣ ўро барои кушта шудани падараш ҳамчун қасос катл кард. Дар натиҷаи ин ғалаба қисми зиёди Сербия ба Туркия ҳамроҳ карда шуд.

ИМПЕРИЯИ УСМОНИЁН ДАР НИМАИ АВВАЛИ АСРИ XV.

Ба васеъшавии ҳудуди империяи Усмониён Темур халал расонд. Ў дар Осиёи Марказӣ давлати бузург ташкил намуда ва баъд ба Эрону давлатҳои Шарқи Наздик лашкар кашида, онҳоро забт кард. Темур бо артиши қудратманди худ ба Осиёи Хурд зада даромад. Аз ҷиҳати шумораи лашкар ва таҷрибаи ҷангӣ султони Туркия Боязид аз Темур ҳеч монданӣ надошт. Лашкари Боязид 120 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар арафаи муҳориба як қисми амирҳои Осиёи Хурд ба султон хиёнат карда, ба тарафи Темур гузаштанд. Муҳорибаи ҳалқунандаи лашкари Темур ва Боязид 28 июли соли 1402 дар наздикии Анқара ба амал омад, ки дар он туркҳо торумор карда шуда, худӣ Боязид асир афтод. Бо фармони Темур ўро ба қафаси оҳанин андохтанд. Баъди ҷанде Султон Боязид дар асорати Темур вафот кард, вале Темур давлати Усмониёнро барҳам наод. Ба самти ғарб лашкаркашии худро давом ҳам навода, ба Самарканд баргашт. Баъд аз шикаст дар Анқара, мубориза барои тоҷу тахти империяи Усмониён тезу тунд шуда, ба задухӯрдҳои мусаллаҳона табдил ёфт. Аз ҳамин сабаб дар империяи Усмониён муддати дуру дароз ҳокимияти ягонаи марказӣ вучуд надошт. Яке аз Усмониён, ки Муроди II ном дошт, ниҳоят рақибони худро мағлуб карда, ба тахти Султони Туркия менишинад. Ў ҳамон лаҳза ҷанги зидди Византияро оғоз карда, Солунро аз Византия кашида мегирад. Баъд аз ин ҳудуди Византия танҳо аз шаҳри Константинопол ва маҳалҳои гирду атрофи он иборат буд.

Барои расонидани ёрӣ ба императори Византия калисои Ғарбӣ

Расми 120. Задухӯрд дар қалъаи Константинопол

Расми 121. Султон Маҳмуди II – фотеҳи Константинопол

(католикӣ) ва Шарқӣ (православӣ)-и дини насронӣ дар зери роҳбарии Папаи Рум иттифоқ (уния) бастанд. Соли 1444 ин иттифоқ бар зидди туркҳо лашкаркашии нави салибдоронро оғоз намуд. Дар муҳорибаи назди Варнай салибдорон 10 ноябри ҳамон сол саҳт шикаст хӯрда, ақиб баргаштанд.

ИШҶОЛИ ҚУСТАНТАНИЯ (КОНСТАНТИНОПОЛ).

Императори охирини Византия Константинополи XI буд. Фармондеҳи лашкари туркҳо шоҳи нав Султон Муҳаммад Ҷ Муҳаммади II барои ишғоли Константинопол камар баст. Таносуби қувваҳо ба кулӣ ба фоидаи султон буд. Византиягӣҳо ҳамагӣ 10 ҳазор нафар ва туркҳо бештар аз 200 ҳазор

нафар аскар доштанд, ки 15 ҳазор нафари онҳо яничарҳои яккачин буданд.

Шаҳри Константинопол ҳаматарафа мустаҳкам карда шуда буд. Византиягӣҳо пешии роҳи флоти туркҳо занҷирбанд карда буданд. Аз ин рӯ туркҳо барои ба шаҳри Константинопол ворид шудан танҳо як илоч доштанд. Онҳо аз тариқи хушкӣ «роҳ»-ро ба воситаи равшанмоли лағжонак карда, аз болои он киштиҳо кашида бурда, ба об сар дода метавонистанд. Ин корро туркҳо бомуваффақият иҷро карда, киштиҳои худро вориди Шоҳи Тилло карданд. Ҳамин тариқ, артиш ва флоти туркҳо шаҳри Константинополро муҳосира кард, ки он ду моҳ идома ёфт.

Византиягӣҳо тамоми имкониятҳоишонро истифода бурданд, вале шаҳри худро аз муҳосираи лашкари туркҳо наҷот дода натавонистанд ва наҷор 29 майи соли 1453 таслим шуданд. Бисёр ҷойҳои шаҳри Константинопол аз тарафи ғолибон талаю тороч карда шуданд, вале Муҳаммади II нагузошт, ки аскарҳои биноҳои шаҳро ба ҳок яқсон кунанд. Ибодатгоҳи машҳури насронии Софияи Муқаддас аз вайронкорӣ эмин монд. Бо амри Муҳаммади II ин калисо ба масҷиди асосии ҷомеаи султони табдил дода шуд. Шаҳри Константинопол аввал Қустантания ва сипас номи Истанбулро гирифт. Акнун султонҳои Усмонӣ Султони Туркияро аз пойтахти нав – Истанбул идора мекарданд.

ИМПЕРИЯИ УСМОНИЁН ДАР АСРИ XVI. Забткориҳои туркҳо дар замони ҳукмронии набераи Муҳаммади II – Салими I аз нав оғоз ёфтанд. Баъди ҷанги фотехонаи зидди Эрон Салими I Озарбойҷон, Арманистон, Гурҷистон, Доғистон ва Курдистонро ба даст даровард. Аз ҳамин вақт сар карда, Салими I соҳиби унвони халифаи тамоми мусалмонон мегардад.

Давраи нисбатан пуриқтидортарини хилофати Усмониён ба замони ҳукмронии Сулаймони I рост омадааст. Ӯ чун усмониҳои дигар борҳо ба давлатҳои гуногун лашкар кашидааст.

Вале бармегардем ба лашкаркашиҳои зафармандонаи Салими I. Ӯ Белград ва Родосро ишғол намуда, баъд дар Монач лашкарҳои муттаҳидаи Чехияю Маҷористонро торумор кард. Дар натиҷаи ин қисми зиёди Маҷористон, Валахия ва Молдавия тобеи хилофати Усмониён шуданд.

Сулаймони I кӯшиши гирифтани Венаро кард, вале аз уҳдаи ин қор баромада натавонист. Баъд аз ин самти лашкаркашиашро тағйир дода, Байаннаҳрайнро ишғол намуда, ба забти Африқои Шимолӣ оғоз кард. Даре нагузапта Триполи ва Алҷазоирро ба даст даровард. Дар замони ҳукмронии Сулаймони I Арабистон ҳам ба қаламрави хилофати Усмониён дохил карда шуд.

Дар асри XVI хилофати Усмониён қариб ҳамаи мулкҳои собиқи Византия ва Хилофати Арабро дар бар мегирифт.

САРЧАШМА

АЗ СОЛНОМАИ ОШИҚ ПОШОЗОДА «ТАВОРИХИ АЛӢ УСМОН» (Нақл дар бораи давлати Усмон)

Бобои Усмони ғозӣ Сулаймоншоҳ буд. Сабаби ба Рум омадани ӯ ин аст. Дар замони Аббосиён арабҳо Рум ва Эронро фатҳ карданд, вале Эрон дар сарҳадҳои худ туркҳоро гузошт ва арабҳо торумор карда шуданд. Маҳз бо ҳамин сабаб дар вақташ кофиронро ба худ тобеъ карда натавонистем. Ин буд, ки бойҳои Эрон муттаҳид шуданд, то ки он туркҳои бузурги бодиянишинро пеш кунанд. Бо Сулаймоншоҳ 50 000 туркон ва тоторҳо ҳам бо хаймаҳои худ ҳамроҳ шуданд. Онҳо аз Эрзинҷон ба сарзамини Рум кӯчида омада, дар ин ҷо шаш сол монданд, вале Сулаймоншоҳ хост, ки шучоат нишон диҳад. Барои ҳамин боз ба мамлақати туркҳо (Туркистон) рафта, ба назди қалъаи Чаъфари вилояти

Халаб омад. Хангоми аз дарёи Фурот гузаштан ғарқ шуд ва ўро дар сохил дафн карданд. Кўчманчиёни бо ҳамроҳии ў буда пароканда шуданд. Баъзеҳо бо писарони Сулаймоншох монданд ва онҳо се нафар буданд: Сункар Текин, Эртоғрул ва Гюн Догд. Ду писар роҳи худро давом дод, вале Эртоғрул бо 400 буна ба сарзамини султон Аловуддин (подшоҳи давлати Салҷуқиён. – Шарҳи Т. Зиёзода) баргашт. Дар роҳ рақибони султонро торумор карда (Эртоғрул), худаш ҳоким шуд. Эртоғрул се писар дошт: Усмон, Гюндюз ва Сараята. Эртоғрул писари худ – Сараятаро ба назди Аловуддин фирис-тонид – «Бигузур ў ба мо ҷой нишон бидиҳад». Султон Аловуддин ба онҳо вилояти Сёгюдро дод, ки он дар байни Караҷисор ва Билечик воқеъ буд... Баъди чанде Эртоғрул вафот кард... Дар бораи ба Сёгюд омадани Эртоғрул қиссаҳои зиёд вучуд доранд. Ман моҳияти онҳоро ҳикоя кардам. Дар Сёгюд Усмон ба ҷойи писараш нишаст. Ҳамон замон душманӣ бо Гермийн (ҳокимони ғарбии Осиёи Хурд. – Шарҳи Т. Зиёзода) оғоз шуд. Усмони ғозӣ ба забти заминҳо шурӯъ кард.

ЛУҒАТ

Сипоҳӣ – аскарӣ савора ва касбӣ.

Византия – номи собиқ империяи Руми Шарқӣ.

Аслиҳаи оташфишон – милтиқ, тўп ва аслиҳаи дигар, ки дар онҳо борут ва тирҳои филизӣ истифода мешавад.

Амир – сардори давлати исломӣ.

Константинопол – пойтахти империяи Византия.

Калисо – ҷойи ибодати пайравони равияи православии дини насронӣ.

Папаи Рум – сарвари кулли калисои католикӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Султони Рум кай ва чӣ тавр барҳам хӯрд?
2. Дар бораи қabilaҳои оғузҳо чӣ хӯ медонед?
3. Султони Туркҳои Усмони кай таъсис ёфтааст?
4. Дар бораи империяи Усмониён маълумот диҳед.
5. Мухорибаи Косоворо шарҳ диҳед.
6. Дар бораи Султон Боязид ва ҷанги ў бар зидди артиши Темур ҳикоя кунед.
7. Давлати Усмониён баъд аз марги Боязид дар қадом ҳолат қарор дошт?

БОБИ IV. **МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР** **АСРҲОИ XIII – XV**

§47. ФАРОНСА

ОҒОЗИ МУТТАҲИДШАВИИ ФАРОНСА. Тараққиёти хочағӣ боиси он гардид, ки хунармандӣ аз кишоварзӣ чудо шуд. Аз тарафи дигар, шаҳрҳо инкишоф ёфта, ба марказҳои хунармандӣ ва тиҷоратӣ табдил ёфтанд. Дар Фаронсаи асри X шаҳрҳои Бордо, Тулуза, Лион, Ним, Пуате, Париж, Руан, ки румихо асос гузошта буданд, рӯ ба пешрафт ниҳоданд. Баъд шаҳрҳои нави аҳолинишин низ пайдо шуданд. Дар асри XII дар Фаронса шумораи зиёди шаҳрҳои хурду калон афзоиш ёфтанд.

Корол баҳри озод шудани шаҳрҳо аз зери ҳокимияти ашрофони заминдор ваколатнома меод. Шаҳриён аз шоҳ ёрии пулӣ ва харбӣ низ мегирифтанд. Корол феодалҳои хурду миёнаро низ дастгирӣ мекард. Заминдорони калон заминҳои киштро ба деҳқонон иҷора меоданд. Нарасидани пул боиси он гафт, ки андозии пулиро ба андозии молӣ иваз намуданд. Деҳқонон барои пардохти андозии пулӣ ба бозор рӯ оварда, маҳсулоти изофаи худро мефурӯхтанд. Як қисми деҳқонон ба шаҳрҳо мерафтанд. Ошӯбҳои деҳқонон фақат дар маҳалҳои алоҳида бармеҳост.

Короли Фаронса калисоро низ фаёлона дастгирӣ карда, дар атрофи худ ускуфон ва роҳибони маърифатноку боғайратро гирд меовард.

ФИЛИППИ IV. Филиппи IV солҳои 1285 – 1314 ҳукмронӣ карда, ҳамчун шахси тезҳаракат ва қавиירוда бо лақаби «Зебо» машҳур гардидааст. Дар давраи ҳукмронии ӯ вилояти сарватманди Шампан ба Фаронса ҳамроҳ карда шуд.

Филиппи IV чангро бар зидди Англия идома дода, ба Фландрия лашкар кашид ва онро низ ба Фаронса ҳамроҳ кард, вале ғоратгарии аскарон ва андозҳои гарон боиси сар задани ошӯбҳо гардид. Як шаб хунармандон

Расми 122. Филиппи IV

Расми 123. Ибодатгоҳи готӣ дар Фаронса

дар Брюгги гарнизони фаронсавиёро сар буриданд. Ин воқеа бо номи «Намози бомдоди Брюгги» машхур шуда, ибтидои шӯриши тамоми кишвар гардид. Ба корол барои додани маош ба мансабдорон ва идомаи ҷанг пули зиёд лозим буд. Филиппи IV барои аз тангдастӣ баромадан нисфи тангаҳои тиллоиро ба тангаҳои арзонтари нуқра иваз намуд, ки ин боиси бекурбшавии пул гардид. Баъдан корол фармон дод, ки қарзҳо бо пули камқурб пардохт шуда, ба хазинаи давлат бошад, пулҳои дорои қурби баланд ирсол карда шаванд. Ин беадолатӣ боиси норозигии мардум гардид. Ин аст, ки онҳо Филиппи IV-ро «қороли қаллоб» номиданд.

Инчунин, мушкилоти молиявӣ боиси низои Филиппи IV ва Папа Бонифатсии VIII гардид. Филиппи IV аз заминҳои қалисо андоз талаб кард. Папа мустақилияти ҳокимияти худро мехост, вале корол содироти тиллоро аз мамлакат манъ карда, Папаро ба бидъат ва риоя накардани қонун гунаҳгор кард. Фиристодагони Филиппи IV бо дастаи зархаридон зӯран дохили қалъаи Папа гардида, дар ҳаққи ӯ таҳқирҳои зиёдеро раво диданд. Папа ба ин шармандагӣ тоб наоварда, аз олам даргузашт.

ИЁЛОТИ КУЛЛ (ШТАТҲОИ ГЕНЕРАЛӢ). Соли 1302 Филиппи IV ба хоҳири дастгирӣ ёфтани аз ҷониби табақаҳои гуногуни халқ бар зидди Папа Иёлоти Куллро даъват намуд. Иёлоти Кулл – маҷлиси намоёндагони рӯҳониён, дворянҳо ва шаҳриён буд. Аз тарафи дигар, намоёндагони ин табақаҳо маҷлиси худро дар алоҳидагӣ низ доир мекарданд. Рӯҳониён ва дворянҳо дар якҷоягӣ овоз меоданд. Аз ин рӯ шаҳриён маҷбур буданд, ки ба райъдихии онҳо розӣ шаванд. Сабаби заиф гардидани ну-

Расми 124. Мухри қороли Филиппи IV

фузи Иёлоту Кулл низ дар мавҷуд набудани ҳамфикрии табақаҳо буд. Дар охири асри XIV дар Фаронса мутлақияти табақавӣ, ки ба маҷлиси намоёндагон таъя мекард, ба вуҷуд омад.

Расми 125. Тангаи Филиппи IV

ЛУҶАТ

Ваколатнома – ҳуҷҷати ҳуқуқӣ.

Усқуфон ва роҳибон – роҳбарони дини насронӣ.

Аббат – роҳиб, пири дайри католикӣ.

Граф – унвони дворянӣ.

Мутлақияти табақавӣ – ҳокимияти яккасардор, сарвари давлат, намоёндаи яке аз табақаҳо.

Иёлоту Кулл – мақомоти намоёндагӣ дар Фаронса.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муттаҳидшавии Фаронса чӣ гуна сурат гирифт?
2. Нақши корол Филиппи II Август дар муттаҳид кардани Фаронса аз чӣ иборат буд?
3. Фаъолияти Филиппи IV Зебо ва моҳияти ислоҳоти ӯро тавсиф намоед.
4. Иёлоту Куллиро кӣ ва кай даъват кард?
5. Вазифаҳои Иёлоту Кулл аз чӣ иборат буд?

§48. АНГЛИЯ

ЗАБТИ НОРМАНДИЯ. Соли 1006 герсоги Нормандия Вилгелм пойтахти Англия – шаҳри Лондонро забт кард ва бо номи "Вилгелми Истилогар" маъруф гардид. Англосаксҳо дар тӯли чандин сол ба муқобили нормандҳо мубориза бурданд. Дехқонони озоди Англияи Шимолӣ низ дар муддати начандон тӯлонӣ дар муқовимати нормандҳо қарор доштанд, вале Вилгелми Истилогар чандин деҳаи дехқононро оташ зада, бептаги аҳолиашро кушт, ки дар натиҷаи ин одаммахвукунӣ дар зарфи якчанд сол ин сарзамин беодам монд.

ОҚИБАТҲОИ ЗАБТКОРӢ. Вилгелм баъди ғалаба заминҳои феодалонро кашида гирифта, дар байни ритсарҳои худ тақсим кард. Ритсарҳо дар музофотҳо заминҳои серҳосили зиёдро каши-

Расми 126. Дохили қасри готии Вестминстер. Англия. Асри XV

да гирифтанд, вале онҳо монанди герсогу графҳои фаронсавӣ бузург набуданд. Заминдорони калони англис бевосита тобеи Вилгелм монданд.

Дар давраи ҳукмронии меросхӯрони Вилгелм заминдорони англис зиёда аз даҳ сол муқовимат намуда, дар натиҷа мустақил ва соҳиби унвону заминҳои зиёд гардиданд. Тиҷорат барои Англия аҳамияти калон пайдо намуд. Аз ин рӯ, муносибатҳои тиҷоратӣ дар ин мамлакат муттасил рушду нумӯ карданд. Пойтахти Англия – шаҳри Лондон ба маркази муҳими калони тиҷоратии мамлакат табдил ёфт. Деҳқонони камбағал ба муқобили заминдорон ба мубориза бархостанд, вале шикаст

хӯрданд. Як қисми онҳо аз зери дасти хӯҷаинонашон гурехтанд, қисми дигарашон дар ҷангалҳои ба корол тааллуқдошта шикорчӣ шуда, бо лақаби «тирандозони озод» машҳур гардиданд. Мардум дар ҳаққи онҳо дostonҳо меофариданд. Яке аз онҳо қаҳрамони дӯстдоштаи мардуми одӣ Робин Гуд буд.

Дар Англия аз байни рӯҳониёни камбағал воизони халқӣ баромада, додрасҳои ришвахӯри королӣ, ҳасисии усқуфҳо ва бераҳмиҳои заминдоронро танқиду масҳара менамуданд. Дар байни мардум воизи халқӣ Ҷон Болл эҳтироми зиёде пайдо карда, баробарии одамонро талқин мекард. Ӯ тарафдори ба деҳқонон додани замин буд. Рӯҳониён Ҷон Боллро чандин маротиба аз калисо дур сохта, ҳабс ҳам карданд. Ӯ тавассути мактубҳои деҳқононро ба шӯриш даъват мекард.

ОҶОЗИ ШҶҶРИШ. Моҳи майи соли 1381 деҳқонони якҷанд деҳаи қисмати шимолии Лондон одамонеро, ки андоз ҷамъоварӣ менамуданд, пеш карданд. Дар як муддати кӯтоҳ шӯриш қисмати зиёди мамлакатро фаро гирифт. Шӯришгарон бо табар, шоха ва камон мусаллаҳ гардида, мулкҳои заминдоронро ғорат менамуданд. Сарвари шӯришро хунарманди деҳотӣ Уотт Тайлер ба уҳда дошт. Ӯ шахси зираку доно буда, дар Ҷанги Садсола низ ширкат варзида буд. Уотт Тайлер дар дастаҳои деҳқонон тартибу низом-

шӯришгаронро ичро мекунад. Қисми зиёди шӯришгарон ба ваъдаҳои корол бовар карда, шаҳри Лондонро тарк намуданд, вале қисми бештари шӯришчиён бо сардории Уотт Тайлер дар пойтахт монданд, то ки корол талабҳоиашонро ичро намояд. Шӯришгарон талабҳои нав низ пешниҳод намуданд, аз ҷумла ба ҷамоа гирифтани ҷангалҳо, аз усқуфон баргардонидани заминҳо ва дар байни деҳқонон тақсим кардани онҳо. Корол ба ваъдааш вафо карда, ба гуфтушунид розӣ шуд ва хангоми гуфтушунид бо амри ӯ сарвари шӯришгарон қатл карда шуд. Шӯришгарони бе-сарвармонда чӣ қор карданашонро надониста, даре нагузашта шикаст хӯрданд.

Заминдорон ба деҳқонони шӯришгар ҷазоҳои мудҳишро раво دیدанд. Садҳо шӯришгарон қатл карда шуданд. Ҷон Боллро низ куштанд. Корол Ричарди II бо фармони худ ҳама гуна гузаштҳои дар ҳаққи деҳқонон кардаашро бекор кард. Сарфи назар аз ин, соли 1381 ҳама гуна меҳнати бемузд бекор карда шуда, барои камбағалон қонунҳои сабуктар қабул гардиданд. Дар тӯли асри XV қариб ҳамаи деҳқонони Англия озод шуданд.

ЛУҒАТ

Ритсар – аскарӣ касбии ҷавшанпӯш дар давлатҳои Аврупои асрҳои миёна.

Герсог ва граф – мансабу мартабаҳои феодалӣ.

Тирандозони озод – муборизони адолатҷӯи мардумӣ.

Воиз – ваъзгӯянда, некхоҳ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Забткориҳои Вилгелми Нормандӣ бо чӣ анҷом ёфт?
2. Сабабҳои шӯриши деҳқонон бо сарвари Уотт Тайлер кадомҳоянд?
3. Ҷон Болл кист?
4. Шӯриши Лондон бо чӣ анҷом пазируфт?
5. Корол бо шӯришгарон чӣ ҳел муносибат кард?

§49. ҶАНГИ САДСОЛАИ ФАРОНСА ВА АНГЛИЯ

САБАБҲОИ ҶАНГ. Дар асри XIV дар байни Англия ва Фаронса ҷанг оғоз гардид, он зиёда аз сад сол (1337 – 1453) давом кард.

Короли Фаронса мехост, ки кишварашро муттаҳид созад, вале муттаҳидшавии Фаронса бе ҳамроҳшавии вилояти Аквита-

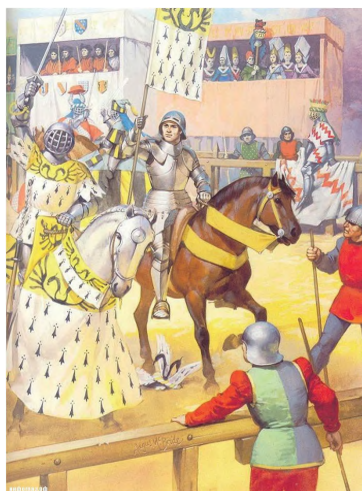
ния гайриимкон буд. Аквитания бошад, дар ихтиёри Англия буда, манбаи муҳими воридот ба хазинаи кишвар ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ Англия Аквитанияро ба Фаронса додан намехост. Аз сӯйи дигар, Англия ният дошт, ки мулкҳои аздастрафтаашро аз Фаронса баргардонад. Ачибаш он буд, ки феодалҳои ҳар ду кишвар ҷангро ба хотири ба даст овардани сарват пазируфтанд. Зиддияти байни Англия ва Фаронса барои шаҳрҳои сарватманди музофоти Фландрия сабаби дигари оғози ҷанг буд.

Дар оғози Ҷанги Садсола лашкари корони Фаронсаро, ки аз дастаҳои савораи ритсарӣ иборат буд, ашрофон роҳбарӣ мекарданд. Ритсарҳо дар рафти ҷанг мустақилона фаъолият доштанд.

Лашкари англис хуб таълим дода шуда буд. Корони Англия бевосита ба артиш роҳбарӣ мекард. Аз ҳисоби деҳқонони озод лашкари пиёдагарди мунтазам таъсис ёфта буд. Аслиҳаи асосии аскарони пиёданизом камони калон ба ҳисоб мерафт, ки тири он то ба масофаи 600 қадам ба нишон мерасид.

Англисҳо лашкари баҳрнаварди пурзӯре доштанд. Онҳо дар муҳорибаи баҳрӣ дар соҳилҳои баҳрии Фландрия флоти фаронсавихоро торумор карданд. Баъд аз ин дар ҷанги байни Англия ва Фаронса муддате оромӣ ҳукмрон гардид, вале пас аз ҷанг соли дигар амалиёти ҳарбӣ аз нав оғоз гардиданд. Ба англисҳо муяссар шуд, ки Нормандияро ишғол намуда, ҳуҷумро ба тарафи Фландрия ва аз он ҷо ба самти шаҳри Париж идома диҳанд. Дар ин самт англисҳо ба муқовимати саҳти фаронсавихо дучор шуданд.

Соли 1356 дар наздикии шаҳри Пуатеи воқеъ дар ҷанубии Луара муҳорибаи калон ба амал омад. Англисҳо мавқеи ҳудро бо девори ҷӯбини баланд мустаҳкам карда буданд. Фаронсавихо расида омадани нерӯҳои асосии ҳарбиро интизор нашуда, ба амалиёти ҷангӣ шурӯъ карданд, вале камонварони англис сафҳои ҷузъу томҳои лашкари фаронсавихоро раҳна карданд. Дар натиҷа лашкари фаронсавихо шикаст хӯрда, роҳи фирорро пеш гирифт. Бештар аз 5 ҳазор ритсарҳои фаронсавӣ кушта шуда, қисми дигар ба асирий афтоданд.

Расми 129. Мусобиқаи ритсарӣ

КОРНАМОИҲОИ ЖАННА Д'АРК. Дар муборизаи зидди англисҳо қаҳрамондухтари фаронсавӣ Жанна д'Арк корнамоии бемислу монанд нишон дод. Дар бораи Жанна д'Арк овозаю ривоятҳои хеле зиёде мавҷуданд. Ҳамзамонон менависанд, ки ӯ духтари қоматбаланд, боирода, часур ва боқуввати деҳотӣ будааст. Вай дар байни мардуми камбағал ба воя расидааст. Истилогарон чандин маротиба ба деҳаи онҳо ҳучум оварда, мардумро ғорат карданд. Жаннаи ҷавон бовар дошт, ки Худованд ӯро барои ватанро аз душманон ғимоя кардан офаридааст. Ҳанӯз синни ҳаҷдаҳро пур накарда, Жанна барои дифои Ватан зодгоҳашро тарк мекунад. Ӯ сабаби аз хона рафтаниашро чунин арзёбӣ менамояд: «Ба ҷуз ман дар олам ҳеҷ кас шоҳигарии Фаронсаро дифоъ карда наметавонад». Жанна аҳолиро бовар кунонд, ки Худованд хоҳони аз ватани ӯ баромада рафтани англисҳо аст. Дар роҳи мубориза бар зидди истилогарони англис Жанна ба мушқилиҳои зиёде рӯ ба рӯ шуд, вале онҳоро бо иродаи қавӣ ва истодагариӣ танҳо ба ӯ хос паси сар кард. Жанна ба мушқилии зиёде ба қалъаи Луара расида, бо вориси тахти Фаронса вохӯрд. Дарбориён ба Жанна бовар ҳосил намуданд. Ба андешаи онҳо иштироки Жанна д'Арк дар набардҳо метавонад рӯҳияи ҷанговаронро афзун гардонад. Аз ин рӯ ба Жанна дастаи ритсарҳоро ҳамроҳ карда, ба ёрии орлеаниҳо фиристоданд. Қабл аз ҳучум Жанна ба англисҳо

Расми 130. Ритсарӣ асрҳои XI – XIII

мактуб фиристода, талаб кард, ки калиди ҳамаи шаҳрҳои забтшударо баргардонанд, танҳо баъди ин дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо сулҳ баста мешавад. Дар мактуб гуфта шуда буд, ки англисҳо бояд товони ҷангро дода, аз Фаронса баромада раванд. Дар акси ҳол, ба англисҳо ҷунун шикаст хоҳад дод, ки онҳо онро дар тӯли ҳазор сол дар хотир надоранд. Омадани Жанна ба Орлеан дар ҷанги зидди англисҳо марҳалаи ҳалқунандаро оғоз намуд. Қаҳрамониҳои ӯ ҷанговаронро ба ҳайрат меовард. Баъди нӯҳ рӯзи муосираи Орлеан англисҳо ба тарафи шимол ақибнишинӣ карданд. Пас аз ин воқеа одамони одӣ ба лашқари Жаннаи часур

мебайвастанд. Ба ӯ муяссар гардид, ки қисми зиёди Фаронсаро аз англисҳо озод намояд.

КАТЛИ ЖАННА Д'АРК.

Охиста – охиста сафи лашкари фаронсаӣ аз ҳисоби ихтиёриён афзун гардида, боиси ташвиши ашрофон шуд. Жанна аз император чандин маротиба тақозо намуд, ки ӯ иҷозат диҳад, то ки ба шаҳри Париж дохил гардад, вале император ба вай ҷавоби мусбат надод. Дарбориён бо император забон як карда, барои ба Париж ворид шудани ӯ роҳ надоданд. Вале Жанна хост, ки дар ҷавоб бо дастаи сарбозони начандон қалон воридаи Париж гардад, лекин бургундихо ҳучуми ӯро баргардонданд. Жанна дар ин задухӯрд ярадор шуда, оқибнишинӣ кард. Дар ҳамин ҳолат бургундихо Жанна д'Аркро асир гирифта, ба англисҳо фурухтанд. Ҳарчанд Жанна барои ба тахт нишастани император Карл заҳмати зиёде кашида бошад ҳам, бо вучуди ин, император барои озод кардани ӯ кӯшише ҳам накард.

Жаннаро муҳлати зиёд ба гардану пойҳояш завлона ба-ста, дар қафаси оҳанини ҳабсхона нигоҳ доштанд. Англисҳо Жаннаро ҳамчун ҷодугар муттаҳам карда, ба додгоҳи инквизитсия доданд. Моҳи майи соли 1431 Жанна д'Арк дар шаҳри Руан дар оташ сӯзонидани шуд. Баъд аз 25 сол императори Фаронса аз додгоҳ аз нав дида баромадани ҳукмномаи Жанна д'Аркро тақозо намуд. Додгоҳ ҳукмномаи додгоҳи инквизитсияро бекор кард. Дар асри XX Папаи Рум Жанна д'Аркро валии ва шахси муқаддас эълон намуд.

АНҶОМИ ҶАНГИ САДСО-ЛА. Баъди дар оташ сӯзондани Жанна д'Арк дар Фаронса ҷангҳои озодихоҳона аз нав авҷ гирифтанд. Дар Нормандия даҳҳо ҳазор

Расми 131. Асир гирифтани Жанна д'Арк

Расми 132. Ба қатл расонидани Жанна д'Арк

деҳқонон ба муқобили англисҳо бархостанд. Ин ҷанг барои англисҳо ҳалокатовар буд.

Императори Фаронса бо герсоги Бургундия сулҳ баст. Дар шаҳри Париж бар зидди англисҳо шӯриш ба амал омад ва он аз истилогарон озод карда шуд. Императори Фаронса лашкари мунтазам ташкил намуда, шумораи тўпҳои онро зиёд кард. Дар лашкар интизоми саҳт ҷорӣ намуд. Бо дастгирии деҳқонони шӯришбардошта шаҳри Нормандия аз англисҳо озод гардид. Англисҳо аз Аквитания ҳам пеш карда шуданд. Соли 1453 охириин тақягоҳи англисҳо дар Аквитания – шаҳри Бордо таслим шуд ва бо ҳамин Ҷанги Садсола бо ғалабаи Фаронса хотима ёфт.

ЛУҒАТ

Инквизитсия – суди динии калисои католикӣ.

Авлиё – шахси муқаддас, ки аз тарафи Папа эълон карда мешавад.

САВОЛ ВА СУПОРИШҶО

1. Сабабҳои Ҷанги 100-соларо баён созед.
2. Жанна д'Аркро тавсиф кунед.
3. Кадом воқеа Жанна д'Аркро водор намуд, ки силоҳ ба даст гирад?
4. Қаҳрамони Жанна д'Арк дар муҳорибаи Орлеан аз чӣ иборат буд?
5. Жанна д'Арк барои чӣ дар оташ сӯзонида шуд?
6. Ҷанги Садсола кай бо кадом натиҷа ба охир расид?
7. Дар бораи муҳорибаҳои ҷанги байни Фаронса ва Англия нақл намоед.
8. Дар бораи Ҷанги Садсола тасаввуроти худро баён кунед.

§50. ҲАРАКАТИ ГУСИЁН ДАР ЧЕХИЯ

ОҒОЗИ ҲАРАКАТИ ГУСИЁН. Дар миёнаҳои асри XIV қороли Чехия Карл I императори Руми Муқаддас интиҳоб гардид. Чехия бошад, яке аз музофотҳои пуриқтидори империя ҳисобида мешуд. Маҳз аз ҳамин сабаб Чехия ҳуқуқи ба мансаби императорӣ интиҳоб шуданро дошт. Ҳокимони дигар музофотҳо, чунин ҳуқуқ надоштанд.

Дар асри XIV дар Чехия соҳаи кишоварзӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Дар истехсоли нуқра Чехия дар Аврупо ҷойи аввалро ишғол менамуд. Аз он танга сикка зада мешуд. Дар шаҳрҳои

Чехия бештар аз 200 навъи хунармандӣ, аз он ҷумла моҳутбофӣ ва истехсоли зарфҳои шишагӣ ба роҳ монда шуда буд. Аз Чехия роҳи муҳими тичоратӣ мегузашт. Дар шаҳри Прага дар як сол ду маротиба ярмарка доир мешуд, ки дар он тоҷирон аз Лаҳистон, Олмон, Италия ва мамлакатҳои дигар иштирок мекарданд.

Дар давраи императории Карли I шаҳри Прага маркази империя гардид. Аҳолии он зиёда аз 40 ҳазор нафарро ташкил меод. Дар ин ҷо пули машҳури Карл ва калисои ҷомеъ бунёд карда шуданд.

Феодалҳои калон – панҳо зиндагии бо карру фар доштанд. Дар деҳот ухдадорҳои феодалии баршина ва андози пулию молӣ вучуд доштанд. Аз вазнинии ин ухдадорӣ деҳқонон норозигӣ баён мекарданд. Дар шаҳрҳои Чехия хунармандон ва тоҷирони олмонӣ низ сокин шуда буданд. То миёнаҳои асри XIV дар шӯрои шаҳри Прага ягон нафар чех набуд. Инчунин, конҳо низ дар дасти олмонӣ буданд. Хунармандон ва тоҷирони чех кӯшиши бисёр мекарданд, ки дар идоракунии шаҳр ширкат варзанд.

Дар Чехия калисои католикӣ заминдори калон ба ҳисоб меофт. Он аз се як ҳиссаи заминҳои ҳосилхезро ихтиёрдорӣ мекард. Ба усқуфони Прага 14 шаҳру 900 деҳа тааллуқ дошт. Дайрҳо сарватманд гардида буданд.

Ҳокимони шаҳрҳо низ намехостанд, ки ба рӯҳониён тобеъ бошанд. Деҳқонон ва камбағалони шаҳр муқобили калисо баромада, инчунин, барои заиф гардондани зулми феодалӣ мубориза мебуданд.

ЯН ГУС. Дар ибтидои асри XV дар яке аз калисоҳои на он қадар калони шаҳри Прага мардуми зиёд ҷамъ омада, суҳанронии профессори Донишгоҳи Прага Ян Гусро ғуш мекарданд. Ӯ мансабдорони калисои Румро барои мансабфурӯшӣ ва хилаю найрангашон танқид мекард.

Ян Гус баъд аз танқиди рӯҳониён ислоҳоти калисоро талаб кард. Аз калисою усқуфон ва дайрҳо қашада гирифтани сарват ва заминҳоро тақозо намуд. Дар Чехия бояд калисо на ба Папа, балки ба корол тобеъ бошад. Ба андешаи Ян Гус ба муқобили Папа бояд қувва истифода

Расми 133. Ян Гус

да бурд. Ӯ талаб кард, ки пардохти маблағ барои расму оинҳо бекор карда шавад. Худшиносии мардуми чех бояд дар заминаи таълими забони модарӣ сурат гирад. Ян Гус грамматикаи забони чехиро шахсан таълиф кард. Ян Гус ватану халқи худро аз самими дил дӯст медошт. Ӯ ба мардуми чех муроҷиат карда мегуфт, ки чехҳо бояд сарвар бошанд, на аз қафои фаронсавихою немисҳо раванд. Ян Гус ҳаёти қашшоқонаи деҳқононро беадолатӣ мешуморид. Ускуфони Прага Ян Гусро барои ташвиқу тарғиб аз калисо маҳрум сохтанд. Ян Гус Прагаро тарк карда, ду сол дар ҷануби Чехия умр ба сар бурда, дар байни деҳқонон бар зидди беадолатии калисо ва Папаи Рум ташвиқот мебуд.

Расми 134. Ян Гус дар маҷлиси суд

Папаи Рум Ян Гусро ба анҷумани олии рӯҳониён даъват намуд, ки он дар шаҳри Констансаи ҷануби Олмон доир гардид. Император ба Ян Гус ваколатномаи муҳофизаткунандаро супорида, ба ӯ бехатарӣ ваъда кард, то ки ба Констанса рафта, ақидаи худро муҳофизат намояд, вале Ян Гус ҳис кард, ки ба вай марг таҳдид карда истодааст. Аз ин рӯ пеш аз рафтаниаш васиятнома навишт.

Дар Констанса Гусро занҷирбанд карда, ним сол дар зиндонии намноку хунук нигоҳ доштанд. Баъд парвандаи ӯ дар муруфиаи додгоҳи калисо баррасӣ карда шуд. Додраси калисои католикӣ Ян Гусро бидъаткор ва кофир эълон намуда, талаб кард, ки аз ақидаҳои худ даст кашад. Ян Гус гуфт, ки: «Вичдони худро тағйир дода наметавонам. Агар аз ҳақиқат даст кашам, пас чӣ тавр ба ҷашмони халқ манигарам? Охир, ман ҳақгӯйию ҳақталабиро талқин менамудам!».

Соли 1415 Ян Гусро дар оташ сӯзонданд.

ЧАНГҲОИ ГУСИЁН. Дар оташ сӯзондани Ян Гус боиси ғазабу изтироби мардуми чех гардид. Шумораи зиёди деҳқонон аз суҳанрониҳои Ян Гус илҳом гирифта, худро пайравони ӯ, яъне «гусиён» номиданд. Баъди қатли Ян Гус ҷонибдорони ӯ аз мубориза даст накашиданд.

Соли 1419 дар Прага шӯриш ба амал омад. Хунармандону камбағалон ба шахрдорӣ даромада, аз тирезаҳои он ҳокимони бадкинро берун мепартофтанд. Ба шӯришгарон муяссар гардид, ки дар марказ муддате ҳокимиятро ба даст оранд. Онҳо аз шахр сарватмандону ашрофони немисро пеш карданд. Шӯришчиён дайрҳоро ғорат намуда, хизматгори калисоро мекуштанд ва ё аз шахр меронданд. Аз ин вазъият панҷо истифода бурда, заминҳои калисоро забт карданд.

Лашқари гусиён аз пиёдагардон иборат буда, асосан, бо занҷир, табар, чӯб ва ханҷар мусаллаҳ буд. Роҳбарии ҳаракати гусиёно собик ритсар Ян Жижка ба уҳда дошт. Ӯ дар яке аз чангҳо аз сараш захм бардошта, дар натиҷа кӯр мешавад. Баъди ғавти Ян Жижка ба лашқари гусиён лашқарқашӣ дигар роҳбарӣ кард.

Гусиён маҷлиси халқӣ ташкил намуданд. Ҷойи дӯстдоштаи маҷлиси халқӣ кӯҳи Табор, ки он дар ҷануби Чехия воқеъ буд, ба шумор мерафт. Мардуми зиёде ба ин ҷо омада, шаҳри Табориро бунёд карданд. Дар ҳаракати гусиён ду ҷараён вучуд дошт табориҳо ва эътидолиҳо.

Қисми асосии гусиёно табориҳо ташкил меоданд. Онҳо аз деҳқонон, хунармандон ва камбағалони шахр иборат буданд. Шахсона, ки ба Табор меомаданд, пулҳои худро ба сандуқи хайрияи махсус, ки дар кӯча гузошта шуда буд, мепартофтанд. Маблағи ҷамъгардида барои мусаллаҳшавии шӯришгарон ва ёрӣ ба камбағалон истифода мешуд. Дар Табор ҳама баробарҳуқуқ буда, яқдигарро дӯсту бародар ва апаю хоҳар мешумориданд.

Расми 135. Нишони Чехия

Расми 136. Ян Жижка

Гурӯҳҳои дигари гусиён эътидолиён номида мешуданд, ки онҳо аз ҳунармандон, тоҷирон ва феодалони чех иборат буданд. Эътидолиён мекӯшиданд, ки таъсири калисои католикиро заифтар кунанд ва мулку заминҳояшро кашида гиранд.

Дар рафти ҷанг байни табориҳо ва эътидолиҳо задухӯрдҳои шадид ба амал омаданд. Соли 1434 дар шаҳрчаи Липана, ки дар қисмати шарқии Прага ҷойгир аст, эътидолиён ба табориҳо дарафтаданд. Ин муҳориба бо шикасти табориҳо анҷом ёфт.

Натиҷаи муборизаи гусиён ба он оварда расонид, ки аҳолии бисёр шаҳрҳои Чехия аз чехҳо иборат гардид.

ЛУҒАТ

Ярмарка – бозори калони мавсимӣ.

Баршина – ухладории коркардадихӣ.

Бидъат эълон кардан – кофир ҳукм кардан.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Карли I барои пешрафти Чехия кадом тадбирҳоро амалӣ кард?
2. Калисои католикӣ дар Чехия чӣ мақом дошт?
3. Чаро номи Ян Гус машҳур аст?
4. Сабабҳои ҷанги гусиён дар Чехияро баён кунед.
5. Табориҳо ва эътидолиҳо аз ҳамдигар чӣ фарқ доштанд?
6. Шахсияти Ян Жижкаро муайян кунед.
7. Чаро дар байни эътидолиҳо ва табориҳо низоъ сар зад ва он бо чӣ анҷом ёфт?
8. Ҷангҳои гусиён чӣ натиҷа доданд?

§51. РУС ДАР МУҚОБИЛИ МУҒУЛҲОИ ИСТИЛОГАР

ҶАМЛАИ АВВАЛИНИ МУҒУЛОН. Соли 1207 Чингизхон заминҳои ҳавзаи дарёи Иртишро ишғол намуда, онро ба яке аз улусҳои Муғулистон таъдид дода, сарвари онро ба писари калониаш Ҷучӣ супорид. Муғулҳо то солҳои 30-юми асри XIII ба забти Чин ва Осиёи Марказӣ банд буданд. Онҳо барои забткориҳои дарпешистода, оид ба вазъи идораи давлат, хоҷагӣ ва ҳарбии кишварҳои аврупоӣ маълумоти ҷосусӣ ҷамъ мекарданд.

Баҳори соли 1223 лашкари 30-ҳазорнафараи муғул бо сарвари Ҷебе ва Субадаи ба тарафи Аврупои Шарқӣ раҳсипор шуд. Муғулҳо хонҳои қипчоқҳоро шикаст доданд. Хонҳои қипчоқ аз князҳои рус ёрӣ хоистанд.

Дар санаи 31 майи соли 1223 милодӣ дар наздикии дарёи Калка дастаҳои муттаҳидаи русу кипчоқҳо бо нерӯҳои асосии муғулҳо вохӯрданд. Князи Киев Мстислав Романович бо дастаи сарбозони худ аз дур шикастхӯрии ҷузъу томҳои лашкари Русро тамошо мекард. Дар рӯзи сеюми муҳориба князи Киев бо ҷанговаронаш силоҳи худро ба замин гузошта, ба Субадай ваъда дод, ки ӯ бе ягон мамоният ба Рус хоҳад даромад. Сарфи назар аз ин рафтораш, князи Киев бо ҳамроҳии ҷанговарон аз тарафи муғулҳо ваҳшиёна ба қатл расонда шуд.

ХУЧУМИ НАВИ МУҒУЛҲО. Соли 1235 муғулҳо дарқурултои худ, ки дар Қароқорум – пойтахти давлати Чингизхон баргузор гардида буд, қарор қабул карданд, ки барои забти кишварҳои Аврупо лашкар кашида шавад. Сарвари ин лашкаркаширо писари Ҷучӣ – Ботухон ба уҳда дошт. Субадай мушовири ӯ буд.

Охири соли 1236 муғулҳо артиши давлати Булғори Волгаро шикаст дода, баъд соли дигар кипчоқҳо ва мардуми қаламрави байни рӯдҳои Волга ва Днепрро ба худ тобё карданд.

Ботухон дар муқобили Рус 120 – 140 ҳазор ҷанговарро истифода бурд, ки тахминан 40 – 50 ҳазорашро муғулҳо ташкил мекарданд.

ХУЧУМИ БОТУХОН БА РУС. Зимистон Боту ба ҳудуди князигарии Рязан дохил гардид. Баъди забти ин князигарӣ ӯ ба тарафи князигарии Владимир ҳаракат кард. Князи Рязан Юрий Всеволодич дар тӯли як моҳ нерӯҳои ҳарбии худро дар Коломна ҷобачо кард. Дар наздикии Коломна қариб тамоми лашкари Владимир торумор карда шуда, бо ҳамин тақдирӣ шимолу шарқии Рус ҳал гардид. Москва, ки дар он давра шаҳр – қалъаи начандон қалон буд, ба ғоратгарон муқобилат карда натавонист. Баъди панҷ рӯз муғулҳо Москвавро забт карда, онро талаю тороч карданд. Баъди Москва муғулҳо боз 14 шаҳри Рус, аз ҷумла Ростов, Суздал, Ярославл, Кострома, Углич, Дмитров, Твер, Юрев ва Владимирро забт ва ғорат карданд.

Расми 137. Ботухон

Тирамоҳи соли 1240 Ботухон бо лашкари бузурги худ ба самти ҷануби

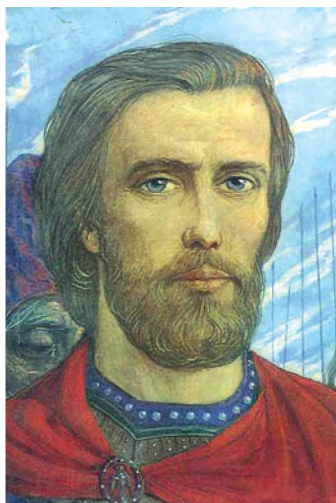
Рус ҳаракат кард ва аз рӯди Днепр гузашта, ба Киев наздик шуд.

Ба мудофиаи Киев княз Даниил Романович роҳбарӣ мекард. Муҳофизони шаҳр ҳафт рӯз мардонавор ҳучумҳои муғулҳоро пас гардонданд. Дар рӯзи нухум ба муғулҳо муяссар шуд, ки шаҳри Киевро ба даст дароваранд.

Баҳори соли 1241 лашкари Ботухон ба самти Ғарб ҳаракат кард. Ягон кишвари ғарбӣ натавонист, ки ба муғулҳо муқобилати сазовор нишон диҳад. Аврупои дар ҳолати парокандагии феодалӣ қарордошта дар муқобили Ботухон истода ҳам наметавонист. Лашкари Ботухон дар давоми як сол Лаҳистон, Маҷористон, Чехия ва кишварҳои нимҷазираи Балқанро ба харобазор табдил дода, ба сарҳади Италия баромад. Дар Маркази Аврупо шаҳри Венаи Австрия ва шаҳри Оломоутси Чехияро ба даст овард, вале охири ҳамон сол, дар лаҳзаи ҳалқунандаи тақдири Аврупои Ғарбӣ, Ботухон лашкарашро ба Шарқ, ба даштҳои поёноби Волга бозпас хонд.

ОЗОДШАВИИ РУС. Дар тӯли асрҳои XIII – XV князҳои Рус ба муқобили истилогарони муғул мубориза мебарданд. Вале дар аввал дар ин мубориза на ҳамаи князҳои фаёлона иштирок мекарданд. Ниҳоят, ташаббуси мубориза бар зидди муғулҳоро князии Москав ба даст гирифт. Князи Москав Дмитрий Донской ба хони муғулҳо итоат намекард ва андоз ҳам намебардохт. Аз ин рӯ, Урдаи Тиллоӣ бар зидди ӯ лашкар кашид. Дмитрий Донской бо лашкари пурзӯри худ ба «пешвоз»-и лашкари муғулҳо баромад ва 8 сентябри соли 1380 дар майдони Куликово, ки дар соҳили дарёи Дон воқеъ гардидааст, ба муғулҳо шикаст дод. Дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф то 300 ҳазор нафар сарбоз талаф ёфт, вале соли 1382 муғулҳо аз нав ба Москав ҳучум намуда, онро ишғол ва талаю тороч карданд. Князи Москав ва князҳои дигари Рус мисли пештара ҳар сол аз халқ андоз гундошта, ба хони муғулҳо месупориданд.

Маълум буд, ки сарзамини Рус дар парокандагӣ аз зери зул-

Расми 138. Дмитрий Донской

ми муғулҳо озод шуда наметавонад. Аксари князҳо эҳсос мекарданд, ки танҳо дар муттаҳидӣ озодӣ ба даст оварда метавонанд. Муттаҳидшавии князҳои Рус дар атрофи Москва, махсусан, дар солҳои ҳукмронии Ивани III вусъат ёфт. Баъзе князҳо ихтиёран ба князи Москва ҳамроҳ мешуданд. Қисми дигари князҳо аз ин кор саркашӣ мекарданд. Бинобар ин Ивани III онҳоро зӯран ба худ тобеъ мекард. Яке аз чунин князҳои Новгород Бузург буд. Ивани III ба Новгород лашкар кашида, онро таслим карда, вечеро пароканда намуда, рамзи истиқлолияти Новгороди Бузург – Занғуларо ба Москва овард.

Расми 139. Ивани III

Дар натиҷаи ин, князии Москва торафт пурзӯртар мешуд. Ивани III артиши муттаҳидаи Русро ташкил намуда, дигар ба хонҳои Урдаи Тиллоӣ андоз намесупорид. Саркашии Ивани III қаҳру ғазаби хони Муғул – Аҳмадро ба вучуд овард. Ӯ талаб кард, ки Ивани III ба ӯ андози ҳарсоларо пардозад, вале аз князи Москва ҷавоби рад гирифт. Барои ҳамин Аҳмадхон бар зидди ӯ лашкар кашид.

Тобистони соли 1480 милодӣ лашкари 100-ҳазорнафараи Аҳмадхон ба шохоби рӯди Ока – Угра наздик шуда, дар муқобили лашкари Ивани III камин гирифт. Ҳар ду тараф ҳам ба ҳучум намегузаштанд. Аҳмадхон бо лашкараш дар ин ҷо то оғози зимистон истода, ба ҳучум чуръат накарда, ақиб баргашт. Бо ҳамин сарзамини Рус аз зулми муғул, ки он қариб 240 сол давом кард, озод шуд.

ЛУҒАТ

Вече – маҷлиси халқӣ.

Қурултой – анҷумани муғулон.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Лашкаркашии муғулҳо ба сарзамини Рус кай оғоз ёфт?
2. Задухӯрдҳои аввалини муғулҳо бо князҳои Рус кай рух доданд?
3. Ботухон кай ба сарзамини Рус лашкар кашид?
4. Қисмати шимолию шарқии Русро муғулҳо кай забт карданд?

5. Дар Аврупо муғулҳо кадом давлатҳоро ишғол намуданд?
6. Забти муғулҳо Русро ба кадом ҳолат гирифта кард?
7. Сарзамини Рус аз зери зулми муғул кай ва чӣ тавр озод шуд?

§52. МАДАНИЯТИ АВРУПОИ ҶАРБӢ ДАР АСРҲОИ XI – XV

Дар баробари ба вуҷуд омадани давлатҳои марказиятнок дар шаҳрҳои онҳо олоти меҳнат ва усулҳои истеҳсол такмил меёфтанд. Пешрафти фарҳанг ба ихтирои навҳои нави олоти меҳнат шароит фароҳам меовард. Ҳатто баъзе ҳелҳои олоти меҳнати механикӣ низ ихтироъ карда шуданд.

Масалан, дар истеҳсоли маъдан ва коркарди он хунармандон аз муҳаррикҳои обӣ истифода мебарданд. Муҳаррикҳои бо об ҳаракаткунанда самаранокии кори касибонро ҳам аз ҷиҳати сифат ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот афзун гардонданд.

Дар як қатор минтақаҳои Аврупо дар маҷрои дарёҳои наҷандон қалон обанборҳо месохтанд. Оби онҳоро дар вақти зарурӣ аз тариқи ноаҳоии махсус, ки аз ҷӯй ба он мерехт, ба парраҳои муҳаррики обӣ равона мекарданд. Муҳаррик бошад, бо тире ба механизми дигар пайваст карда шуда, дар баъзе мавридҳо ба тире кӯраи домнагӣ пайваст буд. Муҳаррик ба кӯра ҳавои гарм ворид мекард. Дар натиҷаи ҳосил шудани ҳарорати баланд дар кӯра маъдан ғудохта мешуд. Баъд филизи тайёро тавассути афзорҳои

Расми 140. Гутенберг

маҳсули ҳарротӣ ба шакли лозимӣ мебароварданд. Барои ба баландӣ бардоштани муҳаррику борҳои вазнин афзорҳои борбардорӣ низ ихтироъ карда шуд.

ТЕХНИКАИ ҶАРБӢ. Оҳану ҷӯян ашӯи зарурии истеҳсоли яроқи оташфишон буд. Дар асри XV барои ғатҳи қалъаҳо аз тӯпҳои вазнин истифода бурда мешуданд. Аслиҳаи оташфишони дастӣ низ такмил меёфтанд. Дар ибтидои асри XVI барои аскарҳои пиёда-низом мушкет ихтироъ карда шуд, ки тире он дар масофаи 150 – 200 қадам ба нишон мерасид.

Пахншавии аслиҳаи оташфишон дар кори ҳарбӣ тағйироти чиддӣ ба амал овард. Акнун сарбоз аз масофаи дур душманро ба нишон гирифта, парронда метавонист. Қалъаҳои мустаҳкам низ барои фатҳ кардан дастрас гардиданд. Ритсарҳои савора ҷояшонро ба сарбозони мусаллаҳ бо ин аслиҳаи оташфишон доданд.

Дар асри XV киштии сабуки тезҳаракат низ сохта шуд, ки онро «кема» (каравелла) меномиданд. Ба воситаи он ба роҳи дур сафар кардан мумкин буд.

ИХТИРОИ КИТОБЧОПКУНӢ. Рушди хунармандӣ ва тичорат саводнокии мардуми сокини шаҳрҳои Аврупоро тақозо мекард.

Аввал навиштани китобҳоро рӯҳониён ба уҳда доштанд. Бо мурури замон дар шаҳрҳо устохонаҳои чопи китобҳо пайдо шуданд. Пас аз ин китобҳоро рӯйнавис низ мекарданд. Китобхонаҳо бошанд, на фақат дар калисою дайрҳо, инчунин, дар донишгоҳҳо, қасри шох ва хонаи мансабдорону сарватмандон низ пайдо шуданд.

Дар асри XIV дар Аврупо китобҳои дастнавис талаботи мардумро қонеъ гардонда наметавонист. Устоҳо аз ҷӯб ва мис нақши ҳарфҳоро бурида, тайёр мекарданд. Ин кор заҳмат ва вақти зиёдро талаб мекард. Барои ҳамин устоҳо усули осони чопи китобро ҷустуҷӯ мекарданд.

Соли 1445 Иоганн Гутенберги олмонӣ дастгоҳи китобчопкуниро ихтироъ кард. Дар натиҷаи заҳмати зиёд ӯ рехтани ҳарфҳои алоҳида (литери)-ро кашф намуд. Ба воситаи он сатрҳо ва саҳифаҳо ҳуруфчинӣ мешуданд. Гутенберг дастгоҳи чопкуниро ихтироъ карда, соли 1450 тавассути он аввалин китобро чоп кард. Аз он давра сар карда, китобчопкунӣ дар Аврупо паҳн шуд. То охири асри XV дар 1100 чопхонаи мамлакатҳои Аврупо 40 ҳазор номгӯи китоб бо теъдоди 25 миллион нусха рӯи чопро диданд. Китобҳо бо чандин забони халқҳои Аврупо оид ба донишҳои гуногуни адабӣ ва илмӣ чоп мешуданд.

Китобчопкунӣ яке аз беҳтарин дастовардҳои тамаддуни ас-римиёнагии инсоният аст. Маҳз тавассути чопи китоб донишҳои соҳаҳои гуногуни илм ва фарҳанг паҳн гардида, то ба наслҳои оянда омада расиданд.

САӢХАТИ МАРКО ПОЛО. Аврупоиён баъди лашкаркашиҳои салибӣ ба ҷаҳон бо ҷашми дигар нигаристанд. Аз ҷумла кишварҳое, ки дар масофаи хеле дур воқеъ гардида буданд, диққати онҳоро бештар ҷалб намуданд. Аз сӯйи дигар, сайёҳон кишварҳои зиёди дар масофаи хеле дур воқеъбударо тамошо кар-

Расми 141. Марко Поло

да, бо таассуроти тоза ба ватан бармегаштанд. Масалан, тоҷир ва сайёҳи машҳури венециягӣ Марко Поло дар тӯли 25 соли асри XIII кишварҳои Шарқи Дурро омӯхта, аз худ китобҳои аҷоибро боқӣ гузоштааст.

Марко Поло якчанд сол дар Чин умр ба сар бурдааст. Ӯ шахси боғайрату лаёқатманд буд. Бо ҳамин сабаб, ба императори Чин маъқул шуд. Марко Поло супоришҳои императорро бо сифати баланд иҷро мекард, барои ҳамин император идоракунии яке аз музофотҳоро ба ӯ месупорад. Марко Поло ба воситаи роҳи оби ба ватанаш – Италия баргашт ва китоберо дар бораи

зиндагӣ ва урфу одатҳои мардуми Осиё навишт. Ин асар «Китоби Марко Поло» номгузори карда шудааст. Он солҳои тӯлонӣ барои тартиб додани харитаҳои мавриди истифода қарор дошт.

ПЕШРАФТИ МАОРИФ. Таҳаввулоти иқтисодию иҷтимоӣ, тичорат ва низоми давлатдорӣ шахсони соҳибмаърифатро тақозо дошт. Аз ин рӯ, дар шаҳрҳои мактабҳои кушода мешуданд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба шогирдон хондану навиштанро ёд дода, асосҳои илми забону адабиёт, таъриху география ва ҳисобу табиатшиносиро меомӯзониданд.

Дар асри XIII дар баъзе мамлакатҳои Аврупо аввалин мактабҳои олии – донишгоҳҳо ҳам таъсис ёфтанд. Донишгоҳҳо, асосан, дар шаҳрҳои бунёд меёфтанд, ки шумораи аҳолияшон бисёр бошад. Дарсҳо дар ин донишгоҳҳо бо забони латинӣ сурат мегирифтанд. Дар донишгоҳҳои факултаҳои таъсис дода шуда буданд. Машғулиятҳои омӯзгорон, магистрҳо ва ё профессорон мегузаронданд. Донишҷӯён ҷойҳои асосии лексияҳои менавиштанд. Мувоҳисаи донишҷӯёну омӯзгорон донишу малакаи онҳоро мукамал мегардониданд. Дар асри XV дар Аврупо 65 донишгоҳ мавҷуд буд. Донишгоҳҳои Париж (Франса), Болония (Италия), Оксфорд (Англия), Прага (Чехия), Краков (Ляхистон) аз ҷумлаи машҳуртарини онҳо буданд.

ИЛМ. Мувофиқи таълимоти дини насронӣ Худованд асрори табиатро барои инсон дастнорас гардондааст. Ҳодисаҳои олам бо хости Худо ба амал меоянд. Илоҳиётшиносони насронӣ

ба ҳодисаҳои табиат ва ҷамъият аҳамияти ҷиддӣ надода, ба саволҳои ҷавобҳои тайёрро аз «Инчил» меҷустанд. Сарфи назар аз ин таълим, дар асрҳои миёна мардуми маърифатдӯсти Аврупо худашон табиатро омӯхта, донишҳои зарурӣ пайдо карда, онро дар зиндагиашон истифода мебарданд. Ҳамин тариқ, дар асоси донишҳои қаблӣ инсоният донишҳои гуно-

Расми 142. Донишҷӯён ҳангоми машғулият. Асри XIV

гуни соҳавӣ пайдо шуда, ташаккул ёфтанд, ки аз амалия ба даст омадаанд ва аксари онҳо хилофи таълимоти калисои масеҳӣ буданд. Масалан, кишоварзон дар мавриди коркарди замин илми нучумро истифода мебарданд, косибон бошанд, хосияти маводи корӣ – маъдан, филизот ва ғайраро меомӯхтанд ва ё усулҳои баланд бардоштани сифати маҳсулотро кор карда, ба ин васила маснуоти касибии баландсифат тайёр мекарданд.

Дар марҳалаи охирини асрҳои миёна як зумра олимони забардасти аврупоӣ ба камол расиданд. Яке аз онҳо профессори донишгоҳҳои Оксфорд Англия ва Парижи Фаронса Рочер Бэкон буд. Ба андешаи Р. Бэкон мақсади илм омӯзиши табиат ва ба хизмати инсон додани он мебошад. Бэкон худаш бо моддаҳои гуногун таҷриба гузаронда, ба кашфиёти ихтирооти муҳим муваффақ шуда буд.

ТАВЛИДИ МАДАНИЯТИ ЭҶЁ – РЕНЕССАНС. Дар охири асри XIV – аввали асри XV дар Италия маданияте тавлид ёфт, ки онро Эҷё номидаанд. Маълум аст, ки мадания-

Расми 143. Санъати меъморӣ Ренессанс дар асрҳои XVI

ти Эҳё аз тамаддунҳои Хилофати Араб ва Сомониён сарчашма гирифтааст. Маданияти Эҳё ба Италия ва баъд ба давлатҳои дигари Аврупо ҳамон вақте ворид гардид, ки калисои католикӣ ва Папаи Рум бар зидди хама гуна донишхое, ки ба қолабҳои ин дин мувофиқат намекард, муборизаи шадид мебард. Сарфи назар аз ин, аҳли тараққиҳоҳ ва инсондӯсти Аврупо, аз ҷумла намояндагони пешқадами маориф, илм, адабиёт, санъат ва шахсиятҳои сиёсӣ рӯ ба маданияти пешқадами Юнон ва Руми қадим оварданд. Онро омӯхта, аз нав эҳё карда, дар байни мардум паҳн менамуданд. Дар баробари ин, асарҳои эҷод мекарданд, ки онҳо мағз андар мағз аз ғояҳои инсондӯстӣ саршор буданд. Дар ин давра ва асрҳои XVI – XVII маданияти Эҳё дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо гул-гул шукуфт. Он ба майдони таърих шахсиятҳои машҳурро овард, ки дар байни онҳо Эразми Роттердамӣ, Томас Мор, Алберти, Петрарк, Леонардо да Винчи, Боттичелли, Титсиан, Микеланджело, Рафаэл ва дигарон ҳастанд. Ин нафарон ва шахсиятҳои дигар, ки онҳо хеле зиёданд, дар соҳаи фарҳанг воқеан инқилоб ба амал оварданд. Ғояи асосӣ дар асарҳои онҳо инсон мебошад. Ин мутафаккирон маҳз инсонро васф мекарданд.

ЛУҒАТ

Мушкет – як навъи аслиҳа.

Чопхона – матбаа, ҷойи чопи китоб.

Сайёҳ – кашфкунандаи ҷуғрофӣ.

Илоҳиётшиносӣ – илми худошиносӣ.

«**Инчил**» – китоби муқаддаси насронихо.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар Аврупо кадом навъҳои техника ихтироъ карда шуданд?
2. Усули нави маъданкоркунӣ аврупоӣро баён кунед.
3. Дастгоҳи китобчопкуниро кӣ ихтироъ кардааст?
4. Аҳамияти китобчопкунӣ аз чӣ иборат буд?
5. Дар бораи мактабу маорифи мамлакатҳои Аврупо маълумот диҳед.
6. Р. Бэкон вазифаи илмро дар чӣ мебинад?
7. Дар бораи маданияти Эҳё чихоро медонед?

БОБИ V. ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОҶИ ДАР АВРУПО

§53. ИСЛОҲОТ ДАР ОЛМОН

ФУРУШИ АФВНОМАҲО. Дар Олмон норозигии омма аз калисои насронӣ сол то сол меафзуд. Бахонае лозим буд, ки ин норозигӣ ба муборизаи ошкоро табдил ёбад. Чунин бахона фурӯши афвномаҳо буд. Солноманависони давр хабар медиҳанд, ки дар бозорҳои шаҳрҳои Олмон фарёдзании роҳибон ба гӯш мерасид: «Пулро бароред! Хешовандону наздиконатонро начот диҳед! Ҳамин ки тангаатон ба таги халтаи ман афтада, чарангос зад, рӯҳи гунаҳгор дар бихишт пайдо мешавад».

Афвномафурӯшӣ боиси норозигӣ ва эътирози мардуми одӣ ва шахсони бомаърифат гардид. Соли 1415 роҳиб, олим ва профессори илми фикҳи насронии Донишгоҳи шаҳри Виттенберг Мартин Лютер ба муқобили афвномафурӯшии рӯҳониён эътироз намуда, «95 тезис»-и худро ба дарҳои калисо овехт. Мартин Лютер дар тезисҳояш афвномафурӯширо маҳкум сохт. Инчунин, шахсонеро, ки ба фикри ӯ розӣ набуданд, ба мубоҳиса даъват намуд.

Даъватҳои Мартин Лютер тамоми Олмонро ба ларза овард. Ба ақидаи Лютер калисо миёнарави байни Худо ва одамон шуда наметавонад. Калисо метавонад бе Папа вучуд дошта бошад. Ӯ пешниҳод намуд, ки дигар ба Папаи Рум пул дода нашавад ва даъват намуд, ки ба муқобили вай муборизаи қатъӣ бурда шавад.

Папаи Рим дар ҷавоб Лютерро «роҳиби шаккоки виттенбергӣ» номида, ба мулҳидӣ гунаҳгор дониста, лаънат хонд. Номаи Папаро дар бораи гунаҳкориҳои Лютер дар ҳеч ҷо қабул накарданд. Мардум Мартин Лютерро дастгирӣ мекарданд. Лютер аз ин истифода бурда, худи Папаи Румро ба мулҳидӣ гунаҳгор намуд. Номаи Папаро дар ҳузури донишҷӯён ба гулхан партофт.

Расми 145. Мартин Лютер

Папаро танҳо император дастгирӣ мекард. Ба ин хотир Лютерро анчумани князҳо, намояндагони ритсарҳо ва шахриён ба шахри Вермс даъват кард. Дар анчуман аз Мартин Лютер талаб карда шуд, ки аз ақидаҳоиаш даст кашад, вале ӯ дар ҷавоб қатъиян изҳор намуд: «Ақидаи ман ҳамин аст ва ман аз он даст намекашам». Бо фармони император Лютер бояд ба ҳабс гирифта мешуд, вале ритсарҳо ба ҳимояи ӯ бархостанд ва княз Лютерро дар қалъаи худ пинҳон кард.

Ақидаҳои зидди калисо ва зидди папагии Мартин Лютер оғози дар Олмон гузаронидани ислохот гардида, мардуми табақаҳои гуногун – ритсарҳо, деҳқонон, ҳунармандон ва князҳоро фаро гирифт.

ИСЛОҲОТИ КАЛИСО. Маросимҳои пурдабада ва идҳои сершумори калисои насронӣ, ки бо харчи зиёд мегузашт, боиси норозигии ашрофони шахрӣ гардид. Шахриён талаб намуданд, ки андозҳои барои таъмини рӯҳониён муқарраргардида кам ва дайрҳо пӯшида шаванд. Онҳо «калисои арзон»-ро талаб карданд.

Феодалҳои зиёде низ тарафдори ислохоти калисо буданд. Ритсарҳо бошанд, аз норозигии мардум истифода бурла, заминҳои калисоро қапида гирифтани буланд. Калисое, ки дар мулки княз вучуд дошт, бояд ба княз итоат кунад, на ба Папа. Чунин буд талаби князҳо. Ин иқлом яке аз роҳҳое буд, ки князҳо ҳукмронии худро аз болои мулкҳои зердасташон устувор мегардонданд.

ТОМАС МҶОНСЕР. Томас Мюнсер дар ҳаракати ислохотҳои

Расми 144. Томас Мюнсер

дар Олмон мавқеи муҳимро ишғол карда буд. Ӯ аз илмҳои замон хуб бохабар буд. Томас Мюнсер роҳиб буда, дар ҳаракати ислохотҳои Мартин Лютерро дастгирӣ намуд.

Томас Мюнсер мардуми одиро ба муборизаи мусаллаҳона даъват намуд. Даъватҳои Мюнсер князҳою аҳли калисоро ҳам ба воҳима ва ҳам ба хашму ғазаб оварданд. Ӯ маҳбуби мардуми одӣ буд. Боре душманонаш Томас Мюнсерро ҳабс кардани шуданд, вале ҷонибдоронаш бо қалтаку зогнӯл ва бел мусаллаҳ гардида, ӯро муҳофизат карданд.

Афвнома – хуччати Папаи Рум, ки гуноҳони харидори онро гӯё Худо мебахшида бошад.

Тезисҳо – мухтасари суҳанрониҳо.

Ислоҳот – даровардани ислоҳ, тағйирот ба идораи давлат, фаъолияти хоҷагидорӣ, зиндагии мардум ва илму фарҳанг.

Граф – унвони дворянӣ.

Мутлақияти табақавӣ – ҳокимияти яккасардорӣ, сарвари давлат, намояндаи яке аз табақаҳо.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Афвномаҳо барои чӣ фурухта мешуданд?
2. Мавқеи Папаи Румро нисбат ба афвномаҳо чӣ тавр дарёфтед?
3. Мартин Лютер кӣ буд ва чӣ мехост?
4. Оё ислоҳоти калисо зарур буд?
5. Томас Мюнсер чӣ мақсад дошт?
6. Ба даъватҳои Томас Мюнсер баҳо диҳед.

§54. ПАҲНШАВИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢИ

АВҶГИРИИ ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОӢИ. Даъвати Мартин Лютер ба муқобили афвномафурушии калисои католикӣ дар байни халқҳои гуногуни мамлакатҳои Аврупо бо тезӣ паҳн гардид. Дар сарчашмае гуфта мешавад, ки ин даъват «дар зарфи чор ҳафта дар сар то сари мамлакатҳои насронӣ паҳн гардид». Акнун ҳаракати ислоҳотҳои на фақат дар Олмон, балки дар дигар кишварҳои Аврупо низ авҷ гирифт. Обруй ва эътибори калисои католикӣ рӯз то рӯз заиф мешуд. Дар ҳама ҷо ходимони динро масҳара мекарданд. Расмҳои ҳаҷвии Папаю рӯҳонӣро ҷоп мекарданд.

Тарафдорони ислоҳоти калисои протестант (эътирозгар) ва калисои навро протестантӣ меномиданд.

Князҳои Олмони Шимолӣ дар мулкҳоиашон ислоҳоти калисои мувофиқи тавсияи Мартин Лютер доир намуданд. Онҳо дайрҳоро баста, заминҳои калисои қашида мегирифтанд. Ҳуқуқи князҳо номаҳдуд гардид. Онҳо акнун ба калисои дар мулкҳоиашон буда низ роҳбарӣ мекарданд. Калисои протестантӣ калисои лютеранӣ ме-гуфтанд.

Маърақаҳои динии серхарочот, парастии авлиё ва идҳои сершумори динӣ барҳам хӯрданд. Яъне калисо «арзонтар» шуд. Намояндагони дини насронӣ ба мардуми ноогоҳ талқин мекарданд, ки акнун бояд ба князҳо итоат кунанд.

Дар кишварҳои дигари Аврупо, ба монанди Англия, Дания ва Шветсия ислохоти калисоро королҳо бо дастгирӣ ашрофон гузаронданд. Заминҳои аз калисо мусодирашуда ба дасти ашрофон гузаштанд. Императорҳо дар ин кишварҳо сардори калисо гардиданд.

КАЛИСОИ КАЛВИНӢ. Гузаронидани ислохоти калисо дар Швейтсария ва Нидерланд аз тарафи ашрофони бонуфуз амалӣ гардид.

Дар Швейтсария ба ислохоти калисо католикӣ Жан Калвини фаронсавӣ рохбарӣ мекард. Ӯ аз таъқиби католикҳо гурехта, калисои ташкилкардаи худро «калвинӣ» ном гузошт.

Даъвати Жан Калвин ба пайравонаш аз он иборат буд, ки ҳар чӣ бештар сарват ҷамъ кунанд. Мувофиқи таълимоти ӯ шахсони сарватманд «назаркардаи Худо» мебошанд ва бихишт ҷойи онҳост. Кори касе барор нагирад, ба ғазаби Худо гирифтور мешавад. Камбағалон бояд ба тақдир талхи худ тан диҳанд. Калвин судхӯрӣ ва ғуломдориро дар кишварҳои тобеъ (мустамлика) ҳақ медонист.

Жан Калвин ва пайравони ӯ пӯшидани либосҳои зебо ва айшу ишратро манъ карда буданд. Онҳо меҳнат карданро бештар талқин мекарданд. Калвинчиён дар шаҳри Женева барои иҷрои қоидаҳои нави дини насронӣ ба шаҳриён назоратро пурзӯр карданд.

Расми 146. Жан Калвин, асосгузори мазҳаби протестантӣ

Расми 147. Манзараи суханронии Мартин Лютер дар суд

Таълимоти Жан Калвинро дар аксар мамлакатҳои Аврупо пазируфтанд.

ҶАМБӢЯТИ ИЕЗУИТӢО. Папаи Рум дар муборизаи зидди ислохотхоҳон ҷораҳои ҷавобӣ мечуст. Ӯ соли 1540 «Ҷамбъияти

Исо» ё худ «Ордени иезуитҳо»-ро таъсис кард, то ки тавассути он бар зидди ислохотхоҳон бераҳмона мубориза барад. Асосгузори ин ҷамъият ашрофи испанӣ Игнатий Лойола буд. Папа эълон кард, ки иезуитҳо бояд мардуми гумроҳро ба калисо баргардонанд. Дар ҷамъияти иезуитҳо интизоми саҳти харбӣ ҳукмфармо буд. Ба ҷамъият генерал сардорӣ мекард, ки ӯ танҳо тобеи Папа буд. Аъзои катории ҷамъият амри генералро бечунучаро иҷро мекарданд. Дар дастуруламали ҷамъият омадааст, ки «агар калисо чизи сафед-ро сиёҳ гӯяд, мо ҳам бояд онро фавран сиёҳ гӯем», яъне иезуитҳо иҷрокунадагони бевоситаи супоришҳои Папаи Рим буданд.

Иезуитҳо аз дигар роҳибон бо он фарқ мекарданд, ки соҳиби дайр набуданд. Онҳо аслан либосҳои муқаррарӣ пӯшида, аз ҳар гуна макру хила истифода мебарданд. Ба ин восита меҳостанд, ки ба боварии шохону вазирон, аъёну ашроф сазовор шуда, онҳоро ба зери таъсири худ дароранд. Агар ҳокиме муқобили Папа мебаромад, ӯро қатл менамуданд. Аъзои Ҷамъияти иезуитҳо чунин мешумориданд, ки барои манфиати калисо ҳар гуна ҷиноят содир кардан, ҳатто одам куштан низ раво аст. Дар муборизаи зидди ислохотхоҳон Папаро императори Олмон ва королҳои Испанияву Лахистон дастгирӣ мекарданд.

АВЧИ ИНКВИЗИТСИЯ. Инквизитсия дидаю доништа дар Испания ба бедодгарии зиёд роҳ дод. Дар гулхан сӯзондани мулҳидон «аутодаф» ном гирифта буд. Қатли мулҳидон дар майдони марказии шаҳр, дар ҳузури издиҳомии калони одамон ва бо иштироки корол ва аъёну ашроф мегузашт. Иезуитҳо бар зидди навиштаҷотҳои зидди Папа ва калисои насронӣ мубориза мебарданд. Ӯ рӯйхати китобхоёро ҷоп кард, ки хонданашон манъ карда шуда буд.

Ислохотхоҳон ба ҷазоҳои мудҳиш гирифтагон карда мешуданд. Масалан, дар Фаронса протестантҳо бе ягон гуноҳ ба қатл расонида мешуданд. Пешвоёни протестантҳо ба хилаю найранг ба Париж, ба тӯйи хоҳари корол даъват карданд. Католикҳои мусаллаҳ дар дарҳои манзилҳои протестантҳо бо солибҷаҳои сафед нишона монданд. Дар як шаби 24-

Расми 148. Игнатий Лайола оинномаи «Ҷамъияти Исо» ё худ «Ордени иезуитҳо»-ро ба Папаи Рум Павели III месупорад

уми августи соли 1572, дар шаби иди Варфоломейи Муқаддас садои зангӯлаҳои яке аз калисои Париж танинандоз шуд. Дар баробари шунидани садои зангӯла католикҳо ба манзилҳои дархояшон нишонандор зада даромада, ба куштори протестантҳо даст задал. Католикҳо на фақат худ протестантҳо, инчунин, занону кӯдакони онҳоро низ кушта, аз тирезаҳо ба роҳи сангфарш мепартофтанд. Чунин куштори оммавӣ дар Фаронса зиёда аз ду ҳафта давом кард, ки дар натиҷаи он қариб 30 ҳазор кас қатл гардид. Ин куштори мудҳиш ва бераҳмона дар таърих бо номи «Шаби Варфоломей» маълум аст.

Папаи Рум ин куштори «Шаби Варфоломей»-ро маъқул дониста, фармуд, ки ба хошири он медал сикка зананд.

Ба калисои католикӣ муяссар гардид, ки ҳаракати ислохотхоҳиро дар Лахистон, Италия, Олмон то як дараҷа фурӯ нишонанд.

Расми 149. Манзараи куштори, Шаби Варфоломей

ЛУҒАТ

Иезуит – чамбияти ашаддӣи католикии Рум, риёкор, мунофиқ, маккор.

Аутодаф – усули аз тарафи иезуитҳо қатл кардани мулҳидон.

Варфоломей – яке аз бузургони насронӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар мамлакатҳои Аврупо ҳаракати ислохотхоҳӣ барои чӣ ба миён омад?
2. Таълимоти ислохотхоҳии Мартин Лютерро баён кунед.
3. Ислохоти калисои насронӣ дар Швейтсария чӣ натиҷа дод?
4. Калвин ва пайравони ӯ оид ба калисои масеҳӣ чӣ ақида доштанд?
5. Дар бораи Чамбияти иезуитҳо маълумот диҳед.
6. Папаи Рум барои паҳши ҳаракати ислохотхоҳон чӣ тадбирҳо андешид?

БОБИ VI.

АМРИКО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Шумо, хонандагони гиромӣ, соли гузашта аз таърихи дунёи қадим, дар бораи таърихи давраи қадими Амрико дониши зарурӣ андӯхтед. Оид ба зиндагии чандин қабилаи хиндуён ва давлатҳои ташкилкардаи онҳо огаҳӣ пайдо намудед. Кам бошад ҳам, аз маданияти ин қабилаҳо бохабар шудед.

Дар асрҳои миёна дар қитъаи Амрико қабилаҳои сершумори хиндуён сукунат доштанд, вале акнун ин қабилаҳо нисбат ба замони қадим калонтар буданд. Аксари қабилаҳои калон аз иттифоқи қабилаҳои хурдтар ташкил ёфта буданд. Бештари ин қабилаҳо дорои давлат, хоҷагӣ ва илму фарҳанг буданд. Барои мисол метавон қабилаҳои алгонкинҳо, ирокезҳо, семиналҳо, сапотекҳо, астекоҳо, майяҳо, табаскоҳо, инкҳо, эскимосҳо, толтекатлҳо, крикҳо, чапаваҳо, оттаваҳо, гуронҳо, наскаҳо, ассинибайнҳоро ном бурд.

Дар ин боб дар бораи давлатҳои асримиёнагии Амрико ва маданияти хиндуёни то давраи ба мустамликаи аврупоиён табилад ёфтани Амрико ва давраи аввали он маълумоти мухтасар дода мешавад.

§55. ШАҲР-ДАВЛАТҲО ВА ФЕДЕРАТСИЯҲОИ ХИНДУЁН

Дар асрҳои миёна ва то Амрико истило кардани аврупоиён дар ин ҷо шаҳр-давлатҳо, иттифоқҳои қабилаҳои дар федератсияҳои алоҳида муттаҳидшудаи бисёре мавҷуд буданд.

ШАҲР-ДАВЛАТҲО. Чунин давлатҳо, чи дар шимолӣ Амрико, чи дар марказ ва чи дар ҷануби он мавҷуд буданд. Гарчанде ин давлатҳо ханӯз дар замони қадим ба вуҷуд омадаанд, қисми онҳо дар асрҳои миёна ҳам истиқлолияти худро нигоҳ дошта буданд. Масалан, аз шаҳр-давлатҳои Майя дар ёддоштҳои марҳалаи охири ин асрҳои миёна Тулум, Тикал, Вешак-

Расми 150. Ҳайкали сари астеко

Расми 151. Тақвими астекҳо дар шакли доираи Офтоб

тун, Майяпин, Ушмал ва якчанд шахр-давлатҳои дигар қайд шудаанд. Онҳоро пешвоёни қабилаҳои сокини ин шахрҳо идора мекарданд.

Дар байни ин давлатҳои хурд доимо ҷангҳо ба амал меомаданд. Аз ин рӯ шахр-давлатҳои Майя аз даст ба даст мегузаштанд ва баъзан ба харобазор табдил ёфта, аз байн мерафтанд. Дар байни шахр-давлатҳои номбурда Тикал, Вешактун ва Тулум ободу зеботар буданд. Вақте ки Кортеси истилогар аз Испания ба ин шахрҳо омад, онҳоро

вайрона дарёфт. Маълум набуд, ки бо кадом сабаб – дар натиҷаи заминларза, тағйири иқлим, сар задани бемориҳои вабо, сӯхтор ва ё ҷангҳои истилогаронаи худӣ хиндуён ба ҳок яқсон шудаанд.

Дар бораи шахр-давлати Майяпин, ки дар нимҷазираи Юкатан воқеъ буд, то ба мо маълумоти нисбатан дақиқтар расидааст. Мувофиқи он дар зери роҳбарии Китселкватл хиндуёне, ки аз маркази водии Мехико ба Юкатан, Кампече ва Кангина Ру омадаанд, шахр- давлати Майяпинро бунёд кардаанд.

Ҳукмронии ӯ дар ин шахр ҳамагӣ 20 сол тӯл кашидааст. Соли 1007 онро пешвои қабилаи дигар – Ах Сийток Тутул Шив, ки аз сулолаи Кокомҳо будааст, ба даст мебарорад. Дар Астек бо номи Теночтитлан шахр – давлате вучуд дошт. Аҳолии он иборат аз 20 калпулли – ҷамоа иборат буд. Ин ҷамоаҳо дар Шӯрои Олии Теночтитлан намояндагони худро доштанд. Шӯрои Оли мақоми маъмурӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта, дорои ҳокимияти пуриктидор буд. Он ҳуқуқ дошт заминро дар байни калпуллиҳо тақсим кунад, ҳаҷми андозҳоро барои зарурати хароҷоти давлатӣ, рӯҳонӣ ва мудофиа муқаррар намояд ва чор нафар лашкарқашонро таъин кунад.

Дар Мехикаи оғози асри XVI боз ду шахр-давлати дигар – Тикал ва Вишактун низ мавҷуд буданд. Ин шахр-давлатҳо таъминан аз асри III боз вучуд доштанд. Дар бораи сабабҳои аз байн рафтани Тикал ва Вишактун қазияҳои гуногун вучуд доранд. Масалан, заминларзаи саҳт, ки дар натиҷаи он шахр ба ҳок яқсон шудааст; тағйирёбии иқлим, ки зиндагиро дар ин шахрҳо номум-

кин гарлонидааст; вабою варача, ки бар асари он як қисми сокинони шаҳрҳо талаф ёфта, қисми дигар онро тарк кардаанд.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ ИРОКЕЗҲО. Дар қисмати шимолтар аз Мексикаи кунунӣ то иёлати Нью-Йорк то замони ба ин ҷо омадани аврупоиҳо қабилаҳои манаукҳо, сенекаҳо, осидаҳо, кайюгоҳо, онандогаҳо ва тумқарераҳо сукунат доштанд. Шояд барои муқовимат ба муқобили истилогарони сафелпӯст бошад, ки дар нимаи дуҷуми асри XVI онҳо дар Конфедератсияи Ирокезҳо муттаҳид шудаанд. Ирокезҳо дар заминҳои воқеъ дар минтақаи назди соҳили баҳр низ сокин шуда, бо ҳамин сабабгори муқовимат бо алгонкинҳои шарқӣ гардидаанд.

Аксари қабилаҳои аъзои Конфедератсияи Ирокезҳо доимо ба ҳамкорию ба даст даровардани хусни тафохуми ҳамдигар кӯшиш мекарданд. Сарфи назар аз ин, дар байни ин конфедератсия ва қабилаи алгонкинҳо душманӣ то чанде зиёдтар мешуд. Ба ин аврупоиҳо низ сабаб мешуданд.

Барои ишғоли заминҳои хиндуёни Амрико дар асри XVIII рақобат дар байни англисҳо ва фаронсавиҳо пурзӯр мешавад. Дар чунин шароит ирокезҳо ба англисҳо ва алгонкинҳо ба фаронсавиҳо пайвастанд. Дар ниҳояти ин низоъ англисҳо ва фаронсавиён Ҷонона бардоштанд, яъне заминҳои Конфедератсияи Ирокезҳо аз худ карданд.

ФЕДЕРАТСИЯИ ЧИМАЛУАКИН.

Дар арафаи истилои Испания дар соҳилҳои ғарбии Мексикаи имрӯза – дар қаламрави иёлати Калима ва як қисми иёлати Халиско қабилаҳои ин ҷо дар як давлат муттаҳид шуданд, ки он «Федератсияи Чималуакин» ном гирифт. Мақсади асосии ин иттифок мубориза бар зидди истилогарон буд, ки онҳо «пурепеча» ном доштанд. Пурепеча бо номи «тараскҳо» низ маълум аст. Ин Федератсия алайҳи испаниҳо муқобилат нишон дода натавониста, дар ду муқориба – солҳои 1522 ва 1523 торумор карда шуд. Ҳамин тариқ, Федератсияи Чималуакин аз байн рафт.

Расми 152. Ҳайкалчаи астеокҳо Солҳои 1440-1521.

КОНФЕДЕРАТСИЯИ АНАУКҲО. Ҳанӯз дар асри XI қабилаҳои наутаолтекҳо то Чипултепеки наздикии кӯли Тескоко рафта расида будаанд. Пешвои онҳо Мешу буд. Қабилаи мешуҳо ба асорати қабилаи калхуа гирифта мешавад. Соли 1247 Теноч ном шахс пешвои мешуҳо интихоб карда мешавад. Баъд аз ин мешуҳо тарки ватан мекунад.

Баъди сарсонии саргардониҳои зиёде мешуҳо боз ба ватани худ – наздикии кӯли Тескоко баргашта, сокин шуданд. Онҳо соли 1325 дар ҳамин ҷо деҳае бунёд карданд, ки бо мурури замон ба Мехико – Теночтитлани бузург табдил ёфт. Дар номи ин шахр номи пешвоёни бузурги мешуҳо – Мешу ва Теноч абадӣ гардидааст.

ЛУҒАТ

Шаҳр-давлат – шаҳрҳое мебошанд, ки ба ягон давлат тобеъ набуда, онҳоро шох ҳоким ва ё шӯро идора мекард.

Федератсия – шакли давлатдориест, ки баъзе ҳуқуқҳои аъзои он маҳдуд гардида, ба ҳукумати марказӣ вогузор карда шудааст.

Конфедератсия – иттиҳоди давлатҳое, ки дар асоси ҳуқуқҳои баробар дар як давлат муттаҳид шудаанд ва ҳар кадом ҳуқуқи аз ҳамдигар ҷудо шуданро доранд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қабилаҳои ҳиндуёни Амрикоро ном баред. Бигӯед, ки дар таърихи дунёи қадим кадоме аз онҳоро омӯхта будед.
2. Шаҳр-давлат гуфта чиро меноманд?
3. Кадом шаҳр-давлатҳои ҳиндуёно мебуданд?
4. Дар бораи шаҳр-давлати Теночтитлан маълумот диҳед.
5. Дар бораи Конфедератсияи Ирокезҳо чӣ гуна мебуданд?
6. Федератсияи Чималуакин чӣ гуна буд?
7. Дар бораи Конфедератсияи Анаукҳо маълумот диҳед.
8. Империяи Астекҳо кадом қабилаи ҳиндуён ташкил кардааст?

§56. ИМПЕРИЯҲОИ ҲИНДУЁН

ИМПЕРИЯҲОИ ТАУАНТИНСУЙО ВА АСТЕКҲО. Давлати Астекҳо аз замони қадим боз вучуд дошт, вале он дар асрҳои миёна боз ҳам васеътар шуда, қаламрави иёлоти имрӯзаи Идалго, Велакрус, Мехико, Гереро, Морелос, Пуэбло, Оахака, Табаско ва Чьяпасро дар бар мегирифт. Дар Ғарб қаламрави астекҳо то иёлати Мичигани ИМА, дар ҷанубу шарқӣ то заминҳои майягӣҳои Юкатан ва Гватемала паҳн гардида буд. Сарфи назар аз бузургии импе-

рияи Астекҳо ҳокимияти пурзӯри марказонидашуда надошт. Аз ин рӯ баъзе шахр-давлатҳои он мустақилияти хурдро нигоҳ доштанд.

Расми 153. Ахроми Офтоб дар Теотиуакан

Испаниҳои истилогар шахрҳои астекхоро ободу зебо дарёфтанд. Шаҳри Теночтитлан, ки аз тарафи испаниҳо забт карда шуд, дорои қариб 500 ҳазор нафар аҳоли буд. Дар ин шахр биноҳои мухташами сершумори ибодатхонаҳо, мактабҳо ва идораҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Девори дарозиаш зиёда аз 400 метр маркази шахрро, ки ҷойи муқаддас ҳисобида мешуд, иҳота мекард.

Баъди ишғоли испаниҳо дар ҷойи харобаҳои Теночтитлан шахри нави Мехико бунёд карда шуд, ки он пойтахти Мексикаи шохигарии Испания гардид. Дар шахри Мехико маҳаллаҳои қосибони гуногун мавҷуд буданд. Аз болои тамоми халқи шахр Тлакатлекуатл, яъне шох ҳукмфармой мекард. Аҳли дарбори ӯ аз амалдорони давлатӣ, лашкарқашон ва роҳбарони динӣ иборат буд. Онҳо дорои имтиёзҳои махсус буданд. Масалан, ба ҳазина андоз наменардохтанд.

ИМПЕРИЯИ ИНК. Дар бораи пайдоиши империяи Инк ривоятҳо бисёранд. Мувофиқи яке аз онҳо Манко Капак ном шахс ва хоҳари ӯ хошиш ва иродаи падарашон – Офтоб – Интиро ба ҷо оварда, аз қӯли Титикака берун баромаданд, то ки ваҳшиёрро ба роҳи инсонӣ ворид карда, империяи бузурги Инкро бунёд созанд. Онҳо гӯё, ки аз падари худ гурзи қалони тиллоии сеҳроке мерос гирифта буданд. Дар рӯи он ҷойи бунёди пойтахти ояндаи давлати Инк нишон дода шуда буд.

Расми 154. Акрополи марказии Тикали

Манко Капак ҷойи бунёди пойтахтро танҳо тавассути ҳамин гурз ёфта метавонист. Ӯ гурзро дар чандин ҷо санҷид, вале мурод ҳосил нашуд. Ва ниҳоят, он бо хости Худо дар ҷое бо осонӣ гӯтида рафт. Ин маънои онро дошт, ки маҳз дар ҳамин ҷо, дар наздикии деҳаи Пакари-Тамбои воқеъ дар доманаи тепшаи Уанакаури, бояд пойтахти империяи оянда бунёд карда шавад.

Ривояти дигар он аст, ки гӯё инкҳо аз чор ҷуфт бародарон ва хоҳарон пайдо шудаанд. Онҳо нимқаҳрамону нимхудо буданд. Манко Капак ва Модар Окло дар байни ин чор ҷуфти аҷдоди инкҳо асосӣ буданд.

Мувофиқи ривояти сеюм, гӯё ки Манко Капак аз Эквадор будааст. Ӯ барои иҷрои хости Худованд ба роҳ баромада, ба Куско меояд, то ки империяи Инкҳоро таъсис диҳад.

Чи тавре ки дидед, дар ҳар се ривоят ҳам қаҳрамони асосӣ Манко Капак аст. Ҳамин тариқ, империяи Инк бунёд шуд. Номини давлат аввал Тауантинсуйю буд.

Оғози салтанати сулолаи Манко Капак дар Тауантинсуйю тахминан ба асри VI рост меояд. Баъди вафоти Манко Капак дар ин давлат пайи ҳам 12 авлоди вай ҳукмронӣ кардааст. Дар бораи ҷӣ тавр идора кардани зурриёти аввали Манко Капак, ки дар асрҳои XIII – XIV зиндагӣ ва ҳукмронӣ кардаанд, маълумоте нест. Таърих танҳо номҳои онҳоро медонад: Синси, Роки, Локе, Юпанки, Инки, Роки ва Яуара Уакака. Таърихи ҳақиқии империя аз Виракочи-Инки оғоз мешавад, ки дар нимаи дуоми асри XV ҳукмронӣ кардааст. Сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, ки ӯ барои аз таъқиби чанкҳо наҷот ёфтани аз деҳаи Какиаи водии Шакишауана мегурезад. Ин воқеа ба он оварда расонд, ки писари ӯ – Киси Юпанки Пачакутек бар зидди аҷнабиёни истилогар бархоста, қаҳрамони муборизаи озодихонаи инкҳо мегардад.

Расми 155. Ибодатгоҳ дар Чичен-Иса

Тахмин меравад, ки империяи Инк қариб 130 сол вучуд доштааст. Дар давраи салтанати До Виракочи инкҳо дар вилояти начандон калон – дар атрофи Куско ҳукмронӣ мекарданд. Киси Юпанки, ки иттифоқии шоҳигарии Кол буд, бо роҳу воситаҳои гуногун, ҳатто ба иттифоқчиёни собиқи худ хиёнат карда, онҳоро ба худ тобеъ менамояд. Се насли ояндаи ӯ империяи Инкро ба авчи тараққиёт расонданд. Инҳо Пачакутек, писари ӯ Тупак Юпанки ва чиянаш Уайна Капак буданд. Дар замони ҳукмронии онҳо масоҳати империяи Инкҳо 900 ҳазор километри мураббаъро ташкил карда, дар қад-қади соҳилҳои уқёнуси Ором ба масофаи 4800 км тӯл кашида буд.

Дар байни шоҳҳои империяи Инк Тупак Юпанки ва Уайна Капак машҳуранд. Таърихнигорон онҳоро ба Филиппи II, Искандари Мақдунӣ, Чингизхон ва Наполеон баробар медонанд. Тупак Юпанки ба тахти шоҳии Инк соҳиб шуда, дар зарфи камтар аз 20 сол ҳудуди империяро хеле васеъ кард. Вай қаламрави ҳозираи Боливия, Аргентина, Чили, Эквадор ва соҳилҳои Перуро ба давлати худ муттаҳид намуд. Уайна Капак забткориҳои падари худро давом дода, ҳудуди империяи Инкро боз ҳам васеътар намуда, онро то ба Колумбия бурда расонд. Пеш аз марги худ ӯ империяро дар байни ҳамсарва писаронаш тақсим кард. Мубориза дар байни онҳо фоҷиаро ба бор овард. Ҷанги дохилӣ оғоз ёфта, ба таназзули империяи Тауантинсуйю (Инк) сабаб шуд. Дар чунин ҳолат испаниҳо онро бо осонӣ ишғол намуданд. Бо ҳамин ин империя аз байн рафт.

Расми 156. Харобаҳои бузурги шаҳри Тулуми Юкатан

ИМПЕРИЯҲОИ УАРИ ВА ТИАУАНАКО. Империяи Тиауанако аввал Уари ном дошт. То охири ҳазорсолаи I қаламрави он тамоми Титикака ва минтақаи шарқтари водии Ла-Пасро дар бар мегирифт, вале баъд шоҳҳои ин давлат ҳудуди зери итоати худро васеъ намуданд. Ба он заминҳои вилоятҳои Ла-Пас, Кочабамбару ва Птосии Боливияи кунунӣ дохил шуданд. Баъдтар Тиауанако дар тамоми ҷануби Перу ҳукмрон шуд, аз ҷумла Куско соҳилҳои баҳрии то Калехонле Уайлас ва биёбони Атакама воқеъ дар Чилии имрӯзаро ишғол кард.

Номи империяи Тиауанако аз номи шаҳри ҳамномаш бармеояд. Он дар оғози асрҳои миёна дастовардҳои қадими Инкро нигоҳ дошта буд, вале баъд рӯ ба таназзул ниҳод. Дар қаламрави ин давлат марказҳои дигари ободу зебои дорои маданияти баланд бунёд ёфта буданд. Яке аз онҳо Уарии воқеъ дар водии дарёи Мантарои музофоти Уанта буд. Иншооти бинокории ин шаҳр масоҳати бузургро ташкил мекард. Сарфи назар аз ин, Уари аз ҷиҳати сатҳи меъморӣ ва муҷассамасозӣ аз Тауанако паस्तтар буд, олимони Уариро шакли империи давлатдории Перуи қабл аз мустамликашавӣ номидаанд. Заминҳои ин империя аз Кахмарки ва Ламбаске то Куско ва Аракип доман паҳн карда, пойтахташ шаҳри Уари буд.

Гуфтаҳои болоиро ҷамъбаст карда, ба хулоса меошем, ки дар байни солҳои 500 ва 900 дар ҷойи империяи Инкҳо ду империя вучуд дошт, ки марказҳои онҳо Уари ва Тиауанако буданд. Империяи аввал дар шимол тамоми соҳилҳо ва ноҳияҳои кӯҳӣ аз Чиками то Кахамарки, дар ҷануб Окони ва Сикуниро дар бар мегирифт. Империи

яи дуҷом дар заминҳои ҷануби водии Махас ва Арекип ва соҳилҳои шимолӣ навоҳии кӯҳии Чилии имрӯза воқеъбуда ҳукмрон буд. Дехқадаҳои Пачекамак, Виста-Алегра ва Кахамаркилии Уари ба шаҳрҳои калони ободу зебо табдил ёфтанд, вале дар асри VIII ин империя рӯ ба таназзул ниҳода, пароканда мешавад. Империяи Тианакано муддате то таъсиси империяи Инкҳо арзи вучуд дошт.

Расми 157. Ахроми моҳ дар Теотиуакан

ИМПЕРИЯИ ТОЛТЕК. Дар оғози асри X ба водии Мехико барбарҳо ҳамла карданд. Пешвои онҳо Мишқоатл буд. Дар ин ҷо истилогарон бо мардуми дорои маданияти маҳаллии Теотиуакан омезиш ёфта, номи толтекатлро гирифтанд, ки маънояш «устоҳо», «мусаввирҳо» мебошад. Барбарҳо маданияти соқинони Теотиуаканро қабул карданд. Бо мурури замон дар бораи давлати Толтекҳо ривоятҳои бисёр ба вучуд омаданд.

Мувофиқи онҳо Мишқоатл пойтахти давлати худро дар Кулхуакан асос гузошта, баъд ба ишғоли водии гирду атроф шурӯъ мекунад. Тахминан ҳамин вақт ҳамсараш Чималман писар – Се-Акатл Топилсинро таваллуд мекунад, вале дере нагузашта Мишқоатлро қотиле кушта, ба ҳокимияти Теотиуакан соҳиб мешавад. Писари Мишқоатл дар оилаи модараш тарбия ёфта, роҳиби олии худо Кесалқоатл мешавад ва бо тақозои урфу одат номи Се-Акатл Топилсинро қабул мекунад.

Вақте ки Се-Акатл Топилсин ба воя мерасад, ба Кудхуакан рафта, қотили падарашро таслим кард. Баъд аз ин ҳукмрони олии Толтек шуд. Шоҳи нав ба пойтахти нави империяи Толтекҳо асос гузошт, ки он Тулу Шикокотитлан ном гирифт. Шоҳии Се-Акатл Топилсин Кесалқоатл дар империяи Толтекҳо 19 сол давом кард.

ШОҲИГАРИИ КИТО. Дар бораи ин шоҳигарии хиндухо Хуан Веласко ном шахси марбути мазхаби иезуити насронӣ, ки шоҳи Испания Карли II ўро барои ақидааш аз Перу ронда буд, дар китоби «Таърихи шоҳигарии Кито» нақл мекунад. Ў менависад, ки аз замони «обхезии чаҳонӣ» дар ноҳияи Кито то соли 700 ва ё 1000 халқе зиндагӣ мекард, ки ба он кара ном қабилае ҳамла намудааст. Он дар зери роҳбарии доҳӣ – Шири ба чануби мамлакат ҳамла меорад ва ағбаи Андро фатҳ карда, қабилаҳои кайомби, стенвало, уака, фурса, латакунга ва амбаторо ба худ тобеъ мекунад.

Давлати Кито музофотҳои Каняр, Асуали ва Эл-Ороро дар бар мегирифт. Дар ин давлат аз ҳамин вақт сар карда, сулолаи шохони Шири ҳукмронӣ мекард. Давлати Кито дар замони ҳукмронии Ширии XII ба авҷи тараққиёти худ мерасад. Оқибат дар давраи салтанати Ширии XVI, ки зане буд бо номи Пакча барҳам меҳӯрад, вале Пакча ҳуди истилогар – Инку Уайя Капакаро мафтун карда, онҳо издивоҷ мекунанд. Аз никоҳи онҳо писаре таваллуд мешавад, ки ўро Атаулпа меноманд. Ҳамин тарик, шоҳигарии Кито ба империяи Инк тобеъ мешавад.

Дар Амрико асрҳои миёна шоҳигарию империяҳои дигар ҳам вучуд доштанд, вале ягонтои онҳо ба он дараҷа пурзӯр набуд, ки ба истилогарони аврупоӣ истодагарӣ карда, то ба охир истиқлолияти худро Ҳимоя карда тавонад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Империяи Астек кучоҳоро дар бар мегирифт?
2. Шаҳри Теночтитланро тавсиф кунед.
3. Дар бораи шаҳри Мехико чӣҳо медонед?
4. Дар бораи пайдоиши империяи Инк кадом ривоятҳо вучуд доранд?
5. Манко Капак чӣ шахсияте буд?
6. Дар замони ҳукмронии кадоме аз ворисони Киси Юпанки империяи Инк ба авҷи тараққиёти худ расид?
7. Дар бораи империяҳои Уари ва Тиауанако нақл кунед.
8. Мишкоатл бо кадом мартабааш маълум аст?
9. Дар бораи шоҳигарии Кито чӣҳо медонед?

§57. АМРИКОРО ИСТИЛО КАРДАНИ АВРУПОИЁН

Рӯ ба тарафи Ғарб. Дар замони қадим ҳангоми сафар шамолҳои саҳт киштиҳои баҳрнавардони фаронсавӣ, финикиҳо, этрусҳо, юнониҳо ва румиҳо ба укёноси қушоди Атлантика мебуд. Шикастапораҳои ин киштиҳо ҳиндуёни Амрико борҳо дар соҳилҳои Атлантика вохӯрданд.

Дар оғози асрҳои миёна дар ин укёнос киштиҳои келтҳо, баскҳо ва скандинавиҳо пайдо мешаванд. Давлатҳои алоҳидаи Аврупо экспедитсия ташкил карда, кӯшиш ба харҷ меоданд, ки Атлантикаи Шимолро омӯзанд ва заминҳои навро кашф кунанд. Ин буд, ки дар асрҳои VII – XV қазираҳои Бранданаи Муқаддас, Антилия, Стокафикс ва Бразил кашф карда шуданд. Оид ба заминҳои Ғарб қиссаҳо ҳам бофта мешуданд. Мувофиқи як қиссаи ирландӣ дар Ғарб мамлакати гул-гулшукуфони абадзанда Маг-Мелд воқеъ гардидааст. Дар як қатор қиссаҳо сафари Гонд-ла, Майл-Дуна ва Бриана ном баҳрнавардони афсонавӣ ситоиш карда мешуданд. Мувофиқи як ривояти галлҳо писари Аэддан-Гафран барои қустуҷӯии қазираҳо ба Ғарб раҳсипор шуда, дигар барнагаптааст. Кашфиёти ондавраинаи аврупоиҳо дар харитаҳои тартибдодаи Мартин Бехайм (с. 1492), Пичигани (с. 1367), Андреа Бланки (с. 1436) ва харитаи китобхонаи Веймар (с. 1424) инъикос ёфтаанд.

Расми 158. Кашфи Амрико аз тарафи Христофор Колумб дар Сан-Салвадор 12 октябри соли 1492

Ба таври дақиқ маълум аст, ки баҳрнавардони ирландӣ соли 795 дар қазираи Исландия лангар партофтаанд. Соли 861 киштии викингҳо норвегиро бо сардории Наддод ба ин қазира бурда буд. Соли 920 исландие, ки Гумбрён ном дошт, ба тарафи Ғарб шино карда, сохилҳои Гренландияро кашф кард. Соли 983 Эйрики Зард дар Гренландия мустамликаи худро ташкил намуд.

Баҳрнавардони скандинавию гренландӣ таҳқиқи Ғарбро идома дода, ба ин самт экспедитсияҳои сершумор ташкил менамуданд. Соли 1003 бо сардории Торфин Карлсефни аз Гренландия экспедитсияи иборат аз се кишти раҳсипор шуд, ки дар ҳайати он 140 нафар баҳрнавард буд. Онҳо зимистон дар қазираи Страумей монда, аввалин шуда ба сокинони маҳаллӣ – скерлингҳо вохӯрданд. Ҳангоми бозгашт дар Маркленд скандинавиҳо чанд аборигенро дастгир карда, ба Гренландия бурданд ва ба онҳо забони исландиро омӯзонданд.

Чи тавре ки мушоҳида кардед, аз Аврупо ба Ғарб барои кашфи заминҳои нав экспедитсияҳои сершумор рафтуо мекарданд, вале экспедитсияҳои Христофор Колумб ва Америго Веспуччи муҳимтарини онҳо буданд.

Соли 1492 Христофор Колумб қазираҳои Куба ва Гаитиро кашф карда, он чоро Ҳиндустон пиндошт. Соли 1506 Америго Веспуччи, ки Амрикои Шимолӣ ва ҳавзаи баҳри Карибро таҳқиқ мекард, эълон дошт, ки Х. Колумб замини то ҳол номаълумро кашф кардааст. Қитъаи нав номи Америгоро гирифт, ки он баъдтар ба Амрико табдил ёфт.

Баъд аз он ки Америго Веспуччи оид ба қитъаи нав ба аврупоиён хабар расонд, ҳукумати Испания ба Амрико паси ҳам экспедитсия равон кардан мегирад. Акнун дар назди ин экспедитсияҳо вазифаҳои нав гузошта шуда буданд: аз он ҷо бояд тилло пайдо карда, ҳиндӯро ба ғуломӣ табдил меоданд. Бинобар ин ба ҳайати экспедитсияҳои нави

Расми 159. Харитаи баҳри соли 1500

испанихо дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи аскарон низ шомил буданд.

ЗАБТИ МЕКСИКА. Бо мақсади забткунӣ соли 1519 таҳти сарвариини дворянини испанӣ Кортес дастаи хуб мусаллаҳшудаи 400-нафара ба соҳилҳои Мексика фуруд меояд. Ин вақт дар байни қabilaҳои хиндуён ягонагӣ набуд. Қabilaҳои маҳаллӣ аз тарафи астекоҳо тобеъ карда шуда буданд. Аз ин рӯ испаниҳоро ҳамчун озодкунандагони худ пиндошта, ба онҳо ёрӣ ҳам мерасонданд. Як қисми хиндуҳо ҳатто ба дастаи мусаллаҳи испаниҳо ҳамроҳ шуда, дар натиҷаи ин неруҳои ҷарбии истилогаронро афзун намуданд. Чунин қувва ба Кортес имконият дод, ки забткориини худро дар Мексика идома бидиҳад. Ӯ дастаи худро ба ҷониби шаҳри Теночтитлан бурд. Испаниҳо ин шаҳрро ишғол карда, ба он Мехико ном гузоштанд.

То он вақт хиндуён аз силоҳи оташфишон беҳабар буданд. Аз ин рӯ дар баробари аз тӯпҳо оташ кушодани испаниҳо хиндуён ба даҳшат меомаданд. Ба ин силоҳ чизеро муқобил гузошта на-тавониста, шикаст хӯрданд. Ҳокими астекоҳо маҷбур шуд, ки бо истилогарон муросо карда, ба онҳо иҷозат диҳад, ки ба шаҳр дароянд, вале Кортес ба ин муваффақияти худ қаноат накарда, бо найранг ҳокими астекоҳоро зиндонӣ карда, мамлакати Астеко аз номи ӯ идора кардан мегирад. Ӯ ба гардани мардум андозии вазнин бор кард, ки он бояд бо тилло пардохта мешуд. Кортес хиндуёнро маҷбур сохт, ки ҳокимияти қароли Испанияро эътироф кунанд. Испаниҳо дар қасри ҳокими астекоҳо хазинаи ашӯи тиллоию сангҳои қиматбаҳоро ёфта, онро ба яғмо бурданд. Ин сарвати бузург дар байни Кортес, қароли Испания ва сарбозон тақсим карда шуд.

Баъди ҷанде астекоҳо бар зидди испаниҳо шӯриш бардошта, Кортесро маҷбур сохтанд, ки фирор кунанд. Баъд аз Куба ба ёрии ӯ дастаи хуб мусаллаҳбудаи испаниҳо омад, ки дар ҳайати он хиндуён ҳам буданд, Кортес шаҳри Мехикоро муҳосира кард. Шаҳр аз оби нӯшокию хӯрокворӣ маҳрум шуда, қариб ҳамаи аҳолии соқини он ҳалок гардид. Ҳамин тарик, испаниҳо ба шаҳри

Расми 160. Эрнан Кортес

Расми 161. Франческо Писарро

данд. Испаниҳо баъди гирифтани ин қадар сарват бандии худро ба қатл ҳукм карданд.

Шоҳи инкхоро нест карда, испаниҳо ибодатхонаҳои қадимаи онҳоро талаю тороч намуданд, ёдгориҳои беҳамтои ҳиндуёнро несту нобуд карданд. Маснуоти дорои қимати баланди маданияро, ки асосан тиллою нуқрагӣ буданд, ғудохта, дар байни худ тақсим намуданд. Ҳамин тариқ, испаниҳо маданияти ғанию нотакрори ҳиндуёни Амрико несту нобуд карданд. Португалиҳо забткориҳои худро аввал дар Осиё оғоз намуданд. Шоҳи Португалия паси ҳам ба ҷониби Ҳиндустон қорвонҳои киштиҳоро равон мекард. Боре дастаи калони ин киштиҳо дар уқёнуси Атлантика роҳгум зада, ба соҳилҳои шарқии Амрикои Ҷанубӣ рафта расид. Португалиҳо тасодуфан ҳамин қисмати Амрикои Ҷанубиро аз онҳо худ карданд, ки он Бразилия имрӯза буд. Қисматҳои дигари ин чоро Испания ишғол кард. Ҳамин тариқ, Бразилия мустамликаи Португалия шуд.

ОҚИБАТҲОИ ИСТИЛОИ АВРУПОИЁН. Бо ҳамроҳии истилогарони мусаллаҳи испанию португалӣ ба Амрико рӯҳониёну роҳибон ҳам рафта, бо фиребу найранг ва бо зӯрӣ ҳиндуёнро ба дини насронӣ мегардонданд. Онҳоеро, ки ба аврупоӣҳо сар намефуроварданд, азобу шиканҷа меоданд ва ҳатто қатл мекарданд. Испаниҳою португалиҳо золимии худро нисбат ба ҳиндуён сафед карда мегуфтанд, ки онҳо бешуур ва ваҳшианд. Калисои насронӣ

Мехикои беодам ворид шуда, дар он ҷо ҳокимияти худро аз нав барқарор карданд.

ЗАБТИ ПЕРУ. Дар ҳамин давра истилогари дигари испанӣ Писаррои бесавод, вале золиму хеле боғайрат бо дастаи 200-нафараи худ ба Перу – давлати Инк ҳамла карда, онро ишғол намуд.

Писарро низ барои асорати ҳокими Инк аз фиребу найранг истифода бурда, ўро ба музокирот даъват намуд ва аҳдшиканона ба мақсад расид. Сипас Писарро аз инкҳо талаб кард, ки барои озод кардани ҳокими худ маблағи калон бидиҳанд, яъне хонаеро пур аз тилло кунанд. Ҳиндуён ин талабро иҷро намуданд.

ба истилогарон дар забти Амрико харчониба ёрӣ мерасонд.

Аврупоиҳо дар баъзе минтақаҳои Амрико ҳиндуёро қариб пурра қир карданд. Масалан, то миёнаҳои асри XVI аҳолии маҳаллии қазираи Куба ва сокинони қазираҳои дигари баҳри Карибро несту нобуд карданд.

Дар натиҷаи истилогариҳои аврупоиҳо савдои ғуломон дар Амрико авҷ гирифт. Ғуломон ба ин ҷо бештар аз Африқо оварда, фурӯхта мешуданд. Мустамликадорон қисми зиёди ҳиндуёро низ ба ғуломӣ мефурӯхтанд.

Забткориҳои аврупоиҳо ба васеъшавии тичорат дар Амрико ва Аврупо мусоидат намуданд. Аврупоиҳое, ки ба Амрико муҳочир шуда меомаданд, бо худ молҳои зиёди саноатиро меоварданд.

Забткориҳои мустамликавӣ дар Амрико боиси пайдоиши марказҳои ҷаҳонии тичорат мешаванд. Ин марказҳо дар бандарҳои Португалия, Нидерландия, Италия ва Англия бунёд гардиданд. Шаҳри Антверпени Нидерландия маркази асосии тичорати ҷаҳонӣ шуд. Ба бандарҳои бузурги он ҳар рӯз аз 200 то 300 киштӣ бор мефурӯвард. Ин шаҳр дарвозаи Аврупо ҳам буд. Ба он қорвонҳои мол аз Амрико низ ворид мегардиданд.

Испаниҳо ва португалиҳо дар баробари ба Аврупо овардани молу сарватҳои гуногун, инчунин, ба ин ҷо чуворимакка, тамоку, помидор, қарам, картошка, батат ва зироатҳои дигарро оварда, киштукор ва парвариш мекарданд.

Вале натиҷаи асосии забткориҳои аврупоӣ дар Олами Нав ба мустамликаҳои онҳо табиқ дода шудани қитъаи Амрико мебошад.

Расми 162. Конкистадор Эрнандо де Сото

САРЧАШМА

ТААССУРОТИ МУСАВВИР

Дар Аврупо низ аз кашфиёти амрикоии худ ба вачд меомаданд. Карли V дар шаҳрҳои гуногуни империяи худ

тухфаҳои тиллоӣ, нуқрагӣ, сангҳои қиматбаҳо, газворҳои нодир ва ашёи аз пари паранда тайёркардашударо, ки Кортес ба ӯ ҳамчун тухфа фиристода буд, ба намоиш мегузошт. Яке аз ин намоишгоҳхоро мусаввири немис А.Дюрар тамошо карда, таассуроти худро чунин баён доштааст:

«Инчунин, ашёи тиллогини аз мамлакати дигар овардаи шохро дидам – офтоби... тиллоӣ хосса, моҳтоби ҳамин қадар калони нуқрагин, ороиши ҳарбии аз се филиз сохташуда. Ду хонаи калони аз ҳар гуна аслиҳа, сипар, сурнайҳои ҳарбӣ, силоҳи аҷоиби мудофиавӣ, сарулибоси ноёб... ва шумораи беҳисоби ашёи таъиноти гуногуни дорои сифати баландтарини нест андар ҷаҳон пур буд. Арзиши ҳамаи ин ашёи бузург ба 100 ҳазор флоран баробар доништа шудааст.

Дар умрам то ҳол чизеро надида будам, ки маро ин қадар ба ҳаяҷон оварда бошад, чунон ки ин чизҳо ба вачд оварданд. Дар байни онҳо асарҳои олиҷаноби санъатро дидам, ки ба ман фавкулистегӯдои эҷодии ин ҳама муъҷизаро кушода доданд...».

Аз китоби Мануэл Галич «Таърихи тамаддунҳои то давраи Колумб», М: Мысль, 1990, саҳ. 101–103.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом халқҳои Аврупо ба омӯзиши уқёнуси Атлантика оғоз намуда буданд?
2. Христофор Колумб кай ва кадом ҷазираҳои баҳри Карибро кашф кард?
3. Америго Веспуччи кадом хатойи Колумбро ислоҳ кард?
4. Номи Амрико аз қучо пайдо шудааст?
5. Дар бораи аз тарафи Кортеси испанӣ забт карда шудани Мексика маълумот диҳед.
6. Оё астеқҳо бар зидди истилогарон мубориза мебарданд?
7. Аз ҷониби Писарро ишғол кардани давлати Инк (Перу) кай ва чӣ тавр сурат гирифт?
8. Португалиҳо чӣ тавр Бразилияро ишғол намуданд?
9. Забтқориҳои аврупоиён дар Амрико барои ҳиндуён ва истилогарон чӣ оқибатҳо доштанд?
10. Натиҷаи асосии ин забтқориҳоро баён кунед.
11. Сарчашмаро омӯхта, онро бо ҳамсинфонатон муҳокима кунед.

§58. ЗАБОН, МАКТАБ ВА ИЛМИ ҲИНДУЁН

ЗАБОН. Аврупоиёни истилогар дар Амрико бо қабилаю қавмҳои ҳар қадом дорои забони худ вохӯрданд. Ба фикри онҳо, дар забонҳои сершумори ҳиндуён низоме вучуд надорад, вале баъд аз омӯзиши ҳамагарафаи забонҳои гуногуни онҳо олимони забоншинос ба хулоса омаданд, ки дар забону лаҳҷаҳои қабилаҳои ҳиндуёни Амрико бо ҳамдигар хешию монандие вучуд дорад.

Қабилаҳои ҳиндуёни Амрико ба шаш оилаи асосии забонҳо – алтанку накаш, хоке-сиу, неута, надене, уто-науа ва эскимосу алеут ҳарф мезаданд.

Вале дар минтақаҳои алоҳидаи Амрико гурӯҳҳои нисбатан хурдтари забонҳои дигар ҳам вучуд доштанд. Масалан, дар Юкатан забони майя, дар Чапал забонҳои лакондон, селтал ва сотсил, дар Табаско забони чаптал, дар Гватемала забонҳои какчикел, сутухил, киче, кекчи, покомам, поконтти, мам, агусток, хакалтек ва ишпал вучуд доштанд. Дар Амрикои Марказӣ ва Ҷанубӣ ҳам забону лаҳҷаҳои зиёди дигар мавҷуд буданд. Онҳо ниҳоят кам бошанд ҳам, ба ҳамон шаш оилаи забонҳои дар боло зикрфта робита доштанд.

МАКТАБ. Аз таърихи дунёи қадим иттилоъ доред, ки дар давлатҳои Амрико мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олий мавҷуд буданд. Албатта, низоми фанҳои таълимӣ ва усулҳои таълими онҳо аз мактабҳои Олами Кухна фарқ мекард.

Масалан, амрикоӣҳои асримиёнагӣ дар таълиму тарбияи хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва донишҷӯёни макотиби олий ба сурудхонии оммавӣ ва таълими он ба талабагону донишҷӯён аҳамияти калон меоданд. Ҳангоми иҷрои сурудҳо мардуми сершумори тамошобин ҳузур дошта метавонист. Дар чунин мавридҳо намояндагони ҳокимият низ ҳозир буданд.

Дар мамлақати Инк вазифаи роҳбарии давлат, артиш ва дин ба уҳдаи намояндагони амалдорони баландмартаба вогузор буд. Маъ-

Рисми 163. Иероглиф. Фарҳанги Майяҳо

Расми 164. Сарпӯши қабри сангӣ, солҳои 603–683 то милод

лум аст, ки чунин вазифаҳои масъулиятнокро одамони бесавод ва чаласавод ба ҷо оварда наметавонианд. Аз ин рӯ хулоса ба миён меояд, ки инкҳо низоми мактабу маорифи хуби худро доштаанд.

Муассисаҳои таълимии онҳо «Еҷай уаси» ва «Акла уаси» ном доштанд. Таълимгоҳҳои «Еҷай уаси» барои таълими фарзандони ашроф муқаррар гардида буданд. Дар он ҷо роҳбарони ояндаи сиёсӣ ҳарбӣ ва рӯҳонии мамлакат тайёр карда мешуданд. Яке аз чунин мактабҳо дар Кускои наздикии Қасри Инки Роки воқеъ гардида буд. Инки Роки худ асосгузори ин мактаб буд. Дастпарварони донишгоҳи Инки Роки маълумоти олӣ гирифта, аз ҷумла забони барои инкҳо умумиро, ки «руне сими» ном дошт, азхуд мекарданд.

Дар «Акла уаси» духтарони зеботарини мамлакат таълим ва тарбия мегирифтанд. Онҳо мисли роҳибаҳо аз олами беруна маҳрум буда, худро танҳо ба хизмати дин, Инк, ё Қой ва ба никоҳ бо наояндагони ашрофи императорӣ тайёр мекарданд.

Сарвари ҳар як «Акла уаси» Модар Куна ё худ «Модари Олӣ» буд. Чунин мактабҳо дар марказҳои ҳамаи вилоятҳо вучуд доштанд. Мактаби Наска калонтарини онҳо ба шумор мерафт. Дар ин мактаб шароити мусоиди таълиму тарбия барои 1500 нафар донишҷӯйдухтарон ва омӯзгорони онҳо фароҳам оварда шуда буд. Барои ба «акла», яъне ба сафи донишҷӯёни ин донишгоҳ дохил шудан шартӣ асосӣ дониш нею зебо будани духтарони довтолаб муҳим буд.

Ҳангоми ҷангҳои истилогаронаи испаниҳо қабилаи ирокезҳо талафоти калон дод. Дар ҳайати Конфедератсияи ирокезҳо қабилаи черокҳо калонтарин буда, дар ин ҷанги нобаробар қариб пурра нест карда шуд. Ин қабила шахсиятҳои боистеъдод дошт. Яке аз онҳоро Саквойя меномиданд. Ӯ алифбоеро таҳия намуд, ки аз ҷиҳати фарогирии овозу ҳарфҳо аз алифбои аврупоӣҳо ҳеч

*Расми 165. Қавми майя
ҳангоми маросим*

мондание надошт. Бо шарофати ин алифбо черокҳо соҳиби мактабу маорифи худ шуданд.

Сарфи назар аз ин, як қисми қабилаҳои хурди ҳиндуёни Амрико ҳанӯз ҳам алифбо ва мактабҳои худро надоштанд.

ИЛМ. Маданияти баланди ҳиндуёни Амрико бе илми пешқадам пеш рафта наметавонист. Илмҳои ситорашиносӣ, риёзӣ, ҳандаса ва тиб аз илмҳои дигари онҳо пеш рафта буданд.

Ситорашиносони сапотекҳо тақвимҳои 260 ва 365-рӯзаро кор карда, баромада буданд. Солро ба фаслҳо тақсим карда, вақти баробаршавии шабу рӯз ва дар нуқтаи баландтарини

худ будани Офтобро бо осонӣ муайян карда метавонистанд.

Дар миёнаҳои асри VII Анҷумани ситорашиносони коҳинони майя, сапотекҳо ва шахрҳои соҳилҳои халиҷи Мексика ва Теотиуакан дар маҳаллаи Шочикалко баргузор гардид. Анҷумани мазкур як навъ кунгураи байналмилалӣ илмӣ буд, ки ҳамохангсозии тақвимҳои гуногуни ҳиндуёнро ба ҷо овард.

Астекҳо чун қабилаҳои дигари Амрикои Шимолӣ ва Марказӣ аз ду тақвим истифода мебуданд. Тақвими аввал маросимӣ муқаддаси иборат аз 260 рӯз ва тақвими дуюм шамсии иборат аз 365 рӯз буд.

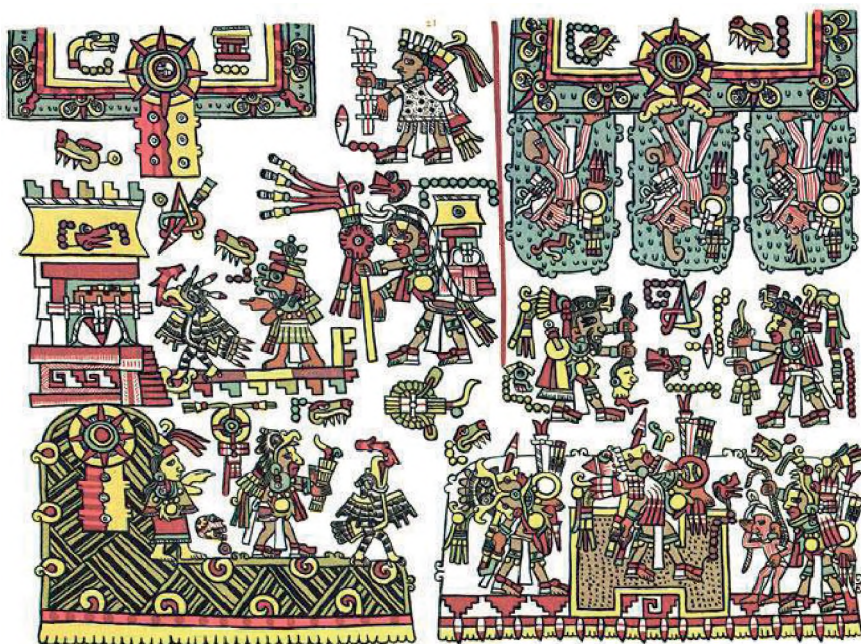
Илми ситорашиносии ҳиндуён бе илми риёзӣю ҳандасии бонизому дақиқ пеш рафта наметавонист. Ачибаш он аст, ки низомии риёзии майяҳо ва халқҳои дигари ҳиндуи Амрико то як дараҷа ба риёзиёти Ҳиндустони Қадим ва аввали асрҳои миёна монанд буд. Риёзиёти Ҳиндустонро арабҳо қабул карда, баъд аз он аврупоиёнро баҳравар кунонданд. Низомии риёзиёти худро ҳиндустониён дар асри VII ба вучуд оварда буданд, вале ҳиндуёни Амрико бошанд, аз ин низом се аср пештар – аз асри IV милодӣ боз истифода мебуданд.

Олимони риёзишиносии ҳиндуёни Амрико он вақт низомии даҳиҳою бистихоро кор карда баромада, дастрасии илму фарҳанги

мамлакатҳои Амрико гардонданд. Онҳо аломати «0»-ро ихтироъ карданд ва ба рақамҳо ҳамроҳ намуда, онҳоро даҳҳо ва бистҳо маротиба ва ададҳои то беинтиҳо бузургро зиёд мекарданд, ки дар ҳисобҳои ситорашиносӣ истифода бурда мешуданд.

Дар низоми даҳӣҳо мо рақамҳои аз 1 то 9 ва «0»-ро истифода мекорем. Дар низоми ҳисоби майяҳо се унсур мавҷуд аст – нуқта, хат ва сифр. Ихтироӣ аломати «0» дар он давраи аз мо хеле дур илми риёзии Майяро ба зинаи баландтарини тараққиёт баровард.

Тибби сапотекҳо пайдоиши касалиҳоро ба таъсири бевоситаи гармӣ, намнокӣ ва хунукӣ алоқаманд меҳисобид. Табибони онҳо барои табобати бемориҳо аз гиёҳҳои шифобахш, гӯшти ҳайвонот ва обҳои маъданӣ истифода мекорданд.

Расми 166. Порай кодексо аз «Кодекси Нуттал». Фарҳанги Миттекҳо

Зироатпарварӣ аз ҷумлаи илмҳои пешрафтатарини инкҳо ба ҳисоб мерафт. Дар империяи Инк ҷӯе канда шуда буд, ки дарозии он 750 км буд. Низоми обёрӣ ва зироатпарварии инкҳо дар давраи нав муҳандисон ва заминшиносони ИМА омӯхта, дар иёлоти гуногуни ин мамлакат самаранок истифода бурданд.

Заминшиносони Инк роҳҳои пешгирӣ кардани камҳосилии

заминҳои киштро медонистанд. Масалан, онҳо заминро аввал шудгор карда, ба он пору андохта, мударте дам медоданд. Баъд дар ин замин кишт мекарданд. Зироатҳои алохидаро аз ҷойҳои дигар оварда, ба шароити иқлими маҳаллӣ мутобиқ мегардонданд, масалан, маис ва картошкаро.

Асоси тамоми илми Инкро низоми хоси риёзии онҳо таъкил мекард. Ин низом «кину» ном дошта, аз бандҳои гуногунранги гирехдор иборат буд. Гирехҳои «кину»-ро ҳар кас бастаю «хонда» наметавонист. Барои ин кор мутахассисони махсус тайёр карда мешуданд.

Аз тариқи ин низом дар доираи даҳиҳо ҳисоб карда мешуд, яъне «кину» асоси омори ҳам ба шумор мерафт. «Кину» ахбори дигарро низ дар бар гирифта буд. Он воситаи дар хотир нигоҳ доштани воқеаҳои муҳим буд. Ҳар як гирехи «кину» маънои оморию риёзӣ ва ахбори таърихӣ дошт. Китоби «Тафсир»-и Горсиласа дар асоси донишҳои дар гирехҳои «кину» инъикосёфта таҳия шудааст.

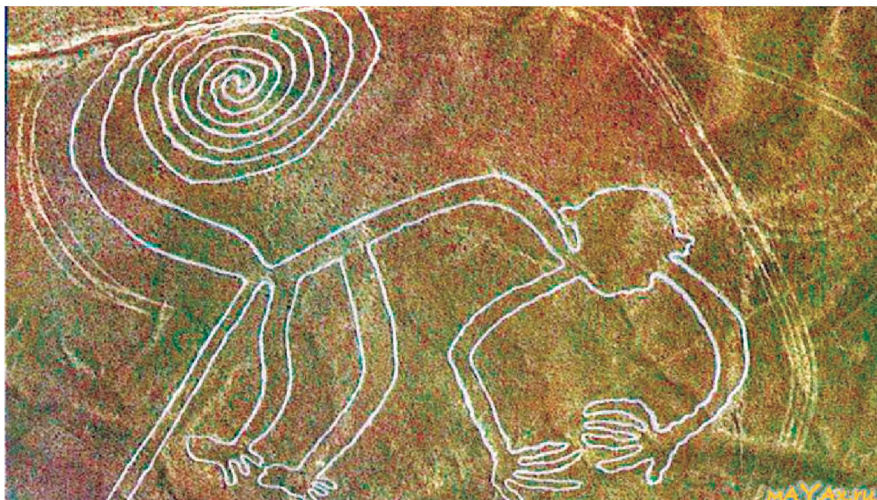
АСРОИ НАСКА ВА АРИЗОНА. Яке аз марказҳои бузурги бостонии Перуи Ҷанубии водии Наска мебошад. Омӯзиши он соли 1901 оғоз ёфтааст. Водии Наска аз соҳил 80 км дуртар воқеъ гардида, онро аз соҳил биёбон ҷудо мекунад. Дар ин ҷо, дар замони мавҷудияти давлати Ҷавин иншооти бузурги меъморӣ, ба мисли ибодатхонаҳо ва аҳромҳо сохта шудаанд.

Заргарону кулолгарон, мусаввирону наққошон, бофандагон ва ҳайкалтарошони Наска низ аз худ ёдгориҳои беназир боқӣ гузоштаанд, вале як ёдгории муъҷизанок ва пурасроре, ки ҳиндуён дар ин ҷо офаридаанд, дар ҷаҳон ҳамто надорад. Он дар бораи сатҳи баланди илми ситорашиносӣ, риёзӣ ва ҳандасаи инкҳо шаҳодат меод. Дар ин водӣ дар масоҳати калон ҳазорҳо километри мураббаи биёбон хатҳои барашон тахминан 60 – 70 км ва дарозияшон ҳам қариб ҳамин қадар қашида (қанда) шудаанд, ки онҳо қисматҳои нақшаи муштаракро таъкил менамуд.

Олимони соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла бостоншиносон, ситорашиносон, риёзишиносон ва илоҳиётшиносон ин нақшаро ҳам дар замин ва ҳам тавассути тайёра аз ҳаво омӯхта, онро аккосӣ ҳам кардаанд. Гурӯҳи олимон тахмин мекунанд, ки гӯё ҳиндуён нақшаи Наскаро барои роҳгумкардагон сохтаанд. Дигарон бар он ақидаанд, ки он моҳияти ситорашиносӣ дорад.

Вақтҳои охир як қисми олимон чунин мешуморанд, ки ин харитаи роҳ ба сӯи Офтоб мебошад. Бо назардошти он, ки ҳиндуёни Инк Офтобро ҳамчун яке аз худоҳои асосӣ медонис-

танд, пас ин эҳтимол ба ҳақиқат наздик аст. Ба ҳар ҳол олимон таҳқиқи асрори нақшаи Наскаро идома медиҳанд.

Расми 167 Расмҳои водиш Наска

Дар Аризона низ чунин тасвиrotи дар рӯи замин офаридашуда вучуд дорад. Дар бораи мақсадҳои ин нақша низ дар байни олимони фикрҳои гуногун мавҷуданд. Он вақт дур нест, ки олимони асрори тасвиrotи Наска ва Аризонаро кашф хоҳанд кард.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи забонҳои ҳиндуёни Амрико чихоро медонед?
2. Дар Амрикои асримиёнагӣ кадом ҳел мактабҳо вучуд доштанд?
3. «Ечай уаси» ва «Акла уаси» чӣ гуна мактаб буданд?
4. Дар бораи мактабҳои духтаронаи «Акла уаси» нақл кунед.
5. Саквойя барои кадом қораш машҳур аст?
6. Дар Амрикои замони ҳиндиён кадом илмҳо тараққӣ карда буданд?
7. Риёзиёти Ҳиндустон аз риёзиёти ҳиндуёни Амрико оё ягон фарқ дошт?
8. Дар бораи илми тибби ҳиндуён чӣ гуфта метавонед?
9. Дар бораи асрори нақшаи Наска маълумот диҳед.

§59. НИШОНАҲОИ ТАСВИРИ ЗИНДАГИИ ҲИНДУЁН

Дар бораи зиндагии ҳиндуён маълумоти зиёде мавҷуданд, вале ёдгориҳои меъмори, рассомӣ, сарулибос ва ба варзиш шугл варзидани онҳо аз нишонаҳои дигар пураарзиштаранд.

МЕЪМОРИ.

Бостоншиносон дахҳо ва садҳо иншооти меъмории давраҳои гуногуни таърихи давлатдории ҳиндуёнро кашф карда ва мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Онҳо дорои усулҳои хоси меъмории ҳиндуёни Амрико – зебою мухташам ва дилкаш офарида шудаанд. Аз ҷумлаи ин ёдгориҳо шаҳри Харсангии воқеъ дар Меса-Вердебуда, шаҳри Мактесумаи воқеъ дар Аризонаи Марказӣ, шаҳри Анасазии Меса-Верде, Аҳроми Эл-Тахинаи Веракрус, Қасри Кесал Папалагии Теотиуакан, ибодатхонаи Сарбозони Тула, Акропол ва ибодатхонаи Навиштаҷоти Майя, харобаҳои шаҳри Тулуми Юкатан ва Моҳтоби шаҳри Теотиуакан, аҳроми Афсунгари Ушмал, ибодатхонаи Рио-Асул, девору пойгоҳҳои Мачу-Пикчу ва боз дахҳо шоҳкорҳои дигари меъмории ҳиндуёнро метавон номбар кард. Онҳо на танҳо иншооти меъморӣ, балки усули зиндагӣ ва тафаккури мардуми ҳиндуи Амрикоро ифода мекунанд.

Вале аҳромҳои астеку майяҳо қасро бештар ба ҳайрат меоваранд. Онҳо ба аҳромҳои Мисри Қадим хеле монанданд. Тамошои ин аҳромҳо гузоштани чунин саволро тақозо дорад: магар меъморони аҳромсозии Амрико ин хунарро аз аҳромсозони Миср омӯхта бошанд? Ба ин савол ҳанӯз илм ва олимони ҷавоби аниқ на додаанд.

Расми 168. Кӯза.

Фарҳанги қabilaи Уари дар Перу, асри XII

Расми 169. Тӯббозӣ

САНЪАТИ ТАСВИРӢ. Миштекҳо дар санъат, алалхусус санъати тасвирӣ, ба муваффақиятҳои беназир ноил гардида буданд. Онҳо дорои усулу мактаби хоси рассомӣ буданд. Дар ин бора кодексҳо – китобҳои мусаввар шаҳодат медиҳанд. Чанде аз ин китобҳо «Нутгал», «Бодли», «Селден», «Виндобоненси» ва «Коломбанс» ном гирифтаанд. Ҳар кадоми онҳо аз ҷиҳати ҳаҷм (дарозӣ) гуногунанд.

Масалан, Кодекси «Нуттел» 11 метр дарозӣ дошта, дар пӯсти гавазн бо аломатҳо – расмҳо «навишта» шуда, дар шакли «гармошқа» (сози мусиқӣ) 44 маротиба қатъ карда шудааст, яъне 88 варақ дорад. Расмҳои ин кодекс дорои сифати баланди рассомӣ, дар ҳолати ҳаракат, пурмазмун ва бо назокат эҷод шудаанд.

Кодексҳо дар баробари асари адабӣ ва бадеӣ ҳуҷҷати таърихӣ ҳам буда, дар бораи шаҷараи симо, ҷараёни таърихӣ, амалиёти ҷангӣ, ҳаёти инсон, ҳайвонот, афзори меҳнат, сарулибос, ашёи ороишӣ ва ғайраи ҳиндуён маълумот медиҳанд.

Тасвиrot дар бораи зиндагии ҳиндуён тавассути гулдӯзиҳои зебою дилкаш ва дорои мазмуни баланд низ иҷро карда шудаанд. Пораи матоъҳои аз як макбара ёфтшуда дар ин бора гувоҳӣ медиҳад. Дар рӯи он образҳои асотирии хеле хуб инъикос гардидаанд.

Расми 170. Туббози муруфавӣ

Мусаввирону ҳунармандони Амрико дар тасвири зиндагӣ танҳо аз хома ва рангҳо истифода набурда, маводи дигарро низ ба кор мебарданд. Дар ин кор пари парандагон, пашм, мӯй, сангҳои рангоранги қиматбаҳо ва ғайраро истифода мекарданд. Тасвиrotи ҳиндуён на танҳо дар матоъ, пӯст ва либосворӣ, балки дар деворҳои иншооти меъморий, манораҳо, ҳайкалҳо, асарҳои

накқошӣ, зарфҳо, маснуоти заргарӣ, яроқу аслиҳа ва ғайра инъикос карда мешуданд. Ҳар кадоми онҳо нотакрор буда, дар бораи тарзи зиндагӣ ва машғулияти ҳиндуён маълумот медиҳанд.

ВАРЗИШ. Мардуми ҳиндӣ баҳри фароғати хуш ва камолоти ҷисмонӣ ба варзиш низ машғул мешуданд. Дар ин бора то ба мо асарҳои санъат, аз ҷумла мусаввараю ҳайкалҳо ва иншооти бузурги варзишӣ омада расидаанд. Чанд мисол меорем.

Ҳайкали писарбачаи 12–13-солаи варзишгар аз Талатилко ёфтшуда тахминан ба солҳои 1300 – 800 пеш аз милод рост меояд. Ӯ дар ҳолати ҷаҳиш ба ақиб ва бо пойҳо рост истодан тасвир ёфтааст. Барои иҷрои ин машқ вай бо тамоми қувваи бозуҳо ва бадан ба шаст ҳаракат кардааст. Дар ҷеҳраи писарбача ҳолати равоӣ, ғайрати ҷавонӣ ва маҳорати варзишгар хувайдост.

Тасвири дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳиндуёни Амрико тўббозиро хеле дўст медоштаанд. Бостоншиносон аз Майя ду зарф ёфтаанд, ки дар онҳо ҳамин манзара инъикос гардидааст. Дар яке аз онҳо тўббозии 4 нафар ашроф хеле гуворо тасвир шудааст. Дар зарфи дигар тўббозон ҳамроҳ бо тамошобинон инъикос гардидаанд.

Ёдгории меъмории калоне, ки воқеъ дар шаҳри Копонии дорои 200 ҳазор нафар аҳоли аз варзишгоҳи бузурги тўббозӣ иборат аст. Ин варзишгоҳ майдони хуби тўббозӣ, минбари дорои ҷойҳои зиёд барои тамошобинон ва биноҳои таъйиноти машқу мусобиқа ва истироҳату оббозии варзишгаронро дар бар мегирад.

САРУЛИБОС. Пӯшоки ҳиндуёни Амрико хеле зебо буда, нақшу нигор ва гулдӯзиҳояшон орому рангоранг ва дилкашанд.

Сарулибос ва ашӯи гуногуни рӯзгор, аз ҷумла куртаю эзор, доманҳо, халтаҷаҳои таъйиноти гуногун, ҳар гуна сабадҳо, зарфҳо ва ғайраро аз газвор, пар ва пашм тайёр мекарданд.

Пӯшоки ҳиндуён дар ҳар гуна ҷизҳои рӯзгор, ороиши қасрҳо, ибодатхонаҳо, аҳромҳо, кодексҳо ва ҳайкалҳо тасвир шудаанд. Нигори мазкур мувофиқи анъанаҳои либоспӯшӣ, урфу одатҳо ва шуури ҳиндуён сураат гирифтааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом ёдгориҳои меъмории ҳиндуёни Амрико меҳонед?
2. Дар бораи аҳромҳои Мисри қадим ва Амрико фикри худро баён кунед.
3. Кодексҳо чӣ гуна китобанд?
4. Зиндагии ҳиндуён дар кадом ашӯ ва чӣ тавр тасвир ёфтааст?

5. Ҳайкали варзишгарро шарҳ диҳед.
6. Расмҳои марбут ба тӯббозӣ ва варзишгоҳи шаҳри Копони дар бораи чӣ нақл мекунанд?
7. Дар бораи сарулибоси ҳиндуёни Амрико чӣ гуфта метавонед?

§60. АДАБИЁТ ВА ТЕАТРИ ҲИНДУЁН

АДАБИЁТ. Дар байни ҳиндуён шаклу намуд ва жанрҳои гуногуни адабиёти бадеӣ вучуд доштанд. Қисса – эпос яке аз онҳо мебошад. Ба жанри мазкур асари «Попол-Вух» мансуб аст. Дар он қиссаҳои гуногуни ҷолиб инъикос ёфтаанд. Яке аз онҳо дар бораи пайдоиши оламу одам нақл мекунанд.

«Ҳама чиз дар ҳолати номаълумӣ вучуд дошт, ҳама чиз хунук, ҳама чиз сокист, ҳама чиз беҳаракат, оромӣ ва фазои осмон ҳолӣ буд...

...На одам буд, на ҳайвонот, на паранда, на моҳӣ, на харчанг, на дарахт, на санг, на гор, на дара, на алаф, на ҷангал; танҳо осмон вучуд дошт.

Рӯйи замин ҳанӯз пайдо нашуда буд. Танҳо баҳри хунук ва фазои бузурги кайҳон вучуд дошт.

Ҳанӯз ҳеҷ чизи пайвастшаванда набуд, ягон чизи барангезандаи ғавғо набуд. Ягон чиз набуд, ки ҳаракат кунад, ё ки ларзад, ё ки дар осмон ғулғула андозад.

Ягон чизе набуд, ки вучуд дошта бошад, чизе, ки ҳастӣ бошад, танҳо оби хунук, баҳри ороми ягона вучуд дошт. Ягон чизи дигар вучуд надошт.

Дар ториқӣ, шабонгоҳ танҳо беҳаракатӣ, танҳо ҳомӯшӣ ҳукмфармо буд».

Ёдгории дигари адабиёти қисса – эпоси ҳиндуён, ки аз қабилаи Какчикели то давраи мо расидааст, «Анналҳо» мебошад. Дар он дар бораи тақдири ду қаҳрамони асар, ки Гагавис ва Сактенах ном доранд, суҳан меравад. Ба порас аз он таваҷҷуҳ кунед.

«Чунин гуфтааст: аз ҷониби Шарк ба Тула (Тулан) омадаанд, аз соҳили

Расми 171. Тарзи либоси ҳиндуён

дигари баҳр ва омаданд ба Тулан, то ки асосгузор ва тавлидкунандагони падару модарони мо шаванд...

Баъд ба соҳили баҳр омаданд. Дар он ҷо ҳамаи қабилаҳо ҳамъ омаданд ва ҷанговарон дар соҳили баҳр. Вақте ки онро диданд, қалбашонро воҳима зер кард. Усуле вучуд надорад, ки аз он гузаранд. «Ҳеч кас ҳаргиз баҳрро убури накардааст» – гуфтанд байни худ ҳамаи сарбозони ҳафт қабила... Ва гуфтанд ниёғони Гагавис ва Сактена-ух:

«Мо ба шумо мегӯем! Даст ба кор занед, бародарони мо! Мо на барои он омадем, ки дар сохил азоб кашем ва натавонем ватанамонро бубинем, мо мебинем, мо сарбозони ҳафт қабила. Ҷуръат менамоем, ки ҳамин лаҳза убури кунем».

Инро гуфта, ҳамон лаҳза қалбҳои онҳоро фараҳ фаро гирифт... Ҳамин тариқ, қатори дуру дарозеро ташкил намуда, аз регзор гузаштанд, то он ҷое, ки чуқурӣ ва болои баҳр намудор шуд... Он вақт ба пеш рафта, аз болои рег гузаштаанд: онҳое, ки дар охири қатор истода буданд, ҳангоми ба баҳр даромадани онҳо мо аллақай ба соҳили дигари он расида будем».

Дар ин қисса дар бораи аз ким-қучои Аврупо, Осиё ва ё Африқо ба қитъаи Амрико гузаштани аввалин ҳафт қабила сухан меравад. Бисёриҳо тахмин мекунанд, ки дар бораи аз Чукотка ба Аляска гузаштани аҷдоди ҳиндуёни Амрико сухан меравад.

Жанри дигари адабиёти бадеии ҳиндуёни Амрико устураҳо мебошад. Пораеро ин ҷо аз чунин осори адабӣ меорем, ки аз «Попол-Вух» гирифта шудааст. Он дар бораи ҷуворимакка аст, ки ҳиндуён онро «Модар–сарчашмаи ҳаёт мешумориданд». Дар ин устураҳо гуфта мешавад, ки олиҳа Иш Мукане маис (ҷуворимакка) ёфт ва аз он ҷисм ва хуни чор одами аввал офарида шуд. Айнан: «Ва сӯтаҳои ҷуворимаккаҳои зард ва сафедро орд карда, Ши-Мукане нӯх нӯшокӣ тайёр кард, аз онҳо хӯрок, қувва ва ҷисм тавлид ёфт, аз ҷуворимакка бозувон ва қувваи одам офарида шуданд.

Баъди ин онҳо бо маслиҳат дар бораи офарида шудани мо-

Расми 172. Ниқоби маросимии Майя

*Расми 173. Ниқоби тил-
лой аз Монте-Албане*

дар ва падари нахустини мо оғоз намуданд; ҷисми онҳоро танҳо аз ҷуворимаккаи зарду сафед офариданд. Аз хамири ҷуворимакка онҳо дасту пойҳои одамро сохтанд. Танҳо хамири орди ҷуворимакка барои ҷисми падарони нахустинамон истифода бурда шуд ва чор нафаре, ки офарида шуданд.

Жанри ёддоштҳо низ дар адабиёти бадеии ҳиндуён воমেҳурад. Мо метавонем чунин се китобро аз жанри мазкур ном барем: «Солномаи Мексика» ва «Солномаи Мешикайотл», ки онҳоро Алварато Тесосомак ном ҳинду навиштааст. Ӯ дар маъмурияти режими мустамликадорӣ Испания ҳамчун амалдор хизмат мекард. «Таърихи читимакҳо»-ро Алба Иштлилшочита навиштааст, ки худ аслан аз Тескоко буд.

Ин муаллифон асарҳои худро дар асоси фолклор таълиф намудаанд. «Солномаи худро ҳамон тавре таълиф намудам, ки дар «пергаментҳо»-и худ нақлу тасдиқ кардаю мусаввирӣ намудаанд, тавре ки дар замони қадим зиндагӣ кардаанд – бобоҳо ва бибиҳои мо, бобои бобоҳо ва модаркалони бибиҳо, ниёғони мо нақл кардаанд», – мегӯяд Алварато Тесосомак.

Алба Иштлилшочита асари худро, асосан, дар асоси маълумоти бойғониҳои шаҳри Тескоко таълиф намудааст.

Ин асарҳо дар охириҳои асри XVI – аввали асри XVII навишта шудаанд.

То ихтирои алифбо одамон, аз ҷумла дар Амрико донишхоро тавассути аломатҳо ифода мекарданд ва аз насл ба насл мерос мегузоштанд. Ҳамин тавр, ёдгориҳои адабиёти хаттии ҳиндуён ҳам қиссаҳо, ҳам сурудҳои механпарастӣ ва ҳам дostonҳои лирикӣ, ривоятҳо, қиссаҳо ва ҳам устураҳо (асотир), то асрҳои миёна ва то замони мо омада расидаанд. Ин «матнҳо» аз расмҳо иборатанд, ки онҳоро «адабиёти мусаввар» номидан мумкин аст. Муҳаққиқони аврупоӣ ва амрикоӣ ин китобҳоро «кодексҳо» ном бурдаанд. Дар бораи ин жанри адабиёт аллақай дар мавзӯи 63 нақл карда шуда буд.

Расми 174. Саҳифаҳо аз дастнависи асари адабии ҳиндуён

Кодексҳо сухани адабиरो та-вассути расмҳои паси ҳам образнок додаанд, чи тавре ки дар замони мо навори кино қариб ҳамин тавр сабт карда мешавад. Аз ин кодексҳо намунаеро ба таваҷҷуҳи шумо пешкаш менамоем. Муайян кунед, ки дар онҳо дар бораи чӣ сухан меравад (расми 219).

ТЕАТР ВА ДРАМАҲО. Театри асримиёнагии ҳиндуён аз пешрафти давлат ва фарҳанги онҳо шаҳодат медиҳад. Дар ин бора далелҳои бисёр овардан мумкин аст. Яке аз онҳо дар дарбори шоҳи империяи Астекҳо–Мактакусамо (солҳои ҳукмронияш 1440 – 1469) ҷаҳолият мекард. Дар ҳаёти ин театр актёрҳо, варзишгарон, жонглёрҳо ва мусиқанавозон ҷаҳолият мекарданд.

Ҳиндуён дар театрҳои худ асарҳои жанри таърихиро ҳам ба сахна мегузоштанд. Яке аз асарҳои машҳурашон драмаи фоҷиавии «Рабинал-Ачи» ба сахна гузошта шуд. Аврупоиҳо Амрикорро забт карда, ҳиндуёнро аз театри бузургашон маҳрум сохтанд. Аз ин рӯ онҳо маҷбур шуданд, ки «Рабинал-Ачи»-ро дар хотирашон нигоҳ доранд ва аз як насл ба насли дигар қисса намуда, мерос гузоранд.

Дар солҳои зулми мустамликавӣ ин асар намоишномаи «театри махфӣ» шуд. Баъд аз 300 соли ба зулми мустамликавӣ гирифтӣ шудани ҳиндуён яке аз фарзандони онҳо Брағомо Сиё соли 1851 бори аввал «Рабинал-Ачи»-ро бо забони киче ба рӯйи коғаз овард. Баъди 6 сол «Рабинал-Ачи» бо забони фаронсавӣ тарҷума ва chop карда шуд. Соли 1955 бо қидду чаҳди Паҷӯҳишгоҳи ҳиндушиносии Гватемала фоҷиавии «Рабинал-Ачи» дар фестивали театрие намоиш дода шуд.

Асоси гоҷавии фоҷиаро ҷанги байни ду ҳокими ду давлати ҳиндуён ташкил мекунад. Дар ин ҷанг персонажҳои сершумор ҳузур доранд. Драма саршор аз унсурҳои урфу одат ва эътиқодҳои

Расми 175. Нақш дар санг.

Ҳангоми орошии пешво дар яке аз қабилаҳои ҳиндуён.

дини ҳиндуён аст.

Намоишнома аз рақси низомии Ачи аз Рабинал (номи деҳаест дар Гватемала) оғоз ёфта, онро хори иборат аз 20 ҷанговар, 12 уқоб ва 12 юзи ало (ягуар) ҳамовозӣ мекунад. Дар ҳамин лаҳза Ачи киче бо даъвати Ачи аз Рабинал рақсро қатъ карда, ба ҷанги тан ба тан омода мешавад. Набард оғоз меёбад ва он бо манзараи ба асорат афтодани Ачи анҷом мепазирад.

Сахнаи дуҷум дар қасри Рабинал доир мегардад. Ачи ба ҳоким иброз медорад, ки каси халқи Рабиналро ранҷонида, дастгир шудааст.

«Ин мард бо мо сенздаҳ бор дувоздаҳрӯзӣ, сенздаҳ бор бистшабӣ дар набард буд... Осмон ӯро ба мо медиҳад, Замин ӯро ба мо дода, дар рӯ ба рӯи теги найзаи ман ва зарбаи сипари ман мегузорад».

Сахнаи сеюм тамошобинонро боз ҳам ба майдони набард меорад. Ачи кичеи басташуда аз Ачи Рабинал шартӣ хатарнокро гӯш мекунад. Ҷавоби ӯ низ мардонаю сазовор буд. Ӯ аз тухфаҳои пешниҳодшуда даст кашада, ба тақдирӣ худ тан медиҳад.

«Ана силоҳи ман барои маро бо ду зону шинонидан, вақте ки дар даромадгоҳи деворҳои баланди қасри бузург пайдо мешавам. Хоҳиши ягонаи ман – ба таназзул рӯ ба рӯ гардидани бузургии ҳокимияти ту, давлати ту мебошад. Хоҳиши ягонаи ман гардану рӯятро захмдор, ба хок яксон кардани қалъаю деворҳо мебошад».

Дар сахнаи чорум асирро ба қаср – қалъаи Хобтоҳ меоранд. Дар он ҷо ӯ чунин нутқ эрод мекунад: «Акнун бо кӯҳҳои худ, водихои худ видоъ кун, зеро дар ҳамин ҷо ҳалок мешавӣ, дар ҳамин ҷо нест мешавӣ, дар зери ҳамин осмон, дар ҳамин замин!».

Аз тақдираш, ки ӯро ба марг дучор кард, пушаймон нест. Ӯ пеш аз он ки бимирад, меҳаҳад подоши хиёнаташро бигирад. Видоъ ба чапни бошукӯҳ мубаддал мегардад. Асир аз ҷоми ҳоким, ки аз косаҳои сар сохта шуда буд, менӯшад ва сухани ситезодору даҳшатноке эрод мекунад, ки ҳозирин аз бузургии даҳшатангези

ба марг маҳкумшуда саҳт метарсанд:

«Ин чоми кист? Ин косаи кист? Вале он чӣ ки дар назди худ мебинам – ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст! Мефармоянд, ки косахонаи сари маро наққошӣ кунанд! Вақте ки зурриёти ман аз кӯҳҳои ман, аз водихои ман меоянд, то ки панҷ доман какаои одӣ ва панҷ доман қаҳваи яккачин аз кӯҳҳои ман бароваранд, онҳо мепурсанд: «Ин косахонаи сари бобои ман, ин косахонаи сари падари ман аст? Ҳамин хел мегӯянд авлоди ман – ҳам пагоҳӣ ва ҳам шабонгоҳ. Бигир, устухони дасти маро ҳам, то ки аз он ба кадуи аз пораҳои филиз пуркарда даста бисозӣ. Бигузор, вай дар болои деворҳои баланди қасри бузург чун барқ битаркад...».

Баъди ба итмом расидани нутқи худ ба мутрибон мурочиат намуда, хоҳиш мекунад, ки онҳо «Марши Бузург» ва «Марши Кӯчак»-и кухнаи ӯро иҷро намоянд, то ки Замину Осмон ба ларза дорянд.

Ҳамин тариқ, фоҷиа давом меёбад ва ниҳоят Ачи дар назди марг наҳаросида, ҳамчун қаҳрамон ҳалок мегардад.

Фарчоми фоҷиа аз тариқи иҷро кардани хори Уқобҳо ва Юзи Ало садо медиҳад: «Эй Уқобон! Эй Юзони Ало! Биравед ва қарзи худро ба ҷо биёред. Бигузор, дандонҳои шумо, нохунҳои шумо дар як замон маро пора-пора кунанд, чунки ман марди шучоъ будам, ки аз кӯҳҳо ба водихои худ фуromaдам!».

Инкҳо низ дорои ҳунари баланди драмавии худ буданд. Актёрҳо ё худ масхарабозони театри инкҳо ба «лямаляма», «ай-ячуку», «саукачику», «пукисколе» ва ба гурӯҳҳои дигар вобаста ба жанри нақшии онҳо тақсим мешуданд. Театри инкҳо «Театри Тауантисуйю» ном гирифта буд. Он дорои ду жанри аз ҳамдигар фарқкунанда «Узнику» ва «Арануай» буд. Жанри аввал аксаран моҳияти таърихӣ дошта, аз қиссаҳо дар бораи шоҳон ва пепивоёни бузурги империя иборат буд. Қаҳрамони асосии асарҳои ин жанр персонаже буд, ки ӯ аллакай роҳи ҳаёти худро тай намудааст.

Расми 176. Музиқнавози нукрагин

Расми 177. Корди маросими инкҳо

чек, ки ба авлоди ашрофи музофоте тааллуқ дошта ва ба сокинони ашрофи Куско ягон муносибате надошт, мехост, ки ба духтари худи Инк хонадор шавад. Инк бошад, фарзанди Офтоб буд. Аз ин рӯ мумкин набуд, ки дар рағҳои фарзандони ӯ хуни авлоди дигаре чорӣ бошад, ки ба ягон авлоди Офтоб мутааллиқ нест.

Ҳамин тариқ, Олянтай ва Кайпур – «несте», «шоҳдухтар» дахлнопазирии ахлоқи диниро вайрон карда, бо ҳам ақди никоҳ бастанд ва аз онҳо бо номи Има Сумак духтар таваллуд мешавад. Патакучек онҳоро барои шикастани муқаддасот чазо дода, хоҳари худро ба ҳабси якумра ва Олянтайро ба қатл ҳукм мекунад, вале Олянтай лашкар ҷамъ карда, бар зидди Инк шӯриш мбардорад. Драма бо он анҷом меёбад, ки дар ин ҷанг Патакучек ҳалок гардида, Олянтай ба тахти подшоҳии Тупак менишинад ва Кайпурро аз ҳабс халос карда, ба муроду мақсад мерасад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мазмуни қиссаро дар бораи пайдоиши оламу одам, ки дар «Попул-Вух» оварда шудааст, баён кунед.
2. Дар «Анналҳо» ривоят дар бораи дар Амрико пайдо шудани ҳафт қабила чӣ тавр шарҳ дода шудааст?
3. Ҳиндуён, мувофиқи ривоятҳои адабӣ, дар бораи пайдоиши инсон чӣ хел ақида доштаанд?
4. Қадом асарҳои адабиёти бадеии ҳиндуёнро медонед?
5. Дар бораи театри ҳиндуён чӣҳо медонед?
6. Кодексҳо чӣ гуна китоб буданд?

7. Дар бораи драмаи «Рабинал-Ачи» фикри худро баён кунед.
8. Дар замони нав «Рабинал-Ачи» кай ва дар кучо ба намоиш гузошта шуд?

§61. ДИНУ ОИНҲОИ ҲИНДУЁН

Ҳиндуёни Амрико ҳар кадом худоҳо ва оини динии худро доштанд. Метавон чанде аз онҳоро ин ҷо мисол овард.

ДИНУ ОИНҲОИ ОЛМЕКҲО. Олмекҳо ба чандин худо эътиқод доштанд, вале худои асосии онҳо Ягуар – Юзи Ало ба шумор мерафт. Ӯ боронро ба вучуд овардааст. Ин худо гӯё ки хеши худои Телалоки Асток ва Чаки Майя будааст.

ДИНУ ОИНҲОИ САПОТЕКҲО. Сапотекҳо бештар худои олій – Кокишекро мепарастиданд. Инчунин, камтар бошад ҳам, офтоб, борон, раъду барқ, худоёни кӯчаки одаму ҳайвонотшикор, моҳигирон, мурдагон, беморӣ, тиб, чанг, фаровонӣ, сарват ва худоҳои зиёди дигарро низ мепарастиданд.

ДИНУ ОИНҲОИ ТАРАСКҲО. Тараскҳо ба якчанд худо эътиқод доштанд. Худоҳои асосии онҳо офтоб, оташ, шикор ва моҳидорӣ буданд. Сарварони худоҳои тараскҳо ду ҷуфти олиҳаҳо буданд – Офарандазан ва Модар, ки олиҳаи ҳаёт ва марги Касравапери фиристодаи Офтоб ва ҷуфти олиҳаи дуҷум – Офаридгори худоён ва оташдоне, ки дар осмон шино мекунад – худои Оташ Курикавори.

Мувофиқи тасаввуроти тараскҳо Кайҳон аз се ҳамвории дар болои ҳамдигар истода воқеъ мебошад. Ҳар кадоми онҳо марказ дорад ва ба ҷониби чор самт – чор мамлақати Олам нигоҳ мекунад. Ҳар яки чор мамлақати Олам дорои Худо – ҳомии ранги муайян дошт: дар шимол Худои Зарди Ҳосилот; дар ҷануб Худои Сиёҳ – ифодагари Офтоб ва Дӯзахи фурумадаистода; дар шарқ Худои Сурхи Зухро ва Баҳр; дар ғарб Худои Сафед – Ситораи Шаб ва ҳомии шамол.

ДИНУ ОИНҲОИ АСТЕКҲО. Дар аввали асрҳои миёна шаҳрҳои

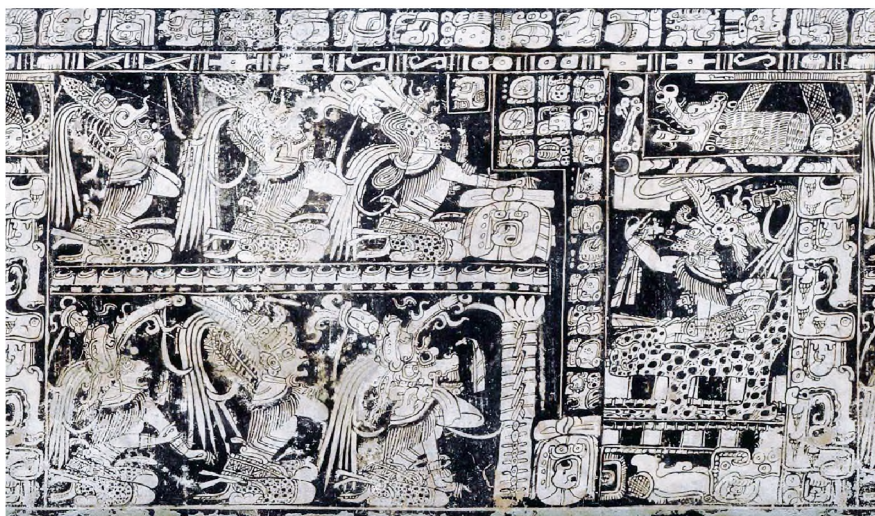
Рисми 178. Яке аз худоёни тараскҳо

Теотиуакан, Куикуилко, Шкоман ва Шако бунёд шуда, ободу зебо гардиданд. Дар Куикуилко силсилаи меъмории бошукӯҳ бо номи «Ла-Пирамида» сохта мешавад, ки онро ибодатхонаҳои нисбатан хурдтар ихота карда буданд.

Ҳангоме ки дар асрҳои III – IV империяи Рум рӯ ба таназзул ниҳода буд, шаҳри Теотиуакан марҳалаи гул-гулшукуфии худро аз сар мегузаронид. Он дар майдони 30 километри мураббаъ доман паҳн карда буд. Иншооти бузурги меъмории он аҳромҳои Офтоб ва Моҳтоб буданд.

Маънии «Теотиуакан» аз забони науаи астикҳои Мексика «Шаҳри худоён» мебошад. Яке аз кӯчаҳои ин шаҳр, ки калонтарин буд, «Хиёбони мурдагон» ном дошт.

Мардуми Теотиуакан бовар доштанд, ки дар шаҳри онҳо море муъҷизавор парвоз карданро ёд гирифтааст. Дар ин ҷо шахс ҳуқуқи тавассути ботин ба хирад ноил шуда ва дар Кайҳон вучуд доштанро пайдо менамояд.

Расми 179. Маиварати худоҳои Майя

Эътиқодҳои динии ҳиндуёни ин минтақа аз парастии рӯҳи аҷлод – модарию падарӣ, яъне аз ибтидои инсон – зан ва мард оғоз шудааст, ки онҳо Ометакули ва Омесиати ном доранд. Аз рӯҳи аҷлод мувофиқи тарафҳо чор ашё сарчашма мегирад, ки ҳар

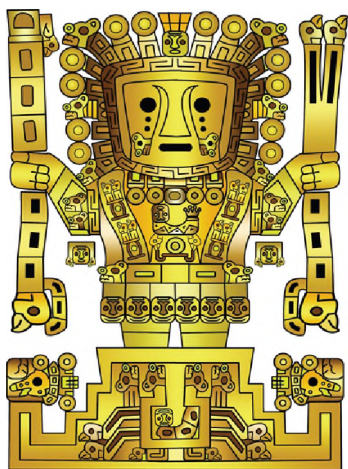
кадоми онҳо дорои ранги худ мебошад. Ҳамин тарик, дар шарк – ҳокими Сурх – Шина Тотек, дар шимол ҳокими Сиёҳ – Тескатлинака, дар чануб ҳокими Кабуд – Уит – сило-почтли, дар гарб ҳокими Сафед – Кетсалкоатл, дар марказ худои Оташ Уеуетсатл ҷой гирифта буд. Уеуетсатл дар байни оилаи худоҳои ҳиндуёни ин минтақа кӯхнатарин ба ҳисоб мерафт.

ДИНУ ОИНҲОИ МЕШИКҲО. Мешикҳо ба маис (ҷуворимаққа) аҳамияти калон меоданд. Эътиқоди динии онҳо низ аз он бармеояд. Сентиотл номи худои зироат ба ҳисоб мерафт. Он бо номи Шочикатсал ҳамсари олиҳаи Гулҳо будааст.

Қабилаҳои майя одати худқурбонкунӣ доштанд. Дар асри XVI истилогарони испанӣ ба қаламрави сукувати қабилаҳои майя зада даромада, ин одати онҳоро бо ҷашмони худ дидаанд. Ҳиндуёни Майя девҳо ва бутҳоро мепарастиданд. Бо мақсади нест кардани парастии девҳо, испаниҳо муттасил маданияти майяҳо, аз ҷумла эътиқодҳои динии онҳоро нест мекарданд. Дар нимҷазираи Юкатан ба ин муборизаи салибӣ бар зидди худоёни маҳаллӣ усқуфон Диего де Ленди роҳбарӣ карда, ҷидду ҷаҳд ба харҷ дод, то ки ба пинҳонӣ парастидани худоҳои қайҳонӣ хотима гузорад, вале ба ӯ ин кор муяссар нашуд. Тасаввуроти майягиро дар бораи худо Алуши ба одамони хайрхоҳ, Иш Тибии рӯзона ҷондори ҷангалӣ – Яшге ва шабона ба зани нозанини Сигуанабуи ба мард бадбахтӣ меовардагӣ мубаддал гардида, дербоз боқӣ мемонад. Бо шарофати илми бостоншиносӣ худоҳо – ҳокими Осмон – Исамна, Боронхудо – Чак, Маисхудо – Юм Киаш, Маргхудо – Ах Пуд ба мо маълум гардидаанд.

ДИНУ ОИНҲОИ ВЕРАКОЧИ. Дар ҷараёни истилогарии испаниҳо дар империяи Инк ба ёдгориҳои дини халқи ҳиндуи ин ҷо зарари калон расонида шудааст. Онҳо ибодатхонаи Офтобро ба Замин яқсон карда, бо ҳамин гуфтан мумкин аст, ки худои асосии инкҳоро аз тахту тоҷ фурувардаанд. Баъзе ақидаҳои динии инкҳо аз байн рафтаанд. Сарфи назар аз ин, онҳо ақидаҳои динии халқи худро дар қалб нигоҳ дошта, аз як насл ба насли дигар ме-супориданд.

Инкҳо дар бораи офариниши оламу одам тасаввуроти динии худро доштанд. Мувофиқи таълимоти расмии дини инкҳо офаридгори асосӣ Паче мебошад. Ӯ Қайҳонро офаридааст. Қайҳон аз се унсур – об, замин ва оташ иборат буда, се сатҳ дорад – болоӣ, ки Хонаи Паче ном дорад. Дар зери он Қай Паче ҷойгир аст.

Расми 180. Дар мифологияи Виракоча яке аз худоён асосгузори тамаддун мебошад.

Дар он чо одамон, хайвонот ва наботот зиндагӣ мекунад. Ва қабати поёнӣ, ки Ука Паче ном дорад, дар он чо мурдагон хобиданд ва онҳое ҳам ҷойгиранд, ки бояд таваллуд шаванд. Хабарҳо аз Кай Паче ва Уку Паче ба олами мо ва он дунё тавассути пакарина, яъне горҳо, чашмаҳо, дарғотҳо, вулқонҳо ва кӯлҳо мерасанд.

Робитаи байни олами миёна ва Хонаи Паче, осмон бошад, тавассути миёнаравии Инка муқаррар карда мешавад. Дар ин маврид ӯ вазифаи Инчу чурина, яъне писари Офтобро иҷро менамояд.

Дар Уку Паче замоне ду мори калон пайдо мешавад – Яку Модар ва Сече Модар. Ҳангоми ба рӯи Замин

ҳазида баромадани мори аввал он ба дарёи калон мубаддал мегардад. Вақте ки ба Олами Олӣ мебарояд, ба Тиру Камон – Кайчи табдил ёфта, бордор мешавад ва ба хайвоноту наботот ҳаёт мебахшад. Мори дуюм рост роҳ мегаштааст. Ҳангоми ба осмон баромадан ба барқ – Иляна, худои борон, тӯфон ва раъду барқ мубаддал мегардад.

Ба ҳамаи се сатҳи Кайҳон – Офтоб, Моҳтоб ва Ситораҳо – Веракочи, офаридагори тамоми ҳастӣ ҳукмфармо буд. Номи пурраи ӯ Тима Вира Коча, маънояш «чаноби олии оташ, замин ва об» аст.

Дар муқаддасгоҳи ибодатхонаи Куско–Унти Уаси образи Офтоб ва Моҳтоб дар ҷойи намоён инъикос карда шуда буд. Дар поёнтарии онҳо чун харитаи кайҳоние, ки сохти эътиқодҳои динии инкхоро ифода мекунад, чирмҳои дигари осмонӣ низ ҷой дода шудаанд. Дар ин харита рамзе, ки образи худои нав – Веракочиро ифода менамуд, дар макони аз ҳама баландтарини он ҷойгир буда, аз тилло сохта шудааст.

Мувофиқи устурае Веракочи аз кӯли бузурги Титикака пайдо шудааст. Ӯ Одам, Офтоб, Моҳ ва ситораҳо аз санг сохта, баъд бо тарзи асрорангезе ба се тақсим шуда, фаъолияти офаридгории худро дар ду шаклу ном – Такану Веракочи ва Имаймана Веракочи идома медиҳад.

Веракочи тамоми офаридаҳои каблии худ, аз чумла насли инсонро нест карда, онҳоро аз нав офарид. Ҳамин тарик, \bar{u} ба тамаддуни Инк асос гузошт. Баъди ин тамоми Тауантин-суйюро то Эквадор убура карда, дар гарб – дар обҳои укёнуси Ором ғайб зад.

Чи тавре ки дидед, ҳиндуёни Амрико эътиқодҳои динии гуногун доштанд. Дар байни онҳо яккаҳудӣ вучуд надошт. Ҳамаи онҳо ба нерӯҳои гуногуни табиат ва кайҳон эътиқод доштанд. Дар бораи пайдоиши оламу одам, ҳайвонот, наботот ва кайҳон ривоятҳои динии хешро доштанд.

Дар баъзе давлатҳои Амрико динҳои давлатӣ ё худ умумихалқӣ ҳам мавҷуд буданд. Дар ин бора ёдгориҳои сершумори меъмории динӣ, тасвирӣ, ҳайкалгарошӣ, ривоятҳо, асотир, қиссаҳои ҳиндуёни минтақаҳои гуногуни Амрико шаҳодат медиҳанд.

Расми 181. Ниқоби худӣ ҳиндуён дар намуди кӯришапарак

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи эътиқодҳои динии олмекҳо ва сапотекҳо чӣ медонед?
2. Тараскҳо ба кадом ҳудоҳо эътиқод доштанд?
3. Тасаввуроти тараскҳо дар бораи се қабати Кайҳонро шарҳ диҳед.
4. Моҳияти эътиқодҳои динии астекоҳо баён кунед.
5. Маънии «Гестиуакан»-ро фаҳмонед.
6. Эътиқодҳои динии астекоҳо ба рӯҳи аҷдод чӣ муносибат доранд?
7. Нақши маис (чуворимакка)-ро дар эътиқодҳои динии ҳиндуён муайян кунед.
8. Дар бораи эътиқодҳои динии майяҳо нақл кунед.
9. Инкҳо дар бораи офариниши одаму олам чӣ тасаввурот доштанд?
10. Эътиқодҳои динии Веракочиро шарҳ диҳед.
11. Мақоми Офтоб, Моҳтоб ва ситораҳо дар эътиқодҳои динии Веракочи муайян кунед.

БОБИ VII.

МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§62. ПЕШРАФТИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

АФРИҚОИ ШИМОЛӢ. Дар асрҳои миёна аксар давлатҳои Африқо бо сабабҳои гуногун аз давлатҳои Осиё ва Аврупо дар сатҳи паस्तари тараққиёт қарор гирифта буданд.

Дар асри VII халифаҳои араб қисмати шимолӣ ва шимолу шарқии қитъаи Африқоро забт карда, дар ин ҷо ҳокимияти худро барпо ва дини исломро паҳн намуданд. Ба ҳайати Хилофати Араб Миср, мамлакатҳои Мағриби Араб ва баъзе мамлакатҳои дигари ин минтақаҳо дохил шуданд. Тобеият ба Хилофати Араб ба пешрафти давлатҳои Африқои Шимолӣ ва шимолу шарқӣ мусоидат карданд. Ин буд, ки идораи давлатӣ, хоҷагидорӣ ва илму фарҳанги онҳо рӯ ба пешравӣ ниҳоданд. Баъди барҳам хӯрдани Хилофати Бағдод музофотҳои африқоии он озодӣ ба даст оварданд, лекин ин озодӣ танҳо то асри XV давом кард. Пас аз таъсисёбӣ ва пурзӯршавӣ империяи Усмониён, ки зикраш дар мавзӯи 45 – 46 рафт, дар баробари тохтутоз ба самтҳои дигар ба забти Хилофати Араб низ даст заданд. Хамин тариқ, музофотҳои хилофат, ки дар шимол ва шимолу шарқии Африқо воқеъ буданд, ба ҳайати империяи Усмониён дохил гардиданд.

Тобеияти қисмати зиёди қаламрави Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ ба империяи Усмониён то соли 1918 давом кард.

СУДОНИ ҒАРБӢ. Мафҳуми «Судон» аз ибораи арабии «Билод ас-Судон», яъне «Мамлакати Сиёҳон» ба миён омадааст. Дар асрҳои миёна дар ҳавзаи дарёҳои Сенегал ва Нигер давлатҳои пурзӯри феодалӣ, аз ҷумла Гана, Малӣ ва Сенегал мавҷуд буданд.

Расми 182. Ҳайкалчаи одами аспсавор, Малӣ, асрҳои XIII–XIV.

Гана дар асрҳои VII – VIII таъсис ёфта, дар се асри оянда ба авҷи тараққиёти худ расид. Дар асри XIII Гана ҳамчун давлати феодалӣ маълум буд. Аз ин давра сар карда Ганаи Ҷанубӣ, ки Мали ном дошт, рӯ ба тараққи менихад. Дар ин бора эпосҳо дар бораи Сунди ва Манса Мусо шаҳодат медиҳанд. Ин шоҳҳо дар Гана дар нимаи дуҷуми асри XIV ҳукмронӣ кардаанд. Дар ин давра қаламрави Малӣ то соҳилҳои уқёнуси Атлантика доман паҳн кард. Сабаби асосии шукуфоии Малӣ фуруши тилло, намак ва маснуоти ороишӣ буд.

Дар охири асри XIV Малӣ рӯ ба таназзул ниҳод ва ҳокимият дар он ба давлати Сонга гузашт. Давраи пуриктидори ин давлат ба солҳои 1454 – 1492, ки ба ҳукмронии Сони Алӣ рост меояд ва солҳои 1493 – 1528, ки ба ҳукмронии Муҳаммад Туре мувофиқат мекунад, рост омадааст. Ин вақт Сонга яке аз давлатҳои пурзӯртарини Судон ба шумор мерафт. Чи тавре ки сарчашмаҳои арабӣ шаҳодат медиҳанд, Сонга мамлақати сараҳолии дорои деҳаҳои сершумори бо ҳам наздик ба шумор мерафт. Дар ин давра Сонга аз ҷумлаи марказҳои калонтарини иқтисодию фарҳангии мусалмонӣ маҳсуб мешуд. Масалан, дар шаҳри Томбукту яке аз донишгоҳҳои калонтарини исломӣ фаъолият мекард, ки он берун аз ҳудуди Африқо ҳам маълуму машҳур буд.

Дар асрҳои миёна дар наздикии кӯли Чад давлатҳои зиёд мавҷуд буданд, ки дар байни онҳо Канем ном давлат пурзӯртар буд. Он дар асри IX таъсис ёфта, то асри XIII қаламрави бузургро дар бар гирифта, ба маркази муҳими тиҷоратию фарҳангӣ мубаддал гардид. Баъдтар ин давлат Борну ном мегирад. Давраи шукуфии Борну ба солҳои 1570 – 1603, ки он вақт Идриси III ҳукмронӣ карда буд, рост омадааст.

Расми 183. Ҳайкали биринҷии сарбози найна-воз. Бенин

АФРИҚОИ ШАРҚӢ. Дар асрҳои IX – XII дар болооби дарёи Нил, Африқои Ғарбӣ ва Шарқӣ давлатҳои Уганда, Буноро, Торо, Анколе, Карагва ва Кизиба, дар ғарбии Уганда Руанда ва Урунди вучуд доштанд.

Дар асрҳои X–XVI дар соҳилҳои шарқии Африқо якҷанд давлати араб

Расми 184. Қасри император дар Гондер. Ҳабашистон. Асри XVI

мавҷуд буд. Дар асри XV–аввали асри XVI онҳоро португалиҳо забт карданд. Халқҳои мусалмони ин давлатҳо дар тӯли қариб 100 сол бар зидди мустамликадорони португалӣ мубориза бурда, ниҳоят ба озодӣ муваффақ шуданд. Танҳо Мозамбик дар ихтиёри Португалия монду бас.

АФРИҚОИ ҶАНУБӢ. Сайёҳони португалӣ ханӯз дар охири асри XV ба соҳилҳои ҷанубии Африқо рафта расида, ин ҷойро «Димоғаи Умед» номиданд. Дар асрҳои VIII – XV дар соҳилҳои Замбези давлати Мономотала вучуд дошт, ки он аз номи ҳокими ин давлат ба миён омадааст. Шоҳони Мономотала бо давлатҳои соҳили Африқои Шарқӣ муносибатҳои тичоратӣ доштанд. Тоҷирони Мономотала аз ин қаламрав гузашта, ба давлатҳои Осӣи Ҷанубу Шарқӣ ва Чин рафта, додугирифт мекарданд. Дар Мономотала истеҳсоли мис, оҳан ва тилло хуб ба роҳ монда шуда, зироатпарварии обӣ низ пеш рафта буд. Онҳо ба ҳазинаи мамлакат маблағи калон ворид месохтанд. Португалиҳо кӯшиши забти Мономоталаро карданд, вале саҳт шикаст хӯрда, аз баҳри он гузаштанд. Дар асри XVIII дар натиҷаи муборизаи дохилии ҳокимони марказию маҳаллӣ Мономотала ба чор давлат тақсим шуд.

ҶАЗИРАИ МАДАГАСКАР. Аз назари ҳаёти қавмӣ аҳолии ҷазираи Мадагаскар аз аҳолии қисмати хушкӣи Африқо фарқ мекард. Аҳолии ин ҷазира ба қabilaҳои малай хеш буда, забонашон ба гурӯҳи забонҳои индонезиягӣ тааллуқ дорад. Он вақт қисми ками аҳолии Мадагаскарро банту, суахилӣ ва арабҳо ташкил

мекарданд. Фарҳанги мардуми қазира ба хусусиятҳои фарҳанги мардуми ҷанубу шарқии Осиё монандӣ дошт. Пайдоиши давлат дар Мадагаскар тахминан ба асри XIV рост омадааст, вале давлатҳои онвақтаи Мадагаскар хурд-хурд буданд. Дар асрҳои XVI – XVII давлатҳои калонтар ба вуҷуд омаданд – дар соҳилҳои ғарбии Мадагаскар Сакалаво, дар шарқи қазира Бетсимизарика ва дар маркази қазира Бетсилей. Дера нагузашта давлати Имерина пурзӯр мешавад. Давлатҳои дигари қазира дар атрофи Имерина муттаҳид мешаванд, ки дар натиҷаи ин давлати феодалии пурзӯре таъсис мегардад. Вале дар охири асри XVII дар Имерина парокандагии феодалии оғоз меёбад.

Аврупоиёни аввалине, ки ба Мадагаскар сар дароварданд, португалиҳо буданд. Экспедитсияи Кабрал португали, ки ба Ҳиндустон раҳсипор буд, соли 1500 дар соҳили Мадагаскар лангар партофт. Барои ҳукмронӣ дар уқёнуси Ҳинд Англия, Фаронса, Голландия ва Португалия байни ҳамдигар мубориза мебарданд. Оқибат ба Фаронса муяссар гардид, ки дар уқёнуси Ҳинд мавқеи худро мустаҳкам карда, Мадагаскарро ҳам ба даст дарорад. Соли 1642 экспедитсияи Жан Прони ба сохтмони истехкоми Форт-Дофин, воқеъ дар ҷанубии қазира хишти аввалинро гузошт.

Соли 1664 ширкати фаронсагии «Ост-Индия» таъсис ёфт, ки яке аз вазифаҳои асосии он истифодаи сарватҳои қазираи Мадагаскар буд.

СОМАЛӢ. Дар нимқазираи Сомалӣ ва соҳилҳои баҳри Сурх халқиятҳои галла ва сомалӣ, дар кӯҳсори Аббесин бошад, халқиятҳои амҳара, татра ва халқиятҳои дигар сукунат доштанд.

Султониҳои нимқазираи Сомалӣ, ки ҳанӯз дар миёнаҳои асри XVII таъсис ёфта буданд, дар асри XVIII рӯ ба таназзул оварданд. Ин буд, ки музофотҳои Могадшо, Мерка ва Брова ба Зимбабве гузаштанд.

ҲАБАШИСТОН. Дар ғарбтари Сомалӣ Ҳабашистон воқеъ гардидааст. Дар асри XVI он ба давлати феодалии табдил ёфт. Заминдорӣ Ҳабашистони индавраина дар ду шакл ташаккул ёфтааст – заминдорӣ меросии феодалон, ки «рест» ном дошт ва заминдорӣ, ки аз моликияти хусусии феодалони калон ба миён омада буд. Моликияти охириро мерос гузоштан, фуруҳтан ва тухфа кардан мумкин буд. Ғайр аз ин, дар Ҳабашистон заминҳое низ буданд, ки «гулт» номида мешуданд. Ин заминҳо барои хизмати давлатӣ дода ва ё тухфа карда мешуданд.

Дар Ҳабашистон гуломдорӣ вучуд дошт ва он дар пешрафти иқтисоди мамлакат дорои мақоми баланд буд.

Туркҳои Усмонӣ дар оғози асри XVI ба Ҳабашистон ҳучум карданд, вале онҳоро португалиҳо зада гардонданд. Баъдтар аз Ҳабашистон худи португалиҳо ҳам пеш карда шуданд.

Дар асрҳои XVII–XVIII дар байни ҳокимони феодалии вилоятҳои Ҳабашистон низоъ ва ҷангҳои тӯлонӣ ба амал омаданд. Дар натиҷа мамлакат рӯ ба таназул ниҳод.

* * *

Дар асрҳои XVII–XIX давлатҳои Африқо мавриди забткориҳои мустамликавии Британияи Кабир, Фаронса, Португалия, Голландия, Испания, Олмон, Италия ва Белгия қарор гирифтанд. Дар бораи ҷараёни забткориҳои ин давлатҳо дар синфи 7-ум маълумот хоҳед гирифт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҷаро пешрафти давлатҳои Африқо танҳо дар қисматҳои алоҳидаи он ба амал меомаданд?
2. Арабҳо кадом қисматҳои Африқоро забт карданд?
3. Султонҳои империяи Усмонӣён бо давлатҳои араби африқоӣ чӣ муносибат доштанд?
4. Дар бораи Судони Ғарбӣ маълумот диҳед.
5. Дар бораи Малӣ маълумот диҳед.
6. Кадом давлатҳои Африқои Шарқиро медонед?
7. Дар бораи ташаккули давлати Мономотала чиҳо медонед?
8. Дар ҷазираи Мадагаскар кадом халқияту давлатҳо вучуд доштанд?
9. Барои ишғоли ҷазираи Мадагаскар кадом давлатҳо талош мекарданд?
10. Мадагаскарро кадом давлат ба худ тобед кард?
11. Дар бораи Ҳабашистон маълумот диҳед.
12. Вазъи умумии давлатҳои Африқои асрҳои миёна ва оғози давраи навро чӣ хел дарёфтед?

САНАҶОИ МУҲИМ			
БОБИ I. МАМЛАКАТҶОИ ОСИЁ ДАР АСРҶОИ III-XII			
224	соли таъсиси давлати Сосониён	623	хучуми лашкари Византия ба давлати Сосониён
226	ба тахти подшоҳии давлати Сосониён нишастани Ардашери I Бобакон	626-649	солҳои ҳукмронии Ли Ши-мин
276	қатли Монӣ аз тарафи Бахроми I	656-705	солҳои ҳукмронии У Тезетян
309-379	солҳои ҳукмронии Шопури II	744	барҳам хӯрдани Хоқонии Туркҳои Ғарбӣ
399-420	солҳои ҳукмронии Яздигурди I	785	шӯриши Ан Лу-шон
488-531	солҳои ҳукмронии Кайқубодшоҳ	875-884	шӯриши Хуан Чао
531-579	солҳои ҳукмронии Хусрави I Анӯшервон	907	барҳам хӯрдани империяи Тан
562	соли ба имзо расидани созишномаи сулҳи байни давлати Сосониён ва Византия	1021-1086	солҳои ҳукмронии Ван Ан-ши
590	шӯриши Бахроми Чӯбина	1069-1085	солҳои амалӣ гардидани ислоҳоти Ван Ан-ши
457	чанги Пирӯз бар зидди Хайтолиён	572-621	солҳои ҳаёти шоҳзода Сётоку-тайси
551	таъсиси Хоқонии Турк	645	табаддулоти зидди авлоди Сога
579	соли вафоти Хусрави I Анӯшервон	1192	барпошавии ҳокимияти «сё-гун» Мино-мото Еритимо
600-603	ду тақсим шудани Хоқонии Турк	570-632	солҳои ҳаёти Муҳаммад Пайгамбар (с)
320-340	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи I	610	огози таблиғи дини ислом
380-414	солҳои ҳукмронии Чандрагуптаи II	622	ҳичрати Муҳаммад (с) аз Макка ба Ясриб (Мадина)
606-647	солҳои ҳукмронии Харши	632-634	солҳои ҳукмронии Абӯбакр
691	таъсиси Хоқонии Шарқии Турк	644	солҳои ҳукмронии Умар
1175	ба Ҳиндустон лашкар кашидани Муҳаммади Ғурӣ	644-656	солҳои ҳукмронии Усмон
386-584	солҳои мавҷудияти империяи Сун	656-661	солҳои ҳукмронии Алӣ
530	Яшоткарман лашкари Хайтолиёро торумор мекунад	635-636	ғалабаҳои аввалини арабҳо бар Сосониён
589	таъсиси империяи Суй	657	муҳорибаи лашкари Алӣ дар Алҷазоир
618	огози ҳукмронии сулолаи Тан	656	«Муҳорибаи Уштур»

651	давлати Сосониёнро барҳам задани арабҳо	1172-1200	солҳои ҳукмронии Текеш
658	ғалабаи Алӣ бар «хориҷшудагон»	1200-1220	солҳои ҳукмронии Муҳаммад Ҳоразмшоҳ
661-750	солҳои ҳукмронии сулолаи Уммавиён	1215	барҳам хӯрдани давлати Гуриён
680	муҳориба дар Қарбало, ҳалокати Ҳусейн	1258	аз ҷониби мугулҳо барҳам дода шудани ҳокимияти халифаҳои Аббосиён
711	«Андалус» (Пиреней)-ро ишғол кардани Уммавиён	БОБИ II. АВРУПО ДАР АСРҲОИ V-XII	
747-749	шӯриши Абӯмуслим	451	дар шаҳри Труа шикаст хӯрдани Атил
750-1055	солҳои ҳукмронии сулолаи Аббосиён	486	дар назди шаҳри Сауссона румихоро шикаст додани франкҳо
762	бунёди шаҳри Бағдод	500	таъсиси давлати Франк
776-783	шӯриши Муқаннаъ	768-814	солҳои ҳукмронии Карли Кабир
786-809	солҳои ҳукмронии халифа Ҳорунаррашид	774	лашкаркашии Карли Кабир ба Италия
813-833	солҳои ҳукмронии халифа Маъмун	801	Бареелонро аз дасти Арабҳо кашидани гирифтани франкҳо
821-873	солҳои мавҷудияти давлати Тоҳириён	778	хучуми нахустини Карл ба Испания
873-900	солҳои мавҷудияти давлати Саффоориён	800	ба Рим дохил шуда, худро император эълон кардани Карли Кабир
874	Насри Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъйин кардани халифа	843	дар шаҳри Верден дар байни шохзодагон тақсим карда шудани империяи Карли Кабир
885-888	чанғҳои бародарон Исмоил ва Насри Сомонӣ	409-1018	солҳои шоҳигарии аввали булғорӣ
892	вафоти Насри Сомонӣ	988	қабули дини насронӣ дар давлати Рус
893	Исмоили Сомониро ҳокими тамоми Мовароуннаҳр таъйин кардани халифа	1019-1054	давраи ҳукмронии Ярослав Мудрий (оқил)
874-999	солҳои мавҷудияти давлати Сомониён	1054	ба ду шоҳа тақсим шудани дини насронӣ
999	аз тарафи Қарахониён барҳам зада шудани давлати Сомониён	1113-1125	солҳои ҳукмронии Владимир Мономах
980-1037	солҳои ҳаёти Абӯалӣ ибни Сино	1096	ҳаракати Салибдорон ба сӯи Байтулмуқаддас. Лашкаркашии аввалини салибӣ
998-1030	солҳои ҳукмронии Султон Маҳмуди Ғазнавӣ	1147	лашкаркашии дуюми салибӣ
1030-1041	солҳои ҳукмронии Султон Масъуди Ғазнавӣ	1187	Байтулмуқаддасро ишғол кардани шоҳи Миср Салохуддин
1035	аз Салҷуқиён шикаст хӯрдани Масъуди Ғазнавӣ	1189	лашкаркашии сеюми салибӣ
1038-1073	солҳои ҳукмронии Туграл	1202-1270	лашкаркашиҳои чорум, панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми салибӣ
1118-1157	солҳои ҳукмронии Султон Санҷар	395	мустакил гардидани империяи Руми Шарқӣ

821	шӯриши Фомаи Славяни	1453	шаҳри Константинополро гирифтаи Туркҳои Усмонӣ
1214-1294	солҳои ҳаёти Рочер Бэкон	1502	шоҳи Эрон эълон карда шудани Исмоили Сафавӣ
1182	ба тахти императории Византия нишастани Комрин	1526	таъсисёбии империяи Темурӣени Ҳинд
БОБИ III. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII-XVI		1592	лашкаркашии Чопон ба Корея
1206	таъсисёбии давлати Мугул	1598	барпошавии режими Токугава дар Чопон
1219-1223	лашкаркашии Чингизхон ба Осийи Марказӣ	1605-1627	солҳои ҳукмронии Ҷаҳонгир
1235-1242	лашкаркашии Ботухон ба Аврупо	1614	бо Корея ва Чин созишномаи сулҳро ба имзо расонидани Ияёсу Токугава
1258	шаҳри Бағдодро гирифтани Халоку	БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII-XV	
1304	ба тахти империяи Мугудистон нишастани Улҷойту	1285-1314	солҳои ҳукмронии Филиппи IV Зебо
1307-1329	солҳои ҳукмронии Ғиёсиддин	1302	даъвати аввалини Иёлотӣ Кул (Штабҳои Генералӣ) дар Фаронса
1279	худро императори Чин эълон кардани Хубилай	1006	тасарруфи Англия аз ҷониби гертсоги Нормандия Вилгелм
1282-1326	солҳои ҳукмронии Усмон	1381	огози шӯриши Уот Тайлер
1326-1359	солҳои ҳукмронии Урхон	1337-1453	Ҷанги Садсола
1245-1381	солҳои мавҷудияти давлати Куртҳои Хирот	1285-1314	солҳои ҳукмронии Филиппи IV Зебо
1337-1383	солҳои мавҷудияти давлати Сарбадорон	1302	даъвати аввалини Иёлотӣ Кул (Штабҳои Генералӣ) дар Фаронса
1365-1366	шӯриши Сарбадорон дар Самарқанд	1006	тасарруфи Англия аз ҷониби гертсоги Нормандия Вилгелм
1368-1644	солҳои ҳукмронии сулолаи Мин дар Чин	1381	огози шӯриши Уот Тайлер
1370	табаддулоти Темури дар Самарқанд	1207	идораи заминҳои хавзаи дарёи Иртиро ба писараш - Ҷучи супоридани Чингизхон
1359-1389	солҳои ҳукмронии Мурод I	1223	бархурди артиши мугулҳо дар соҳили дарёи Калка бо артиши мугтаҳиди Рус ва кипчакҳо
1389	муҳорибаи Косово	1236	Булғори Волгаро шикаст додани мугулҳо
1368	ба тахти императории Чин нишастани Чжу Юан-чжан, яке аз роҳбарони шӯриши Салласурхон. Ҳиндустонро ишғол кардани Темури	1501	барҳам хӯрдани давлати Теуриён ва дар Осийи Марказӣ ба ҳокимият соҳиб шудани сулолаи Шайбонӣ, шоҳи Эрон эълон карда шудани Исмоили Сафавӣ
1398-1399	солҳои ҳукмронии Боязид	1240	хучуми Боту ба ҷануби Рус
1389-1402	султони Туркҳои Усмонӣ Боязидро	1380	муҳорибаи Куликово
1402	шикаст додани Темури, соли дар Уттор вафот кардани Темури	1382	аз нав Маскавро ишғол кардани мугулҳо
1405	ба Улугбек супорида шудани ҳукмронӣ	1445	ихтирои дастгоҳи китобчопкуни аз тарафи Иоганн Гутенберг
1409	солҳои ҳукмронии Шохруҳ дар Мовароуннаҳр	1450	аз тарафи Гутенберг ҷоп гардидани аввалин китоб
1405-1447	шӯриши деҳқонон дар шаҳри Киотои Чопон	1451-1469	шаҳри Константинополро гирифтани Туркҳои Усмонӣ
1428	солҳои ҳукмронии Абӯсаид		

БОБИ V. ҲАРАКАТИ ИСЛОХОТҲОӢ ДАР АВРУПО		1493-1528	солҳои ҳукмронии Муҳаммад Туре дар давлати Мали
1415	этирози Мартин Лютер бар зидди афнома фурушӣ	1500	экспедисияи Кобрали португалӣ, ки ба Ҳиндустон раҳсипор буд, вале ба соҳили Мадагаскар рангар партофт
1480	аз зулми муғулҳо озод шудани сарзамини Рус	1642	хишти аввалинро гузоштан дар соҳтмони истехкоми Форт-Дофани воқеъ дар ҷануби ҷазираи Мадагаскар
1540	таъсис ёфтани «Ҷамъияти Исо» ё "Ордени незунитҳо"	1664	таъсиси ширкати «Ост-Индия»-и фаронсавӣ, ки вазифаи азхуд кардани сарватҳои Мадагаскарро ба уҳда дошт
24.08.1572	кушгори "Шаби Варфолемейи Муқаддас"		
БОБИ VI. АМРИКО ДАР АСРҲОИ МИЁНА			
1007	огози ҳукмронии Китсалкоатл дар давлати Маяпин		
1522-1523	аз байн рафтани Федератсияи Чималуакин		
1325	дар наздикии қўли Тескоко аз тарафи мешехҳо бунёд карда шудани деҳае, ки бо мурури замон ба шаҳри Мехико табдил ёфтааст		
1247	пешвои мешиқҳо интиҳоб шудани Теноч		
1492	Куба ва Гаитиро кашф кардани Христофор Колумб		
1506	Америго Веспуччи иброд дошт, ки Х. Колумб қитъаи навро кашф кардааст		
1519	Мексикаро забт кардани Кортес		
1440-1469	солҳои ҳукмронии Мактакусали дар империяи Астехҳо		
БОБИ VII. МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО			
1918	то ин сол ба империяи Усмонӣ тобӯ будани музофотҳои Африқои Шимолӣ ва Шимолу Шарқӣ		
1454-1492	солҳои ҳукмронии Сони Алӣ дар давлати Мали		

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	3
----------------	---

БОБИ I.

МАМЛАКАТҲОИ ШАРҚ ДАР АСРҲОИ III – XII

§1 – 2. Давлати Сосониён	5
§3. Давлати Хайтолиён.....	12
§4. Хоконии Турк	16
§5. Давлати Гуптҳо	21
§6. Ҳиндустони пароканда	27
§7. Империяи Суй	31
§8. Империяи Тан	34
§9. Империяи Сун	39
§10. Чопони самурайҳо ва сёгун	43
§11. Зухури дини вслом	47
§12. Таъсиси Хилофати Араб.....	51
§13. Хилофати Уммавиён	57
§14 – 15. Хилофати Аббосиён	63
§16. Маданияти Хилофати Араб.....	71
§17. Давлати Тохириён.....	77
§18. Давлати Сафориён.....	81
§19. Таъсиси давлати Сомониён	86
§20. Иқтидори давлати Сомониён	91
§ 21. Маданияти давлати Сомониён	97
§22. Давлатҳои Қарахониён ва Ғазнавиён	102
§23. Давлатҳои Салҷуқиён ва Хоразмшӯхиён.....	106
§24. Давлати Ғуриён	112

БОБИ II.

АВРУПО ДАР АСРҲОИ V– XII

§25. Қабилаҳои Олмонӣ (германӣ)	117
§26. Давлати Франкҳо	120
§27. Империяи Карли Кабир.....	123
§28. Давлатҳои славянӣ	126
§29. Руси Киев.....	130
§30 – 31. Лашкаркашиҳои салибӣ.....	132
§32. Византия	139

БОБИ III.

МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ДАР АСРҲОИ XIII – XVI

§33 – 34. Давлати Муғул.....	143
------------------------------	-----

§35. Давлати Куртҳои Хирот	148
§36. Давлати Сарбадорон.....	153
§37. Чин дар аҳди сулолаи Юанҳо	158
§38. Чин дар аҳди сулолаи Мин.....	162
§39. Таъсиси давлати муттаҳидаи Чопон	165
§40. Давлати Темур.....	169
§41. Давлати Темуриён.....	173
§42. Султони Дехлӣ	177
§43. Империяи Темуриёни Ҳинд.....	181
§44. Давлати Сафавиёни Эрон	185
§45 – 46. Империяи Усмониён	189

БОБИ IV.

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ДАР АСРҲОИ XIII – XV

§47. Фаронса	196
§48. Англия	198
§49. Ҷанги садсолаи Фаронса ва Англия.....	201
§50. Харақати Гусиён дар Чехия.....	205
§51. Рус дар муқобили мугулҳои истилогар	209
§52. Маданияти Аврупои Ғарбӣ дар асрҳои XI – XV	213

БОБИ V.

ҲАРАКАТИ ИСЛОҲОТҲОҶӢ ДАР АВРУПО

§53. Ислоҳот дар Олмон.....	218
§54. Паҳншавии ҳарақати ислоҳотхоҷӣ.....	220

БОБИ VI.

АМРИКО ДАР АСРҲОИ МИЁНА

§55. Шаҳр-давлатҳо ва федератсияҳои ҳиндуён.....	224
§56. Империяҳои ҳиндуён.....	227
§57. Амриқоро истило кардани аврупоиён	234
§58. Забон, мактаб ва илми ҳиндуён	240
§59. Нишонаҳои тасвири зиндагии ҳиндуён.....	245
§60. Адабиёт ва театри ҳиндуён	249
§61. Дину оинҳои ҳиндуён.....	256

БОБИ VII.

МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

§62. Пешрафти мамлакатҳои Африқо дар асрҳои миёна	261
---	-----

САНАҲОИ МУҲИМ	266
----------------------------	------------

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА
РАҲМОНАЛӢ ЯТИМОВИЧ ШАРИФОВ

ТАЪРИХИ УМУМӢ
ТАЪРИХИ АСРҲОИ МИЁНА

Китоби дарсӣ барои синфи 6-ум

Муҳаррир	Қиёмиддин Сатторов
Муҳаррири техникӣ	Қобилҷон Саъдуллоев
Мусахҳех	Меҳрӣ Саидова
Тарроҳ ва саҳифабанд	Иқбол Сатторов

Ба матбаа супорида шуд: 09.11.2015.

Ба чоп иҷозат дода шуд: 04.12.2015.

Андозаи 60x90 1/16. Коғази офсет. Ҷузъи чопӣ 17
Адади нашр 90000. Фармоиши № 200/2015.

Муассисаи нашриявии «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.
Тел.: 222-14-66
E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар ҶДММ "Душанбе–Принт"
бо супориши №007 чоп шудааст.